

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५८

२०७३ फागुन

अङ्क - ११

ने
का
प

२
०
७
३

फा
गु
न

अ
ङ्क

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

११

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
अधिवक्ता श्री शैलेन्द्र दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री ठगिन्द्र कट्टेल

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन शाखामा कार्यरत
कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री विनोदकुमार यादव
ना.सु.श्री पुष्पराज शर्मा
सि.कं.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री विजय खड्का
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : उपप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी
कार्यालय सहयोगी श्री रामचन्द्र खड्का

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७३... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७३, फागुन, नि.नं.१७०७, पृष्ठ २०११

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७३ ... .. १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७३, फागुन – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९७०७ पूर्ण बहुविवाह	नेपाल सरकार विरुद्ध राजु थापासमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रतिवादीहरूबीच दोस्रो विवाह भइसकेको अवस्था रहेमा वारदात घटित भइसकेको मान्नुपर्छ । दोस्रो विवाह गरेपछि हाल सो दोस्रो वैवाहिक सम्बन्ध कायम नरहेको भन्ने कुराले सम्पन्न भइसकेको दोस्रो विवाह (बहुविवाह) नभएको मान्न मिल्दैन । सम्पन्न भइसकेको कार्य नभएको हुन सक्दैन र नभएको बनाउन पनि सकिँदैन । बहुविवाह स्थापित भइसकेको अवस्थामा कानूनको परिणाम तत्काल सिर्जित भएको देखिन्छ । सोबाट लामो समयपछिबाट गरिएको सम्बन्ध विच्छेदले मद्दत गर्न सक्ने नदेखिने । 	२०११
२.	९७०८ पूर्ण सम्पत्ति शुद्धीकरण	माधवकुमार भगत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार बरामद भएको अवैध रूपैयाँ सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने उदेश्य नराखी आफूले व्यापार व्यवसाय वा अन्य कुनै व्यक्ति वा स्रोतबाट प्राप्त गरेको हुँ भन्ने पक्षले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट सो कुरा प्रमाणित गर्नुपर्ने । 	२०१८
३.	९७०९ पूर्ण जालसाजी	प्रेमबहादुर बलामी विरुद्ध द्वारिका बानिया	<ul style="list-style-type: none"> जहाँ जालसाजको प्रश्न उत्पन्न हुन्छ त्यहाँ जालसाजपूर्ण कार्य भएको छ वा छैन भन्ने कुरा नै मुख्यरूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ । लिखत बदरमा जाने हदम्याद कटेको कारणबाट जालसाज नहुने होइन । जालसाजपूर्ण कार्य भएको छ भने लिखत बदरमा म्याद कट्नु गौण कुरा हुने । 	२०३१

४.	९७१० पूर्ण उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल विरुद्ध सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालय, सितलनिवास, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिएअनुसारको क्षेत्रमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनु र राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवामा जोडिनु एउटै कुरा होइन । यसको तात्पर्य, अर्थ र प्रयोजन तात्त्विकरूपमा नै फरक छ र यो फरक सामान्य समझबाट नै छुट्याउन सकिन्छ । संविधानले “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा” काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने योग्यता तोकेको छ । यो वाक्यांश वा अभिव्यक्ति स्वयम्मा प्रस्ट छ । जुनसुकै समूह, उपसमूहमा भएपनि निजामती सेवामा काम गरेको अवधि जोडेर २० वर्ष पुगेमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुग्छ भन्ने अर्थ लगाइयो भने संविधानको अपव्याख्या हुन पुग्ने । 	२०३७
५.	९७११ संयुक्त उत्प्रेषण / प्रतिषेध	खगेन्द्र के.सी. (खड्का) समेत विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, उदयपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ वस्तुतः विभिन्न मानवीय क्रियाकलापहरूबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्दै गएको तथ्यप्रति कसैको पनि दुईमत हुन सक्दैन । आर्थिक विकासको लागि मानव समुदायले प्राकृतिक स्रोत साधनको उपभोग गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई नकार्न नसकिए पनि मानव क्रियाकलापबाट नै प्रकृतिको अस्तित्व नै खतरामा पर्न लागेको तथ्य पनि शाश्वत छ । आर्थिक विकास नभई मानव जीवनको विकास हुनै नसक्ने हुँदा आर्थिक विकासको द्वार नै बन्द गर्ने वा वातावरणको विनास भइरहन दिने भन्ने दुवै विषयहरू उचित हुन सक्दैन । मानव विकासका लागि आर्थिक उन्नतिको अपरिहार्यतालाई पनि इन्कार गर्न सकिँदैन भने मानववलायत समस्त प्रकृतिको अस्तित्व कायम राख्न वातावरण संरक्षणको विकल्प खोज्न पनि मिल्दैन । यसका लागि विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम गर्दै अघि बढ्नुको कुनै विकल्प नरहने । 	२१०३

६.	९७९२ संयुक्त ठगी	चित्रबहादुर जि.सी. विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> कुनै काम कुरालाई कानूनले सम्बोधन गरिसकेको अवस्थामा कानूनको प्रस्ट व्यवस्थाबेगर यस्तो व्यवहारलाई भिन्नै प्रयोजनको लागि बनेको कानूनभित्र जबरजस्ती पार्ने काम गर्नु कानूनको अनुचित प्रयोग हुन्छ। कानूनले कसुर भनी परिभाषित नगरेको काम कुरा गरेको विषयलाई लिएर कसै उपर मुद्दा चलाउनु र ठहर गर्नु दुवै अनुचित हुने। 	२१९४
७.	९७९३ संयुक्त लेनदेन	पुरुषोत्तमभक्त प्रधानाङ्ग विरुद्ध केशव श्रेष्ठसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सामान्यतया २०५५।१२।१६ को कपाली तमसुक लिखितको १० वर्षे अन्तिम हदम्याद २०६५।१२।१५ हुनेमा विवाद हुन सक्दैन। यस्तो स्वाभाविकरूपले अनुमान गर्न सकिने विषयमा प्रतिवादीले कुनै प्रश्न नउठाएको र सुरु अदालतले समेत निर्णयका क्रममा त्यसतर्फ प्रवेश गरेको नदेखिँदा पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी तल्लो निकायको निर्णयलाई नै परिवर्तन गर्न सक्ने अधिकार भएको अदालतबाट निर्णय गर्दा त्यस्तो विषयलाई सतही र हल्कारूपमा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी निर्णय गर्नु उचित र तर्कसङ्गत मान्न नसक्ने। 	२१२०
८.	९७९४ संयुक्त गैँडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको	मुन्ना प्रजासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> कुनै कसुरमा एकभन्दा बढी प्रतिवादीहरूलाई तत्सम्बन्धी ऐनको एउटै दफाको सजायको माग गरिएको भएपनि कानूनले निर्णयकर्तालाई विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको विप्लेषण गरी वारदातमा व्यक्तिपिच्छे प्रतिवादीको संलग्नता, भूमिका जस्ता विषयहरू पहिचान गरी वारदात घटाउन नेतृत्व लिएको, सहायकको भूमिकामा रहेको, आफैँ प्रहार गरेको, गाँडा कुरेको, सुराकीको भूमिका निर्वाह गरेको, लाभ लिने कार्यमा 	२१२६

			सहभागी भए नभएको, हातहतियारको बन्दोबस्त आदि गरे नगरेको लगायतका थुप्रै विषयहरूका आधारमा अमुक कसुर घटाउनमा कुनै प्रतिवादीको के कति भूमिका र हिस्सा छ त्यही आधारमा कसुरको मात्राअनुसार सजाय निर्धारण हुने हुँदा एउटै किसिमको अभियोगदाबी भएका सबै प्रतिवादीहरूलाई समान सजाय हुनुपर्छ भनी मान्न नमिल्ने ।	
९.	९७९५ संयुक्त अंश चलन	दिपक सिंह विरुद्ध दिनेश सिंह	<ul style="list-style-type: none"> विवादित जग्गाहरू यसरी प्राप्त भएको हो भन्ने तथ्यको निरूपण भएपछि त्यसरी प्राप्त सम्पत्तिको अस्तित्व के हुन्छ तथा सो सम्पत्तिमा कसको हक रहन्छ भन्ने निकर्षाल गर्ने विषय मात्र कानूनी प्रश्न समाहित विषय हुन्छ । यसमा एक पटक स्वआर्जन भनी स्वीकारेकोमा पछि आएर होइन भनेको नितान्त तथ्यसम्बन्धी विषयमा सुरु तथा पुनरावेदन अदालतले बिबन्धन आकर्षित गरेको देखिएबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको कानूनी प्रश्न भएकोले विवन्धन लागू हुने होइन भनी लिएको जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने । 	२१४२
१०.	९७९६ संयुक्त अंश चलन	सूर्यप्रसाद श्रेष्ठसमेत विरुद्ध दिलबहादुर कोजु	<ul style="list-style-type: none"> वस्तुतः घरसारमा भएको अंश छोडपत्रको लिखतबाट स्वतः मानो छुट्टिएको मिति यकिन हुन सक्तैन । कुनै न कुनैरूपमा त्यस्तो घरसारको लिखत वास्तविक व्यवहारबाट नै कार्यान्वयन भएको औपचारिक रूपबाट देखिनु पर्ने । 	२१५०
११.	९७९७ संयुक्त उत्प्रेषण	सरस्वती श्रेष्ठ विरुद्ध रिता खतिवडासमेत	<ul style="list-style-type: none"> लेनदेन व्यवहार प्राविधिक अर्थमा करारको कुरा नभए तापनि यसबाट एक प्रकारको करारीय दायित्व नै सिर्जना गरिएको हुन्छ । त्यसैले यस्तो विषयमा थुनामा राख्ने कुरालाई विशेष सावधानीका साथ हेरिनु पर्दछ । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. मा विशेष अवस्थामा 	२१६०

			<p>ऋणको दायित्व पूरा नगर्ने ऋणीलाई थुनामा राख्न सकिने व्यवस्था रहेको हुँदा यथास्थितिमा सो प्रावधानलाई अनदेखा गर्नु मनासिब हुँदैन । कानूनी सुधारको क्रममा उक्त प्रावधान सम्बन्धमा आवश्यक परिमार्जन होला । हाल प्रचलनमा रहेको सो ४२(२) नं. मा रहेको प्रावधानलाई तार्किकरूपमा प्रयोगमा ल्याउनु वाञ्छनीय देखिने ।</p>	
१२.	९७९८ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	पशुपतिनाथ शर्मा विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, हेटौंडा, मकवानपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिमको बिगोबापतमा त्यस्तो गोश्वाराको सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारले गरेको व्यवहारमा दायित्व रहन सक्ने देखिँदैन । विपक्षी प्रत्यर्थी सुशील शर्माले ऋण लिँदा निवेदक पशुपति शर्मासमेतका अंशियारहरूको मन्जुरी लिएको भन्ने कुनै आधार प्रमाण पेस गर्न सकेको अवस्थासमेत देखिँदैन । ऋण लिँदासमेत निवेदकसमेतका अन्य अंशियारहरूलाई ऋण लिँदाको तमसुक लिखतमा समेत साक्षी राखेको नदेखिँदा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. अनुसार गोश्वारा धनबाट व्यहोर्नु पर्ने भन्ने मिल्ने नदेखिने । 	२९६७
१३.	९७९९ संयुक्त उत्प्रेषण	सितीया देवी अमातनी विरुद्ध योगेन्द्र भन्ने जोगेन्द्र मण्डलसमेत	<ul style="list-style-type: none"> जिल्ला अदालतबाट जायजात तायदातको मुचुल्का तयार गर्दा वा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा निवेदकले आफ्नो भनाई राख्न पाउने वा प्रतिवाद गर्ने अवसर प्रदान गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुरूप उक्त मूल्याङ्कनका लिखतहरू तयार भएको देखिँदैन । निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई तयार भएको मूल्याङ्कन मुचुल्काले कानूनी मान्यता र वैधता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नरहने । 	२९७२

१४.	१७२० संयुक्त उत्प्रेषण	श्यामकृष्ण शाह विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रतिवादीले आफूले लिए खाएको ऋण अदालतको फैसलाबाट तिर्नुपर्ने ठहर भई कार्यान्वयनको रोहमा अदालतसमक्ष प्रस्तुत हुँदासमेत अदालतलाई सहयोग नगरी वादीलाई सम्भव भएसम्म अलमल्याउन खोजेको अनुभूति हुन्छ । न्याय सम्पादनको रोहमा यस्तो प्रवृत्तिलाई कदाचित मान्यता दिन सकिँदैन । मुद्दाले अन्तिमता पाइसकेपछि न्याय व्यवस्थाप्रति सम्मान राखी प्रतिवादी आफैँ स्वस्फूर्तरूपमा अग्रसर भई बिगो बुझाउनु पर्नेमा विभिन्न अडचन झिकी फैसला कार्यान्वयनमा अवरोध गर्ने कार्य विरुद्ध शून्य सहनशीलता अपनाउनु न्यायको रोहमा वाञ्छनीय देखिने । 	२१८१
१५.	१७२१ संयुक्त बन्दीप्रत्यक्षीकरण	थोमस एरेन्सट्रप विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, पाटन, ललितपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कानूनको शासनमा जस्तो सुके अपराधीलाई पनि कानूनबमोजिम नै सजाय गर्ने र कानूनबमोजिम नै भएको कैद दण्ड जरिवाना असुल गर्नुपर्दछ । धेरै अपराध गरेको आधार र कारणबाट कानूनले तोकेको भन्दा बढी अवधि कैदमा रहने अवस्था सिर्जना हुनु न्यायोचित नहुने । 	२१९७
१६.	१७२२ संयुक्त परमादेश	चार्ल्स गुरुमुख शोभराज विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> निवेदकले निवेदनमा कारागारमा प्रदान गरिएको सुविधाको कुरा उठाएका छन् ती केवल निजी सरोकारको विषय मात्र होइनन् । प्रस्तुत मिसिलमानै केन्द्रीय कारागारमा रहेका १५८२ जना कैदी बन्दीहरूले सही गरी न्यायको पुकारा गरी यस अदालतमा निवेदन पठाएकोले समेत एउटा विदेशी नागरिकले निवेदन पठाएको भनी त्यसलाई अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिँदैन । २०६३ सालमा तय गरेको सिधा र रकमको व्यवस्था प्रस्तुत निवेदनको सुनुवाइ हुँदासम्म पनि पुनरावलोकन नभएको स्थितिमा निवेदकको मागलाई उपेक्षा गर्न मिल्ने नदेखिने । 	२२०४

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १७०७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७२।०४।२८
०६७-CF-००१०

मुद्दा: बहुविवाह

पुनरावेदक वादी : रमिला थापाको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला मातातिर्थ
गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने राजु थापासमेत

- फौजदारी न्यायको उद्देश्य प्रचलित कानूनले अपराध घोषित गरेको कार्य गर्ने व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम दण्ड सजाय गरी समाजमा अपराध नियन्त्रण गर्नु पनि हो। मुलुकी ऐन, बिहावरीको महलको ९ नं. बमोजिम कानूनबमोजिम लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद नभई वा अंशबन्डाको महलको १० नं. बमोजिम स्वास्नीले अंश लिई भिन्न बसेको अवस्था नभई अर्को विवाह गर्न पाउने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ५)

- प्रतिवादीहरूबीच दोस्रो विवाह भइसकेको अवस्था रहेमा वारदात घटित भइसकेको मान्नुपर्छ। दोस्रो विवाह गरेपछि हाल सो दोस्रो वैवाहिक सम्बन्ध कायम नरहेको भन्ने कुराले सम्पन्न भइसकेको

दोस्रो विवाह (बहुविवाह) नभएको मान्न मिल्दैन। सम्पन्न भइसकेको कार्य नभएको हुन सक्दैन र नभएको बनाउन पनि सकिँदैन। बहुविवाह स्थापित भइसकेको अवस्थामा कानूनको परिणाम तत्काल सिर्जित भएको देखिन्छ। सोबाट लामो समयपछिबाट गरिएको सम्बन्ध विच्छेदले मद्दत गर्न सक्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ६)

- बहुविवाह फौजदारी कसुर भएको र फौजदारी कानूनको अक्षरशः लागू गर्नुपर्ने हुन्छ। कुनै वस्तुस्थिति देखाएर वा जाहेरवाला वा पीडितको आक्रोश वा क्षमा वा सहनशीलता जस्ता कुराले फौजदारी दायित्वबाट मुक्त गर्न सकिँदैन। यसबाट फौजदारी कानूनको कार्यान्वयनमा अपवाद खोज्ने अवस्था निम्त्याउँछ, जुन कानूनले अनुमति दिँदैन। दुष्कृतिलाई रोक्ने प्रयोजनका लागि समेत यस्तो दृष्टिकोणलाई स्थान दिन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान्

सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता

पुरुषोत्तम उदास

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६४, पौष, नि.नं.७८८४,
पृ.१२६८

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

मा.जि. न्यायाधीश श्री प्रकाशचन्द्र गजुरेल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
मा.न्यायाधीश श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती
यस अदालतमा फैसला गर्ने:
माननीय न्यायाधीश गिरीशचन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की

फैसला

स.प्र.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ : सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को खण्ड (ख) र (घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ:-

म जाहेरवालीको राजु थापासँग ०५० साल वैशाख महिना २ गते हिन्दु परम्पराअनुसार विवाह भई एक छोरीको जायजन्मसमेत भई राम्रोसँग बस्दै आएकोमा ०५९ साल मङ्सिर २० गते निज पति घरबाट निस्की गएकोले खोजी गर्दै हेटौँडामा जाँदा २०५९।९।१६ गते निज श्रीमान्ले मन के.सी. लाई दोस्रो विवाह गरी साथमा राखेकोले जेठी श्रीमती भएको अवस्थामा किन अर्को विवाह गर्नु भएको भनी सोध्दा मैले कान्छी श्रीमती विवाह गरेको हो जे गछेस् गर् भन्ने धम्की दिएको र निज पतिले मन के.सी लाई काठमाडौँ ल्याई राखी सँगै साथमा बसी बहुविवाह गरेकोले दुवै जनालाई बिहावरीको १० न. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जाहेरी दरखास्त ।

मेरी जेठी श्रीमती छँदाछँदै मन के.सी. र मेरो राम्रो सम्बन्ध भएकोले सो कुरा गाउँ घरमा समेत हल्ला चलेको हुँदा मिति २०५९।८।२३ गते घरबाट भागी हामी दुवैको सरसल्लाहअनुसार बालाजुस्थित म्हेपी मन्दिरमा गई मन के.सी.सँग दोस्रो विवाह गरेको हो । मन के.सी.लाई म विवाहित भन्ने कुरा थाहा थियो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी राजु थापाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

राजु थापा र मेरोबीच एक आपसमा राम्रो सम्बन्ध भई भेटघाट भइरहेको कुरा जाहेरवाला र घर

परिवारमा समेत थाहा हुन गएको हुँदा हामी दुवैको छलफलबाट विवाह गर्ने कुरा घर परिवारलाई थाहा नदिई मिति २०५९।८।२३ गते भागी बालाजुस्थित म्हेपी मन्दिरमा गई भगवानलाई साक्षी राखी सिन्दुर पोते लगाई मैले राजु थापासँग दोस्रो विवाह गरेकी हुँ । निजकी अर्को श्रीमती छन् भन्ने थाहा थियो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मन के.सी. अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जाहेरवाला जेठी श्रीमती र निजको छोरी छँदाछँदै प्रतिवादी राजु थापाले मन के.सी.सँग दोस्रो विवाह गरी घरमा भित्र्याइ सँगसाथ बसी बहुविवाह गरेको हो भन्ने व्यहोराको बढी बहादुर थापा, जमुना पुरी, शारदा थापाले अनुसन्धानको क्रममा लेखाई दिएको कागज ।

प्रतिवादी राजु थापाले मुलुकी ऐन बिहावरीको महलको ९ नं. विपरीत र प्रतिवादी मन के.सी.ले ऐ.को १० नं. विपरीत कसुर गरेकोले निजहरू दुवै जनालाई सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको अभियोग माग दाबी ।

मेरो जेठी श्रीमती रमिला थापासँग ०५० सालमा विवाह भएको थियो । विवाहपश्चात् घरमा असमझदारी भएकोमा सो हुँदाहुँदै निजबाट १ छोरीको जायजन्म भएको थियो । निज घर छाडी आफ्नो मनलागी हिँडने गरेकी र घर परिवारका सदस्यलाई पनि मन नपराउने गरेकीले तथा मेरो ७० वर्षको बुबा आमाको हेरविचारसमेत नगरेकीले बाबु आमाको हेरविचार गर्नको लागि मैले कान्छी श्रीमती मन के.सी सँग बाध्य भई दोस्रो विवाह गर्नु परेको हो । ०५९।३।५ गते बालाजुको म्हेपी मन्दिरमा गई विवाह गरेको हो । अभियोग दाबीबमोजिम मिति २०५९।८।२३ मा विवाह गरेको होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी राजु थापाले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो माइतीघर र राजु थापाको घर करिब १५।२० मिनेट जतिको फरकमा छ । राजु थापाकी

अर्की जेठी श्रीमती छ भन्ने कुरा मलाई थाहा छैन । म सानैदेखि बाबुको स्वर्गे भएपछि मामाघरमा बस्दै आएको थिएँ । राजु थापाले मेरो विवाह गरेको छैन भनेकोले मैले निजसँग २०५१।३।५ गते बालाजुस्थित महेपी मन्दिरमा विवाह गरेकी हुँ । मलाई श्रीमान्ले ०५१।८।२४ गते घरमा लगेकोमा घरमा झै झगडा भएकोले ०५१।८।२६ गते हामी दुवैजना हेटौँडा गएका हौँ । बहुविवाह गरेमा सजाय हुन्छ भन्ने कुरा थाहा थियो अर्की श्रीमती थियो भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन भन्ने व्यहोराको प्र.मन के.सी ले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो श्रीमान् २०५१।८।२० गते घरबाट निस्केपछि मैले २०५१।९।१६ गते हेटौँडामा फेला पारी निजले पछि दोस्रो विवाह गरेकोले सो जाहेरी दिएको हुँ । २०५१।९।१७ गते पति र म सँगै घरमा आएका हौँ । मैले श्रीमान्लाई विवाह गर्ने अनुमति दिन्छु भनेको छैन । प्रतिवादी मन के.सी. सँग प्रेम भएको थाहा पनि छैन । घरमा म जेठी श्रीमती छँदाछँदै अर्की श्रीमती ल्याएकोले जाहेरी दिएको हुँ भन्ने व्यहोराको जाहेरवाला रमिला थापाले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

रमिला थापा र प्रतिवादी राजु थापाबीच लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध छ । मन के.सी. पहिला गाउँले अहिले राजु थापाको दोस्रो श्रीमती नाताकी हुन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मन के.सी. को साक्षी राजु थापाले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी राजु थापाले मन.के.सी. लाई दोस्रो विवाह गरी ल्याएको हो । राजु थापाले मिति २०५१।८।२० गतेदेखि २०५१।९।१६ गते बीचमा विवाह भएको हो भन्ने व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने जमुना पुरी, शारदा थापा, बट्टीबहादुर थापासमेतले काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी राजु थापाले मन के.सी.सँग दोस्रो विवाह गरेको हो भन्ने प्रतिवादी राजु थापाको साक्षी रेणु

थापाको बकपत्र ।

प्रतिवादी राजु थापाले जेठी श्रीमती छँदाछँदै प्रतिवादी मन के.सी. सँग विवाह गरेको र प्रतिवादी मन के.सी. ले जेठी श्रीमती छ भन्ने कुरा थाहा हुँदाहुँदै राजु थापासँग विवाह गरेको देखिँदा प्रतिवादी राजु थापा र मन के.सी लाई मुलुकी ऐन, बिहावरीको १० नं. ले १ वर्ष कैद र ५ हजार जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।५।१९ मा भएको फैसला ।

जेठी श्रीमती रमिला थापाको सहमतिमा नै मिति २०५१।३।५ मा दोस्रो विवाह भएको हो । अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानलाई आधार लिई मिति ०५१।३।५ मा भएको विवाहलाई आत्मपरकरूपमा मिति २०५१।८।२० कायम गरी मुलुकी ऐन ११ औं संशोधनबाट आएको कानूनी व्यवस्था लगाई सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी पुनरावेदकले मिति ०५१।३।५ मा नै विवाह गरेको भनी जिकिर लिई रहेको र सो मितिमा विवाह भएको अवस्थामा सुरुले गरेको सजायमा नै फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६१।१२।२६ को आदेश ।

दोस्रो विवाह गर्ने पक्षहरूबीच सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मिलापत्र भई लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध नरहेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्नु न्यायोचित देखिएन । अतः राजु थापा र मन के.सी. लोग्ने स्वास्नीको नाताभित्रको नरहेको अवस्थामा दोस्रो विवाह गरेको मानी बहुविवाहमा कसुर कायम गर्न नमिल्ने भएकोले अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूले बहुविवाह गरेको ठहर भएको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति

२०६०।५।९ मा फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी भई प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठर्हछ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।४।२४ को फैसला।

जिल्ला अदालतको मिति २०६०।५।९ गतेको फैसलाबमोजिम कसुर ठहर गरी सजायसमेत भएपश्चात् पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन गरिसकेपछि मात्र जिल्ला अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मिलापत्र गरी आफू अनुकूलको प्रमाण सिर्जना गरी आपराधिक कार्यको कसुर र सजायबाट उन्मुक्ति हुन खोजेको देखिएकोले पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

मिलापत्रबाट नै विवाह भएको भन्ने तथ्य पुष्टि भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला फरक पर्न सक्ने भएबाट अ.बं.२०२ नं. बमोजिम छलफलको निमित्त विपक्षी झिकाई पेस गर्नु भन्ने मिति २०६४।४।१८ गतेको यस अदालतको आदेश।

ने.का.प. २०६४ अंक ९ पृ. १२६८ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार प्रतिवादीहरूलाई एकातिर सजाय गर्नुपर्ने अवस्था देखिन्छ भने प्रत्यर्थीहरूले नै पेस गरेको मिसिल संलग्न माथि उल्लिखित मिति २०५६।२।२४ मा फैसला भएको २०५९ सालको फौ.पु.नं. ९२५ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार सम्बन्ध विच्छेद भइसकेको अवस्था दोस्रो विवाह गरेको भनी सजाय गर्नु न्यायोचित हुन नसक्ने भनी फैसला भएको देखिन आएकोले प्रस्तुत मुद्दामा कानूनको व्याख्या एवं कानूनी सिद्धान्तको सम्बन्धमा दुई इजलासको राय भिन्न भिन्न भएको अवस्था देखिनुका साथै प्रस्तुत मुद्दामा समावेष्टित जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त देखिन आयो। त्यसकारण सर्वोच्च अदालत

नियमावली, २०४९ को नियम ३ को खण्ड (ख) र (घ) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।१६ को फैसला।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीका तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले प्रतिवादी राजु थापाका पहिलो श्रीमती रमिला थापा हुँदाहुँदै प्रतिवादी राजु थापा र मन के.सी. ले मिति २०६८।८।२३ मा विवाह गरेको देखिएको छ। प्रतिवादी राजु थापा र मन के.सी. बीच लग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद हुने गरी मिति २०६९।९।१२ मा मिलापत्र भएको भए पनि दोस्रो विवाह गरी कसुर अपराध गरिसकेपछि सम्बन्ध विच्छेद गरेको कारणले निजहरूले कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था नहुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भनी बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता पुरुषोत्तम उदासले प्रतिवादी राजु थापा र मन के.सी. बीच मिति २०५९।८।२३ मा विवाह भएको नभई मिति २०५९।३।५ मा विवाह भएको देखिएको छ। निजहरूले विवाह गरेपश्चात् सम्बन्ध विच्छेद पनि गरिसकेका हुँदा हाल निजहरूबीच लग्ने स्वास्नीको नाता नै नरहेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कुनै त्रुटि छैन भनी बहस गर्नुभयो।

प्रतिवादीहरू राजु थापा र मन के.सी. उपर मुलुकी ऐन, बिहावरीको महलको ९ र १० नं. को कसुरमा सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी रहेकोमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम १ वर्ष कैद र रु. ५०००।- जरिवाना हुने ठहर्याई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६०।५।९ मा फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले काठमाडौं जिल्ला अदालतको सो

फैसला उल्टी गरी दुवैजना प्रतिवादीहरूले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्याई मिति २०६२।४।२४ मा फैसला गरेको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनको सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा ने.का.प. २०६४, अंक ९, पृष्ठ १२६८ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त र २०५१ सालको फौ.पु.नं. ९२५ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तमा दुई इजलासको राय भिन्न भिन्न भएको अवस्था देखिनुका साथै प्रस्तुत मुद्दामा समावेष्टित जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को खण्ड (ख) र (घ) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भनी मिति २०६७।१।१६ मा फैसला भएअनुसार निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखिन्छ ।

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ मा पूर्ण इजलासबाट हेरिने मुद्दासम्बन्धी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सो नियमको उपनियम (१) मा देहायका मुद्दाहरू पूर्ण इजलासबाट हेरिनेछन् भन्ने व्यवस्था रहेको र सोको खण्ड (ख) मा “कुनै कानूनको व्याख्या वा कुनै कानूनी सिद्धान्तको विषयमा दुई संयुक्त इजलासको राय वा निर्णय भिन्ना भिन्नै भई संयुक्त इजलासले पूर्ण इजलासमा पेस गर्न आदेश दिएको मुद्दा” भन्ने र खण्ड (घ) मा कुनै मुद्दामा समावेश भएको कुनै जटिल कानूनी प्रश्नको निर्णय पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त छ भन्ने कुरा सो मुद्दा हेर्ने संयुक्त इजलासलाई लागि सो इजलासले सो कानूनी प्रश्न र पूर्ण इजलासबाट त्यसको निर्णय हुनुपर्ने कारण उल्लेख गरी पूर्ण इजलासमा पेस गर्न आदेश दिएको मुद्दा भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ ।

ने.का.प. २०६४, अंक ९, पृष्ठ १२६८ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त र संवत् २०५१ सालको फौ.पु.नं. ९२५ को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तमा भएको व्याख्या एवं कानूनी सिद्धान्तमा दुई इजलासको

राय भिन्नभिन्न हुनुका साथै प्रस्तुत मुद्दामा जटिल कानूनी प्रश्न समावेश भएको भनी यस अदालतको संयुक्त इजलासले पूर्ण इजलासमा पठाएको देखिए तापनि ती दुई मुद्दामा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तमध्ये कुन कानूनी सिद्धान्त कायम हुनुपर्ने हो भनी आफ्नो खास राय संयुक्त इजलासले दिएको देखिँदैन । तथापि प्रस्तुत मुद्दाको विषयवस्तु र मुद्दा लामो समयसम्म चलेको अवस्थासमेतलाई दृष्टिगत गर्दा यस पूर्ण इजलासबाट निर्णय गर्दा मुद्दाको किनारा समयमा नै हुन सक्ने भई मुद्दाको प्रक्रिया अगाडि बढ्ने अवस्था देखिन आएकोले यस इजलासबाट निर्णय हुन वाञ्छनीय देखिन आउँछ ।

२. अब संवत् २०५१ सालको फौ.पु.नं. ९२५ को मुद्दामा कायम भएको रूलिङ्ग र ने.का.प. २०६४, अंक ९ पृष्ठ १२६८ मा प्रकाशित रूलिङ्गमध्ये कुन रूलिङ्ग कायम हुने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा हिराकुमारी खाँडको जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी अशोककुमार खाँड भएको २०५१ सालको फौ.पु.नं. ९२५ को बहुविवाह मुद्दामा “प्रतिवादी अशोककुमार खाँडले जो सँग दोस्रो विवाह गरेको भनी कारवाही चलेको हो निजै उजेली भन्ने होमकुमारी खाँडले चलाएको सम्बन्ध विच्छेद मुद्दामा स्याङ्जा जिल्ला अदालतबाट सम्बन्ध विच्छेद हुने ठहरी अन्तिम भई बसेको अवस्थामा अशोककुमार खाँड र उजेली भन्ने होमकुमारी खाँड पनि लोम्ने स्वास्नी रहेछन् भनी मान्न मिलेन । यसर्थ दोस्रो विवाह गरेको भनी सजाय गर्नु न्यायोचित हुनसक्ने देखिएन” भन्ने रूलिङ्ग कायम भएको देखिन्छ भने संवत् २०५७ सालको फौ.पु.नं. २७४४ को नरेन्द्रकुमार कटुवालको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी कुमार थपलिया भएको बहुविवाह मुद्दामा (ने.का.प. २०६४ पौष, नि.नं. ७८८४ पृ. १२६८) मा “घरमा जेठी श्रीमती हुदाहुँदै दोस्रो विवाह गरी बिहावरीको ९ नं. को कसुर गरेको भनी अंश मुद्दा दायर गरेकोलाई भिन्न बसेको भनी व्याख्या गरी सुरू जिल्ला अदालतको फैसला

उल्टी गरी प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिने” भन्ने रूलिङ्ग कायम भएको देखिन्छ ।

३. बहुविवाह मुद्दामा कायम भएका उपर्युक्त रूलिङ्गमध्ये अशोककुमार खाँडको मुद्दामा भएको व्याख्याबाट बहुविवाहको कसुर गरेपछि बहुविवाहको कसुर गर्ने पक्षहरूले सम्बन्ध विच्छेद गरेमा कसुरबाट सफाइ पाउने भन्ने देखिन्छ भने प्रतिवादी कुमार थपलियाको मुद्दामा बहुविवाहको कसुर गरिसकेपछि जेठी श्रीमतीले अंश मुद्दा दिई अंशसमेत पाउने ठहरे पनि बहुविवाहको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था हुँदैन भन्ने रूलिङ्ग कायम भएको देखिन्छ ।

४. मुलुकी ऐन, बिहावरीको महलको ९ नं. मा कुन अवस्थामा अर्को विवाह गर्न हुन्छ र कुन अवस्थामा हुँदैन भन्ने उल्लेख भई सम्बन्ध विच्छेद भएमा वा अंश लिई छुट्टिभिन्न भएको अवस्थामा लोग्ने मानिसले अर्को विवाह गर्न पाउने भन्ने देखिन्छ । माथि उल्लिखित दुवै मुद्दामा कायम भएका रूलिङ्ग लोग्ने मानिसले अर्को विवाह गर्न पाउने वा नपाउने अवस्थासँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ ।

५. फौजदारी न्यायको उद्देश्य प्रचलित कानूनले अपराध घोषित गरेको कार्य गर्ने व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम दण्ड सजाय गरी समाजमा अपराध नियन्त्रण गर्नु पनि हो । मुलुकी ऐन बिहावरीको महलको ९ नं. बमोजिम कानूनबमोजिम लोग्ने स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद नभई वा अंशबन्डाको महलको १० नं. बमोजिम स्वास्नीले अंश लिई भिन्न बसेको अवस्था नभई अर्को विवाह गर्न पाउने देखिँदैन ।

६. तर प्रतिवादी राजु थापाले निजकी श्रीमती रमिला थापा हुँदाहुँदै मन के.सी. सँग अर्को विवाह गरेको देखिएको छ । प्रतिवादी राजु थापा र निजकी जेठी श्रीमती रमिला थापाबीच सम्बन्ध विच्छेद भएको देखिँदैन भने रमिला थापा अंश लिई छुट्टी भिन्न भएको अवस्था पनि देखिँदैन । प्रतिवादीहरूबीच दोस्रो विवाह

भइसकेको अवस्था रहेमा वारदात घटित भइसकेको मान्नुपर्छ । दोस्रो विवाह गरेपछि हाल सो दोस्रो वैवाहिक सम्बन्ध कायम नरहेको भन्ने कुराले सम्पन्न भइसकेको दोस्रो विवाह (बहुविवाह) नभएको मान्न मिल्दैन । सम्पन्न भइसकेको कार्य नभएको हुन सक्दैन र नभएको बनाउन पनि सकिँदैन । बहुविवाह स्थापित भइसकेको अवस्थामा कानूनको परिणाम तत्काल सिर्जित भएको देखिन्छ । सोबाट लामो समयपछिबाट गरिएको सम्बन्ध विच्छेदले मद्दत गर्न सक्ने देखिँदैन ।

७. बहुविवाह फौजदारी कसुर भएको र फौजदारी कानूनको अक्षरशः लागू गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै वस्तुस्थिति देखाएर वा जाहेरवाला वा पीडितको आक्रोश वा क्षमा वा सहनशीलता जस्ता कुराले फौजदारी दायित्वबाट मुक्त गर्न सकिँदैन । यसबाट फौजदारी कानूनको कार्यान्वयनमा अपवाद खोज्ने अवस्था निम्त्याउँछ, जुन कानूनले अनुमति दिँदैन । दुष्कृतिलाई रोक्ने प्रयोजनका लागि समेत यस्तो दृष्टिकोणलाई स्थान दिन मिल्दैन ।

८. यसरी बहुविवाहको कसुर गरिसकेपछि सम्बन्ध विच्छेद गरेको वा अंश लिई छुट्टिभिन्न भएको भन्ने आधारमा बहुविवाहको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने भन्न मिल्ने नदेखिँदा संवत् २०५१ सालको फौ.पु.नं. ९२५ को मुद्दामा कायम भएको रूलिङ्गसँग सहमत हुन सकिएन । उक्त रूलिङ्ग अमान्य गरी दिएको छ ।

९. अब पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादी राजु थापाले आफ्नो पहिलो पत्नी रमिला थापासँग सम्बन्ध विच्छेद नगरी र निजले अंश लिई छुट्टिभिन्न नभई प्रतिवादी मन के.सी. सँग मिति २०५१।८।२३ मा दोस्रो विवाह गरेको भन्ने अभियोग दाबी रहेकोमा प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष आरोपित कसुरमा साबित रहेको देखिन्छ । तर प्रतिवादीहरूले आफूहरू बीच मिति २०५१।८।२३ मा विवाह गरेको नभई मिति २०५१।३।५ मा विवाह गरेको भनी

अदालतमा बयान गरेको पाइन्छ। यसरी प्रतिवादी राजु थापाले प्रतिवादी मन के.सी. सँग दोस्रो विवाह गरेको भन्ने कुरामा विवाद नरहेको भए पनि निजहरू बीच कुन मितिमा विवाह भएको भन्ने विषयमा विवाद रहेको देखिँदा सो सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो।

१०. त्यस सम्बन्धमा विचार गर्दा जाहेरवाला रमिला थापाको जाहेरी दरखास्त र निजले अदालतमा गरेको बकपत्रबाट मिति २०५१।८।२० गते पति निस्की गएकोले खोजी गर्दै हेटौँडा जाँदा मिति २०५१।९।२६ मा निज श्रीमान्ले मन के.सी. लाई दोस्रो विवाह गरी साथमा राख्नु भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ भने अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने जमुना पुरीले प्रतिवादी राजु थापा घरबाट भागी गएको मिति २०५१।८।२० देखि २०५१।९।१६ गतेको बीचमा निजहरू बीच विवाह भएको हो। सो कुरा जाहेरवालाले हेटौँडाबाट फोन गरेकीले थाहा पाएको हुँ भनी अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ। यस्तै प्रहरीमा कागज गर्ने शारदा थापा र बट्टी थापाले अदालतमा बयान गर्दा प्रतिवादी राजु थापा २०५१।८।२० गते घरबाट निस्की गएको र मिति २०५१।९।१६ मा निजहरूलाई फेला पारी काठमाडौँ ल्याइएको हुँदा निजहरूको विवाह सोही समयमा भएको हुनुपर्छ भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ।

११. यसरी जाहेरवाला रमिला थापा, प्रहरीमा कागज गर्ने जमुना पुरी, शारदा थापा, बट्टी थापासमेतले गरेको बकपत्रबाट प्रतिवादी राजु थापा मिति २०५१।८।२० गते घरबाट निजलाई र प्रतिवादी मन के.सी. समेतलाई मिति २०५१।९।१९ मा काठमाडौँमा ल्याएको भन्ने देखिनुका साथै मिति २०५१।९।१६ गते निज प्रतिवादीहरूलाई हेटौँडामा फेला पारेको देखिएको हुँदा प्रतिवादी राजु थापाले आफ्नो घर छोडी हिँडेको मिति २०५१।८।२० भन्दा पूर्व मिति २०५१।३।१५ मा नै प्रतिवादी मन के.सी. सँग विवाह गरिसकेको रहेछ भन्न मिल्ने देखिएन।

१२. प्रतिवादी मन के.सी. का साक्षी राजु थापा र प्रतिवादी राजु थापाका साक्षी रेणु थापाले प्रतिवादीहरूबीच मिति २०५१।३।१५ मा विवाह भएको भन्ने कुरा सुनेको हो भनी अदालतमा बकपत्र गरी दिएका छन्। निज साक्षीहरूले विवाह भएको आफूहरूले नदेखेको र सो विवाहमा सामेल पनि नभएको भन्ने व्यहोरा पनि सो बकपत्रमा लेखाई दिएका छन्। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३७(२) बमोजिम प्रत्यक्ष देख्ने, सुन्ने वा थाहा पाउने व्यक्तिले व्यक्त गरेको कुरालाई मात्र प्रमाणमा लिन हुने देखिन्छ। प्रतिवादीका साक्षीहरूले मिति २०५१।३।१५ मा विवाह भएको प्रत्यक्ष देखेको सुनेको वा थाहा पाएको नभई अरू व्यक्तिबाट सुनेको भन्ने देखिँदा निज साक्षीहरूले गरेको बयानलाई विश्वासनीय मान्न सकिएन।

१३. प्रतिवादी राजु थापाले अदालतमा बयान गर्दा मिति २०५१।३।१५ मा दोस्रो विवाह गरेको भनेको भए पनि अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मिति २०५१।८।२३ मा विवाह गरेको भन्ने व्यहोरा लेखाएको पाइन्छ। अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा के कारण वा परिस्थितिले गर्दा मिति २०५१।८।२३ मा विवाह गरेको भन्ने व्यहोरा लेखाएको नदेखिएकोले निजले गरेको बयानको सो व्यहोरा पनि विश्वासनीय देखिन आएन।

१४. यसरी प्रतिवादी राजु थापा र मन के.सी. ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान, जाहेरवाला, अनुसन्धानको क्रममा कागज गर्ने जमुना पुरी, शारदा थापा, बट्टी थापासमेतका व्यक्तिले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतका प्रमाणबाट प्रतिवादी राजु थापाले मन के.सी. सँग मिति २०५१।८।२३ मा नै दोस्रो विवाह गरेको पुष्टि हुन आयो।

१५. अब प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको भन्ने विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतबाट संवत् २०५१ सालको फौ.पु.नं. १२५ को मुद्दामा

प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्याई फैसला भएको देखिन्छ। उक्त फौ.पु.नं. १२५ मा कायम भएको राय अमान्य हुने र ने.का.प. २०६४ मा प्रकाशित रूलिङ्ग कायम हुने भनी माथिका प्रकरणहरूमा विवेचना भइसकेको छ। प्रतिवादी राजु थापाले निजकी पहिलो पत्नी रमिला थापा हुँदाहुँदै प्रतिवादी मन के.सी. सँग दोस्रो विवाह गरेको भन्ने निज प्रतिवादी स्वयम्ले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा गरेको बयान तथा जाहेरवाला, मौकामा बुझिएका व्यक्ति र प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्रसमेतबाट देखिएकोले निज प्रतिवादी राजु थापालाई मुलुकी ऐन बिहावरीको महलको १० नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र रु.५,००० जरिवाना हुने देखिन आएकोले निज प्रतिवादीको हकमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको देखिएन।

१६. अर्का प्रतिवादी मन के.सी. को हकमा विचार गर्दा प्रतिवादी मन के.सी. ले प्रतिवादी राजु थापासँग विवाह गरेको कुरालाई स्वीकार गरेकी भए पनि निज राजु थापाकी जेठी श्रीमती भएको कुरा थाहा थिएन भनी अदालतमा बयान गरेको देखिएको र निजलाई प्रतिवादी राजु थापाकी पहिलो श्रीमती रहेको थाहा भएको भन्ने कुरा पुष्टि हुने प्रमाण अभियोगबाट पुष्टि हुन आएको नदेखिँदा निज प्रतिवादी मन के.सी. ले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने देखिन आएकोले निज प्रतिवादीको हकमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामा कुनै परिवर्तन गरी रहनु परेन।

१७. तसर्थ माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट प्रतिवादी राजु थापा र मन के.सी. लाई सफाइ दिने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।४।२४ को फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादी राजु थापालाई १ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना हुने र प्रतिवादी मन के.सी. ले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।४।२४ को फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादी राजु थापालाई १ वर्ष कैद र रु. ५,०००।- जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएकोले निज प्रतिवादीलाई ठहर भएको कैद र जरिवानाको लगत राखी असुल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ..... १ यस फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु २

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।
न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय
न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई
इति संवत् २०७२ साल साउन २८ गते रोज ५ शुभम्

निर्णय नं. १७०८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खडका
माननीय न्यायाधीश डा. आनन्दमोहन भट्टराई
फैसला मिति : २०७३।०४।२७
०७२-CF-०००२

मुद्रा : सम्पत्ति शुद्धीकरण

पुनरावेदक / प्रतिवादी : कमलावारी, गौडटोल जयनगर
जिल्ला, मधुवनी बिहार भारत, घर भई

कारागार कार्यालय डिल्लीबजारमा थुनामा रहेका माधवकुमार भगत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : अनुसन्धान अधिकृत क्षेत्रबहादुर भण्डारीसमेतको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ को कानूनी व्यवस्थाअनुसार आफूसँग रहेको अस्वाभाविक सम्पत्तिको स्रोत उक्त सम्पत्ति बाहकले देखाउन सक्नु पर्दछ । केवल प्रतिवादीहरूको साथबाट बरामद भएको रकम मेरो हो भनी तेस्रो व्यक्तिले भन्दैमा सम्पत्तिको कानूनी स्रोत खुलेको अर्थात् वैध सम्पत्ति हो भनी प्रमाणित भएको मान्न सकिने अवस्था हुँदैन । त्यस्तो सम्पत्ति वैध हुनका लागि आर्जन वा प्राप्त गरेको कानूनी स्रोत स्पष्टरूपमा खुलाउन सक्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार बरामद भएको अवैध रूपैयाँ सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने उद्देश्य नराखी आफूले व्यापार व्यवसाय वा अन्य कुनै व्यक्ति वा स्रोतबाट प्राप्त गरेको हुँ भन्ने पक्षले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट सो कुरा प्रमाणित गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ९)

- सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ को उद्देश्य अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई निवारण गर्ने रहेको भन्ने यसको प्रस्तावनामा उल्लेख

छ । अपहरण, भ्रष्टाचार, आतंकवाद तथा राजश्वको छली आदि गैरकानूनी कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति भूमिगतरूपमा पुनः त्यस्तै गैरकानूनी कार्यमा लगानी हुने र शुद्धीकरण गर्ने चक्रहरू चली रहने हुँदा पुनः त्यस्तो गैरकानूनी कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति आपराधिक कार्यमा प्रयोग नहोस्, आपराधिक कार्य रोकियोस् भनी निवारणात्मक व्यवस्था (Preventive Measures) को प्रयोजनार्थ सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन आएको हो । सम्पत्ति शुद्धीकरण आफैँमा सम्बद्ध कसुर (Predicate Offence) होइन अपितु मूल कसुरको सह-उत्पादन (By-Product) को रूपमा सह अपराध (Secondary Offence) हो । मूल कसुरलाई लुकाई छिपाई त्यसबाट आर्जित सम्पत्तिलाई लुकाउन शुद्धीकरण गरिएको कसुर यस ऐनअन्तर्गत पर्दछ । यो एउटा बहुआयामिक वित्तीय अपराध (Multi-Dimensional Financial Crime) पनि हो । मूल अपराध लुकिने हुनाले शुद्धीकरणको अपराध भएपछि उसले मूल अपराध गर्‍यो वा गरेन र उसको अपराध गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरिँदैन । त्यसैले उक्त ऐनको दफा २८ ले कसैसँग आयस्रोत वा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा उसको सम्पत्ति अस्वाभाविक देखिएमा र उसले आर्जन गरेको स्रोत देखाउन नसके सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध हुने व्यवस्था गरेको हो । अस्वाभाविक सम्पत्ति देखियो भने त्यसको स्रोत जायज थियो भनी प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राखिएको छ । प्रतिवादीले स्रोत देखाउन

सकेन भने उसले सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध गरेको हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो आयस्रोत लुकेको सम्पत्ति बरामद हुनु नै कसुरको लागि पर्याप्त हुने ।

(प्रकरण नं. ११)

- कुनै विशेष ऐन लागू भएपश्चात् सो ऐन आउनुपूर्व नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाले सो विशेष ऐनको व्यवस्थालाई सीमित गर्न नसक्ने हुँदा विशेष ऐन लागू भएपश्चात् आएको ऐनमा सोही ऐनबमोजिम गर्नुपर्ने हुन्छ । विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ अनुसार नेपाल सरकारले मिति २०५७/३/१२ मा नेपाली र भारतीय नागरिकले आफ्ना देशमा प्रचलनमा रहेको करेन्सी एक देशबाट अर्को देशमा ल्याउन र लैजान पाउने गरी जारी भएको सूचनाले वैध आर्जनबाट प्राप्त भएको रकमलाई छुट दिएको हो । सोही सूचनाबमोजिम रकम ल्याउँदा वा लैजाँदा रकम बाहकले आफूसँग भएको रकमको स्रोत खुलाउन नपर्ने गरी छुट दिएको भन्ने नदेखिएको र असीमित मात्रामा रकम ल्याउन लैजान पाउने उल्लेख भएपनि यसरी रकम लिई हिँड्दा सो रकमको स्रोत खुलाउनेलगायतका अन्य व्यवस्था प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम हुने ।

(प्रकरण नं. १२)

- शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ बमोजिम आफूसँग भएको रकमको स्रोत खुलाउने दायित्व रकम बाहककै हुने भन्ने व्यवस्था भएकोमा निजले आफूबाट बरामद भएको रकमको स्रोत खुलाउन सकेको

देखिँदैन । आफूबाट बरामद भएको रकम भारतीय नागरिक विकास कुमार साहको हो भनी उल्लेख गरेको देखिएपनि निज विकास कुमार साहलाई आफ्नो साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित गराई सो रकमको वैधता पुष्टि गराई आफ्नो जिकिरलाई प्रमाणित गराउन सकेको देखिएन । सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ को कानूनी व्यवस्थाअनुसार आफूसँग भएको रकमको स्रोत खुलाउन नसकेको र सो रकम अर्कैको हो भन्ने जिकिरसम्म लिएकोमा सो भनाइलाई समेत पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा आफ्नो साथबाट बरामद भएको रकम अर्कै व्यक्तिको हो भनी जिकिर लिएकै आधारमा निजले सफाई पाउने भन्ने नहुने ।

(प्रकरण नं. १३)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता मिथिलेशकुमार सिंह

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता हरिशंकर ज्ञवाली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८
- विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

अध्यक्ष मा.न्या. श्री केदारप्रसाद चालिसे
सदस्य मा.न्यायाधीश श्री मोहनरमण भट्टराई
सदस्य मा.न्यायाधीश श्री भूपेन्द्रप्रसाद राई

यस अदालतमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी

फैसला

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल : यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७२/५/७ को फैसलाअनुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३ (ख) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :

२०६९।९।२।३० गते ०८.४५ बजेको समयमा स.प्र.नि. विकास थापाको कमाण्डमा खटिएको टोलीले जिल्ला धनुषा खजुरी वडा नं.१ स्थित रेल्वे स्टेशनमा भारतको जयनगरबाट जनकपुरतर्फ आउँदै गरेको रेल चेकजाँच गर्दा जिल्ला मधुवनी ग्राम पञ्चायत जयनगर वडा नं.११ बस्ने अं. वर्ष २२ का अशोक कारखसँग नेपाली रु.८,६०,०००।- (आठ लाख साठी हजार) र जिल्ला मधुवनी ग्राम पञ्चायत कमलावारी वडा नं.२ बस्ने वर्ष २० को माधवकुमार भगतसँग नेपाली रु. ९,५०,०००।- (नौ लाख पचास हजार) अवैधरूपमा ल्याएको अवस्थामा निजहरूलाई अवैध बरामद रूपैयाँसहित पक्राउ गरिएको भन्नेसमेत व्यहोराको सशस्त्र प्रहरी बल वि.ओ.पि. खजुरीबाट खडा गरेको बरामदी / खानतलासी मुचुल्का ।

मिति २०६९।९।२।३० गते ०८/४५ बजेको समयमा भारतको जयनगरबाट नेपालको जनकपुरतर्फ आउँदै गरेको रेललाई चेकजाँच गर्ने क्रममा जिल्ला मधुवनी ग्राम पञ्चायत जयनगर वडा नं.११ भारत घर भएका अन्दाजी वर्ष २२ को अशोक कारखबाट नेपाली रूपैयाँ रु. ८,६०,०००।- तथा ऐ.मधुवनी कमलावारी वडा नं.२ घर भएका वर्ष २० को माधवकुमार भगतबाट नेपाली रूपैयाँ रु.९,५०,०००।- गरी जम्मा रु.१८,१०,०००।- अवैधरूपमा ल्याएको

अवस्थामा पक्राउ गरी सशस्त्र प्रहरी बल वि.ओ.पी. खजुरीको पत्रसाथ आवश्यक कारवाहीको लागि प्राप्त भएकोमा थप अनुसन्धान कारवाहीको लागि सशस्त्र प्रहरी बल सीमा सुरक्षा कार्यालय, धनुषाको च.नं.४६२ मिति २०७०।०।१।०२ को पत्रसाथ बरामदी नेपाली मुद्रासहित प्रतिवादीहरू सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागसमक्ष दाखिला भएको देखिएको ।

मलाई भारत जयनगरबाट मिति २०६९।९।२।३० गते नेपाल आउने क्रममा धनुषा खजुरी रेल्वे स्टेशनमा प्रहरीले आफ्नो साथमा भएको नेपाली रूपैयाँ रु.८,६०,०००।- र मोबाइल २ थानसहित पक्राउ गरी बरामद भएको हो, उल्लिखित नेपाली मुद्रा आफ्नो किराना पसल रहेको नेपाल भारत सीमानजिक पसलमा आउने ग्राहकबाट प्राप्त गरेको रकम हो, त्यहाँ नेपाली मुद्रा चलन चल्तीमा कारोबार हुन्छ । नेपालको धनुषामा आफ्नो ससुराली भएको र ससुराले जग्गा खरिद गर्न टेलिफोनबाट सापट माग गरेकाले पुर्याई दिन आउँदा पक्राउ परेको हो, मलाई प्रहरीले पक्राउ गर्दा अन्य कोही थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोककुमार कारखले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

सन् १२-४-२०१३ का दिन जयनगरबाट नेपाल आउने क्रममा धनुषाको खजुरी रेल्वे स्टेशनमा प्रहरीले मसँग भएको ने.रु.९,५०,०००।- बरामद गरेको हो । उक्त रकम जयनगरमा हार्डवेयरको पसल गर्ने विकासकुमार साहको हो । उनी भारतीय हुन्, म आफू जनकपुर घुम्न जान लागेको बेला उनले तिमी रूपैयाँ लिएर जनकपुर पुगेर रेल स्टेशन ओर्लनु, म त्यही आइपुगेको हुन्छु र म तिमीलाई मोटरसाइकलमा लिएर आफ्नो भिनाजु कहाँ जान्छु, भिनाजुको त्यहाँ इँट्टाभट्टा छ । यो पैसा उनीलाई दिनुछ । त्यसपछि तिमीलाई घुमाउँछु भनी भनेबमोजिम बरामदी रकम लिएर आएको हुँ, यो पैसा उनैको हो, सोबापत कुनै पारिश्रमिक लिएको छैन, बरामदी मोबाइल मेरा भिनाजुको साथीले

दिएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी माधवकुमार भगतले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

सशस्त्र प्रहरी बल सीमा सुरक्षा कार्यालय धनुषाको च.नं.४६२ मिति २०७०।०१।०२ को पत्रसाथ बरामदी नेपाली रुपैयाँ रु.१८,१०,०००।- सहित पक्राउ परेका अशोक कारखले आफूबाट बरामद भएको रु.८,६०,०००।- तथा माधवकुमार भगतले आफूबाट बरामद भएको रु. ९,५०,०००।- कसरी प्राप्त भएको सोको यकिन स्रोत खुलाउन नसकि लिखत प्रमाण पेस गर्न नसकेको र निज भारतीय नागरिकहरूले त्यति ठूलो नेपाली रकम भारततर्फबाट नेपाल ल्याएकोमा सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने उद्देश्य पुष्टि हुन आएको, साथै बरामदी नेपाली रुपैयाँ आफूबाट बरामद भएको भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको हुँदा उक्त कार्य सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ विपरीत दफा २८ बमोजिमको कसुर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी अशोक कारखबाट बरामद भएको रु ८,६०,०००।- (आठ लाख साठी हजार) र अर्का प्रतिवादी माधवकुमार भगतबाट बरामद भएको रु.९,५०,०००।- (नौ लाख पचास हजार) गरी जम्मा रु.१८,१०,०००।- (अठार लाख दश हजार) बिगो कायम गरी सोही ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम सजाय हुन तथा ऐ.ऐनको दफा ३४(१) बमोजिम बरामदी नेपाली रुपैयाँ जफत हुन प्रतिवादी अशोक कारख र माधवकुमार भगतलाई यसै अभियोग पत्रसाथ पेस गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७०।१।३० मा विशेष अदालतमा दायर भएको अभियोग मागदाबी ।

मिति २०६९।१२।३० गतेका दिन बिहान ८.४५ बजे म भारतको जयनगरबाट नेपालको जनकपुरतर्फ आउँदै गर्दा खजुरीको चेकपोष्टमा खानतलासी हुँदा म पक्राउ परेको थिएँ । जयनगरको हार्डवेयर व्यापारी विकासकुमार साहले उसको जनकपुरमा रहेको भिनाजुलाई रु.९,५०,०००।-

रकम दिन भनेको र जनकपुरमा घुम्ने हिसाबमा जान लागेको बेलामा मैले सो रकम लिएर गएको थिएँ । मेरो साथबाट उक्त रकम, LG Mobile र २ थान कपडा बरामद भएको थियो । मैले सो रकम कुनै गैरकानूनी प्रयोजनका लागि ल्याएको थिइन । ममाथिको झुठ्ठा आरोपबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी माधवकुमार भगतले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६९।१२।३० मा मबाट रु.८,६०,०००।- बरामद भएको ठिक हो । मेरो सासूले जग्गा खरिद गर्न भनी मसँग सापटी मागेकोले सापटी स्वरूप रु.८,६०,०००।- पुर्याउन धनुषास्थित ससुराली आउँदा मलाई रकमसहित पक्राउ गरेका हुन । साथै मेरो साथबाट मोबाइल थान-२, ड्राइभिङ्ग लाइसेन्स-२, पर्स-१, भोटो कपडालगायतका वस्तु बरामद भएको हो । ठूलो रकम ब्यागमा बोकी हिँड्दा कसैले लुटी मारिदिने होकी भन्ने डरले भित्री भोटोमा बोकी ल्याएको हुँ । नेपाली कानूनी व्यवस्था मलाई थाहा थिएन, मलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुहुँदैन, सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोक कारखले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

यस मुद्दामा पक्राउ परी अनुसन्धानको क्रममा मलाई काठमाडौँ ल्याएको थियो, सो बेला म थुनामा थिएँ, तसर्थ विकासकुमार साहलाई उपस्थित गराउन सकिन, सो रकम विकासकुमार साहको हो । विकास साहलाई यस अदालतले खोजेको बखतमा ल्याउने प्रयास गर्नेछु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी माधवकुमार भगतले मिति २०७०।१।३१ मा विशेष अदालतमा गरेको ततिम्बा बयान ।

प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारी र यस अदालतमा समेत बयान गर्दा आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिए पनि दाबीमा उल्लिखित रकम निजहरूबाट बरामद भएको कुरामा विवाद नरहेको र सो रकम आफूहरूले साथमा लिई नेपाल आएको कुरा स्वीकार गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष

र आज यस अदालतमा बयान गरेको देखिएको र निजहरूबाट बरामद भएको उक्त रकमको वैधानिक स्रोत पुष्टि हुने प्रमाण प्रतिवादीहरूले पेस गर्न सकेको नदेखिएकोले दाबीको कसुर गरेको होइन भन्ने अवस्था तत्काल नहुँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) अनुसार प्रतिवादी अशोक कारखबाट रु.८,६०,०००/- र प्रतिवादी माधव कुमार भगतबाट रु.९,५०,०००/- धरौट माग गरी सो धरौट नगद वा सो रकम खाम्ने बैंक ग्यारेन्टी वा जेथा जमानत दिन सके लिई तारेखमा राखी र सो दिन नसके कानूनबमोजिम सिधा खान पाउने गरी अ.बं. १२१ नं. बमोजिम थुनुवा पुर्जी दिई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७०।१।३१ मा विशेष अदालत, काठमाडौँबाट भएको आदेश।

अदालतबाट भएको आदेशानुसार धरौट दिन नसकी प्रतिवादीहरू अशोककुमार कारख र माधवकुमार भगत थुनामा रही मुद्दाको पुर्पक्ष भएको।

अशोक कारखको घर इन्डिया बोर्डर नजिकै र ससुराली नेपालको धनुषा जिल्ला लम्मा गाउँमा पर्छ। उसको किराना पसल, खेतीपातीबाट आएको पैसा र ससुरालीबाट लिएको पैसासमेत ससुरालीलाई जग्गा किन्न मागेकोले बोकेर ल्याएको हो। निजले कुनै पनि गैरकानूनी तवरले आर्जन गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने उद्देश्यले बोकेको पैसा होइन। अभियोग दाबी झुठ्ठा हो। निजले सफाइ पाउनु पर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको अशोक कारखका साक्षी विजय भन्ने ब्रज किशोर नायकले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०७०।६।१७ मा प्रतिवादी अशोककुमार कारखले जेथा जमानत दिई थुनामुक्त भई तारेखमा रहेका।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ अन्तर्गत आफ्नो साथमा भएको सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत प्रमाणित गर्न नसके सो ऐनअन्तर्गतको

कसुर गरी प्राप्त गरेको सम्पत्ति हो भनी मान्नुपर्ने हुनाले वैधानिक स्रोतबाट आर्जन गरेको भन्ने पुष्टि हुने कुनै आधार प्रमाणबाट नदेखिँदा प्रतिवादीहरू अशोक कारख र माधवकुमार भगतको साथबाट बरामद भएको रकम यस ऐनअन्तर्गतको कसुर गरी आर्जन गरेको मान्नुपर्ने हुन आयो। प्रतिवादी अशोक कारखले रु. ८,६०,०००/- (आठ लाख साठी हजार रुपैयाँ) र प्रतिवादी माधव कुमार भगतले रु.९,५०,०००/- (नौ लाख पचास हजार रुपैयाँ) को वैधानिक स्रोत पुष्टि गर्ने प्रमाण दिन नसकेकोले निजहरूले सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ र २८ को कसुर गरेको ठहरेछ। उक्त ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम प्रतिवादी अशोक कारखलाई कैद वर्ष १(एक) र जरिवाना रु.८,६०,०००/- (आठ लाख साठी हजार) र प्रतिवादी माधवकुमार भगतलाई कैद वर्ष १(एक) र जरिवाना रु.९,५०,०००/- (नौ लाख पचास हजार) हुन्छ। निजहरूबाट बरामद भएको नगद सोही ऐनको दफा ३४(१) बमोजिम जफत हुन्छ भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौँको मिति २०७०।१।२८ को फैसला।

म नेपालको धनुषा जिल्लाको सदरमुकाम जनकपुरधाममा निशुल्क घुमाइदिने सर्तमा जयनगरको हार्डवेयर व्यापारी विकासकुमार साहले निजको भिनाजुलाई जनकपुरमा दिने सर्तमा रकम पठाएको हो। उक्त रकम मेरो होइन। सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन, २०६४ को उद्देश्य अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त रकम शुद्धीकरण गर्ने कार्य नियन्त्रण गर्नु हो। तर अपराधजन्य कार्य गर्न रकम बोकेर ल्याएको भनी अभियोगपत्रमा उल्लेख हुन सकेको छैन। उक्त ऐनको दफा २८ अन्तर्गतको कसुर हुन मुद्दा चलाइएको व्यक्तिको आयस्रोत वा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा सम्पत्ति अस्वाभाविक, उच्च जीवनस्तर कायम गरेका वा हैसियतभन्दा बढी दान दातव्य चन्दा दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति कस्तो स्रोतबाट आएको हो प्रमाणित गर्नुपर्छ भन्ने

कानूनी व्यवस्था नेपाली नागरिकका लागि हो, विदेशी नागरिकका लागि होइन। लागू नसक्ने दफा उल्लेख गरी मलाई कैद र जरिवाना गरिएको फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी माधवकुमार भगतको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

पुनरावेदक प्रतिवादी सुनिल जयसवालसमेत प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकार भएको सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७०।३।२६ मा "प्रतिवादीहरूले नेपाली रुपैयाँ बोकी हिँड्नु मात्र आफैँमा कसुरजन्य कार्य हुन सक्दैन। कसुरजन्य कार्य तब मात्र मान्न सकिन्छ जब त्यस्तो रकम गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको वा कानूनप्रतिकूल रूपमा लिएको वा धारण गरेको हुन्छ"। भनी निर्णयधार कायम गरी रकम बोकी हिँडेकै आधारमा सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐनको कसुर नमानिने भनी फैसला भएको पाइयो।

सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले अस्वाभाविकरूपमा रकम बोकी हिँड्ने व्यक्तिले आफूसँग भएको रकम के कुन स्रोतबाट आफूले प्राप्त गरेको हो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने दायित्व रकमबाहक व्यक्तिलाई नै सुम्पेको छ। विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ को दफा ५ अनुसार नेपाल सरकारद्वारा मिति २०५७।३।१२ मा जारी सूचनामा नेपाली र भारतीय नागरिकलाई असीमित मात्रामा सिक्का करेन्सी नोट ल्याउन लैजान पाउने गरी सूचनाले छुट दिएको भएपनि उक्त सूचनामा रकमबाहकले आफूसँग रहेको सम्पत्ति रुपैयाँको विधिवत् स्रोत खुलाउन नपर्ने भनी उन्मुक्ति प्रदान गरेको छैन। यसरी कानूनले रुपैयाँ ल्याउने लैजाने व्यक्तिले उक्त रुपैयाँको स्रोत खुलाउन अनिवार्य गरेको अवस्थामा गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको वा कानूनप्रतिकूलरूपमा लिएको वा धारण गरेको प्रमाणित भएमा मात्र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसुर कायम हुने भन्ने यस अदालतको उक्त संयुक्त

इजलासबाट भएको फैसला एवं प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसँग सहमत हुन सकिएन। उल्लिखित तथ्य र कानूनको विश्लेषणका आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादी माधवकुमार भगतलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ र २८ को कसुर ठहर गरी ऐ. ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम कैद वर्ष १ (एक), जरिवाना रु.९,५०,०००।- र ऐ. ऐनको दफा ३४ (१) बमोजिम बरामद भएको नगद जफत हुने ठहर्याई विशेष अदालत, काठमाडौँबाट मिति २०७०।९।२८ मा भएको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुने ठहर्छ।

प्रस्तुत पुनरावेदनसँग समान तथ्य भएको पुनरावेदक/प्रतिवादी सुनिल जयसवालसमेत प्रत्यर्थी / वादी नेपाल सरकार भएको ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७०।३।२६ मा फैसला भई नेपाल कानून पत्रिका २०७०, अङ्क ९, नि.नं. ९०५४, पृष्ठ ११६८ मा प्रकाशित सिद्धान्तसमेतमा भएको सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ४ र २८ समेतको कानूनी व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तको सम्बन्धमा दुई संयुक्त इजलासको निर्णय भिन्न भिन्न भई राय नमिलेकोले राय यकिनका लागि प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(ख) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७२/५/७ मा भएको फैसला।

यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०७२/५/७ मा फैसला हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(ख) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने भएका आदेशानुसार पूर्ण इजलास दायरीमा दर्ता भई पेस हुन आएको रहेछ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस

हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री मिथिलेशकुमार सिंहले प्रतिवादी भारतीय नागरिक हुन् । नेपाल सरकारद्वारा प्रकाशित मिति २०५७।३।१२ को राजपत्रको सूचनाअनुसार नेपाली र भारतीय नागरिकहरूले नेपाली र भारतीय सिक्का तथा करेन्सी असीमित मात्रामा ल्याउन लैजान पाउने व्यवस्था गरेको हुँदा पुनरावेदकको कार्य कसुरजन्य होइन । पुनरावेदक/प्रतिवादीले बरामद भएको रकम विकासकुमार साहको हो भनेकोमा निजलाई बुझ्ने काम भएको छैन । यस्तै समान तथ्य भएको मुद्दामा आरोपित कसुरबाट प्रतिवादीले सफाइ पाउने भनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट फैसला भई ने.का.प. २०७०, अड्क ९, नि.नं. ९०५४, पृ.सं. ११६८ मा प्रकाशित सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले समेत रकम राख्नु वा बोक्नु मात्र अपराध नहुने भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोसमेतका आधारमा विशेष अदालतबाट भएको फैसला नमिलेको हुँदा सो फैसला सदर गर्ने गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर उल्टी गरी प्रतिवादीले सफाइ पाउनु पर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी / वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिशंकर ज्ञवालीले प्रतिवादी आफ्नो साथबाट रकम बरामद भएकोमा साबित छन् । बरामद भएको रकम विकासकुमार साहको हो भनी बयान गरेकोमा निजलाई साक्षीको रूपमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन सकेको नदेखिएको र निजको वास्तविक वतनसमेत उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । नेपाल सरकारद्वारा प्रकाशित मिति २०५७।३।१२ को राजपत्रको सूचनामा समेत स्रोत खुलाउन नपर्ने भन्ने उल्लेख भएको छैन । सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले अनिवार्यरूपमा स्रोत

खुलाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको र स्रोत खुलाउने दायित्व रकम बाहककै हुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उपरोक्तानुसारको बहस जिकिर सुनी प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहित मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा मूलतः निम्न प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन आयो ।

१. यी पुनरावेदक/प्रतिवादी माधवकुमार भगतले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेका हुन वा होइनन् ?
२. पुनरावेदक/प्रतिवादी सुनील जयसवालसमेत प्रत्यर्थी / वादी नेपाल सरकार भएको ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७०।३।२६ मा भएको फैसलासँग प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासबाट मिति २०७२/५/७ मा भएको फैसला रूलिङ्ग बाझिएको छ वा छैन ?
३. अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेको भए निजलाई के कस्तो सजाय हुने हो ?
४. प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुने ठहरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७२/५/७ मा भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ?
५. पुनरावेदक / प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन ?

यसमा, प्रतिवादी अशोक कारखले आफूबाट बरामद भएको रु.८,६०,०००।- तथा अर्का प्रतिवादी माधवकुमार भगतले आफूबाट बरामद भएको रु.९,५०,०००।- के कसरी प्राप्त भएको हो भन्ने कुराको यकिन स्रोत खुलाउन नसकेकाले निजहरूको

उक्त कार्य सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ विपरीत दफा २८ बमोजिमको कसुर देखिँदा दुवै प्रतिवादीबाट बरामद भएको जम्मा रु.१८,१०,०००।- बिगो कायम गरी ऐ. ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम सजाय हुन तथा ऐ. ऐनको दफा ३४(१) बमोजिम बरामदी रूपैयाँ जफतसमेतको मागदाबी लिई अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ। विशेष अदालत, काठमाडौँबाट प्रतिवादीहरूले सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ र २८ को कसुर गरेको ठहर गरी उक्त ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम प्रतिवादी अशोक कारखलाई कैद वर्ष १ र जरिवाना रु.८,६०,०००।- तथा प्रतिवादी माधवकुमार भगतलाई कैद वर्ष १ र जरिवाना रु.९,५०,०००।- हुने तथा बरामद नगद दफा ३४(१) बमोजिम जफत हुने ठहरी फैसला भएकोमा उक्त फैसलामा चित्त नबुझाई प्रतिवादीमध्येका माधवकुमार भगतको यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो।

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक / प्रतिवादी माधवकुमार भगत भारतीय नागरिक भएको र निज भारत जयनगरबाट जनकपुर आउँदै गर्दा ने.रु. ९,५०,०००।- सहित पक्राउ परेको कुरा बरामदी / खानतासी मुचुल्का तथा प्रहरी प्रतिवेदनबाट देखिन्छ। बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित रकमसहित आफू पक्राउ परेको भन्ने कुरा स्वीकार गरी यी पुनरावेदकले मौकामा र अदालतमा समेत बयान गरेको अवस्था छ। बरामद रकम भारतीय नागरिक विकासकुमार साहको हो भनी बयानमा जिकिर लिएपनि निजलाई साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित गराई आफ्नो सो भनाइको पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन। आफूबाट बरामद भएको रकम आफ्नो आर्थिक अवस्थाको तुलनामा अस्वाभाविक छैन भन्ने जिकिर लिएकोसमेत देखिएन। बरामद भएको अवैध रूपैयाँ सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने उद्देश्य नराखी आफ्नो

व्यापार व्यवसाय वा अन्य कुनै व्यक्तिबाट प्राप्त गरेको हुँ भन्ने पक्षले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ। आर्थिक अवस्थाको तुलनामा कसैसँग अस्वाभाविक सम्पत्ति देखिन आएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा प्रमाणित उसैले गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले गरेको हुँदा यी पुनरावेदक / प्रतिवादीबाट अस्वाभाविक देखिने सम्पत्ति बरामद भएपछि सोको स्रोत यो हो भनी सम्पत्ति आर्जन गरेको स्रोत देखाउनु पर्ने कानूनी दायित्व पनि निजैमा रहने देखिन्छ।

३. सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ मा “यस ऐनअन्तर्गतको कसुरमा मुद्दा चलाइएको व्यक्तिको आयस्रोत वा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा निजको सम्पत्ति अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा निजले त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्नुपर्नेछ र त्यसरी प्रमाणित गर्न नसकेमा त्यस्तो सम्पत्ति यस ऐनअन्तर्गतको कसुर गरी प्राप्त गरेको मानिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यी पुनरावेदक/ प्रतिवादी माधवकुमार भगतले आफूबाट बरामद भएको रकम भारतीय नागरिक विकासकुमार साहको हो भन्ने जिकिरबाहेक आफ्नो भनाइको पुष्टि गर्नसक्ने कुनै तथ्ययुक्त प्रमाण पेस गर्न सकेको नदेखिएको र बरामदी रकम भारतीय नागरिक विकासकुमार साहको हो भनी जिकिर लिएकोमा निजलाई अदालतमा उपस्थित गराई आफ्नो भनाई प्रमाणित गराई उक्त रकम बैध स्रोतबाट प्राप्त भएको भन्ने पुष्टि गराउन सकेकोसमेत नदेखिँदा निजले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेको देखिन आयो।

४. प्रस्तुत पुनरावेदनसँग समान तथ्य भएको पुनरावेदक / प्रतिवादी सुनील जयसवालसमेत प्रत्यर्थी / वादी नेपाल सरकार भएको ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७०।३।२६ मा भएको फैसला र प्रस्तुत मुद्दामा भएको फैसलामा सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ४ र २८ समेतको कानूनी व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तको सम्बन्धमा दुई संयुक्त इजलासको निर्णय भिन्न भिन्न भई राय नमिलेकोले राय यकिनका लागि प्रस्तुत मुद्दा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(ख) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७२/५/७ मा भएको फैसलाका सम्बन्धमा हेर्दा उक्त ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा प्रतिवादी श्रवण साहबाट रु.९,२०,०००।- र अर्का प्रतिवादी सुनील जैसवालसँग रु.१९,२०,०००।- सहित पक्राउ परेकोमा निजहरूले उक्त बरामदी रकम आफूहरूको नभई आफ्ना मालिक राजेश जैसवालको हो। आफूहरू निजको पसलमा कामदारको रूपमा काम गर्ने गरेको र मालिक राजेश कुमार जैसवालको नेपाली रूपैयाँ भारतीय रूपैयाँमा सटही गर्न नेपाल ल्याउँदै गर्दा पक्राउ परेको हो भनी बयान गरेको देखिन्छ।

५. उक्त मुद्दामा प्रतिवादीहरूले बरामदी रकम राजेश जैसवालको भएको र उक्त रूपैयाँ सटही गर्न पठाएको भनी भनेकाले प्रतिवादीहरूको बयानबमोजिम निज राजेश जैसवाललाई बुझिएकोमा निजले अदालतमा उपस्थित भई प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको रकम रु.२८,४०,०००।- आफ्नो भएको र सो रूपैयाँ भारतीय सीमानामा नेपाली गएर सामान खरिद गर्दा आएको रकम जम्मा गरी निज प्रतिवादीहरूलाई सटही गर्न पठाउँदा पक्राउ परेको भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादीहरूले बरामद भएको रकम आफ्ना मालिक राजेश कुमार जैसवालको भएको भनी

बयान गरेको र निज राजेश जैसवाललाई झिकाई बुझ्दा निजले सो रूपैयाँ आफ्नो भएको र आफूले व्यापार व्यवसायबाट आर्जन गरेको भनी सप्रमाण पुष्टि गरेको देखिएकोले कानूनी प्रक्रियाअनुरूप नै सटही गर्न पठाएको रकम सटही गर्नुपूर्व नै पक्राउ परेको देखिँदा प्रतिवादीहरूले मुद्दा निर्मलीकरणको कसुर गरेको मान्न मिलेन भनी फैसला भएको देखिन्छ।

६. उल्लिखित ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा रकमसहित पक्राउ परेका प्रतिवादीहरूले आफूहरूबाट बरामद भएको रकम आफूहरूले काम गर्ने पसल मालिक राजेशकुमार जैसवालको हो भनी जिकिर लिएकोमा निज राजेशकुमार जैसवाललाई अदालतको आदेशानुसार बुझिएकोमा राजेशकुमार जैसवालले प्रतिवादीहरूको साथबाट बरामद भएको रकम आफ्नो भएको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरी आफूले व्यापार व्यवसायबाट आर्जन गरेको नेपाली रूपैयाँ भारतीय रूपैयाँमा सटही गर्न नेपाल पठाएकोमा सटही गर्न नपाउँदै पक्राउ परेका हुन् भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ। निज राजेशकुमार जैसवालले उक्त बरामदी रकम आफूले व्यापार व्यवसायबाट आर्जन गरेको भन्ने जिकिर लिएको भएपनि उक्त रकम वैध आर्जनबाट प्राप्त भएको भन्ने कुरा सो मुद्दामा पनि पुष्टि भइसकेको अवस्था छैन।

७. उक्त मुद्दाको फैसलामा आधार लिइएको विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ बमोजिम नेपाल सरकारले मिति २०५७/३/१२ मा प्रकाशित सूचनाले "नेपाली र भारतीय नागरिकहरूले नेपाली र भारतीय सिक्का, करेन्सी, नोट र बैंक नोट असीमित मात्रामा लैजान वा पठाउन सक्नेछन्" भन्ने व्यवस्था भएकोमा उक्त सूचनाको व्यवस्थाले नेपाली र भारतीय नागरिकले असीमित मात्रामा नेपाली वा भारतीय रूपैयाँ ल्याउन लैजान पाउनेसम्म व्यवस्था गरेको भएपनि उक्त रकमको स्रोत नै खुलाउन नपर्ने गरी छुट दिएको देखिँदैन। त्यसैगरी सम्पत्ति

शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले कुनै व्यक्तिसँग अस्वाभाविक देखिने सम्पत्ति भएमा सोको स्रोत निजले खुलाउनु पर्ने र त्यस्तो सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन नसकेमा यस ऐनअन्तर्गतको कसुर गरी प्राप्त गरेको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिँदा स्रोत खुलाउन नसकेको असीमित मात्राको रकमको हकमा समेत सो सूचनाले अपराधजन्य कार्य गरी प्राप्त गरेको रकमसमेतलाई संरक्षण प्रदान गरेको मान्न मिल्ने अवस्था हुँदैन।

८. सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ को कानूनी व्यवस्थाअनुसार आफूसँग रहेको अस्वाभाविक सम्पत्तिको स्रोत उक्त सम्पत्ति बाहकले देखाउन सक्नु पर्दछ। केवल प्रतिवादीहरूको साथबाट बरामद भएको रकम मेरो हो भनी तेस्रो व्यक्तिले भन्दैमा सम्पत्तिको कानूनी स्रोत खुलेको अर्थात् वैध सम्पत्ति हो भनी प्रमाणित भएको मान्न सकिने अवस्था हुँदैन। त्यस्तो सम्पत्ति वैध हुनका लागि आर्जन वा प्राप्त गरेको कानूनी स्रोत स्पष्टरूपमा खुलाउन सक्नुपर्ने हुन्छ। उक्त उल्लिखित पुनरावेदक / प्रतिवादी सुनील जयसवालसमेत भएको मुद्दामा प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको रकम अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्ने राजेशकुमार जैसवालले मेरो हो भन्दैमा सो रकमको स्रोत प्रमाणित भएको भन्न सकिने अवस्था हुँदैन। त्यसका अतिरिक्त सोही फैसलामा बरामदी रकम आफ्नो भनी स्वीकार गर्ने व्यक्ति राजेशकुमार जैसवालबाट बरामद भएको रकम सम्बन्धमा थप प्रमाण बुझ्नुपर्ने भए बुझी कानूनबमोजिम ठहर निर्णय गर्नु भनी सुरु मिसिल विशेष अदालतमा पठाइदिने ठहर गरी फैसला भएबाट समेत प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको रकम वैध हो भन्ने प्रमाणित भइसकेको भन्न मिल्दैन।

९. प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य हेर्दा पुनरावेदक/ प्रतिवादी माधवकुमार भगतले आफ्नो साथबाट बरामद भएको रकम विकासकुमार साहको भएको र निजले जनकपुर पुर्याइदिन भनेकाले जनकपुरसम्म

पुर्याइदिने क्रममा रकमसहित आफू पक्राउ परेको भनी जिकिर लिएको देखिएकोमा निज विकासकुमार साहलाई अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन सकेको देखिँदैन। सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार बरामद भएको अवैध रूपैयाँ सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने उदेश्य नराखी आफूले व्यापार व्यवसाय वा अन्य कुनै व्यक्ति वा स्रोतबाट प्राप्त गरेको हुँ भन्ने पक्षले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट सो कुरा प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ। आर्थिक अवस्थाको तुलनामा कसैसँग अस्वाभाविक सम्पत्ति देखिन आएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा रकम बाहकले प्रमाणित गर्नुपर्ने कानूनी दायित्व सोही व्यक्तिको हुने भन्ने उल्लेख भएकोमा यी पुनरावेदक/प्रतिवादीले आफूबाट बरामद भएको रकम विकासकुमार साहको हो भन्ने मौखिक जिकिरबाहेक अन्य कुनै प्रमाणले पुष्टि गर्न सकेको नदेखिँदा गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको वा कानून प्रतिकूलरूपमा लिएको वा धारण गरेको प्रमाणित भएमा मात्र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसुर कायम हुने भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट उक्त माथि उल्लिखित पुनरावेदक / प्रतिवादी सुनील जयसवालसमेत प्रत्यर्थी / वादी नेपाल सरकार भएको ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दाको फैसलामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसँग सहमत हुन सकिने अवस्था छैन।

१०. बहसको क्रममा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताले विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ अनुसार नेपाल सरकारले मिति २०५७।३।१२ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित “नेपाली र भारतीय सिक्का करेन्सी नोट र बैंक नोट असिमित मात्रामा लैजान वा पठाउन सक्ने छन्” भन्ने सूचनाअनुसार पुनरावेदकलाई सजाय गर्न मिल्ने होइन भनी लिएको बहस जिकिरतर्फ विचार गर्दा, नेपाल सरकारद्वारा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित उक्त सूचनामा नेपालबाट

सुन, चाँदी वा मिश्रित चाँदीका नेपाली सिक्काबाहेक नेपाली र भारतीय सिक्का करेन्सी असीमित मात्रामा नेपालबाट भारतमा र भारतबाट नेपालमा लैजान ल्याउन पाउने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यद्यपी सो सूचनाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ मा भएको कानूनी व्यवस्थालाई सीमित गरेको मान्न सकिने अवस्था हुँदैन।

११. सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४ को उद्देश्य अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने कार्यलाई निवारण गर्ने रहेको भन्ने यसको प्रस्तावनामा उल्लेख छ। अपहरण, भ्रष्टाचार, आतंकवाद तथा राजश्वको छली आदि गैरकानूनी कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति भूमिगत रूपमा पुनः त्यस्तै गैरकानूनी कार्यमा लगानी हुने र शुद्धीकरण गर्ने चक्रहरू चलिरहने हुँदा पुनः त्यस्तो गैरकानूनी कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति आपराधिक कार्यमा प्रयोग नहोस्, आपराधिक कार्य रोकियोस् भनी निवारणात्मक व्यवस्था (Preventive Measures) को प्रयोजनार्थ सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन आएको हो। सम्पत्ति शुद्धीकरण आफैँमा सम्बद्ध कसुर (Predicate Offence) होइन अपितु मूल कसुरको सह-उत्पादन (By-Product) को रूपमा सह अपराध (Secondary Offence) हो। मूल कसुरलाई लुकाई छिपाई त्यसबाट आर्जित सम्पत्तिलाई लुकाउन शुद्धीकरण गरिएको कसुर यस ऐनान्तर्गत पर्दछ। यो एउटा बहुआयामिक वित्तीय अपराध (Multi-Dimensional Financial Crime) पनि हो। मूल अपराध लुकिने हुनाले शुद्धीकरणको अपराध भएपछि उसले मूल अपराध गर्‍यो वा गरेन र उसको अपराध गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरिँदैन। त्यसैले उक्त ऐनको दफा २८ ले कसैसँग आयस्रोत वा आर्थिक अवस्थाको तुलनामा उसको सम्पत्ति अस्वाभाविक देखिएमा र उसले आर्जन गरेको स्रोत देखाउन नसके सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध हुने व्यवस्था गरेको हो। अस्वाभाविक सम्पत्ति देखियो भने त्यसको स्रोत

जायज थियो भनी प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राखिएको छ। प्रतिवादीले स्रोत देखाउन सकेन भने उसले सम्पत्ति शुद्धीकरणको अपराध गरेको हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ। त्यस्तो आयस्रोत लुकेको सम्पत्ति बरामद हुनु नै कसुरको लागि पर्याप्त हुन्छ।

१२. कुनै विशेष ऐन लागू भएपश्चात् सो ऐन आउनुपूर्व नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाले सो विशेष ऐनको व्यवस्थालाई सीमित गर्न नसक्ने हुँदा विशेष ऐन लागू भएपश्चात् आएको ऐनमा सोही ऐनबमोजिम गर्नुपर्ने हुन्छ। विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ अनुसार नेपाल सरकारले मिति २०५७/३/१२ मा नेपाली र भारतीय नागरिकले आफ्ना देशमा प्रचलनमा रहेको करेन्सी एक देशबाट अर्को देशमा ल्याउन र लैजान पाउने गरी जारी भएको सूचनाले वैध आर्जनबाट प्राप्त भएको रकमलाई छुट दिएको हो। सोही सूचनाबमोजिम रकम ल्याउँदा वा लैजाँदा रकम बाहकले आफूसँग भएको रकमको स्रोत खुलाउन नपर्ने गरी छुट दिएको भन्ने नदेखिएको र असीमित मात्रामा रकम ल्याउन लैजान पाउने उल्लेख भएपनि यसरी रकम लिई हिँड्दा सो रकमको स्रोत खुलाउनेलगायतका अन्य व्यवस्था प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम हुने हुन्छ। यसरी विशेष ऐन लागू भएपश्चात् सोही ऐनको कानूनी व्यवस्था लागू हुने र जिकिर लिइएको सूचनामा व्यवस्था नै नभएको आधार मानी पुनरावेदकले अभियोग दाबी एवं कसुरबाट छुट पाउनु पर्छ भन्ने विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिने अवस्था देखिएन।

१३. यसरी यी पुनरावेदक / प्रतिवादीले आफूले भारतबाट रकम लिएर नेपाल आउँदै गर्दा बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित रकमसहित आफू पक्राउ परेको भनी साबित भएको र सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ बमोजिम आफूसँग भएको रकमको स्रोत खुलाउने दायित्व रकम बाहककै हुने भन्ने व्यवस्था

भएकोमा निजले आफूबाट बरामद भएको रकमको स्रोत खुलाउन सकेको देखिँदैन । आफूबाट बरामद भएको रकम भारतीय नागरिक विकास कुमार साहको हो भनी उल्लेख गरेको देखिएपनि निज विकास कुमार साहलाई आफ्नो साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित गराई सो रकमको वैधता पुष्टि गराई आफ्नो जिकिरलाई प्रमाणित गराउन सकेको देखिएन । सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ को कानूनी व्यवस्था अनुसार आफूसँग भएको रकमको स्रोत खुलाउन नसकेको र सो रकम अर्केको हो भन्ने जिकिरसम्म लिएकोमा सो भनाइलाई समेत पुष्टि गर्न नसकेको हुँदा आफ्नो साथबाट बरामद भएको रकम अर्के व्यक्तिको हो भनी जिकिर लिएकै आधारमा निजले सफाइ पाउने भन्ने हुँदैन ।

१४. सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३०(२) को कानूनी व्यवस्था हेर्दा “उपदफा (१) मा उल्लेख भएबाहेक परिच्छेद-२ अन्तर्गतको अन्य कसुर गर्नेलाई बिगोबमोजिमको जरिवाना र एक वर्षदेखि चार वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । यी पुनरावेदक / प्रतिवादी माधवकुमार भगतले सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ ले निषेधित कार्य गरी दफा ४(ड), २८ र २९ को कसुर गरेको देखिन आएको निजलाई सोही ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम एक वर्ष कैद, बरामद भएको बिगोबमोजिम जरिवाना हुने र ऐ. ऐनको दफा ३४(१) मा “यस ऐनबमोजिमको कसुरबाट प्राप्त सम्पत्ति र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको र सो कसुर गर्न प्रयोग भएको सम्पत्ति जफत हुनेछ” भन्ने व्यवस्था भएकोमा सोही व्यवस्थाबमोजिम यी पुनरावेदक / प्रतिवादीबाट बरामद भएको बिगो रु.९,५०,०००।- जफत हुने ठहरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला अन्यथा भन्न मिल्ने

देखिन आएन ।

१५. यसप्रकार उल्लिखित पुनरावेदक/ प्रतिवादी सुनील जयसवालसमेत प्रत्यर्थी / वादी नेपाल सरकार भएको ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा तथा यस मुद्दामा समेत प्रतिवादीहरूले गरेको कसुरको प्रकृति, वादी नेपाल सरकारले अभियोगमा लिइएको मागदाबी र अभियोग दाबीबमोजिम विशेष अदालतबाट कसुर ठहरी भएको फैसलालगायतका तथ्यहरूमा यी दुई मुद्दामा समानता रहेको देखियो । सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा २८ ले अस्वाभाविकरूपमा रकम बोकी हिँड्ने व्यक्तिले आफूसँग भएको रकम के कुन स्रोतबाट आफूले प्राप्त गरेको हो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्ने दायित्व रकमबाहक व्यक्तिलाई नै सुम्पेको हुँदा विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ५ मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारले मिति २०५७।३।१२ मा जारी गरेको सूचनामा नेपाली र भारतीय नागरिकलाई असीमित मात्रामा सिक्का करेन्सी नोट ल्याउन लैजान पाउने गरी छुट दिएको भएपनि उक्त सूचनामा रकमबाहकले आफूसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत खुलाउन नपर्ने भनी उन्मुक्ति प्रदान गरेको देखिएन । यसरी कानूनले रूपैयाँ ल्याउने लैजाने व्यक्तिले उक्त रूपैयाँको स्रोत खुलाउन अनिवार्य गरेको अवस्थामा “**गैरकानूनीरूपमा आर्जन गरेको वा कानूनप्रतिकूलरूपमा लिएको वा धारण गरेको प्रमाणित भएमा मात्र सम्पत्ति शुद्धीकरणको कसुर कायम हुने**” भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट उक्त ०६८-CR-०९३१ को सम्पत्ति शुद्धीकरण मुद्दामा मिति २०७०/३/२६ मा भएको फैसला एवं प्रतिपादन भएको सिद्धान्तसँग सहमत हुन सकििएन । सो मुद्दामा प्रतिपादन भएको सिद्धान्तलाई अब कायम नरहने गरी निष्प्रभावी (Overrule) गरिएको छ ।

१६. अतः माथि उल्लिखित तथ्य र

कानूनको विश्लेषणका आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादी माधवकुमार भगतलाई सम्पत्ति शुद्धीकरण (Money Laundering) निवारण ऐन, २०६४ को दफा ३ र २८ को कसुर ठहर गरी ऐ. ऐनको दफा ३०(२) बमोजिम कैद वर्ष १ (एक), जरिवाना रु.९,५०,०००।- (नौ लाख पचास हजार) र ऐ. ऐनको दफा ३४ (१) बमोजिम बरामद भएको नगद जफत हुने ठहर्याई विशेष अदालत, काठमाडौंबाट मिति २०७०।९।२८ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर्याई यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७२/५/७ मा भएको फैसला मनासिब भई सो इजलासको फैसला र प्रतिपादित सिद्धान्तसँग यो इजलास सहमत भएकाले सो फैसला सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या. मीरा खडका
न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत : दुर्गाप्रसाद खनाल
इति संवत् २०७३ साल साउन २७ गते रोज ५ शुभम्

निर्णय नं. १७०९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्द मोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७३।०६।०६
०६५-NF-००५१

मुद्दा: जालसाजी

निवेदक प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं.१६ बस्ने प्रेमबहादुर
बलामी

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, बाहिरी गा.वि.स.
वडा नं.६ हाल कीर्तिपुर नगरपालिका वडा
नं.१८ बस्ने सानुबहादुरको नाबालक छोरा
सतिस बानियाको संरक्षक भई आफ्नो हकमा
समेत ऐ. को श्रीमती ऐ. ऐ. बस्ने द्वारिका बानिया

- वादीहरूमध्ये सतिस बानिया नाबालक रहेको कुरामा विवाद छैन । निजलाई जन्मनासाथ प्राप्त अंशको हक लेनदेन व्यवहारको १० नं. वा अंशबन्डाको १९ को व्यवस्थाबाट संरक्षण हुन सक्ने हुँदैन । यस्तो स्थितिमा जालसाजमा फिराद लिई आउनुबाहेक निजको हकमा अर्को विकल्प पनि छैन । कुन मार्ग अवलम्बन गर्दा आफूलाई न्याय प्राप्त हुन्छ सो कुरा वादी आफैँले तय गर्ने हो, प्रतिवादी वा अदालतले होइन । यस स्थितिमा वादीहरू सगोलमा बसेको भन्ने कुराले कुनै अर्थ राख्दैन ।

सगोलमा बस्दैमा सबै अवस्थामा लोग्ने वा पतिको व्यवहार थाहा हुन्छ भन्ने पनि हुँदैन । लिखतमा वादीहरू साक्षी बसेको अवस्था छैन । यस स्थितिमा नाबालकसमेतको हक संरक्षण गर्न अ.बं.८३ नं. को सुविधासमेत लिई नक्कल सारेको मितिबाट आएको फिराद अस्वीकार गर्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- जहाँ जालसाजको प्रश्न उत्पन्न हुन्छ त्यहाँ जालसाजपूर्ण कार्य भएको छ वा छैन भन्ने कुरा नै मुख्यरूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ । लिखत बदरमा जाने हदम्याद कटेको कारणबाट जालसाज नहुने होइन । जालसाजपूर्ण कार्य भएको छ भने लिखत बदरमा म्याद कट्नु गौण कुरा हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक प्रतिवादीको तर्फबाट :

विपक्षी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४३, नि.नं.९००, पृ.१०६२

सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

पुनरावेदन अदालतमा फैसला गर्ने:

मा.न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह

माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार श्रेष्ठ

सर्वोच्चमा फैसला गर्ने:

मा.न्यायाधीश श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल

फैसला

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई : यस अदालतको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

का.जि., बाहिरी गा.वि.स. वडा नं.६ कि.नं.२६५ को क्षेत्रफल १-७-२ जग्गा दिने विपक्षी पति पिता सानुबहादुर बानिया लिने विपक्षी प्रेमबहादुर बलामी भई मिति २०५५।६।२७ मा र.नं.१२४३ बाट राजीनामा लिखत पारित गरी लिनु दिनु गरेकोले उक्त जग्गा हाम्रोसमेत हक लाग्नेमा हामीहरूलाई थाहा जानकारी नदिई हामीहरूलाई साक्षीसमेत नराखी पारित गरेको कुरा मिति २०५७।५।९ मा नक्कल सारी थाहा पाएकोले उक्त लिखत हाम्रो भाग जति कायम नरहने गरी बदर गराई सो पारित लिखतलाई कित्तै जालसाजी घोषित गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीहरूको फिराद पत्र ।

यसमा यी वादीहरू र सानुबहादुर हालसम्म पनि सगोलामा नै बसी आएका छन् । उक्त जग्गा बिक्री गरेको कुरा त्यति बेला नै विपक्षीहरूलाई थाहा थियो । उक्त लिखत जालसाजीको परिभाषाभित्र पर्दैन । पारित गरेको लिखतलाई जालसाजी भन्न मिल्ने होइन । देवानी मुद्दा लिखत बदर दायर गर्न लेनदेनको १० नं. को हदम्याद व्यतित भइसकेपछि फौजदारी मुद्दाबाट हक कायम नहुने र जालसाजीको परिभाषाभित्र नपर्ने भएकोले फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रेमबहादुरको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादी सानुबहादुरले सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

वादीमध्येका सतिश बानियाको उमेर फिराद दर्ता गर्दाको उमेर ११ वर्षको उल्लेख भएको हुँदा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १९(१) नं. बमोजिम निजका पिता सानुबहादुरले आफ्नो नाउँको विवादित

जग्गा राजीनामा पारित गरी दिँदा निज सतिशलाई साक्षी राख्नुपर्ने अवस्था नहुँदा निजको हकमा वादी दाबी पुग्न सक्दैन । त्यस्तै अर्का वादी द्वारिका बानियाको हकमा विचार गर्दा विवादित जग्गामा निजको अंश हक लाग्ने भएको भए लेनदेन व्यवहारको १० नं. को हदम्यादभित्र नालस दिई आफ्नो अंश हकजतिको लिखत बदर गराउनु पर्नेमा सो नगरी उक्त हदम्याद बितीसकेपश्चात् देवानी विषयमा फौजदारीतर्फको दाबी लिई प्रस्तुत फिराद दायर हुन आएको देखिँदा निजको हकमा समेत वादी दाबी पुग्न सक्दैन भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५८।३।५ को फैसला ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । हामी लिखत पारित गरी दिनेका हकवाला छोरा तथा श्रीमती भएकोमा हाम्रो मन्जुरी नलिई विवादित जग्गा निरअंशी हुने गरी पारित गरी लिनु दिनु गरी हाम्रो हक मेटेको स्पष्ट भएको अवस्थामा वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी फिराद दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

दर्तावालाबाट लिखत पारित गराई प्रतिवादीले जग्गा खरिद गरिलिएको देखिएबाट जालसाजी गरेको भन्न नमिल्ने हुनाले वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।१२।२३ को फैसला ।

पिता पुर्खाको पालाको हाम्रोसमेत हक लाग्ने जग्गा विपक्षीहरू मिली हाम्रो हक मेटाउने गरी राजीनामा लिखत पारित गरी लिनु दिनु गरेको कार्य कित्ते कागजको १ र ३ नं. बमोजिम जालसाजी ठहर गर्नुपर्नेमा लिखत बदरमा जानुपर्ने भनी अदालतले भन्न मिल्दैन । वादी दाबी नपुग्ने ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन

अदालत, पाटनको मिति २०५८।१२।२३ को फैसला ने.का.प.२०४४ अंक १ नि.नं.२९५३ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला दोहोर्याई हेरी पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको निवेदन पत्र ।

जालसाजीको दाबी लिएको विवादको लिखतको सम्पत्ति पैतृक हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । त्यस्तो पैतृक सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गरी दिने प्रतिवादीमध्येका सानुबहादुर बानिया वादीको एकासगोलको पति भएका र निज सानुबहादुरले हक हस्तान्तरण गरिदिएको सम्पत्तिमा वादीको समेत हक लाग्ने देखिँदा त्यस्तो सम्पत्ति प्रतिवादीहरूले लिनु दिनु गर्दा वादीलाई थाहा जानकारी दिएकोसमेत नदेखिँदा वादीको अंश हक मेट्ने गरी वादीलाई थाहा जानकारी नदिई हक हस्तान्तरण गरिदिएको क्रिया सद्दे व्यवहारबाट भएको भन्न मिल्ने नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा वादी दाबी नपुग्ने गरेको सुरुको सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा मुलुकी ऐन कित्ते कागजको ३ नं. को कानूनी व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२() को खण्ड (क) को आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०५९।६।१७ को आदेश ।

जालसाजी प्रक्रियाले पारित गरेको मिति २०५५।६।२७ को राजीनामा लिखत जालसाजी घोषित गरिपाउँ भनी पुनरावेदक वादीको फिराद कित्ते कागजको १८ नं. बमोजिम २ वर्षको हदम्यादभित्र मिति २०५७।५।२३ मा दायर भएको देखिन्छ । पुनरावेदक वादी द्वारिका बानियाले आफ्नो संरक्षणमा रहेको नाबालक छोरा सतिश बानियाको हकमा समेत मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्त महलको ८३ नं. बमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दायर गर्न अनुमति लिएको देखिँदा वादी दाबीबमोजिम दिने सानुबहादुर बानिया लिने प्रेमबहादुर

बलामी भई र.नं.१२४३ मिति २०५५।६।२७ को पारित राजीनामा लिखतमध्ये वादीहरूको जति अर्थात् ३ भागको २ भाग जालसाजीपूर्ण भई निष्क्रिय हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीहरूको समेत हक लाग्ने पैतृक जग्गा निजहरूको हक मेट्ने नियतले राजीनामा लिखतद्वारा बिक्री गर्ने प्रतिवादी सानुबहादुर बानियालाई कित्ते कागजको महलको १० नं. बमोजिम जरिवानासमेत हुन्छ । सो कुरा थाहा नपाई जग्गा खरिद गर्ने प्रतिवादी प्रेमबहादुर बलामीलाई सजाय गर्नुपर्ने देखिएन । तदनुसार दाबीबमोजिम लिखत जालसाजी ठहर गर्नुपर्नेमा वादी दाबी नपुग्ने ठहर गरेको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५८।१२।२३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुन्छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६२।११।११ मा भएको फैसला ।

सम्पत्ति प्राप्त गर्नका लागि देवानीरूपमा आउने लेनदेन व्यवहारको १० नं. को हदम्याद १ वर्षसम्ममा थाहा पाए ३५ दिनभित्र फिराद गर्न पाउने हदम्याद नाघी सकेपछि फौजदारी मुद्दा दिई सम्पत्ति प्राप्त गरिपाउँ भन्नेसमेत दाबी लिई कित्ते कागजको महलको १८ नं. को हदम्याद कायम गर्न मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासले मलाई हराई फैसला गर्दा पूर्णतः मौन रहेको देखिन्छ । हदम्याद जस्तो कानूनी प्रश्नको निराकरणै नगरी गरिएको फैसला कति पनि मिलेको छैन ।

घरको मुख्यले व्यवहार चलाउन सम्पत्ति बेचबिखन गर्दा नाबालकहरूको मन्जुरी लिनु पर्दैन भनी अंश बन्डाको १९(१) नं. मा अचलमा आधीभन्दा बढी भने व्यवहार चलाउनै परे पनि एक्काइस वर्ष नाघेको स्वास्नी, छोरा र विधवा बुहारीहरूको मन्जुरी लिई मात्र खर्च गर्न हुन्छ । मन्जुरी नलिई गरेको सदर हुँदैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । ने.का.प.२०५६ नि.नं.६७०९ पृ.३०२, ने.का.प.२०४० नि.नं.१७१६

पृ.४२८, ने.का.प.०४८ नि.नं.४४२२ पृ.७८१ मा नजिर प्रकाशितसमेत भइरहेकोमा नाबालक सतिशको हकमा अ.बं.८३ नं. बमोजिम अदालतबाट अनुमति लिई फिराद परेको भन्ने नाताबाट उक्त सम्पत्तिको ३ भागको २ भाग जालसाजीपूर्ण भई निष्क्रिय हुने ठहर्याइएबाट कानून र नजिरहरूको समेत त्रुटि हुन गएकोले पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी प्रेमबहादुर बानियाको यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा वादी प्रतिवादी लोग्ने स्वास्नी नाताको भई सगोलमा बसेको कुरामा विवाद नभएको, वादीले आफूले थाहा पाउन नसकेको कारण सन्तोषजनकरूपमा उल्लेख गर्न नसकेको अवस्था लिखत पारित भएको तथ्य समयमा नै थाहा पाएको मान्नुपर्ने हुन्छ । मुलुकी ऐन, कित्ते कागजको १८ नं. मा काम भए गरेका मितिले २ वर्षभित्र र लेनदेन व्यवहारको १० नं. मा रजिस्ट्रेसन भएको मितिले १ वर्षसम्ममा थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र फिराद दायर गर्नुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको प्रस्तुत विवाद लेनदेन व्यवहारको १० नं. सँगसमेत सम्बन्धित भएको अवस्था हुँदा लेनदेन व्यवहारको १० नं. लाई अनदेखा गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । दुवै कानूनी व्यवस्थालाई मध्यनजर राखी अदालत प्रवेश गर्नुपर्ने हुन जान्छ ।

मिति २०५५।२।२७ मा रजिस्ट्रेसन पारित गरिएको जग्गा भोग गर्न मिति २०५७।५।३ मा आएको भन्ने वादीको कथन रहेको र त्यति लामो समयसम्म जग्गा खरिद गर्नेले भोग नगरी त्यतिकै छाडी बसे होला भन्ने कुरा पनि विश्वसनीय मान्न सक्ने अवस्था रहेन । आफू र नाबालक छोराको हकमा अ.बं.८३ नं. बमोजिम अदालतको अनुमति लिई फिराद दर्ता गरेकोमा वादी दाबीबमोजिम ३ खण्डको २ खण्ड जालसाज हुने गरी भएको फैसलामा यस अदालतबाट साधुराम मानन्धरसमेत विरुद्ध पदमकुमार मानन्धरसमेत भएको जालसाजी मुद्दामा वादी दाबी प्रस्टरूपले आफ्नो कुन

किसिमले कति हक लाग्नेमा कुन किसिमले हक मेट्ने कुरा परेको छ सो खुल्न नसकेकोले किर्ते कागजको परिभाषाभित्र नपर्ने हुँदा वादी दाबी खारेज हुन्छ (ने. का.प.२०४० अंक ६ पृष्ठ ५९७९), मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १९(१) नं. हेर्दा पिता पुर्खाका पालनाको अचल सम्पत्तिको हकमा आधीसम्म घर व्यवहार चलाउनलाई स्वास्नी, छोरा वा विधवा बुहारीको मन्जुरी नभए पनि आफूखुस गर्न पाउँछ । अचलमा आधीभन्दा बढी भने व्यवहार चलाउन परे पनि २१ वर्ष नाघेका स्वास्नी, छोरा वा विधवा बुहारीको मन्जुर लिई मात्र खर्च गर्न हुन्छ । मन्जुरी नलिई गरेको सदर हुँदैन भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ । २१ वर्ष नाघेका छोराको मात्र मन्जुरी लिनुपर्ने भएबाट वादीको उमेर २१ वर्ष पुगी नसकेको अवस्थामा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने भनी (ने.का.प.२०५६ अंक ४ नि.नं.६७०९ पेज ३०२) मा प्रतिपादित सिद्धान्तको परिप्रेक्ष्यमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६२।११।११ मा भएको फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्नुपर्ने अवस्था देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) (ख) बमोजिम पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गरिएको छ । नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक प्रेमबहादुर बलामीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल र विद्वान् अधिवक्ता श्री धिर्जराज पोखरेलले काठमाडौं जिल्ला, बाहिरी गाउँ वडा नं.६(छ) कि.नं.२६५ क्षेत्रफल १-७-२-० जग्गा सानुबहादुर बानियाले र.नं.१२४३ मिति २०५५।६।२ मा राजीनामाद्वारा प्रेमबहादुरलाई बिक्री गरेको उक्त जग्गा प्रेम बलामीले मिति २०५६।३।२५ मा जयेन्द्र कोइरालालाई बिक्री गरिसकेको हो । घरमूली दर्तावाल सानुबहादुर बानियाले प्रेमबहादुर बलामीलाई

बिक्री गरेको उक्त जग्गा द्वारिका बानियाले लेनदेन व्यवहारको १० नं. अनुसार लिखत बदरतर्फ नालेस उजुर गरेको छैन । घरमूली सानुबहादुरले घर व्यवहार चलाउन बिक्री गरेको जग्गा घरको अन्य सदस्य साक्षी नबस्दैमा किर्ते कागजको ३ नं. बमोजिम हक मेट्ने उद्देश्यले पारित भएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने होइन । सानुबहादुरले बिक्री गरेका अन्य जग्गा कित्तामा कुनै चुनौती हुन सकेको छैन । कि.नं.२६५ को लिखत मात्र कसरी जालसाजी हुन सक्दछ । घरमूलीले घर व्यवहार चलाउन बिक्री गरेको केही जग्गाको लिखत जालसाजी ठहर हुनुपर्ने कुनै कारण र कानूनी आधारबिना यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला बदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी वादी द्वारिका बानियाको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री राजु बस्नेतले द्वारिका बानियासमेतको हक लाग्ने एका सगोलको कि.नं.२६५ को जग्गा विपक्षीहरूले किर्ते कागजको ३ नं. विपरीत हक मेट्ने काम गरेको छ । सगोलमा छँदा घरमूलीको नाउँमा दर्ता भएको आधार लिई अरु अंशियारहरूको सहमतिबिना जानकारी नै नदिई लिनु दिनु गरेको व्यवहार जालसाजीयुक्त छ । विवादित सम्पत्ति पैतृक सम्पत्ति भएकोले सो सम्पत्तिमा मेरो पक्षको हक जाने गरी बिक्री वितरण तथा हक हस्तान्तरण भएको कार्य जालसाजी ठहर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासको फैसला सदर होस् भनी बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्त बहस जिकिर सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मुख्यरूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

१. लिखत बदर वा जालसाज कुन विषयमा पक्षले फिराद गर्न पाउने हो ? लिखत बदरतर्फ फिराद गर्ने हदम्याद समाप्त भएपछि जालसाजतर्फ फिराद गर्न मिल्छ वा मिल्दैन ।
२. प्रस्तुत विवादमा वादीको हक मेट्ने कार्य भएको छ वा छैन ।

३. यस अदालत संयुक्त इजलासको इन्साफ मिलेको छ वा छैन र प्रतिवादीको निवेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन।

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पति पिता सानुबहादुर बानियाले का.जि. कीर्तिपुर बाहिरी गाउँ गा.वि.स. वडा नं.६ कि.नं.२६५ को जग्गा प्रेमबहादुर बलामीलाई र.नं.१२४३ मार्फत मिति २०५५।६।२७ मा राजीनामा बिक्री गरेकोमा मिति २०५७।५।१ मा नक्कल सारी थाहा पाएको भन्दै जालसाजपूर्ण कार्य गरेको हुँदा आफ्नो भाग जति बदर गरी लिखत जालसाज घोषित गरिपाउँ भनी फिराद गरेको देखिन आयो। वादीहरू र सानुबहादुर हालसम्म पनि सगोलमा नै बसी आएका छन्। उक्त जग्गा बिक्री गरेको कुरा त्यति बेला नै विपक्षीहरूलाई थाहा थियो। पारित गरेको लिखतलाई जालसाजी भन्न मिल्ने होइन। देवानी मुद्दा लिखत बदर दायर गर्न लेनदेनको १० नं. को हदम्याद व्यतित भइसकेपछि फौजदारी मुद्दाबाट हक कायम नहुने र जालसाजीको परिभाषाभित्र नपर्ने भएकोले फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको जिकिर देखिन आयो। फिराद, प्रतिउत्तर र दुवैतर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहसबाट प्रस्तुत मुद्दामा लिखत बदर वा जालसाज के तर्फ वादी जानुपर्ने हो भन्ने प्रश्न सिर्जना भएको छ। सो सन्दर्भमा हेर्दा यस अदालतले लामो समयदेखि यदि कानूनले पक्षलाई दुवै उपचारका मार्गमध्ये एउटा रोज्ने अधिकार प्रदान गरेको छ भने पक्षले प्राप्त मार्गमध्ये कुनै रोज्न सक्छ भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरी आएको छ। कृष्णप्रसाद श्रेष्ठसमेत वि. सर्वज्ञमुनि बज्राचार्य भएको जालसाजी मुद्दा (ने.का.प.२०४३ नि.नं.९०० पृ.१०६२) मा यस अदालतको बृहद् पूर्ण इजलासबाट “जहाँ कानूनले दुवै उपचारको व्यवस्था गरेको हुन्छ, त्यहाँ दुवै उपचारमध्ये कुन उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्ने हो सो वादीहरूको इच्छामा निर्भर

रहने कुरा हो। दुईमध्ये एक उपचारको मार्ग अवलम्बन गरी आएमा अर्को मार्गतर्फ जानुपर्ने भनी अदालतले भन्न नमिल्ने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको र सो सिद्धान्तलाई हालसम्म अनुशरण गरी आएको छ।

३. यहाँ वादीहरूमध्ये सतिस बानिया नाबालक रहेको कुरामा विवाद छैन। निजलाई जन्मनासाथ प्राप्त अंशको हक लेनदेन व्यवहारको १० नं. वा अंशबन्डाको १९ को व्यवस्थाबाट संरक्षण हुन सक्ने हुँदैन। यस्तो स्थितिमा जालसाजमा फिराद लिई आउनुबाहेक निजको हकमा अर्को विकल्प पनि छैन। कुन मार्ग अवलम्बन गर्दा आफूलाई न्याय प्राप्त हुन्छ सो कुरा वादी आफैँले तय गर्ने हो, प्रतिवादी वा अदालतले होइन। यस स्थितिमा वादीहरू सगोलमा बसेको भन्ने कुराले कुनै अर्थ राख्दैन। सगोलमा बस्दैमा सबै अवस्थामा लाग्ने वा पतिको व्यवहार थाहा हुन्छ भन्ने पनि हुँदैन। लिखतमा वादीहरू साक्षी बसेको अवस्था छैन। यस स्थितिमा नाबालकसमेतको हक संरक्षण गर्न अ.बं.८३ नं. को सुविधासमेत लिई नक्कल सारेको मितिबाट आएको फिराद अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिएन।

४. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ हेर्दा जहाँ जालसाजको प्रश्न उत्पन्न हुन्छ त्यहाँ जालसाजपूर्ण कार्य भएको छ वा छैन भन्ने कुरा नै मुख्यरूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। लिखत बदरमा जाने हदम्याद कटेको कारणबाट जालसाज नहुने होइन। जालसाजपूर्ण कार्य भएको छ भने लिखत बदरमा म्याद कट्नु गौण कुरा हुन्छ। यहाँ प्रतिवादीमध्येको सानु बहादुरले विवादित जग्गा राजीनामा गर्नुअघि पनि प्रसस्त जग्गाहरू वादीको मन्जुरीबिना बिक्री गरेकोबाट वादीहरूको अंशको हक मर्न गएको अवस्था देखिन्छ। विवादित जग्गा बिक्री गर्दा वादीहरूको मन्जुरी लिएको अवस्था नदेखिँदा प्रतिवादीहरूको कार्य मुलुकी ऐन, किर्ते कागजको ३ नं. बमोजिम जालसाजपूर्ण देखिन आयो।

५. अब संयुक्त इजलासको इन्साफ मिलेको

छ वा छैन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ हेर्दा माथि उल्लिखित कानून र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको परिप्रेक्ष्यमा प्रतिवादीमध्येको सानुबहादुर बानियाले जालसाजपूर्ण तरिकाले अंश हक मेट्ने गरी जानकारी नदिई जग्गा राजीनामा गरेको देखिँदा वादी दाबी नपुग्ने ठहर्याएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गर्दै दिने सानुबहादुर बानिया र लिने प्रेमबहादुर बलामी भई र.नं. १२४३ बाट मिति २०५५।६।२७ मा पारित राजीनामा लिखतमध्येको वादीहरूको हक जाने अर्थात् ३ भागको २ भाग जालसाजपूर्ण भई निष्क्रिय हुने र प्रतिवादीहरू मध्येको सानुबहादुर बानियालाई किर्ते कागजको १० नं. बमोजिम जरिवानासमेत हुने ठहर्याई यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६२।१।११ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । निवेदक प्रतिवादीको निवेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।
न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: दिलीपराज पन्त
इति संवत् २०७३ साल असोज ६ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १७१०

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७३।०९।२४

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

०७३-NF-०००३

निवेदक : गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स.वडा नं.४
बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल

विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालय,
सितलनिवास, काठमाडौंसमेत

०७३-FN-०२०७

निवेदक : गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स.वडा नं.४
बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल

विरुद्ध

विपक्षी : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने
नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव लोकमान
सिंह कार्की

०७३-FN-०२०८

निवेदक : गुल्मी जिल्ला अमरपुर गा.वि.स.वडा नं.४
बस्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल

विरुद्ध

विपक्षी : सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालय,
सितलनिवास, काठमाडौं

०७३-FN-०१८६

निवेदक : सर्वोच्च अदालत, रामशाहपथ, काठमाडौं

विरुद्ध

विपक्षी : का.जि. कागेश्वरी मनहरा न.पा. वडा नं. ७

घर भई सर्वोच्च अदालतमा कार्यरत तामेलदार

शम्भुबहादुर खत्रीसमेत

- संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त भएको व्यक्तिमा संविधानले तोकेबमोजिमको योग्यता छ वा छैन भनी न्यायिक निरूपणका लागि प्रस्तुत हुन आएको विवादको निरूपण न्यायपालिकाले नै गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. १४)

- वस्तुतः सीमित राजनीतिक उद्देश्यले संस्थापित सल्लाहकार प्रकृतिको संस्थाको नामबाट “राष्ट्रिय मूल नीति” भनी कुनै सामान्य आलेख प्रकाशित भएकोसम्मको कारणबाट राजसभालाई लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानका क्षेत्रमा कार्य सम्पादन गर्ने निकायको रूपमा हेर्नु तर्कसङ्गत नदेखिने।
- राजाको वंशीय परम्पराको निरन्तरता कायम राख्ने कुरालाई राजनीतिक वैधता प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि खडा गरिएको आधारभूतरूपमा राजनीतिक प्रकृतिको संस्था राजसभामा रही प्रशासनिक कार्य हेर्ने उपसचिव पदमा रही कार्य गरेकोलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धान” का क्षेत्रमा काम गरी

अनुभव हासिल गरेको भनी मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. १९)

- अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिएअनुसारको क्षेत्रमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनु र राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवामा जोडिनु एउटै कुरा होइन। यसको तात्पर्य, अर्थ र प्रयोजन तात्त्विकरूपमा नै फरक छ र यो फरक सामान्य समझबाट नै छुट्याउन सकिन्छ। संविधानले “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा” काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने योग्यता तोकेको छ। यो वाक्यांश वा अभिव्यक्ति स्वयम्मा प्रस्ट छ। जुनसुकै समूह, उपसमूहमा भएपनि निजामती सेवामा काम गरेको अवधि जोडेर २० वर्ष पुगेमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुग्छ भन्ने अर्थ लगाइयो भने संविधानको अपव्याख्या हुन पुग्ने।
- संविधानले प्रस्टरूपमा गरेको व्यवस्था प्रतिकूल हुने गरी तर्क र औचित्यका आधारमा अन्य सम्भावनाहरूको खोजी गर्नु र त्यसलाई मान्यता दिनु पर्दछ भन्नु मनासिब नहुने।

(प्रकरण नं. २०)

- उच्च नैतिक चरित्रको विद्यमानता “ख्याति” का लागि आवश्यक हुन्छ। अर्को शब्दमा भन्दा ख्याति प्राप्त गर्नका लागि अन्य कुराहरूका अतिरिक्त “उच्च नैतिक चरित्र” कायम राखिएको छ भन्ने पनि देखिनु पर्दछ। “ख्याति” वा “उच्च नैतिक चरित्र” पदेन आर्जन (Ex-Officio Achievement) हुँदैन। राज्य संयन्त्रको

कुनै उच्च पदमा आसिन हुनु स्वयम्मा “ख्याति” वा “उच्च नैतिक चरित्र” को अन्तिम निर्णायक मापन आधार हुन पनि सक्तैन । कुनै पदमा रहेर वा नरहेर पनि राष्ट्रिय जीवनमा ख्याति आर्जन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ राज्यको कुनै उच्च वा विशेष जिम्मेवारीको पदमा रहेको भएपनि कुनै व्यक्तिको सम्बन्धमा बदनामी र समाजको नजरमा विकृत छवी वा व्यक्तित्व कायम हुन पुगेको पनि हुन सक्तछ । तसर्थ ख्याति प्राप्त गरेको कुराको निर्धारण गरिएका सत्कर्मका आधारमा गरिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २२)

- सामान्य अर्थमा भन्नुपर्दा सदाचार, निष्ठा, इमानदारिता तथा अनुशासनको पालना गरी राष्ट्रिय जीवनमा ख्याति आर्जन गरिएको अवस्थालाई “उच्च नैतिक चरित्र” भन्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिकरूपमा तथा व्यवसायिक कर्तव्य निर्वाहको कुरामा सामान्य समझको मानिस (Person of Common Prudence) को दृष्टिमा चरित्र निन्दनीय छैन भन्ने कुरालाई पनि “उच्च नैतिक चरित्र” निर्धारण गर्ने आधार मान्न सकिन्छ । तथापि, यो यति कुरा भयो भने उच्च नैतिक चरित्र प्रमाणित हुन्छ भनी सबै अवस्थाहरूलाई समेटी सूचिकृत गर्नु व्यवहारिक र सम्भव हुँदैन । विवादित (सान्दर्भिक) तथ्यहरूको सापेक्षतामा यो प्रश्नको निरूपण गरिनु पर्ने हुन्छ । कतिपय अवस्थामा यसलाई नकारात्मकरूपमा परिभाषित गरी (Negative definition) सन्दर्भअनुसार निक्यौल गर्नुपर्ने अवस्था रहने ।
- वस्तुतः “उच्च नैतिक चरित्र” वा “ख्याति”

कसैले प्रमाणपत्र दिएर पुष्टि हुने कुरा होइन, न त यसका लागि कुनै कानूनी कारवाही वा मुद्दा चली ठहर गरिएको अवस्था हुनु आवश्यक हुन्छ । चरित्रसम्बन्धी अभियोग लागेको, कारवाही चली फैसला भएको जस्ता कुरालाई नै “उच्च नैतिक चरित्र” परीक्षण गर्ने एक मात्र निर्णायक आधार ठानिनु तर्कसङ्गत हुँदैन । कसैलाई “चरित्रहीन” वा “नैतिक पतन भएको” ठान्नका लागि सो कुरा कानूनीरूपमा निरूपण भएको हुन पर्ने स्थिति रहन सक्तछ । तर “उच्च नैतिक चरित्र” कायम हुन तत्सम्बन्धमा कानूनी कारवाही वा फैसला भएको अवस्था नै हुनुपर्छ भनी ठान्नु वस्तुवादी दृष्टिकोण हुँदैन । नैतिक चरित्र एक गतिशील सामाजिक अवधारणाको विषय भएकाले यसलाई विविध सामाजिक सन्दर्भमा मूल्याङ्कन गरिनु आवश्यक हुने ।

(प्रकरण नं. २३)

- निशन्देहः कुनै व्यक्तिउपर लगाइएको अभियोग प्रमाणित नभएसम्म निजलाई दोषी मान्न मिल्दैन । यो फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त र संविधानद्वारा प्रदत्त न्यायसम्बन्धी हकको विषय पनि हो । न्यायिक प्रक्रियाबाट प्रमाणित नभएसम्म कसैलाई पनि दोषी वा कसुरदार मान्न हुँदैन । यस हदमा उल्लिखित तर्कसँग बिमती राख्नुपर्ने कुनै कारण छैन । तर प्रस्तुत विवादको प्रसङ्ग दोषी ठहर भएको अवस्था छ वा छैन भन्ने होइन । कसुर ठहर हुनु र उच्च नैतिक चरित्र कायम हुनु एउटै वा उस्तै कुरा होइनन् । कसुर ठहर हुनका लागि अभियोजन लगाइएको र

न्यायिक प्रक्रियाबाट कसुरको निरूपण भएको हुनु आवश्यक हुन्छ। उच्च नैतिक चरित्रसम्बन्धी प्रश्न अभियोजन र न्यायिक प्रक्रियाबाट मात्र निरूपण हुने विषय देखिँदैन। केही अवस्थामा “नैतिक पतन देखिने अवस्थाको” निर्धारण न्यायिक प्रक्रियाबाट हुन सक्दछ। तर सामान्यतया: फौजदारी न्याय प्रक्रियाबाट “उच्च नैतिक चरित्र” भएको भनी ठहर गरिरहनु पर्ने स्थिति वा अवस्था नै रहँदैन। कसैको नैतिक चरित्र “उच्च” छैन भन्नु र कुनै कसुरको “दोषी” भन्नु फरक-फरक कुरा हुन्। कुनै व्यक्तिमा उच्च नैतिक चरित्रको अभाव कायम रहन सक्दछ, तर निज “कसुरदार” नहुन पनि सक्ने।

(प्रकरण नं. २९)

- वस्तुतः फौजदारी विवादमा अमुक कसुर ठहर हुन्छ वा हुँदैन भनी निरूपण गरिन्छ, व्यक्तिको नैतिक-स्तरको निर्धारण गर्ने अवस्था रहँदैन। विषय र प्रसङ्गअनुसार सापेक्षिकरूपमा सामाजिक सन्दर्भमा नैतिक चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको निर्धारण गर्नुपर्ने अवस्था रहने।

(प्रकरण नं. ३०)

- वस्तुतः नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले प्रयोग गर्ने बुद्धिमत्ता वा स्वविवेकका कतिपय पक्ष न्यायिक परीक्षणयोग्य विषय नबन्न पनि सक्दछन्। सिफारिसकर्ता निकायको स्वविवेकका केही वाञ्छित वा स्वीकृत क्षेत्रहरू (Margin of Appreciation) रहन्छ। स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोग भएको स्थितिमा निर्णयमा उल्लेख भएका आधार र कारणको पर्याप्तता वा

अपर्याप्तताको न्यायिक परीक्षण गर्ने क्षेत्र केही सीमित र सङ्कुचित हुन सक्दछन्। तर गरिएको निर्णयमा आधार र कारण खुलाइएको छ वा छैन र यसरी खुलाइएको कुराबाट सम्बन्धित व्यक्तिको योग्यता वा अयोग्यतालाई वस्तुगत रूपमा प्रतिबिम्बित गर्दछ वा गर्दैन भन्ने कुरा स्वभावतः न्यायिक परीक्षणको विषय बन्ने।

- सिफारिस गर्ने निकायले आफ्नो बुद्धिमत्ता र सविवेक वस्तुगत रूपमा प्रयोग गरेको छ भन्ने कुरा गरिएको निर्णय व्यहोरा र निर्णय प्रक्रियाबाट पनि देखिनु पर्दछ। अन्यथा बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको भन्ने कुराको आडमा स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउने खतरा रहन्छ। स्वेच्छाचारितालाई अदालतले मान्यता दिन हुँदैन, त्यसमा नियन्त्रण कायम गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ।

(प्रकरण नं. ३३)

- लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता, कानूनको शासन, संविधानवाद आदिका दृष्टिले हेर्दा राज्यका सबै काम कारवाही र क्रियाकलापको मापन आधार भनेको संविधान नै हो। राजनीतिक गतिविधि, क्रियाकलापसमेत संविधानको दायराभित्र अर्थात् संविधान अन्तर्गत रहेर नै सञ्चालित हुनुपर्दछ। संविधानले निर्धारण गरेको सीमा-रेखाभन्दा बाहिरका राजनीतिक सहमतिले वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैनन्। लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था र संविधानवादको मान्यताअनुसार संविधानअनुसार राजनीति निर्देशित र सञ्चालित हुनु पर्दछ; संविधानभन्दा बाहिर गएर राजनीति सञ्चालित हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ३४)

- पदीय जिम्मेवारीअनुसारको योग्यता र क्षमता वस्तुगत आधारमा यकिन गरेर मात्र योग्यतम् व्यक्तिलाई संवैधानिक अंगको पदाधिकारीको पदमा नियुक्त गरिनु वाञ्छनीय देखिन्छ । योग्यता नै नपुगेका व्यक्तिलाई संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा स्वेच्छाचारी तवरबाट नियुक्त गरिएमा संविधानको उल्लङ्घन हुन पुग्ने ।

(प्रकरण नं. ३७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू शम्भु थापा, रविनारायण खनाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू सुरेन्द्र भण्डारी, टिकाराम भट्टराई, रमेश बडाल, गोविन्द बन्दी, विजयप्रसाद मिश्र, सुनिलकुमार पोखरेल, ओमप्रकाश अर्याल, रमणकुमार करण, दिनेश त्रिपाठी, ज्योती बानियाँ, डा.चन्द्रकान्त ज्ञवाली, बाबुराम दाहाल, राजुप्रसाद चापागाउँ, ज्योती लम्साल, शिवकुमार यादव, सरोजकृष्ण घिमिरे, पुनदेवी महर्जन र भगवती पाण्डे

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू सुशिलकुमार पन्त, महादेव यादव, बट्टीबहादुर कार्की, बालकृष्ण न्यौपाने, कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू बाबुराम कुँवर, माधवकुमार बस्नेत, कुमार रेग्मी, सुरेशकुमार महतो, दिपेन्द्र झा, आनन्दमणि लम्साल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६४, अंक ९, नि.नं.७८७७
- नेकाप २०६२, अंक १२, नि.नं.७६२८
- नेकाप २०६०, अंक ७, नि.नं.७२४४
- नेकाप २०५९, अंक ९, नि.नं.७१२९
- नेकाप २०५८, अंक ३, नि.नं.६९८८

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
- न्याय प्रशासन ऐन, २०७३
- राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९
- संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ (१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकनको लागि निस्सा प्रदान भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

रिट निवेदन व्यहोरा:

म रिट निवेदक मानव अधिकार कानून तथा संवैधानिक कानूनको क्षेत्रमा क्रियाशील कानून व्यवसायी हुँ । मैले विगत लामो समयदेखि सार्वजनिक सरोकारका विवादहरूमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारबाट न्यायिक उपचारको लागि पहल गरी समाज र राष्ट्रलाई योगदान दिँदै आएको छु । मिति २०६९।१।२२ गते विपक्षी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने निर्णय गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूसमक्ष सिफारिस गरेको कुरा सार्वजनिक भयो । मैले यसअघि मिति २०६९।१।२।७ मा विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने कार्यलाई रोक्न र निजको नियुक्ति सम्बन्धमा उच्चस्तरीय राजनीतिक समितिबाट भएको निर्णय तथा सिफारिस बदर गर्न, उक्त रिट निवेदन टुङ्गो नलाग्दै विपक्षी निज पूर्वमुख्य

सचिव प्रमुख आयुक्तको पदमा अनधिकृतरूपमा नियुक्त भएमा समेत सोही रिट निवेदनकै रोहबाट निजलाई उक्त पदबाट हटाउन उत्प्रेषण, परमादेश तथा अधिकारपृच्छालगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी ०६९-WO-०९९८ नं. को रिट निवेदन दायर गरेको थिएँ । अन्तरिम आदेशसमेत माग गरी दायर भएको उक्त रिट निवेदनमा मिति २०६९।१२।९ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री सुशिला कार्कीको एकल इजलासबाट मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी भई उक्त अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा छलफल गर्न दुवै पक्षहरूलाई झिकाइएकोमा सोबमोजिम सुनुवाइ हुँदा मिति २०७०।१।१६ गते माननीय न्यायाधीशद्वय श्री गिरिशचन्द्र लाल र श्री तर्कराज भट्टको संयुक्त इजलासले संवैधानिक परिषद्ले निजको नियुक्तिमा संविधानले माग गरेबमोजिमका उच्च नैतिक चरित्रलगायतका सबै आधारभूत मापदण्डहरू पूरा गरे नगरेको हेर्ने नै हुँदा सो अवस्था आउनुपूर्व नै अन्तरिम आदेश गरिरहन परेन भनी व्याख्या गरेको थियो । यसरी विपक्षी निज पूर्व मुख्य सचिवको नियुक्तिको विषयले सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्मा प्रवेश नभएको भन्ने आधारमा अपरिपक्व अवस्था मानी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) र संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ मा उल्लेख भएअनुरूप आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने र निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजको इमानदारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने भनी सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्ले स्मरण गराएको थियो । उक्त रिट निवेदन हाल यसै सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ ।

संयुक्त इजलासको उक्त मिति २०७०।१।१६

को आदेशको विपक्षीहरूले सम्मान गर्नेछन् र खासगरी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीको विगतको नैतिक चरित्रको पृष्ठभूमि, निजको विषयगत सेवा, अनुभव तथा निज ख्यातिप्राप्त भए नभएको विषय तथा त्यससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्य प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी स्वयम् अयोग्य ठहर गर्नेछ र सम्माननीय राष्ट्रपतिसमक्ष निजको नाम सिफारिस गर्ने छैन भनी विश्वस्त थिएँ । तर विपक्षी संवैधानिक परिषद्ले सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन मुद्दा र त्यसमा भएको आदेशलाई अनदेखा गरी गैरजिम्मेवार र छलकपटपूर्ण ढंगले निज पूर्व मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीको नामलाई नै अखितयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गरी पठाएको जानकारी मिति २०७०।१।२३ मा आम सञ्चारका माध्यमहरूमा प्रकाशित भई थाहा पाउँदा म रिट निवेदकलगायत आम नेपाली नागरिकहरू स्तब्ध भएका छौँ । उक्त कार्य प्रथम दृष्टिबाटै संविधान, कानून, जनआन्दोलनको भावना र यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेशविपरीत रहेको छ ।

मिति २०६९।१०।१९ देखि मिति २०६३।१।१९ सम्मको अवधिमा राजनीतिक दलहरूद्वारा सञ्चालित शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनका क्रममा भएको जनधनको क्षतिसमेतको सम्बन्धमा जाँचबुझ गर्न सर्वोच्च अदालतका माननीय पूर्व न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन मिति २०६३।७।३० मा नेपाल सरकारसमक्ष पेस भएको थियो । उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको परिच्छेद-१५ राय, ठहर खण्डमा निज “तत्कालीन मुख्यसचिव लोकमान सिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा दोषी देखिएकोले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने” ठहर

गरिएको छ । यस सम्मानित अदालतबाट निवेदक सुनिल रञ्जन सिंह विपक्षी कुवेर सिंह रानासमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा संलग्न भएको व्यक्तिलाई सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्न नमिल्ने गरी नेपाल सरकारका नाममा आदेश भएको छ । विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा रायमाझी आयोगले दोषी ठहर गरेको छ । अतः यस्तो व्यक्तिलाई नियुक्ति गर्ने निर्णय सम्मानित सर्वोच्च अदालतको उक्त आदेशविपरीत भई बदरभागी छ । उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी. शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले विपक्षी तत्कालीन मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीका हकमा “निजामती सेवाका मुख्य पदाधिकारीको हैसियतले कार्यसम्पादन गर्ने तत्कालीन मुख्यसचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीले जनआन्दोलनका बखत निजामती सेवाको पदीय मर्यादा र सीमा प्रतिकूल हुने गरी अवाञ्छित क्रियाकलाप गरेको देखिएको र राजनीतिक हकमा भएका जनआन्दोलन दमन गर्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने मुख्य भूमिका निर्वाह गरेका निज कार्की आयोगको प्रतिवेदनअनुसार दोषी देखिई निजउपर विभागीय कारवाही गर्न सिफारिस भएकोले निजलाई आयोगको सिफारिसबमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी नेपाल सरकारले अभिलेख राख्ने” भनेको थियो । सोबमोजिम निजउपर नेपाल सरकारबाट अगाडि बढाएको कारवाहीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समर्थन गरेको थियो । सो कारवाहीलाई विपक्षीले चुनौती नदिएको र अन्तिम भई बसेको अवस्था छ । “विगतको मानव अधिकारको उल्लङ्घनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्व बहन

गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपभोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप संकटमा पर्न सक्ने” भनी अधिवक्ता सुनिलरञ्जन सिंहसमेत विरुद्ध कुवेरसिंह रानासमेत भएको ०६७-WO-११९८ उत्प्रेषणको निवेदनका सन्दर्भमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९।४।२८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यो सिद्धान्तले विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई सार्वजनिक पदमा नियुक्त हुनबाट रोक्दछ ।

विपक्षी निज लोकमान सिंह कार्की कुनै ख्यातिप्राप्त पूर्व कर्मचारी पनि हुनुहुन्न । विगतमा गरेको सेवा, अनुभव तथा त्यसको अवधिका आधारमा समेत निजलाई अख्तियारको प्रमुख आयुक्त पदका लागि योग्य मान्न सकिँदैन । विपक्षी लोकमान सिंह कार्की सन् १९८४ अगस्तमा राजपरिषद्मा हुकुम प्रमाङ्गीबाट उप सचिव पदमा सेवा प्रवेश गरी सन् १९९१ अगस्तमा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयमा सरुवा हुनु भएको देखिन्छ । तत्पश्चात् अर्थ मन्त्रालयमा सरुवा भई १९९७ को अप्रिलमा सहसचिव पदमा बढुवा भएको र त्यसको ४ वर्षमै सन् २००१ मा सचिव पदमा बढुवा भएको देखिन्छ । त्यसपछि मिति २०६२।५।१५ मा मुख्य सचिव पदमा नियुक्ति भएको देखिन्छ । उक्त विवरण विपक्षी स्वयम्ले मिति २०६३।५।२ मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको ०६३-WO-०१३८ नं. को रिट निवेदनमा उल्लिखित छ । नेपाल सरकारले निज विरुद्ध विभागीय कारवाही चलाएको समयमा मिति २०६५।५।२५ मा राजीनामा गरेको देखिन्छ । निजले स्वेच्छाले राजीनामा दिएको नभई नेपाल सरकारले कारवाही अगाडि बढाएपछि परिबन्दमा परी कारवाही छल्ने अभिप्रायले नै दिएको हो । संविधानको धारा ११९(५) को खण्ड (ग) ले तोकेको २० वर्षको विषयगत अनुभव तथा ख्यातिप्राप्त व्यक्तित्वको अभाव भएको आधारमा पनि निज प्रमुख आयुक्त पदका लागि अयोग्य हुनुहुन्छ ।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्की विरुद्ध २०५१ सालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा दायर भएको थियो । निजलाई नेपाल सरकारले निज मुख्य सचिव रहँदाको अवस्थामा पटक पटक मिति २०६३।१।२९ मा २ महिनाका लागि र मिति २०६३।३।२९ मा १ महिनाका लागि निलम्बन गरेको थियो । नेपाल सरकारले विभागीय कारवाहीका क्रममा मिति २०६३।४।२२ मा निजलाई मुख्य सचिव पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगमा तदर्थ प्रकृतिको विशेष पद सिर्जना गरी सरुवा गरेको थियो । निजलाई उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगले जनआन्दोलनको दमनकर्ता र मानव अधिकारको उल्लङ्घनकर्ता ठहर गरेपछि मन्त्रिपरिषद्द्वारा उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी.शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले मुख्य सचिव पदबाट हटाउने र भविष्यमा सरकारी जिम्मेवारी नदिने गरी सूचिकृत गर्न भनेको र सोबमोजिम तत्कालीन नेपाल सरकारले निजलाई कारवाही चलाएपछि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समेत नेपाल सरकार स्वयम्ले चलाएको कारवाहीलाई समर्थन गर्ने भनी मिति २०६५।६।३० मा निर्णय गरेको थियो । यसैबीच नेपाल सरकारले अगाडि बढाएको कारवाही छल्ने अभिप्रायले निजले मिति २०६५।५।२५ मा पदबाट राजीनामा दिन बाध्य हुनु परेको थियो । अर्कातर्फ, नेपाल सरकारले निजलाई गरेको निलम्बन तथा विभागीय कारवाहीका क्रममा राष्ट्रिय योजना आयोगमा गरेको सरुवाको विरुद्ध निजले मिति २०६३।६।२७ मा सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदनमा निजको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी नभएको मात्र नभई मिति २०६६।६।२७ मा रिट निवेदन नै खारेज भएको थियो ।

विपक्षी लोकमान सिंह उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग तथा आम नागरिक

समाजले धन-जनको क्षतिकर्ता, जनआन्दोलनको दमनकर्ता, पदको दुरुपयोगकर्ता, मानवधिकारको उल्लङ्घनकर्ता, प्रेस स्वतन्त्रताको अपहरणकर्ता, निरंकुश राजतन्त्रका प्रवक्ता ठहर गरेको हुँदा निज जनतामा निहित सार्वभौमसत्ता, जनआन्दोलनको भावना, गणतन्त्र, लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका, कानूनी राज्य तथा लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिबद्ध व्यक्ति हुनुहुन्न । निज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुँदा निजले नेपाली नागरिकको संविधानको धारा १२(१) द्वारा संरक्षित बाँच्न पाउने हक, १२(२) ले संरक्षित वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हक, धारा १२(३) को विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, शान्तिपूर्वक भेला हुने स्वतन्त्रता, दलीय स्वतन्त्रता, संगठनको स्वतन्त्रता, आवत-जावतको स्वतन्त्रता, पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापारको स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने देखिन्छ । साथै निजले कानूनका दृष्टिमा समान हुने र कानूनको समान संरक्षण पाउने, विचार वा आस्थाका आधारमा भेदभाव गर्न नपाउने धारा १३ द्वारा संरक्षित मौलिक अधिकारबाट समेत नागरिकलाई वञ्चित गराउने देखिन्छ । निजको कारणबाट प्रेस स्वतन्त्रता, सम्पत्तिको हक, न्यायसम्बन्धी हक, यातना विरुद्धको हक, सूचनाको हक, गोपनीयताको हक तथा संवैधानिक उपचारको हकलगायत विभिन्न मौलिक हक तथा नागरिक स्वतन्त्रताहरूबाट नेपाली नागरिकहरूलाई वञ्चित गर्ने अवस्था देखिन्छ ।

गत चैत्र १ गते राष्ट्रपतिज्यूद्वारा जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेश कै बाध्यता र संवैधानिकताका सम्बन्धमा गम्भीर संवैधानिक प्रश्न उठी म रिट निवेदकसमेत भई रिट निवेदनहरू दायर भई हाल सम्मानित यस अदालतमा विचाराधीन छन् । उक्त विवादास्पद बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशले संवैधानिक

परिषद्को संरचना नै फेरबदल गरेको, संसदीय सुनुवाइलाई नै निष्क्रिय पारेको, दलीय व्यवस्था, स्वतन्त्र न्यायपालिका र शक्तिपृथकीकरणलाई नै चुनौती दिएको वर्तमान अवस्थामा जनआन्दोलनको भावनाविपरीतका र जनआन्दोलनका दमनकर्ता ठहर भएका विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो दुरगामी असर पार्ने संवैधानिक निकायको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्नु राष्ट्रघाती र जनविरोधी कदमबाहेक अरु केही हुन सक्दैन। तसर्थ पनि निजको नियुक्त अमान्य छ।

मैले यसअघि मिति २०६९।१२।७ मा दायर गरेको रिट निवेदनका सम्बन्धमा निजले पेस गरेको लिखित जवाफमा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि व्यक्तिगत विवरणसहित संवैधानिक परिषद् सचिवालयमा मिति २०६८।६।२२ मा आवेदन दिएको भन्नु भएको थियो। उक्त आवेदन ऐनको दफा ४ को प्रयोजनका लागि दिएको भनी निज स्वयम्ले उक्त रिट नं. ०६९-WO-०९९८ को सम्बन्धमा पेस गरेको लिखित जवाफमा खुलाउनु भएको छ। यसरी निजको नियुक्तिको विषयले संवैधानिक परिषद्मा प्रवेश पाइसकेको र निज सर्तलिष्ट भएको सम्बन्धमा योग्यता परीक्षण गर्न सकिने अवस्था हुँदाहुँदै अपरिपक्व अवस्था भनी निजको अयोग्यता परीक्षण गर्नबाट पन्छिई सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासले निजको नियुक्तिको प्रक्रियालाई रोक्ने अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता नदिने आदेश गर्नु सो हदसम्म अन्यायपूर्ण र बदरयोग्य छ।

यसप्रकार निज विपक्षी पूर्व मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीको संविधान र कानूनले तोकेबमोजिम उच्च नैतिक चरित्र कायम नभएको, निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजप्रतिको जनभावना, निजले विगतमा गरेको भनिएको सेवाको अनुभव, निजको इमानदारिता अड्डा अदालत तथा सरकारी

अभिलेखहरूबाटै खण्डित भइरहेको, निज कुनै ख्यातिप्राप्त पूर्व प्रशासक पनि नभएको र प्रथम दृष्टिबाटै निजको योग्यता नपुग्ने भएको तथा निजको नियुक्ति संवैधानिक संस्थाको स्वतन्त्रता, निष्पक्षता, अक्षुण्णता तथा पवित्रताको सिद्धान्तको समेत विपरीत रहेको आधारमा निज अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि अयोग्य भएको हुँदा निजको नियुक्ति रोक्नु / बदर गर्नु अपरिहार्य छ। नेपालका सन्दर्भमा पनि राष्ट्राध्यक्षबाट अख्तियारको नियुक्तिका सिफारिस कार्यान्वयन नगरेका उदाहरण पनि छन्। निज विपक्षी पूर्व मुख्य सचिवको अख्तियार प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति, सोको प्रयोजनार्थ विपक्षी संवैधानिक परिषद्बाट गरिएको सिफारिस, निर्णय, सर्तलिष्टलगायत सम्पूर्ण कामकारवाही संविधानको प्रस्तावना, धारा १(२), धारा १२, १३, १५, १९, २४, २६, २७, २८, ३२, ४३, १००, ११६, ११९, १४९, १५५, १५८ लगायत संविधानका विभिन्न व्यवस्थाहरू तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ४, ५ र ६ तथा सो ऐनअन्तर्गत बनेको नियमावली, निर्देशिका तथा मापदण्डविपरीत भई असंवैधानिक, गैरकानूनी, अनैतिक र बदरभागी छ। अतः निजको नियुक्ति रोक्नु, बदर गर्न, निजलाई जिम्मेवारी नदिन वा जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्न संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छालगायतका आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ। साथै, सम्मानित अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा मानव अधिकारका उल्लङ्घनकर्तालाई सार्वजनिक पदमा नियुक्ति गर्दा परीक्षण (vetting) गर्ने कानूनी संरचना बनाउन आदेश भएको भएतापनि सरकार त्यसतर्फ उदासिन देखिएको हुँदा अब आइन्दा जनआन्दोलनका दमनकर्ता र मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषी व्यक्तिलाई कुनै पनि संवैधानिक निकाय वा सार्वजनिक पदमा भविष्यमा पनि नियुक्ति

नगर्न, नगराउन विशेष र उपयुक्त आज्ञा आदेश निर्देशन वा निर्देशिका नै सम्मानित अदालतबाटै बनाई जारी गरी लागू गराई पाउँ । विपक्षीहरू शक्तिशाली भएकाले यो रिट निवेदन विचाराधीन रहेकै बखत विपक्षीहरूले पूर्व मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्ने, शपथ गराउने, काममा लगाउने वा जिम्मेवारी लिने प्रबल सम्भावना रहेको हुँदा संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा गरेको निर्णयानुसार विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने, शपथ गराउने, काममा लगाउने वा जिम्मेवारी दिने, लिने कुनै कार्य नगर्नु, नगराउनु र उक्त प्रक्रिया यथास्थितिमा राख्नु, रोक्नु, थप कुनै काम कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्यालको निवेदन व्यहोरा ।

पुरक निवेदन व्यहोरा

विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा संवैधानिक परिषद्ले मिति २०७०।१।२२ मा गरेको नियुक्ति सिफारिस बदर गर्न, निजको नियुक्ति रोक्न उत्प्रेषण, परमादेश, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा एवं अन्तरिम आदेशसमेतको माग राखी मिति २०७०।१।२३ मा मैले पेस गरेको अत्यन्तै गम्भीर सार्वजनिक सरोकारको रिट निवेदन यस अदालतका रजिस्ट्रारबाट अ.बं. २७ नं. बमोजिम भन्दै दर्ता नगरी सोही दिन बेलुकी ५ बजे म रिट निवेदकलाई नै फिर्ता गर्नुभयो । रजिस्ट्रारले गर्नुभएको उक्त आदेश बदर गर्न माग गरी मैले मिति २०७०।१।२४ मा सम्मानित यस अदालतमा निवेदन दायर गरी सम्मानित अदालतबाट सुनुवाइको लागि पेसी तोकिएको दिन

मिति २०७०।१।२५ को बिहान ९ बजे नै अचानक निज विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीलाई सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गरी सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट पदको शपथसमेत गराइयो । मैले रिट निवेदन पेस गर्दा विपक्षीबाट नियुक्तिको सिफारिससम्म भएको परिस्थिति थियो भने हाल नियुक्ति, शपथ ग्रहण तथा पद बहाली नै भइसकेको हुँदा उक्त रिट निवेदन दर्ता गर्न ल्याउँदाको परिस्थितिमा परिवर्तन भएको कारणले प्रस्तुत पुरक निवेदन लिई उपस्थित भएको छु । यसैबीच मिति २०७०।१।२७ गते माननीय न्यायाधीश रामकुमार प्रसाद शाहको एकल इजलासको आदेशबाट रजिस्ट्रारको रिट फिर्ता गर्ने आदेश बदर भई रिट निवेदन दर्ता गर्ने न्यायिक उपचारको अधिकार पुनः स्थापित भएको हुँदा उक्त मिति २०७०।१।२३ मा रजिस्ट्रारले दर्ता नगरी फिर्ता गर्नु भएको रिट निवेदन आजै दर्ता गरेको छु । अतः प्रस्तुत निवेदनलाई आजै दर्ता भएको पूर्ववत् मूल रिट निवेदन ०७०-WO-००१२ को अभिन्न अंग मानी उक्त रिट निवेदनमा उल्लिखित तथ्य, प्रमाण एवं संवैधानिक तथा कानूनी आधार र कारणसमेतका आधारमा संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेश तथा अधिकारपृच्छाको आदेश जारी गरी निज विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्ने संवैधानिक परिषद्ले गरेको निर्णयसमेत बदर गरी निजलाई तत्काल पदबाट मुक्त गरिपाउँ । निज विपक्षी पूर्व मुख्य सचिवको प्रमुख आयुक्त पदमा भएको नियुक्ति देखादेखीरूपमा गैरसंवैधानिक तथा गैरकानूनी भएको, निजको अचानक भएको नियुक्तिबाट स्वयम् यसै अदालतमा विचाराधीन रिट निवेदन ०६९-WO-०९९८ को न्यायिक निरूपणमा गम्भीर हस्तक्षेप हुनुका अतिरिक्त निजको नियुक्ति सोही विचाराधीन मुद्दामा भएको यस अदालतको मिति २०७०।१।१६

को आदेशको पूर्णतः बर्खिलाप भएको, निजलाई तत्काल जिम्मेवारीबाट मुक्त नगर्दा आम नेपाली जनता तथा राष्ट्रलाई नै अकल्पनीयरूपमा अपूरणीय क्षति हुने भएको तथा उक्त कानूनी तथा नैतिक वैधतासमेत नपाउने हुँदा सुविधा सन्तुलनका हिसाबले समेत निजलाई प्रमुख आयुक्त पदको पदीय जिम्मेवारी बहन गर्नबाट रोकी यो रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म प्रमुख आयुक्तको पदीय हैसियतमा कुनै काम कारवाही वा निर्णय नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदक अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्यालको पुरक निवेदन।

कारण देखाउ आदेश:

यसमा के कसो भएको हो र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादाबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित कागज साथै राखी महान्यायाधिकाको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षसँग छलफल गरी मात्र अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा निर्णय गर्नु उपयुक्त हुने हुँदा सो सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०७०।२।१२ का दिन उपस्थित हुनु भनी प्रत्यर्थीहरूलाई समेत सूचना दिई सो दिन नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालयको लिखित जवाफ व्यहोरा

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

को धारा ११९ को उपधारा (२) ले “राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्तहरूको नियुक्ति गर्नेछ” भनी उल्लेख गरेको संवैधानिक व्यवस्था मुताबिक संवैधानिक परिषद्ले प.सं. ०६९/७० च.नं. २३ मिति २०७०।१।२२ को पत्रद्वारा श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको रिक्त प्रमुख पदमा नियुक्ति गर्न मिति २०७०।१।२२ मा बसेको बैठकको निर्णयअनुसार सिफारिस भई आएको हुँदा मिति २०६९।१२।१ गते यस कार्यालयबाट जारी भएको आदेशको (नेपाल राजपत्र भाग ३, खण्ड ६२, अतिरिक्ताङ्क २४) दफा २२ को अधीनमा रही संवैधानिक परिषद्को सिफारिस मुताबिक सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०/१/२५ गते श्री लोकमान सिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त भई निजले कानूनबमोजिम सोही दिन प्रमुख आयुक्त पदको पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहणसमेत गरिसकेको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने राष्ट्रपति कार्यालयको लिखित जवाफ।

संवैधानिक परिषद्का अध्यक्षको लिखित जवाफ:

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (१) मा नेपालमा एक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग रहने जसमा प्रमुख आयुक्त र आवश्यक संख्यामा अन्य आयुक्तहरू रहने व्यवस्था छ। प्रमुख आयुक्तका अतिरिक्त अन्य आयुक्त नियुक्त भएमा प्रमुख आयुक्तले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अध्यक्ष भई काम गर्ने र उपधारा (२) मा राष्ट्रपतिले संवैधानिक परिषद्को सिफारिसमा प्रमुख आयुक्त र अन्य आयुक्तहरूको नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको छ। यसरी नै धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क), (ख), (ग), (घ) र (ङ) मा आयोगका प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तमा

नियुक्तिका लागि योग्यता तोकिएको छ । जसअनुसार नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको, नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनीतिक दलको सदस्य नरहेको, लेखा, राजश्व, इञ्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको, पैंतालीस वर्ष पूरा भएको र उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था छ । संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्तिसम्बन्धी कार्यविधि तथा संवैधानिक परिषद्को काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारी नियुक्त गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रक्रिया र कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्थाहरू रहेका छन् । ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ समेत बनेको छ । कानूनी राज्यका सबै काम, कारवाही, निर्णय, क्रियाकलाप र गतिविधि कानूनमा आधारित रही सञ्चालन हुनुपर्ने भन्ने कानूनी राज्यको अवधारणालाई आत्मसात् गर्दै संवैधानिक परिषद्ले संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, बाधा अड्काउ फुकाउने आदेश एवं संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ र संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको अधीनमा रही गर्ने परम्परा रहेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) बमोजिम योग्यता पुगेको राजश्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्य-अनुभव हासिल गरी नेपाल सरकारको मुख्य सचिव र सोसरहको पदमा रही निजामती सेवाको राजपत्रांकित विशिष्ट श्रेणीको पदबाट अवकाश

प्राप्त गरेकाले निजको इमान्दारी तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि पर्याप्त आधार भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) बमोजिम नियुक्तिका लागि सोही संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० बमोजिम भई आएको राजनीतिक सहमतिसमेतलाई दृष्टिगत गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा रिक्त प्रमुख आयुक्त पदमा लोकमान सिंह कार्कीलाई सिफारिस गर्ने गरी संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को बैठकबाट निर्णय भएको हो । सर्वोच्च अदालत, संवैधानिक निकाय र राजदूतका रिक्त पदहरूमा संसदीय सुनुवाइपश्चात् मात्र नियुक्ति गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था भएबाट यी पदहरूमा नियुक्ति गर्न व्यवस्थापिका संसद् नभएको कारण नियुक्ति हुन नसकी राज्यको कार्य सञ्चालनमा बाधा परेको र संसदीय सुनुवाइबिना त्यस्तो नियुक्ति गर्न धारा १५८ बमोजिम जारी भएको बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० मा व्यवस्थापिका संसद् नभएकोले संविधानको धारा १४९ को उपधारा (१) को खण्ड (ग) र (ङ) बमोजिम मन्त्रिपरिषद्मा राजनीतिक दलबाट नियुक्त हुने व्यवस्था नभएकोले संवैधानिक परिषद् अपूर्ण भई संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति गर्न बाधा परेकोले उपधारा (१) को खण्ड (घ) मा मन्त्रिपरिषद्को अध्यक्षले तोकेका तीनजना मन्त्री सदस्य रहने र संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति राजनीतिक सहमतिका आधारमा गर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । सोही आदेशबमोजिम मन्त्रिपरिषद्का सदस्यमध्येबाट तीन जना मन्त्रीलाई संवैधानिक परिषद्को सदस्य तोकिएको संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को बैठकबाट निज लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको

प्रमुख आयुक्तमा सिफारिस गर्ने निर्णय भएको हो। बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति राजनीतिक सहमतिका आधारमा गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम सोही आधारमा निज लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गरिएको हो। संविधानको बाधा अड्काउ फुकाउनका लागि संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी आदेशलाई संविधानकै अभिन्न अंग मानी संविधानसरह नै पालना गर्नुपर्ने दायित्वलाई मनन गरी संवैधानिक परिषद्बाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा निज लोकमान सिंह कार्कीको नाम सिफारिस गर्ने निर्णय गरिएको व्यहोरा अवगत गराउँदछु। संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको बैधताका सम्बन्धमा रिट निवेदन परी हाल विचाराधीन अवस्थामा रहेकोले प्रस्तुत विषयका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट सोही रिट निवेदनमा आवश्यक निर्णय हुने नै हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले यस निवेदनमा लिनु भएको सो दाबीका सम्बन्धमा केही उल्लेख गरिरहनु सान्दर्भिक भएन।

विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा रिक्त रहेका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका सम्बन्धमा योग्य व्यक्तिहरूको सूची तयार गर्ने उद्देश्यले संवैधानिक परिषद्बाट मिति २०६८।६।८, ९ र १० को गोरखापत्र राष्ट्रिय दैनिकमा आफू नियुक्त हुन चाहेको संवैधानिक निकाय र पदसहित संविधान तथा कानूनबमोजिम योग्य नागरिकहरूबाट विवरणसहित निवेदन पेस गर्न सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरिएको थियो। सो प्रकाशित सूचनाबमोजिम संवैधानिक परिषद्मा पेस भएको निजको दरखास्त एवं संलग्न कागजातबाट निज नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क), (ख), (ग), (घ) र (ङ) मा उल्लेख भएबमोजिमका योग्यताहरू पूरा गरी

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्त हुनका लागि योग्य भएको कुरामा विवाद देखिँदैन।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तमा सिफारिस गरिएका लोकमान सिंह कार्की कृष्णजंग रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनबाट दोषी ठहर भएका र नियुक्तका लागि उच्च नैतिकस्तर नभएका व्यक्ति भन्ने विपक्षीको अर्को दाबीका सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (५) मा कुनै अभियोग लगाइएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ। जनआन्दोलन २०६२/६३ मा भएको धनजनको क्षतिसमेतको सम्बन्धमा जाँचबुझ गरी प्रतिवेदन दिन गठित आयोगको प्रतिवेदनमा निज लोकमान सिंह कार्की जनआन्दोलन २०६२/०६३ मा दोषी पाइएको भन्ने उल्लेख भएको र निजउपर कुनै अदालतबाट कसुरदार ठहर नभएको अवस्थामा निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त हुनबाट अयोग्य घोषित गर्ने हो भने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ द्वारा प्रदत्त निजको मौलिक हकको कदर नहुने तथा स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणासमेतको प्रतिकूल हुन जान्छ। मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्वर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३१ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको व्यवस्था छ। संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ। मानव अधिकारको उल्लङ्घन हुनबाट रोक्ने जिम्मेवारी वा कर्तव्य भएको पदाधिकारीले आफ्नो जिम्मेवारी पूरा नगरेमा वा कर्तव्य पालन नगरेमा वा जिम्मेवारी पूरा गर्न वा कर्तव्य पालना गर्न उदासिनता देखाएमा

त्यस्तो पदाधिकारीउपर विभागीय कारवाही गर्न सम्बन्धित अधिकारीसमक्ष सिफारिस गर्ने, मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति विरुद्ध मुद्दा चलाउनु पर्ने आवश्यकता भएमा कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सिफारिस गर्ने, मानव अधिकारको उल्लङ्घनकर्तालाई विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्न कारण र आधार खुलाई सम्बन्धित निकायसमक्ष सिफारिस गर्नेलगायत अधिकार आयोगलाई प्राप्त छ । विपक्षी निवेदकले दाबी लिनु भएका निज लोकमान सिंह कार्की विरुद्ध मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको भनी आयोगमा उजुरी परेको र आयोगबाट मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको अभियोगमा अदालतमा कानूनबमोजिम मुद्दा दायर गर्न वा मानव अधिकार उल्लङ्घन गरेउपर विभागीय कारवाही तथा सजाय गर्न सिफारिस गरेको जानकारी संवैधानिक परिषद् एवं नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छैन । साथै, निजलाई भ्रष्टाचार एवं नैतिक पतन हुने फौजदारी कसुरमा सक्षम अदालतबाट सजाय भएको कुराको जानकारीसमेत परिषद्मा प्राप्त भएको छैन । निजको योग्यता र नियुक्तिका लागि अयोग्यता प्रमाणित गर्ने प्रमाणसहित परिषद्मा उजुरीसमेत परेको देखिँदैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले राज्य सञ्चालनका लागि व्यवस्था गरेका संवैधानिक निकायका पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस सम्बन्धमा भएका निर्णय र नियुक्ति एवं शपथ ग्रहणका सम्बन्धमा समेत सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दायर भई अन्तिम आदेश भइसकेको अवस्था छ । संवत् २०६६ सालको रिट नं.०९७७ मा संविधानको मर्म, भावना एवं संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ ले गरेको व्यवस्था र प्रक्रियाबमोजिम रिक्त संवैधानिक अंगका पदाधिकारीको नियुक्तिसम्बन्धी सिफारिस, निर्णय गर्नु भनी संवैधानिक परिषद्समेतका नाममा परमादेश जारी भएको (ने.का.प.२०६७ अड्क ७ नि.नं. ८४०१ पृष्ठ

१०८३) देखिन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्त भएका पदाधिकारीको शपथ ग्रहणका लागि हाल परेको कानूनी अडचन फुकाउने सम्बन्धमा प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति हुनसके चाँडै गरी शपथ ग्रहण गर्ने गराउने व्यवस्था गरी पदभार सम्हाल्न दिनु भनी परमादेश जारी भएको (ने. का.प.२०६९, अड्क २, नि.नं.८७६८, पृष्ठ २४५) हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएको परमादेशको समेत सम्मान गर्दै संविधान र कानूनबमोजिम योग्य देखिएका उम्मेदवार लोकमान सिंह कार्कीलाई नियुक्तिका लागि संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस भएको हो । संवैधानिक परिषद्को सिफारिसबमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट लोकमान सिंह कार्की अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनबाट रोकी नियुक्तिसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन दाबी औचित्यहीन र आत्मपरक भई खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने तत्कालीन संवैधानिक परिषद्का अध्यक्ष श्री खिलराज रेग्मीको लिखित जवाफ ।

विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको लिखित जवाफ व्यहोरा

म लिखित-जवाफ प्रस्तुतकर्ता अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस हुनु अगावै यिनै रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएका तथ्यहरू नै उल्लेख गरी आयोगको प्रमुख आयुक्त हुनका लागि म अयोग्य रहेको भनी सम्मानित यसै अदालतसमक्ष दायर गर्नुभएको ०६९-WO-०९९८ को रिट निवेदनमा मैले प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि आफू संविधान तथा कानूनबमोजिम योग्य रहेको, निवेदकले मेराउपर लगाएका आरोपहरू सबै मनोगत र झुठ्ठा रहेको तथा निवेदकलाई यस बारेमा सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु बनाई रिट निवेदन

दिने हकदैयासमेत नभएको भन्नेसमेत विस्तृत व्यहोरा उल्लेख गरी लिखित जवाफ दर्ता गरी रिट निवेदन विचाराधीन रहेको छ । सो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा मेरा विरुद्ध लेखिएका कुराहरू श्री पुनरावेदन अदालत, पाटन तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतसमेतबाट मैले सफाइ पाउने गरी मिति २०५६।२।१२ मा भएको भ्रष्टाचार मुद्दाको फैसला, उक्त फैसला पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५९।१।१९ मा पुनरावलोकनको निस्सा नहुने भनी भएको आदेशलगायत मेरो चरित्रका सम्बन्धमा निवेदकले उल्लेख गरेका सबै कुराहरूको बारेमा सप्रमाण लिखित जवाफ लिएपछि पुनः दोस्रो रिट निवेदनमा समेत तिनै कुराहरूलाई पटक पटक दोहोर्याई मेरो योग्यता, दक्षता, चरित्र तथा सामाजिक प्रतिष्ठासमेतलाई चुनौति गर्ने निवेदकलाई कुनै हकदैया छैन । मेरो योग्यता र चरित्रको बारेमा सम्मानित अदालतमा पटक पटक प्रश्न उठाउने र त्यसलाई प्रचार प्रसारको माध्यम बनाउने निवेदकको कार्य असल नियतबाट भएको होइन । कुनै पनि मानिसको नैतिक चरित्र र सामाजिक प्रतिष्ठा प्यारो हुन्छ भन्ने शाश्वत सत्य हो । म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपाल सरकारको निजामती सेवाको मुख्य सचिवको पदबाट मिति २०६५।५।२५ मा राजीनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएपछि तत्कालीन प्रधानमन्त्री श्री डा. बाबुराम भट्टराई संवैधानिक परिषद्को अध्यक्ष हुँदाका बखत संवैधानिक परिषद्ले विभिन्न संवैधानिक निकायहरूको पदपूर्ति गर्नका लागि र अभिलेख तयार गर्न संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ४ अनुसार गोरखापत्रलगायतका राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी संवैधानिक अंगहरूमा नियुक्तिका लागि संविधान र कानूनबमोजिम योग्य रहेका सम्भाव्य उम्मेदवारहरूको आवेदन सहितको व्यक्तिगत विवरण माग गरेको थियो

। म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ लगायत अन्य प्रचलित कानूनअनुसार आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि योग्य भएकोले प्रमुख आयुक्तको पदका लागि मिति २०६८।६।२२ मा संवैधानिक परिषद्को सचिवालयमा व्यक्तिगत विवरणसहित आवेदन दिई परिषद् सचिवालयको अभिलेख तथा रोष्टरमा मेरो नाम तथा विवरण अभिलेखीकरण भएकोमा संवैधानिक परिषद्ले कानूनी दायित्व पूरा गरी सम्माननीय राष्ट्रपतिसमक्ष मिति २०७०।१।२२ मा सिफारिस भई सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त गर्नुभएको र मिति २०७०।१।२५ मा नै सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट पद तथा गोपनीयताको शपथ लिई सोही दिनबाट आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा बहाली भई हालसम्म संविधान र कानूनबमोजिमको कार्य सम्पादन गरी आएको छु ।

मलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुन, सो पदमा बहाल रही कार्य गर्न नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ लगायत अन्य प्रचलित कानूनअनुसार पूर्ण योग्य रहेको, कुनैपनि कानून तथा न्यायिक निर्णयबाट अयोग्य घोषित नभएको र मलाई नियुक्तिको सिफारिस गर्ने संवैधानिक परिषद् तथा नियुक्त गर्ने सम्माननीय राष्ट्रपतिसमेतबाट संविधान र कानूनबमोजिमका प्रावधानहरू हेरी जाँची सिफारिस तथा नियुक्त गरेको हुँदा रिट निवेदकले योग्यता नपुगेको भनी जिकिर लिएकै आधारबाट अन्यथा हुन सक्दैन । संवैधानिक परिषद्बाट मलाई आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा सिफारिस गर्ने निर्णय तथा काम कारवाही परिषद्को wisdom हो । परिषद्ले सिफारिस

गर्न पाउने संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधानलाई खण्डित गर्ने आधार र कारण निवेदकले लेख्न र पेस गर्न सक्नु भएको छैन। संवैधानिक परिषद्को सिफारिस र सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट भएको नियुक्तिलाई बदर गर्नुपर्ने र न्यायिक पुनरावलोकन गर्नुपर्ने आधार र कारण उल्लेख छैन।

मुख्य गरी रिट निवेदकले मेरो योग्यताको सम्बन्धमा प्रश्न उठाई जिकिर लिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (ग) अनुसार बीस वर्ष काम गरेको अनुभव मसँग नभएको, तथा खण्ड (ड) अनुसारको उच्च नैतिक चरित्र नभएको भन्ने प्रसङ्ग उल्लेख गर्न खोजेको देखिन्छ भने अर्कोतर्फ संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) अनुसारको सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमानदारिता, जनभावना तथा पेसागत अनुभवसमेत नरहेको भन्ने जिकिरसमेत लिएको देखिन्छ। म आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति हुनुअघि नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदबाट अवकाश प्राप्त गरी मिति २०६४।६।१५ मा निजामती किताबखानाबाट निवृत्तभरणको अधिकारपत्र प्राप्त गरी तत्पश्चात् सरकारी कोषबाट मासिकरूपमा निवृत्तभरणको रकम बुझी आएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। उक्त निवृत्तभरणको अधिकार पत्रको प्रथम पृष्ठको सि.नं.७ मा मेरो सेवा अवधिको बारेमा उल्लेख गर्दा २४ वर्ष १ महिना १६ दिन उल्लेख छ। मिति २०४१।४।१९ देखि उपसचिव पदमा राजसभामा सुरु नियुक्त भई नेपाल सरकारको मुख्य सचिव पदबाट मिति २०६५।५।२५ देखि लागू हुने गरी राजीनामा स्वीकृत हुँदाका अवधिसम्मको निजामती किताबखानाले मेरो सेवा अवधि गणना गरी जम्मा २४ वर्ष १ महिना १६ दिन उल्लेख गरेको निर्विवाद छ। उक्त सेवा अवधिमा विभिन्न क्षेत्रको अनुभव लिई ख्याति प्राप्त गरेकोमा मेरो २० वर्षको अनुभव

नभएको भनी निवेदकले मनोगतरूपमा जिकिर लिँदा निवृत्तभरणको अधिकार पत्रमा सेवा अवधिको बारेमा अभिलिखित तथ्यको प्रतिकूल हुने गरी अन्यथा हो भनी अनुमान गर्न सकिँदैन।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय खण्ड (क) मा नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातककोपाधि प्राप्त गरेको हुनुपर्नेमा मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सन् १९८१ मा अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तर तह प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण गरेको, सन् १९८८ मा भिक्टोरिया युनिभर्सिटी अफ मेन्चेस्टर, संयुक्त अधिराज्य बेलायतबाट पोष्ट ग्राजुएट डिप्लोमा इन डेभलपमेन्ट एडमिनिस्ट्रेसन र सन् १९८९ मा सोही युनिभर्सिटीबाट माष्टर्स अफ आर्टस् इन इकोनोमिक्स एण्ड सोसिएल स्टडिजको शैक्षिक उपाधि प्राप्त गरेको छु। त्यसैगरी खण्ड (ग) ले लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ, कानून विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको हुनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएअनुसारको अनुभव र ख्याति मसँग रहेको छ। किनकी २४ वर्ष १ महिना १६ दिनसम्म त मैले सरकारी नोकरी गरी सेवा निवृत्त भएको र सेवा निवृत्त उप्रान्तसमेत विभिन्न क्षेत्रको अध्ययन अध्यापन गरी अनुभव हासिल गरी आएको छु। मैले उपसचिव तहमा सुरु नियुक्ति पाएको तत्कालीन राजसभा तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ अनुसारको संवैधानिक अंग हो। उक्त संवैधानिक अंगमा कार्यरत सचिवलगायतका कर्मचारीको अभिलेख रेकर्ड निजामती किताबखानाले राख्ने, सरकारी कोषबाट तलब, भत्ता खाने र कर्मचारीको वृत्ति विकासका लागि नेपाल प्रशासनिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानबाट समय समयमा तालिम लिने गरेकोमा उपसचिव पदमा कार्यरत हुँदा उक्त तालिमका लागि मनोनयन भई मैले तालिम लिएको छु। तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ को धारा २३,

५५, ५७, ६१, ६७ ग, ६९, ७५, ७७, ७८क, ८१, ८२ समेतका राजसभाले गर्ने कार्यहरूको बारेमा उल्लेख छ। तत्कालीन संविधानमा उल्लेख भएका ती सबै कार्यहरू गर्न उक्त निकायको सचिवालयमा कार्यरत मलगायतका कर्मचारीको सबै क्षेत्रको अनुभव, ज्ञान र देशको सबै क्षेत्रको बारेमा चुस्त भई बस्नुपर्ने र कुनैपनि विषयमा तत्काल राय परामर्श पठाउनु पर्ने अवस्था उल्लेखनीय छ। समय समयमा राजसभाको बैठकबाट सिफारिस गरी लागू गरेका राष्ट्रिय मूल नीति तथा राष्ट्रिय लक्ष्यहरूको कार्यान्वयन गर्ने गराउने कर्तव्य राजसभाको सचिवालयमा कार्यरत कर्मचारीमार्फत हुने र २०३८ साल तथा २०४१ सालमा पारित राष्ट्रिय मूल नीति तथा राष्ट्रिय लक्ष्यअन्तर्गत सरकारका सबै अंगहरूसँग सम्बन्धित भई कर्मचारीले काम गर्नुपर्ने अवस्था थियो। यसरी राष्ट्रिय मूल नीति र राष्ट्रिय लक्ष्यले देशको आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यटन, उद्योग, कानून, शिक्षा, भौतिक पूर्वाधार र विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा, परराष्ट्र नीतिसमेतका विविध क्षेत्रलाई समेटेको हुँदा त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीले समेत उल्लिखित सबै क्षेत्रको विशेष अनुभव र ज्ञान प्राप्त गर्ने कुरामा विवाद रहन सक्दैन।

तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ खारेज भई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ लागू भएपछि त्यसले राजसभाको व्यवस्था नराखी धारा ३४ मा केही सिमित कार्यका लागि मात्र राजपरिषद्को व्यवस्था गरेको र राजसभाको कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिने क्रममा निवेदकसमेतलाई लोक सेवा आयोगले उपयुक्त परीक्षा लिई परीक्षामा उत्तीर्ण भई तत्कालीन श्री ५ को सरकारको इच्छानुसार मिति २०४७।६।१९ मा निर्णय गरी नेपाल सरकारको विभिन्न मन्त्रालय, विभागमा सरुवा तथा पदस्थापन गर्ने क्रममा मलाई मिति २०४७।६।१९ देखि लागू हुने गरी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको उपसचिव पदमा

सरुवा तथा पदस्थापन गरिएको हो। यसरी कार्यरत भई आएको अवस्थामा उपसचिवबाट सहसचिवमा बढुवा हुने क्रममा बढुवा समितिले सहसचिव पदमा बढुवा सिफारिस गरेकोमा उक्त बढुवा सिफारिसउपर लोक सेवा आयोगमा उजुरी परी लोक सेवा आयोगले निर्णय गर्ने क्रममा मेरो सेवा परिवर्तनसमेतको विषयलाई उल्लेख गरी बढुवा समितिको सिफारिसबाट मेरो नाम हटाउने भनी निर्णय गरेकोमा मैले लोक सेवा आयोगको उक्त निर्णयउपर सम्मानित अदालतमा रिट निवेदन दायर गरेकोमा सम्मानित यसै अदालतले सेवा परिवर्तनसमेतको बारेमा विस्तृत विवेचना गर्दै लोक सेवा आयोगको निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी परमादेशसमेतको आदेश जारी गरी मिति २०५३।३।३ मा फैसला गरेको र उक्त फैसलाको आधारबाट सहसचिवमा बढुवा भएको निर्विवाद छ। मैले दिएको उक्त रिट निवेदनमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतले सेवा परिवर्तनसमेतको बारेमा विस्तृत व्याख्या गरी भएको आदेश ने.का.प. २०५३ को अंक ३, निर्णय नं. ६१५५, पृष्ठ १६७ मा प्रकाशितसमेत भएको छ। मेरो सेवा अनुभव सम्बन्धमा माथि उल्लिखित तथ्यहरू र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट उक्त रिट निवेदनमा भएको आदेश तथा व्याख्याबाट निवेदकको जिकिर खण्डित हुने स्पष्ट छ।

उपर्युक्तबमोजिम बढुवा भएपछि सहसचिव, अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत, संयोजक राजश्व परामर्श समिति, संयोजक केन्द्रीय अनुगमन इकाई, महाशाखा प्रमुख राजश्व, अर्थ, महाशाखा प्रमुख कर्मचारी प्रशासन विभाग, भन्सार विभागको महानिर्देशक २ पटक, प्रथम महानिर्देशक राजश्व अनुसन्धान विभागसमेतका पदहरूमा कार्य गरी सन् २००९ अप्रिलमा सचिव पदमा बढुवा भई कार्य गर्ने क्रममा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको सचिव, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको सचिव, स्वास्थ्य मन्त्रालयको सचिव, जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको सचिव,

जलस्रोत मन्त्रालयको सचिवसमेतको पदीय जिम्मेवारी निर्वाह गरी नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०६२।५।१५ को निर्णयानुसार मिति २०६२।५।१६ देखि कायम मुकायम र मिति २०६२।६।३ देखि लागू हुने गरी मुख्य सचिव पदमा बढुवा भई मुख्य सचिव पदबाट मिति २०६५।५।२५ बाट लागू हुने गरी दिएको राजीनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएको निर्विवाद छ।

माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न पदीय हैसियतमा रही गरेका काम कारवाही, जिम्मेवारी तथा उक्त पदीय हैसियतमा रहँदाका बखत प्राप्त गरेको विभिन्न तालिम, अध्ययन भ्रमण, विभिन्न बोर्ड, परिषद्, आयोगमा संयोजक तथा अध्यक्ष भई गरेका काम कारवाहीसमेतको दीर्घ-सेवाबाट संविधानको धारा ११९(५) को देहाय खण्ड (ग) मा उल्लिखित क्षेत्रहरूको २० वर्षभन्दा बढी अनुभव र ख्याति रहेको भन्ने प्रस्टै छ। उक्त खण्ड (ग) मा लेखिएको अनुभव र ख्याति भन्ने कुरा शैक्षिक प्रमाणपत्रअनुसारको योग्यता होइन। लामो समयको दौरानमा विभिन्न क्षेत्रमा काम गर्ने क्रममा प्राप्त हुने अनुभवको आधारमा प्राप्त हुने दक्षता हो। आयोगको प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तको हकमा यसप्रकारको योग्यता संविधानले निर्धारण गर्नुको पछाडि भ्रष्टाचार र अनुचित कार्यको अनुसन्धान तथा छानबिन गर्ने क्रममा विगतको कार्य अनुभवले समेत काम गर्न सकोस् भन्ने उद्देश्य हो। सरकारी नोकरी गर्ने क्रममा २४ वर्षभन्दा बढी अवधिसम्म विभिन्न क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धानमा रही अनुभवबाट प्राप्त ज्ञानमा निखारता ल्याउँदै दैनिकी व्यतीत गरी बसेको हुँदासमेत विपक्षी निवेदकबाट बीस वर्षको काम गरेको अनुभव र ख्याति मसँग नभएको भनी लिएको दाबी जिकिर आधारहीन छ।

संविधानको धारा ११९(५) को देहाय खण्ड (ड) अनुसारको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्नेमा मेरो हकमा संविधान र नेपाल कानूनअनुरूपको

चरित्र नभएको भनी कुनै पनि निकाय र अदालतबाट अन्यथा ठहर नभएको र मेरो उच्च नैतिक चरित्र रहेको भन्ने कुरामा विवाद रहेको छैन। निवेदकले उल्लेख गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनमा मेरो बारेमा उल्लेख गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ अनुसार गर्न सिफारिससम्म भएको देखिन्छ र नेपाल सरकार (म.प.) ले समेत दफा ६१(१) को खण्ड (ड) र (च) को अवस्थाको बारेमा प्रस्ताव गरी सफाइ पेस गर्न उक्त ऐनको दफा ६६ अनुसार स्पष्टीकरण मागेकोमा मैले स्पष्टीकरण दिए उपरान्त पेस गरेको स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको भन्नेबारेमा यिनै निवेदकले दिएको पूर्ववर्ती रिट निवेदनको लिखित जवाफमा मैले विस्तृतरूपमा उल्लेख गरिसकेको छु। निवेदकले रिट निवेदनसाथ पेस गरेको रायमाझी आयोगको जाँचबुझ प्रतिवेदनको अंशमा मेरो नैतिक चरित्रको बारेमा अन्यथा भनी लेखिएको र उल्लेख भएको छैन। नैतिक चरित्रको बारेमा प्रश्न उठाई सिफारिस गरेकोसमेत होइन, छैन।

विपक्षीले निवेदनपत्रको प्रकरण नं. ६ मा उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी. शर्मा ओलीको संयोजकमा गठित समितिले आयोगको सिफारिसबमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी अभिलेख राख्ने भनिएको र अख्तियारले समेत त्यसलाई समर्थन गरेको भन्ने कुरा आफैँमा खण्डित छ। किनकी रायमाझी आयोगले नि.से. ऐनको दफा ६१ अनुसार गर्न सिफारिस गरेको र नेपाल सरकार (म.प.) ले दफा ६१ (१) अनुसार अर्थात् भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नहुने दफा प्रयोग गर्दै सोको देहाय खण्ड (ड) र (च) अवस्था प्रस्ताव गरी दफा ६६ अनुसारको पहिलो स्पष्टीकरण मात्र मागी पेस गरेको स्पष्टकरणमा चित्त बुझाई बसेको अवस्था छ। भविष्यमा सरकारी

नोकरीका लागि अयोग्य हुने भन्ने कुरा दफा ६१(२) मा रहेकोमा मेरो हकमा उक्त दफा ६१(२) को कुनै पूर्व अवस्था नभएको र सोअनुसारको हो भनी कहींकतैबाट स्पष्टीकरण माग गर्नेलगायतको कुनै काम कारवाही र निर्णय नभएको निर्विवाद छ । रायमाझी आयोगको प्रसङ्गको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट समेत मिति २०६५।३।३ मा निर्णय गर्दा निजका सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी निर्णय भएको र आयोगबाट दोषी करार गरी कुनै कारवाही तथा सजाय भएको छैन । यसै अदालतको विशेष इजलासबाट संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०६३-WS-००५०, संवत् २०६४ सालको रिट नं. ०६४-WS-०००७, ०००८, ०००९ को रिट निवेदनका सन्दर्भमा (ने.का.प. २०६४ अंक ७, निर्णय नं. ७८६६) विस्तृत व्याख्या भएको छ । एकातर्फ रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन स्वयमूले मेरो नैतिक चरित्रको बारेमा अन्यथा भनी सिफारिस गरेको छैन भने अर्कोतर्फ उल्लिखित प्रतिवेदन र प्रतिवेदनलाई आधार लिई भए गरेका काम कारवाहीसमेतको बारेमा र संसदले बनाएको कानूनसमेतलाई बदर गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट उपर्युक्त मुद्दालगायतका अन्य विभिन्न मुद्दाहरूमा गरेको व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्तबाट निवेदकले मेरो उच्च नैतिक चरित्रका बारेमा लिएको दाबी जिकिर निरर्थक र मनोगत रहेको छ ।

संवैधानिक परिषद्ले विभिन्न संवैधानिक निकायहरूको पदपूर्ति गर्नका लागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी माग गरेको व्यक्तिगत विवरण, पेस भएका व्यक्तिगत विवरणहरूको छानबिन तथा अध्ययन गरी संविधान र कानूनबमोजिम सिफारिस गरेकोमा आयोगको प्रमुख आयुक्त पदका लागि सम्भावित दाबेदार नभएका र त्यसबारेमा सार्थक सरोकार नराख्ने निवेदकले संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस गर्दा उक्त दफा ५(२) मा उल्लिखित कुरालाई विचार

नगरेको भनी आपत्ति प्रकट गर्नुको कुनै अर्थ छैन । नेपाल सरकारको मुख्य सचिवसम्मको पदमा काम गरी सेवाबाट अलग भएको व्यक्तिको हकमा दफा ५(२) अनुसारको योग्यता र अनुभव नभएको भन्ने पुष्टि गर्ने कुनै आधारहरू निवेदकले लेख्न भन्न सक्नु भएको छैन । संवैधानिक परिषद्ले कानूनबमोजिम आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्रको विषयवस्तु हेरी गरेको सिफारिस र सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट संविधानबमोजिम भएको नियुक्ति कुनैपनि हालतमा असंवैधानिक र गैरकानूनी रहेको छैन । अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकन नभएको र पुनरावेदकीय अधिकारसमेत नरहेको जाँचबुझ प्रतिवेदनले कोही कसैलाई दोषारोपण गरी लेखेको तथ्यको बारेमा निवेदकले उल्लेखन गर्दैमा जनभावनाविपरीत रहेको भन्ने निचोड र निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन । तसर्थ आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी मध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ व्यहोरा

विगत लामो समयदेखि यस आयोगमा पदाधिकारीहरू नियुक्त नभई खाली रहेको कारणबाट आयोगले संविधान तथा कानूनले तोकेका काम कारवाही प्रभावकारीरूपमा सम्पन्न गर्न प्रभावित भएकोमा धेरै लामो समयपछि संवैधानिक परिषद्बाट नेपाल सरकारका पूर्व मुख्य सचिव श्री लोकमान सिंह कार्की प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त गर्नका लागि मिति २०७०।१।२२ मा सिफारिस भई सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा नियुक्त भई सम्माननीय का.मु. प्रधानन्यायाधीशबाट मिति २०७०।१।२५ मा पद तथा गोपनीयताको शपथ गराई सोही मितिबाट आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा बहाली भई संविधान र कानूनले तोकेबमोजिमको कार्य सम्पादन गरी आउनु भएको छ । यिनै रिट निवेदकले प्रस्तुत गरेको रिट निवेदनमा उल्लेख

गरेका तथ्यहरू नै उल्लेख गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा (संवत् २०६९ सालको रिट नं. ०६९-WO-०९९८) निवेदन दर्ता गराई उक्त रिट निवेदन माथि संयुक्त इजलासबाट अन्तरिम आदेश दिन नपर्ने गरी आदेश भएकोमा पूर्ववर्ती निवेदनमा उल्लेख गरेका तथ्यहरूलाई नै दोहोर्याई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन आधारहीन एवं मनोगत रहेको देखिन्छ। एकै विषयमा अदालतको महत्त्वपूर्ण समयलाई ख्यालै नगरी पटकपटक सार्वजनिक सरोकारको विषयवस्तु बनाई रिट निवेदन दिएको अवस्था छ। रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनको सन्दर्भलाई लिएर तत्कालीन मुख्य सचिव एवं हालका प्रमुख आयुक्तको विषयमा आयोगले प्रतिकूल हुनेगरी कुनै पनि कारवाही गर्ने गरी निर्णय नगरेको र त्यस विषयमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी स्पष्ट निर्णय भएको छ। आयोगबाट दोषी ठहर गरेको उक्त कारवाहीलाई चुनौती नदिएको र अन्तिम भई बसेको भन्ने निवेदकको भनाई तथ्यपूर्ण नभई पूर्णरूपमा गलत रहेको छ। आयोगको उक्त निर्णयमा निजका सम्बन्धमा यस आयोगबाट केही गरिरहनु नपर्ने भनी निर्णय भएको छ। रिट निवेदनमा २०५१ सालको सुनको बारेमा आयोगले दायर गरेको भ्रष्टाचारको मुद्दालाई निवेदकले आफूअनुकूलको हुने गरी जिकिर लिएको देखिन्छ। उल्लिखित मुद्दामा श्री पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५४।४।४ मा र सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०५६।२।१२ मा सबै प्रतिवादीहरूको हकमा अभियोग दाबी नपुग्ने गरी भएको फैसला भइसकेको (ने.का.प. २०५६ को अंक ८, निर्णय नं. ६७६४) छ। सो फैसलाउपर फैसला पुनरावलोकन गरिपाउन आयोगले दिएको निवेदनमा मिति २०५९।१।९ मा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान नगर्ने आदेश भई अन्तिम भएको छ। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

अग्राधिकार प्रदान गर्ने आदेश:

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफसमेत परिसकेकोले पूर्ण सुनुवाइको लागि यसै रिट निवेदनसँग सम्बन्धित ०६९-WO-०९९८ को उत्प्रेषण मुद्दासँग साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु। साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुको संवेदनशीलता विचार गर्दा छिटो निरूपण हुनुपर्ने देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६३(च५) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश।

यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा भएको निर्णयादेशको संक्षिप्त व्यहोरा

जाँचबुझ आयोगको (रायमाझी आयोगको) प्रतिवेदनको विषयले प्रत्यक्षतः कसैको हक हैसियतमा असर पार्दैन। जाँचबुझ आयोग स्वयम्ले प्रत्यक्षरूपमा कसैलाई दोषी ठहर गर्न सक्दैन। दोषी ठहर हुन कुनै अपराधको आरोप वा अभियोग लागि न्यायिक प्रक्रियाबाट पुष्टि र प्रमाणित भएको हुनुपर्दछ। सो प्रतिवेदन हालसम्म सार्वजनिकसमेत भएको छैन। औपचारिकरूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याति र चरित्रसँग तुलना गर्न मिल्ने होइन। जनआन्दोलनको समयमा मुख्य सचिव भई कार्य गरेको अवस्थामा निजबाटै मानव अधिकारको उल्लङ्घन भएको थियो वा थिएन र निजले उच्च नैतिक चरित्र प्रवर्द्धन गरेका थिए, थिएनन् र सत्ता अनि शक्तिको दुरुपयोग भएको थियो, थिएन भन्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट निकर्गो भएको देखिँदैन। प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोराको आधारमा व्यक्तिलाई दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ (५) ले प्रत्याभूत गरेको कुनै पनि अभियोग लगाइएका व्यक्तिलाई कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार कायम गरिने छैन भन्ने न्यायसम्बन्धी

आधारभूत हकको बर्खिलाप हुन जान्छ । संविधानको उल्लिखित व्यवस्थाले कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्ध औपचारिक अनुसन्धान प्रक्रिया पूरा गरी सक्षम निकायमा अभियोगपत्र दायर भएको अवस्थामा समेत त्यस्तो अभियोग पुष्टि नभएमा दोषी ठहर्याउन नमिल्ने स्पष्ट व्यवस्था भइरहेको सन्दर्भमा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग दायर नै नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा निजलाई सार्वजनिक पदको लागि अयोग्य कायम गर्दा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लङ्घन हुनुका साथै यसै सम्बन्धमा यस पूर्व यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भई विकसित विधिशास्त्रको समेत प्रतिकुल हुन जाने देखियो ।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीसमेत उपर २०५४ सालमा पुनरावेदन अदालत, पाटनमा भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । सो मुद्दामा उक्त अदालतबाट मिति २०५४/५/४/४ मा फैसला हुँदा निजले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाएकोमा सो फैसला उपर नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा मिति २०५६।२।१२ मा फैसला हुदा सो पुनरावेदन खारेज भई निजसहित सबै प्रतिवादीहरूले सफाइ पाएको देखिन्छ । यसरी विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध फौजदारी अभियोग लाग्न सक्ने गरी भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएकोमा सक्षम न्यायिक निकाय (अदालत) बाट तह तह फैसला भई यस अदालतबाट समेत निजउपरको कसुर ठहर हुन नसकी सफाइ पाइसकेको अवस्थामा निज विरुद्ध मुद्दा दायर भएकै आधारमा निजलाई अयोग्य कायम गर्न कुनै संवैधानिक तथा कानूनी आधार निवेदकले देखाउन सकेको पाइँदैन । कुनै व्यक्तिका विरुद्ध अभियोग लगाउनु र न्यायिक प्रक्रियाबमोजिम उक्त अभियोग प्रमाणित हुनु भनेको नितान्त पृथक कुरा हो । अभियोग प्रमाणित भएको अवस्थामा मात्र यसले

दायित्वको निर्धारण एवं अयोग्यताको अवस्थाको सिर्जना गर्ने हो । कानूनबमोजिम कसुर प्रमाणित नभएको व्यक्तिलाई कसुरदार कायम गरिँदा व्यक्तिको फौजदारी न्यायसम्बन्धी आधारभूत मौलिक हकको उल्लङ्घन हुन जान्छ ।

निवेदकले विपक्षी लोकमान सिंह कार्की मिति २०४९।४।९ मा राजप्रासाद सेवाबाट सेवा प्रवेश गरी मिति २०४७।६।१९ मा मात्र निजामती सेवामा प्रवेश गरेकोले संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लिखित लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास र अनुसन्धानको क्षेत्रमा २० वर्ष काम गरेको अवधि पूरा नभएको र निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको राजप्रासाद सेवा सो क्षेत्रहरूमा नपर्ने भनी निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । विपक्षी लोकमान सिंह कार्की राजप्रासाद सेवामा मिति २०४९।४।९ मा उपसचिवको पदमा प्रवेश गरी मिति २०४७।६।१९ मा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको निर्णयबाट निजामती सेवामा प्रवेश गरेको तथ्यलाई निवेदकले स्वीकार नै गरेको छ । दुवै सेवा मिलाउँदा निजको सेवा अवधि २४ वर्षभन्दा बढी भएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा विपक्षी लोकमान सिंह कार्की तत्कालीन श्री ५ को हुकुम प्रमाङ्गीबाट मिति २०४९।४।९ मा राजसभाको उपसचिव पदमा नियुक्ति भएको र तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०४७।६।१९ को निर्णयबाट निजामती सेवाको उपसचिवमा लोक सेवा आयोगको परामर्शअनुसार सेवा परिवर्तन भई निजामती सेवामा आएको र मिति २०६५।५।२५ मा मुख्य सचिवको पदबाट अवकास भएकोमा विवाद देखिँदैन । प्रस्तुत निवेदनको मूल प्रश्न विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको राजसभामा बिताएको सेवा अवधि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को खण्ड (ग) मा उल्लिखित प्रयोजनको लागि गणना गर्न मिल्ने होइन भन्ने रहेको देखिन्छ । अन्तरिम संविधान,

२०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को खण्ड (ग) मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनको लागि "लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको" योग्यता हुनुपर्ने भनी उल्लेख भएको छ। विपक्षीले सो क्षेत्रमा काम गरेको हो होइन र निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुपूर्वको सेवा अवधिलाई निजामती सेवासरह मान्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा विपक्षी निजामती सेवामा प्रवेश भएपश्चात् उपसचिवबाट सहसचिवको पदमा बढुवा हुँदा निज निजामती सेवामा प्रवेश गर्नुभन्दा अगाडिको राजप्रासाद सेवाको अवधि निजामती सेवाको नभएकोले बढुवा गर्न नमिल्ने भनी लोक सेवा आयोगबाट भएको निर्णयउपर निज लोकमान सिंह कार्कीको यस अदालतमा नं.२७५८ को उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदन दायर भई उक्त मुद्दामा भएको फैसलाबाट निज लोकमान सिंह कार्कीको राजप्रासाद सेवामा रहँदाको सेवा अवधि निजामती सेवासरह भएको देखिएको भनी निर्णय भएको देखिन्छ। तसर्थ सेवा प्रवेश भएको मिति २०४१।४।९ बाट अवकाश भएकोमिति २०६५।५।२५को अवधिलाई गणना गर्दा जम्मा सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन देखिन आएको छ। सरकारी सेवामा उपसचिवको पदबाट सेवा प्रवेश गरी विभिन्न मन्त्रालयहरूमा कार्य गरेको अनुभव प्राप्त गरी मुख्य सचिवको पदबाट अवकाश पाएका व्यक्ति निज लोकमान सिंह कार्कीको संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको योग्यता भएको देखिएकोले संविधानको उक्त धाराबमोजिमको योग्यता नपुगेको भन्ने निवेदकको भनाईसँग सहमत हुन सकिएन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू श्री गोपाल पराजुली र श्री ओमप्रकाश मिश्रबाट मिति २०७१/६/८ मा भएको आदेश।

निवेदक ओमप्रकाश अर्यालले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावलोकनको निवेदन व्यहोरा

उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदनको परिच्छेद १५ राय, ठहर खण्डमा विपक्षी "तत्कालीन मुख्यसचिव लोकमान सिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा दोषी देखिएकोले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने" भनी ठहर गरिएको छ। सो प्रतिवेदन कार्यान्वयनका लागि तत्कालीन नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी. शर्मा ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले "निजामती सेवाका मुख्य पदाधिकारीको हैसियतले कार्यसम्पादन गर्ने तत्कालीन मुख्यसचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीले जनआन्दोलनका बखत निजामती सेवाको पदीय मर्यादा र सीमा प्रतिकूल हुने गरी अवान्छित क्रियाकलाप गरेको देखिएको र राजनीतिक तहमा भएका जनआन्दोलन दमन गर्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने मुख्य भूमिका निर्वाह गरेका निज कार्की आयोगको प्रतिवेदनअनुसार दोषी देखिई निजउपर विभागीय कारवाही गर्न सिफारिस भएकोले निजलाई आयोगको सिफारिसबमोजिम नै सेवाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम हटाउने र निजलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी नेपाल सरकारले अभिलेख राख्ने" भनेको थियो। सोबमोजिम निजउपर नेपाल सरकारबाट अगाडि बढाएको कारवाहीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।३।३० को निर्णयले समर्थन गरेको थियो। सो कारवाहीलाई विपक्षीले चुनौति नदिएको र अन्तिम भई बसेको प्रमाण फेला परेको हुँदा त्यसलाई ग्रहण गरी न्याय निरूपण गरिपाउँ।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्की वि. नेपाल सरकार भएको उत्प्रेषण मुद्दामा नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट प्रस्तुत ०६३।६।२२ को लिखित जवाफमा

“लोकतन्त्रका लागि शान्तिपूर्ण जन आन्दोलनमा उत्रिएका नेपाली जनताको दमन गर्ने कार्यमा सहयोग पुर्याई निजामती कर्मचारीले पालन गर्नुपर्ने राजनीतिक तटस्थताको आचरणविपरीत जनआन्दोलन विरुद्ध पटक पटक खुला अभिव्यक्ति दिएकोसमेत देखिएको हुँदा निज वर्तमान लोकतान्त्रिक सरकारप्रति बफादार हुनसक्ने र कानूनबमोजिम कायम गर्नुपर्ने गोपनियता निजले कायम गर्न सक्ने आधार देखिँदैन” भन्ने नेपाल सरकारको अडान रहेको कुरा उल्लेख छ । सिफारिस गर्दा नेपाल सरकारको पूर्ववत् अडानलाई ग्रहण तथा पालन गरिएको छैन । त्यसलाई समेत प्रमाण मानी न्याय निरूपण गरिपाउँ । साथै, सुनसम्बन्धी भ्रष्टाचार मुद्दामा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई स्वयम् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले प्रतिवादी बनाएको, सर्वोच्च अदालतबाट भएको अन्तिम फैसलामा समेत आयोगले चित्त नबुझाई विपक्षी विरुद्ध पुनरावलोकनको निवेदनसमेत दिएको, निजप्रति आयोगको संस्थागत अडान यथावत् रहेकोमा सोही व्यक्तिलाई नै त्यही आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति गरिनु औचित्य, आवश्यकता र उपयुक्तताको दृष्टिले समेत त्रुटिपूर्ण छ । संवैधानिक परिषद्ले यसको समेत ख्याल नगरी सिफारिस गरेको थियो । व्यक्तिभन्दा संस्थाको अक्षुण्णताले ग्राह्यता पाउने सिद्धान्तविपरीत सिफारिस तथा नियुक्ति भएको अवस्था हो ।

लोकमान सिंह कार्की वि. नेपाल सरकारसमेत भएको मुद्दामा (ने.का.प. २०५३ अंक ३ नि.नं.६१५५ मा) प्रतिपादित नजिरले सेवा परिवर्तन गर्दा राजप्रासाद सेवाको अवधिलाई निजामती सेवामा जोड्न मिल्ने कुरालाई मात्र मान्यता दिएको, तर नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) मा तोकिएको प्रमुख आयुक्तको योग्यताको प्रयोजनका लागि राजप्रासाद सेवाको अवधिलाई लेखा, राजस्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास र अनुसन्धानको क्षेत्रभित्रको अनुभव मान्न मिल्ने भन्ने व्याख्या गरेको

छैन । संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी लोकमान सिंह कार्की राजस्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यानुभवप्राप्त व्यक्ति भनेको प्रथम दृष्टिबाटै आधारहीन देखिन्छ । २०४१।४।९ मा राजप्रासाद सेवामा प्रवेश, २०४७।६।१९ मा निजामती सेवामा प्रवेश र २०६५।५।२५ मा अवकास गरेको हुँदा जम्मा २४ वर्षको जागिर अवधिमध्ये निज सुरुको ६ वर्ष राजप्रासाद सेवामा र बाँकी १८ वर्ष मात्र निजामती सेवाको राजस्वलाग्यतका क्षेत्रमा कार्य गरेको देखिन्छ । अतः धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको विषयगत क्षेत्रमा २० वर्ष कार्यानुभव भएको ठहर गर्दा नजिरको त्रुटिपूर्ण प्रयोग भएको अवस्था छ । उक्त फैसला ने.का.प. २०५३ अंक ३ नि.नं.६१५५ मा प्रतिपादित नजिरविपरीत छ । उक्त फैसलामा कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको मुद्दामा (ने. का.प. २०६४ नि.नं. ७६६६ पृ. ८२७) प्रतिपादित नजिरको प्रयोग त्रुटिपूर्णरूपमा गरिएको छ । आयोगमा नियुक्ति पाउने वा नियुक्तिका लागि सिफारिस हुने कुरा संसद्को निर्वाचनमा उम्मेदवार बन्न पाउने वा अन्य त्यस्तै प्रकारको स्थापित मानव अधिकार, संवैधानिक वा कानूनी हकको विषय होइन । कमलेश द्विवेदीको मुद्दामा प्रतिपादित नजिरले जनआन्दोलनको दमनकर्ता, जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनले दोषी ठहर गरेको व्यक्ति उच्च नैतिक चरित्रवान्, सामाजिक प्रतिष्ठायुक्त, इमान्दार, जनभावनाअनुकूलको र ख्यातिप्राप्त नै मानिन्छ, त्यसैले नियुक्तिको सिफारिस गर्ने निकायले आयोगको प्रतिवेदन मान्ने पर्दैन वा त्यसलाई विचारै नगरी सिफारिस गर्न सक्छ भनेको अवस्था होइन । संवैधानिक निकायको पदमा नियुक्ति पाउने कुरा व्यक्तिको अधिकारको विषय होइन, राज्यको आवश्यकताको विषय हो । उक्त नजिरमा “जाँचबुझ आयोग गठन गर्ने कार्य कार्यकारी शक्तिअन्तर्गत कार्यकारी आदेश मुताबिक गरिन्छ । कार्यकारी निकायले राष्ट्रिय जीवनमा आईपर्ने महत्वपूर्ण घटना

परिघटनाहरूको सामना गर्न वा त्यस्ता घटनाहरूबाट सिर्जित समस्याहरूको समाधान खोज्नका लागि गठन गरिने जाँचबुझ आयोगले दिने समाधान कानूनी प्रक्रियाका लागि हुन सक्तछ । आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ अवश्य पनि लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ” भन्ने उल्लेख छ । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई आधार बनाई नेपाल सरकार स्वयम्ले निज विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई भविष्यमा सरकारी पदको जिम्मेवारी नदिने गरी अभिलेख राख्ने भनेको र सो कार्यलाई स्वयम् अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले समेत समर्थन गरेको थियो । सोको प्रमाण फेला परेको हुँदा यस निवेदनसाथ पेस गरेको छु ।

रविन्द्रप्रसाद ढकालसमेत वि. नेपाल सरकारसमेत (आदेश मिति २०६४।२।१८, ने.का.प. २०६४ अंक २, नि.नं. ७८१७) मा बन्दी अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनलाई समेत बाध्यात्मक बनाइएको दृष्टान्त छ । उक्त फैसलामा “...संलग्न सम्बन्धित निकायको प्रमुख तथा अन्य कर्मचारीहरूलाई यथास्थितिमा गैरजिम्मेवाररूपमा दण्डहीनरूपमा छाडी राख्न मनासिब नहुने हुनाले निजहरूको हकमा तत्कालै विभागीय कारवाही एवं सजाय गर्नुपर्ने देखिएको बन्दी अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनले पहिचान गरेका व्यक्तिलाई विभागीय कारवाही गरी सजायसमेत गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी हुने” ठहर गरिएको छ । बन्दी अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनले दोषी ठहर गरेको व्यक्तिलाई अदालतले दोषी मान्नुपर्ने तर उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनले दोषी ठहर गरेको व्यक्तिलाई निर्दोष मान्नुपर्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । ओमप्रकाश अर्याल वि. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसमेत (ने. का.प. २०७० अंक ७, नि.नं. ९०२९, पृ.८४३) मा प्रतिपादित सिद्धान्तमा “आयोगले सिफारिस गरिसकेको विषयलाई निष्प्रभावी हुने गरी अन्यथा

निर्णय गर्न सक्ने अधिकार भएको देखिँदैन” भनिएको छ । “मानव अधिकारको उल्लङ्घन स्वयम्मा अपराध मानिन्छ । यस्तो अपराधलाई राज्यको सीमाभित्र मात्र सीमित गरी हर्ने भन्दा यसलाई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत नियन्त्रित गर्ने र दोषीउपर कारवाही गर्न प्रत्येक राज्यलाई नैतिक दबाव दिने अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास रहिआएको छ । यस नजिरअनुसार आयोगको सिफारिस कार्यकारिणी प्रयोजनका लागि बाध्यकारी हुने देखिन्छ । सुनिलरन्जन सिंहसमेत विरुद्ध कुवेरसिंह रानासमेत (०६७-WO-११९८) उत्प्रेषण मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट मिति ०६९/४/२८ मा प्रतिपादित सिद्धान्तमा “मानव अधिकार उल्लङ्घनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्व बहन गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपयोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप संकटमा पर्न सक्ने” भन्ने नजिर प्रतिपादन भएको छ । सो सिद्धान्तले विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई संवैधानिक निकायको प्रमुख जस्तो गरिमामय सार्वजनिक पदमा नियुक्त हुनबाट रोक्दछ ।

यस अदालतको मिति २०७०।१।१६ को संयुक्त इजलासको आदेशमा संविधानको धारा ११९(५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) ऐन, २०६६ को दफा ५ मा उल्लेख भएअनुरूप आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिको उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको हुनुपर्ने र निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, निजको इमानदारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्नुपर्ने भनी सिफारिस गर्ने निकाय संवैधानिक परिषद्लाई स्मरण गराएको थियो । ऐनको दफा ५ तथा नियमावलीले निर्देशित गरेको प्रक्रिया, त्यसमा उल्लिखित उम्मेदवारका गुणहरू, उपयुक्तता मापन

गर्ने मानकहरू तथा उक्त संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेशको विपक्षीहरूले सम्मान गर्ने र खासगरी संवैधानिक परिषद्ले विपक्षी पूर्वमुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीको विगतको नैतिक चरित्रको पृष्ठभूमि, निजको विषयगत सेवा अवधि, अनुभव तथा निज ख्यातिप्राप्त भए नभएको विषय तथा त्यससँग सम्बन्धित सम्पूर्ण तथ्य प्रमाणहरूको एक एक वस्तुनिष्ठ मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेमा त्यसो नगरिएको तथ्यको अध्ययन तथा विवेचना नै नगरी फैसला गरिएको अवस्था हुँदा पुनरावलोकन गरिनु अपरिहार्य छ ।

न्याय निरूपणमा निर्णायक महत्त्व राख्ने प्रमाणहरू, उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन र विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको सिफारिस तथा नियुक्तिको आधार, प्रमाण, कागजात नझिकाई, अध्ययन विवेचना नै नगरी वस्तुनिष्ठ नभई केवल आत्मनिष्ठरूपमा निर्णय गरिएको, रिट निवेदनको पक्षमा रहेका मिसिल संलग्न प्रमाणहरू, नजिरलाई अनादेखा गरिएको, संविधानतः अनिवार्यरूपमा गरिनुपर्ने संसदीय सुनुवाइसमेत नगरी नियुक्ति गरिएको गम्भीर तथ्यलाई विचारै नगरिएको तथा रिट निवेदनमा आधार लिइएका संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधानहरू संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन २०६६ को दफा ४, ५ र ६ तथा सो ऐनअन्तर्गत जारी भएका नियमावलीका व्यवस्थाहरूका सन्दर्भमा विवादित सिफारिस तथा नियुक्तिको विवेचना नै नगरी फैसला गरिएको हुँदा न्यायिक विचलनबाट ग्रस्त उक्त फैसलाको पुनरावलोकन गरी विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको नियुक्ति उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्दै रिट निवेदनमा उल्लिखित सम्पूर्ण मागहरूको पक्षमा न्याय निरूपण गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनक ओमप्रकाश अर्यालले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावलोकनको निवेदन पत्र ।

फायल झिकाउने आदेश:

नेपाल सरकारका तत्कालीन मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीलाई स्पष्टीकरण पेस गर्ने सम्बन्धमा लेखिएको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको च.नं. ६१८ मिति २०६३/१२/११ को पत्रसहितको सक्कल फायल उक्त मन्त्रालयबाट र श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्नेसम्बन्धी निर्णयको सक्कल फायल प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको आदेश ।

पुनरावलोकनको लागि निस्सा प्रदान गरिएको आदेश व्यहोरा

“यसमा मुख्य अधिकृत (तत्कालीन मुख्य सचिव) लोकमान सिंह कार्की मिति २०४१।४।१९ मा तत्कालीन राजप्रासाद सेवामा उपसचिव पदमा हुकुम प्रमाङ्गीबाट नियुक्ति पाई कार्य गरेको भन्ने देखिन्छ । मिति २०४७।६।१९ मा निजको सेवा निजामती सेवामा परिवर्तन गरी कार्य गरेको देखिन आएको छ । निजले विशिष्ट श्रेणीको पदबाट मिति २०६५।५।२५ मा राजीनामा दिएको देखिन्छ ।

तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धानआयोगको प्रमुख आयुक्तको योग्यतासम्बन्धी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सो संवैधानिक व्यवस्थामा धारा ११९(५)(ग) मा लेखा राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको भनी उल्लेख छ । निज लोकमान सिंह कार्कीले मिति २०४१।४।१९ देखि २०४७।६।१९ सम्म काम गरेको राजप्रासाद सेवालाई उक्त विशेषज्ञताको योग्यतामा समावेश हुने गरी यस अदालतबाट भएको फैसलामा भएको व्याख्या नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

को धारा ११९(ग) लाई पूर्णरूपमा हेरी व्याख्या गर्नुको सट्टा समयावधीलाई मात्र हेरी गरिएको व्याख्या Principle of Constitutional Construction को कानूनी सिद्धान्तको विपरीत रहेको देखियो ।

साथै, रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा मुख्य अधिकृत (तत्कालीन मुख्य सचिव) लोकमान सिंह कार्कीलाई सात दिनभित्र सफाइ पेस गर्नु भनी सामान्य प्रशासन मन्त्रालयबाट च.नं. ६१८ मिति २०६३।१२।११ को पत्र पठाएको भन्ने देखिन्छ । वस्तुतः रायमाझी आयोगको सिफारिस निज प्रत्यर्थी लोकमान सिंह कार्कीको हकमा प्रारम्भ भई कारवाहीयुक्त रहेको भन्ने देखियो । सो कारवाहीको कार्य अघि बढिरहेको हुँदा निज प्रत्यर्थीको सम्बन्धमा रायमाझी आयोगको सिफारिस अर्थपूर्ण रहेको देखिन्छ । यस अदालतबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको फैसला "आयोगले सिफारिस गरिसकेको विषयलाई निष्प्रभावी हुने गरी अन्यथा निर्णय गर्नसक्ने अधिकार भएको देखिँदैन" भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित नजिर (ने.का.प. २०७०, अंक ७, नि.नं. ९०२९, पृष्ठ ८४३) तथा "दोषी ठहर गर्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट सम्भव हुन्छ" भनी प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्त (ने.का.प. २०६४, अंक ७, नि.नं. ७८६६, पृष्ठ ८२७) समेतको प्रतिकूल हुन गएको एवं उच्च नैतिक चरित्रसम्बन्धी योग्यताको संवैधानिक व्यवस्थाको समेत प्रश्न खडा हुन गई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) (ख) को अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकनको लागि निस्सा प्रदान गरी दिइएको छ" भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०७३/५/३१ मा भएको (सपठित मिति २०७३/६/२ को संशोधित) आदेश ।

निवेदक ओमप्रकाश अर्यालको पुरक निवेदन व्यहोरा

अदालतबाट पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान

भइसकेको परिप्रेक्ष्यमा निज विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा, न्यायिक प्रक्रिया र न्याय सम्पादन कार्यमा समेत प्रतिकूल प्रभाव पार्न वा प्रमाण लोप गर्न वा दूषित र प्रतिशोधपूर्ण काम-कारवाही गर्नका लागि सो पदको दुरुपयोग गर्ने, बदनियतपूर्ण र अनधिकृत कार्य गरिरहने प्रवृत्त संभावना भएकोले तथा निजले पदको आडमा राज्य शक्तिको दुरुपयोग गरी राष्ट्रकै संवेदनशीलता, गोपनियता भंग गर्ने, कानून हातमा लिने, देशद्रोही कार्य वा राज्यविरुद्धका अपराधजन्य अन्य कार्यमा संलग्न हुने अवस्था विद्यमान भएको र अदालतबाट निजको नाममा जारी भएको म्याद तामेली सम्बन्धमा प्रत्यक्ष देखिने गरी नै बदनियतपूर्ण कार्य गरी न्यायिक प्रक्रियालाई विलम्ब गराउने दूषित कार्य गरेकोले र पदको दुरुपयोग गरी न्यायिक प्रक्रियामा अवरोध पुर्याउने काम (Obstruction to Justice) गरिरहेको अवस्था छ । अदालतबाट जारी भएको म्याद तामेली प्रक्रियालाई भौतिकरूपमा समेत अवरोध गर्नका लागि निजको प्रत्यक्ष प्रायोजनमा सचिव भनिएका प्रमोद कार्की, छोरी ज्वाँई भनिएका प्रवृत्त थापालगायत निजका आफन्तहरू, नेपाल प्रहरीका स.ई. भनिएका नकुलराज गौतमसमेतका सादा पोसाकका सुरक्षाकर्मीहरू, वडा नागरिक मञ्चका अध्यक्ष र सदस्य भनिएका व्यक्तिहरू लगायतका व्यक्तिहरू संलग्न रहेको प्रतिकार समूह वा भिजिलान्तेहरू प्रयोग गरी अदालतको अवहेलनाजन्य कार्य गरिरहेको अवस्था छ । तसर्थ पछि मुद्दाको अन्तिम फैसला हुँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदको प्रयोग, सो पदको जिम्मेवारी वहन गर्न नपाउने, निजले पाइरहेको सेवा, सुविधा, सुरक्षाकर्मी, सरकारी आवासलगायत कुनै पनि सुविधा प्रयोग गर्न नपाउने, निजले एकलरूपमा गरेका र अन्य अनधिकृत निर्णय र काम कारवाहीहरूको कार्यान्वयन रोक्ने, निजका न्यायालय विरुद्धका वा

अन्य प्रतिशोध्यात्मक क्रियाकलापको रोकथाम गर्ने, कानूनविपरीतका शंकास्पद आर्थिक कारोबार तथा वैदेशिक भ्रमणको निगरानी र रोकथाम गर्न ध्यानाकर्षण गराउने गरी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ५२ र ५६ बमोजिम तत्काल अन्तरकालीन आदेश र संविधानको धारा १३३(३) बमोजिम अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ । साथै, प्रस्तुत विषय अत्यन्त गम्भीर संवेदनशील सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले यथाशिघ्र सुनुवाइ गर्ने प्रबन्धसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक ओमप्रकाश अर्यालले मिति २०७३/७/१२ मा यस अदालतमा चढाएको पुरक निवेदनपत्र ।

पुरक निवेदन सम्बन्धमा अदालतको आदेश:

यसमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भई सुनुवाइको प्रक्रियामा रहेको ०७३-NF-०००२ को निवेदन सुनुवाइको लागि मिति २०७३/८/१६ को पेसीमा चढेको देखिन आयो । रिट निवेदकले दिनु भएको ०७३-FN-२०८ को अन्तरकालीन आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनउपर सुनुवाइ गर्दा दुवै पक्षको उपस्थितिमा छलफल हुनु मनासिब देखिन्छ । मूल विवादसम्बन्धी निवेदनमा मिति २०७३/८/१६ को पेसी नै तोकी सकिएको अवस्था देखिँदा ०७३-NF-०००२ को निवेदन पेस हुँदा प्रस्तुत निवेदनसमेत सोही दिन साथै राखी पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७३/७/२५ को यस अदालतको आदेश ।

म्याद तामेली सम्बन्धमा परेका उजुरी/प्रतिवेदन र लिखित जवाफ व्यहोरा

निवेदक अधिवक्ता ओमप्रकाश अर्याल विपक्षी राष्ट्रपतिको कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको नाउँको म्याद तामेल गर्न म्याद बुझिलिएका तामेलदार शम्भु

खत्रीसँग म्याद तामेल गर्न मिति २०७३।६।१९ गते बुधबार बिहान ११ बजे गएका थियोँ । वडा कार्यालयका सचिव श्री सरिता राईसँग सम्पर्क गर्न खोज्दा उहाँ हाजिर गरेर बाहिर निस्कनु भएको भन्ने जानकारी पाएको, त्यहाँ कार्यरत अर्का कर्मचारी भेषराज अर्याल बताउने कर्मचारीले वडा सचिवले आफूलाई म्याद बुझनेलागायतका अधिकार नदिएकोले आफू म्याद तामेलीमा बस्न र बुझ्न नसक्ने र सोमा सहयोग गर्न जान पनि नसक्ने भनेपछि वडा सचिवलाई मोबाइलमा सम्पर्क गरी आउन अनुरोध गर्दा निजले आउन नसक्ने बताएपछि सो व्यहोरा मैले मुद्दा महाशाखा प्रमुखलाई जानकारी गराएँ । उहाँले मेरै मोबाइलमा फोन गरी वडा कार्यालयका निज कर्मचारीलाई म्याद तामेलीमा सहयोग गरिदिन वा वडा सचिवलाई उपस्थित गराई सहयोग गर्नभन्दा पनि निजले आलटाल गर्दै रहेकामा पुनः मोबाइलमार्फत नै म्याद तामेल गर्ने काममा सहयोग गर्न अनुरोध गर्दा पनि निजहरूले सहयोग गरेनन् । म्याद तामेली गर्न जाने तामेलदार शम्भु खत्रीले आफू अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पछि गएर तामेल गर्ने भन्दै म्यादमा लेखिएको वतनमा तामेल नगर्ने कुरा गर्न थाले । म्याद तामेलमा सहयोग नगर्ने वडा कार्यालयका कर्मचारीउपर पनि मुचुल्का उठाई म्याद तामेल गरेर जाओँ भन्दा निज तामेलदारले मान्नु भएन । मुद्दा महाशाखा प्रमुखसँग गएर कुरा गरी निर्देशन भएअनुसार कानूनले तोकेका विकल्पहरूको प्रयोग गरी रितपूर्वक म्याद तामेल गर्न निज शम्भु खत्रीले आनाकानी गर्नुभयो । यसपछि वडा कार्यालयका कर्मचारी म्याद तामेली गर्ने स्थानको केही नजिकसम्म आएका थिए, तर शम्भु खत्रीसँग कुराकानी गरी फर्किहाले । वडा कार्यालयको प्रतिनिधि पनि नरहेको र स्थानीय साक्षी पनि नरहेको कारण सो दिन म्याद तामेल नगरी हामी फर्कियोँ । मुद्दा महाशाखा प्रमुखज्यूले निवेदकलाई समेत म्याद तामेलीमा सहयोग गर्न भनी स्थलमा पठाउनु भएको रहेछ । तर हामी फर्किसकेकोले निवेदक

पनि फर्किनु भएछ । मुद्दा महाशाखा प्रमुखले भोली निवेदकसमेत भई तामेलदारहरूलाई म्याद तामेलीमा सहयोग गर्ने र म्याद तामेल गरी आउन हामीलाई भन्नु भएबमोजिम भोलीपल्ट निवेदक र म भेट भएपनि म्याद जिम्मा लिएका तामेलदार शम्भु खत्री नआउनु भएको, आउँदैछु भनेपनि दिउँसोबाट मोबाइल स्वीच अफ गरी बस्नुभएको र त्यसपछि सम्पर्कमा नआउनु भएकोले म्याद तामेल हुन सकेन । म्याद निज शम्भु खत्रीको जिम्मा रहेको र निजले किन हो कुन्नी म्याद तामेल गर्न आनाकानी गर्नु भएको र पत्रकारहरूलाई अन्तरवार्ता दिनु भएको समेतबाट म्याद तामेलीमा थप समस्या आएको व्यहोराको जानकारी गराउँदै हाल निजसँगै सो म्याद रहेको प्रतिवेदन पेस गरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७३/६/२० मा यस अदालतका तामेलदार बलदेव महतले पेस गरेको प्रतिवेदन ।

लोकमान सिंह कार्कीका नाउँमा अदालतबाट मिति २०७३।६।५ मा जारी गरिएको १५ दिने सूचना तामेल गर्न खटिएको तामेलदार श्री शम्भुबहादुर खत्रीले उक्त म्याद तामेल हुन नसकेको भनी पेस गरेको वेतामेली म्यादसहितको प्रतिवेदन र म्याद हेरियो । प्रतिवेदनसाथ फिर्ता भएको म्यादमा वडा नं. १० वडा कार्यालयले गरेको मिति २०७३।६।२८ को सिफारिसमा निज म्यादवालाको त्यहाँ वतन नरहेको भन्ने नदेखिएको र यस अदालतबाट विपक्षी म्यादवालाको नाममा यसै रिट मा २०७०।२।७ मा जारी भई तामेल भएको म्याद हाल उल्लेख भइरहेको वतनमा तामेल भएको देखिएको र वारिसनामा दिँदासमेत काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने लोकमान सिंह कार्की” भन्ने उल्लेख भएको देखियो । यसरी म्यादवालाको निवेदनमा उल्लिखित वतनमा म्याद तामेल नगरी म्याद तामेलीमा सहयोग नगरी निज लोकमान सिंह कार्की अन्यत्र बसोबास गरेको भनी वडा कार्यालयबाट समेत उल्लेख गरेकोलाई अ.बं. ११० नं. को रोह रीत पुगी तामेल गरे गराएको मान्न नसकिने र सो व्यहोरा

म्याद तामेलीसँग सम्बन्धित कार्यविधिविपरीतसमेत हुँदा उक्त कुरा उल्लेख गरी ल्याएको वेतामेली म्याद बदर गरिदिएको छ । निज विपक्षी श्री लोकमान सिंह कार्कीको रिट निवेदनमा उल्लिखित वतनमा म्याद जारी गरी अ.बं. ११० नं. को रीत पुर्याई म्याद तामेल गर्नु । साथै, म्याद तामेलीको काममा खटिएका तामेलदार शम्भुबहादुर खत्रीले आफूले बुझिलिएको म्याद तामेल गरी पेस गर्न मुद्दा महाशाखा प्रमुखबाट दिएको निर्देशनको अवज्ञा गरी सँगै पठाइएका अर्का तामेलदार बलदेव महतले कानूनको रिटअनुसार म्याद तामेल गरी जाऔं भन्दासमेत सोलाई इन्कार गरी आचरणविपरीत सञ्चार माध्यमहरूमा अनधिकृत अन्तर्वाता दिँदै हिँडेको र बद्नियत चिताई काम तामेल नगरेको हुँदा निजलाई निजामती सेवा ऐन, नियमबमोजिम विभागीय कारवाही र सजायको कारवाही अगाडि बढाउनको साथै मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. को अन्तिम वाक्यांशबमोजिम सजाय हुनसमेत अर्का तामेलदार बलदेव महतको प्रतिवेदन निज शम्भुबहादुर खत्रीले पत्रपत्रिकामा बोलेको दिएको अन्तर्वाताको प्रिन्ट कपिसमेतका सम्बद्ध कागजात साथै राखी आवश्यक प्रक्रिया अगाडि बढाउन पेस गरेको छु । तामेलदार बलदेव महतको प्रतिवेदन तथा हाल म्यादमा उल्लेख गरेको कुराबाट वडा नं. १० वडा कार्यालयका अधिकृत सरिता राई र सोही कार्यालयका भेषराज अर्यालले समेत म्याद तामेलीमा असहयोग गरेकोमा आवश्यक कारवाही हुन भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतका सहरजिस्ट्रारको टिप्पणी प्रतिवेदन रहेको छ ।

अदालतबाट जारी भएको म्याद कानूनको रीत पुर्याई समयमा नै तामेल गर्नु सम्बन्धित तामेलदारको कर्तव्य बन्दछ । यसरी जारी गरिएको म्याद बुझिलिनु सम्बन्धित म्यादवाला मानिसको समेत कर्तव्य हुन जान्छ । यसैगरी अदालतबाट जारी गरिएको म्याद तामेल गर्न सहयोग गर्नु सम्बद्ध निकायका कर्मचारी

तथा स्थानीय मानिसको समेत कानूनी कर्तव्य हुन्छ । प्रचलित संविधान एवम् कानूनले राज्यका सम्बद्ध निकाय वा पदाधिकारीहरूले अदालतको काम कारवाही वा न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग गर्नु अनिवार्य हुने गरी निर्देशित गरेको देखिन्छ । न्यायिक प्रक्रियामा असहयोग गर्ने, छल्ने वा न्यायिक प्रक्रिया नै अवरुद्ध गर्ने किसिमका कुनै पनि काम कारवाही वा क्रियाकलाप स्वीकार्य हुन सक्तैनन् । न्यायिक प्रक्रियामा पैदा गरिने, प्रत्यक्ष वा परोक्षः कुनै पनि प्रकारको अवरोध आपत्तिजनक मानिन्छन र कानूनबमोजिम दण्डनीय विषय बन्दछन् । यसप्रकारको प्रवृत्ति कुनै खास मुद्दा वा पात्रसँग मात्र सम्बन्धित नभएर आम नगरिकले सहज, सुलभरूपमा न्याय प्राप्त गर्ने विषयसँग पनि सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । कानूनपरायणताको संस्कार कायम गर्नु कानूनी राज्य निर्माणका लागि आवश्यक छ । अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्ने र न्यायिक प्रक्रियालाई कानूनका रौं चिरा छिद्र खोजी अवरुद्ध गर्ने प्रवृत्तिले कुनै अर्थमा स्थान पाउनु हुँदैन । सरल, सहज, प्रभावकारी न्यायिक सेवा प्रदान हुने अवस्था र परिस्थिति निर्माणका लागि न्यायिक प्रक्रियाका क्रममा देखापर्ने गरेका उपर्युक्त अनुसारका गलत प्रवृत्तिहरू प्रति यस अदालतले शून्य सहनशीलता अपनाउन वाञ्छनीय देखिन्छ । अतः यस अदालतबाट श्री लोकमान सिंह कार्कीको नाउँमा मिति २०७३।६।५ मा जारी गरिएको म्याद तामेल गर्ने सन्दर्भमा तामेलदार शम्भुबहादुर खत्रीले बद्नियत गरी काम तामेल नगरेको र काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० वडा कार्यालयका अधिकृत सरिता राई र भेषराज अर्यालले म्याद तामेल कार्यमा सहयोग नगरी बाधा अवरोध खडा गरेको भनी निजहरूलाई मुलुकी ऐन, १९९१ नं. बमोजिम रु. १०००।- जरिवाना र १५ (पन्ध्र) दिन कैद किन गर्न नपर्ने हो ? सजाय गर्नु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए ७ (सात) दिनभित्र स्वयम् आफैँ अदालतमा उपस्थित भई लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी निजहरूका

नाउँमा तत्काल सूचना जारी गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७३।७।२ मा भएको आदेश ।

मैले मिति २०७३।६।९ मा म्याद तामेल गर्न बुझी लिएको थिएँ । त्यसमध्ये लोकमान सिंह कार्कीका नामको म्याद तामेल गर्न खोजतलासी गर्दै का.म.न.पा. वडा नं. १० वडा कार्यालयमा समेत सम्पर्क गरी राखेको थिए । का.म.न.पा. वडा नं. १० को कार्यालय सचिव पनि सो समयमा विभिन्न तालिममा भएको, दर्शन नजिक आइसकेको, कार्यालय बिदा हुने दिन नजिक रहेको, वृद्ध अपाङ्ग भत्ता वितरणलगायतका काममा व्यस्त छु भन्नेसम्मका कुराहरू भयो । त्यसपछि घर पत्ता लाग्यो । मिति २०७३।६।१४ देखि घटस्थापना बिदा भइसकेको थियो । मैले नियत बस उक्त म्याद तामेल रीतपूर्वक गर्न नचाहेको, बद्नियत गरी तामेल नगरेको होइन । अन्तरवार्ता दिँदै हिँडेको भन्ने सम्बन्धमा जनचासोको विषयमा विभिन्न विषयमा जिज्ञासा राखेपछि बातचितसम्म भएको हो । वडा कार्यालयले म्यादवाला यो घरमा नबस्ने भनी मिति २०७३।६।२८ मा प्रतिवदेन दिएकोले सोही व्यहोरा पेस गरेको छु । मउपर कुनै कारवाही हुनुपर्ने होइन, आरोपबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको तामेलदार शम्भु खत्रीको लिखित जवाफ ।

मिति २०७३।६।१९ गते श्री लोकमान सिंह कार्कीको म्याद तामेल गर्न तामेलदारहरू श्री शम्भुबहादुर खत्री तथा श्री बलदेव महतसमेत खटिई आउनु भएको थियो । सो दिन १० वडा कार्यालयका प्रशासकीय प्रमुख श्री सरिता राई कार्यालय बाहिर रहनु भएको थियो, निजले मलाई निजको अनुपस्थितिमा कार्यालयको काम गर्न तथा मुद्दा मामिला तथा अन्य कुनै विषयमा रोहवरमा बस्न अख्तियारी तथा निर्देशन दिनु भएको थिएन । प्रशासकीय प्रमुख श्री सरिता राईलाई जानकारी गराउन मोबाइल फोनमा सम्पर्क गर्न प्रयास गर्दा सम्पर्क हुन सकेन । सम्पर्क हुन नसकेपछि मेरो

पदीय जिम्मेवारीको बारेमा निज तामेलदारलाई मैले बताएको थिएँ । त्यसपछि तामेलदार बलदेव महतले सर्वोच्च अदालतका सम्बन्धित कर्मचारीसँग कुरा गर्न फोन दिनुभयो । उहाँले कि प्रशासकीय प्रमुखलाई उपस्थित गराउनुस्, अथवा तपाइँले नै रोहवरमा बसी सहि गरिदिए पनि हुन्छ भन्नुभयो । तत्पश्चात् तत्कालै प्रशासकीय प्रमुख सरिता राईले मलाई फोन गरी आज म बिदा बसेको छु, तपाइँले अदालतको म्याद तामेली गर्ने कार्यमा रोहवरमा बसी म्याद तामेली गर्न सहयोग गर्नु भनी निर्देशन भएपश्चात् म सहयोग गर्नको लागि श्री लोकमान सिंह कार्कीको घरसम्म अदालतबाट नै ल्याएको सवारी साधनमा तामेलदारहरूसँग नै चढी गएको हुँ । श्री लोकमान सिंह कार्कीको घरमा जाँदा स्थानीय व्यक्तिहरू, पत्रकारहरू लगायतको तुलो जमात उपस्थित थियो । अदालतबाट म्याद तामेल गर्न आउनु भएका कर्मचारीहरू बीचमा कोसँग, के कुरा भयो, मलाई थाहा भएन । उनीहरू विभिन्न मान्छेसँग कुराकानी गर्दै थिए । म रोहवरमा बस्न प्रतिकारत रहेकै अवस्थामा आज काम गर्न सकिने अवस्था छैन, तपाइँ जान सक्नुहुन्छ, म्याद तामेलसम्बन्धी काम भोली गरौंला भनी तामेलदार श्री शम्भुबहादुर खत्रीले भनेको हुनाले निजहरूले भनेबमोजिम म मेरो कार्यालयमा गएको हुँ । म्याद तामेली गर्ने स्थानको नजिक पुगेर म फर्केको होइन । मैले म्याद तामेली गर्ने कार्यमा कुनै पनि किसिमबाट प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा असहयोग तथा अवरोध सिर्जना गरेको छैन र मैले असहयोग वा अवरोध गर्नुपर्ने कुनै पनि कारण छैन । मैले आफ्नो पदीय जिम्मेवारी इमान्दारी साथ पालना गरेको हुँदा झुठो प्रतिवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको का.म.न.पा. वडा नं. १० को कार्यालयका नायब सुब्बा भेषराज अर्यालको मिति २०७३/७/१० को लिखित जवाफ ।

म सरिता राई काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० को प्रशासकीय प्रमुख भई कार्यरत रहँदै

आएको छु । अदालतबाट जारी हुने म्याद सूचनाहरू तामेलीलगायत अन्य कार्य यथासक्य छिटो सम्पादन गर्ने कार्य गर्दै आएको छु । मिति २०७३/६/१९ गते अन्दाजी १२ बजेको समयमा मेरो मोबाइलमा फोन आई रिसिभ गर्दा फोन गर्ने व्यक्तिले म सर्वोच्च अदालतबाट आएको हुँ, एउटा म्याद तामेल गर्नुपर्ने छ, तपाइँ कहाँ हुनुहुन्छ भनी सोध्नु भएको थियो । फोनमा मैले म आज वडा नं. १० को कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोले वडा कार्यालयमा सम्पर्क राख्नु भनी जानकारी गराएको थिएँ । म उक्त दिन बिहानै ग्राण्डी अस्पतालमा मेरो पतिको नियमित स्वास्थ्य परीक्षणको क्रममा पतिलाई अस्पताल लिई गएको थिएँ । अस्पतालको काम सकेपछि काठमाडौं महानगरपालिकाले आयोजना गरेको Municipal Administration Revenue System (MARS) को प्रदर्शनी मार्गस्थित राष्ट्रिय सभागृह भवनमा एक बजेदेखि सञ्चालन हुन तालिममा सहभागी हुनुपर्ने भएका कारण उक्त दिन आफू वडा कार्यालयमा पुरा दिन उपस्थित हुन नसक्ने भएकाले आफ्नो अनुपस्थितिमा काम गर्ने कर्मचारी ना.सु. भेषराज अर्याललाई सम्पर्क गरी म्याद तामेलसम्बन्धी कार्यमा आवश्यक सहयोग गर्नु भनी जानकारी गराएँ । यससम्बन्धी विषयमा का.म.न.पा. कार्यालयका प्रमुख रुद्रसिंह तामाडसमेतलाई सोही व्यहोरा जानकारी गराएको हुँ । म उक्त दिन एक बजेपछि पूरा दिनभर नै तालिममा व्यस्त भएँ । मेरो अनुपस्थितिमा म्याद तामेल गर्न वडा कार्यालयमा आएको टोलीसँग वडा कार्यालयका जिम्मेवार कर्मचारी ना.सु. भेषराज अर्याल म्याद तामेल गर्ने कार्यमा रोहवरमा बस्न घरसम्म अदालतका कर्मचारीसँगै गएको र म्याद तामेल गर्ने कार्य स्थानीय अवरोधको कारण जनाई तामेलदारले नै तामेल गर्न नसकेका कारण म्याद तामेल हुन नसकेको हो । अदालतबाट म्याद तामेल गर्न आएको टोली नै म्याद तामेल नगरी भोली गरौंला भनी फर्केपछि रोहवरमा बस्ने वडाका कर्मचारीको खास भूमिका हुन

नसक्ने भएकोले निज ना.सु. भेषराज अर्याल म्याद तामेलीको रोहवरमा बस्ने घर ठेगानामा पुगे पनि सो दिन काम हुन नसकेको हो । प्राप्त जानकारी लोकमान सिंह कार्की प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति भएपछि उहाँ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको परिसरमा रहेको निवासमा बस्नु भएको रहेछ । यो घरमा कोही पनि छैन, आजलाई सूचना म्याद तामेल गर्नु नपर्ने भयो भनी तामेलदार शम्भुबहादुर खत्रीले मलाई भनेकोले म फर्की आएको हुँ भनी ना.सु. भेषराज अर्यालले मलाई जानकारी गराउनु भएको थियो । वडा कार्यालयबाट म्याद तामेल गर्न कुनै असहयोग भएको छैन । हामीलाई सजाय हुनुपर्ने होइन, प्रतिवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० को प्रशासकीय प्रमुख सरिता राईको लिखित जवाफ ।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले अदालतको आदेशबमोजिम निजको घरमा म्याद तामेल गर्न जाने तामेलदार र का.म.न.पा. वडा नं. १० का कर्मचारीहरू माथि अनुचित प्रभावमा पारी तथा स्वयम् आफू लामो समयसम्म सम्पर्कविहीन भई म्याद तामेलीमा बाधा अवरोध गरेको र अन्य विभिन्न किसिमका बदनियतपूर्ण कार्यहरू गरी न्यायिक प्रक्रियालाई विलम्ब र अवरुद्ध गर्ने प्रयास गरेको, निजकै योजना, मिलेमतो र निर्देशनमा पूर्व कानून सचिव श्री प्रमोद कार्की, श्री प्रवल थापालगायत प्रत्यर्थीका आफन्तहरू, नेपाल प्रहरीका स.ई. श्री नकुलराज गौतमसमेतका सादा पोसाकका सुरक्षाकर्मीहरू, वडा नागरिक मञ्चका अध्यक्ष र सदस्य भनिएका व्यक्तिहरू लगायतका व्यक्तिहरू संलग्न रहेको प्रतिकार समूहले डर, धाक, धम्की देखाई, हुलहुज्जत गरी २०७३।७।१ का दिन का.म.न.पा. वडा नं. १० को वडा कार्यालय तथा प्रत्यर्थीको घर ठेगाना भएको स्थानमा गई म्याद तामेली कार्यमा प्रत्यक्ष बाधा अवरोध गरेको र उक्त कार्य न्यायालयमाथिको भौतिक आक्रमण भएकोले प्रस्तुत कसुरका सम्बन्धमा

जानकारी, समाचार, फोटो, भिडियोका किलिप्सहरू समेत प्राप्त भएकोले प्रस्तुत उजुरीमा भएका सूचनालाई आधार मानी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट थप छानबीन तथा अनुसन्धान गरी गराई तथा सो कार्यमा खटिएका तामेलदार तथा १० नं. वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूबाट समेत पहिचान गरी, गर्न लगाई कसुरमा संलग्न व्यक्ति, ठेगाना, हुलिया तथा कसुर यकिन गरी संलग्न सबै कसुरदारहरूलाई कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक ओमप्रकाश अर्यालको मिति २०७३/७/११ को निवेदन ।

निवेदकले यस अदालत, पूर्ण इजलासको आदेशबमोजिम लोकमान सिंह कार्कीको नाममा जारी भएको म्याद तामेल गर्न यस अदालतका तामेलदारसहित कर्मचारीहरू निजको घरमा जाँदा हाल विपक्षी बनाइएका र नाम खुल्न नसकेका अन्य केही व्यक्तिहरूसमेत संलग्न समूहले डर, धाक, धम्की देखाई हुलहुज्जत गरी म्याद तामेली कार्यमा बाधा अवरोध गरेको भन्ने विषय उठाएको पाइयो । अदालतको कार्यमा सहयोग गर्नु सबै नागरिकको आधारभूत कर्तव्य हुन्छ । यो कर्तव्यको पालना नभएमा न्यायपालिकाले स्वतन्त्र र निर्भिकतापूर्वक कार्य गर्न सक्दैन । असहयोगको स्थिति छ भन्नेसम्म कुरालाई पनि गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्ने हुन्छ, किनभने यस्तो कार्यले प्रकारान्तरले विधिको शासनउपर नै प्रहार गर्दछ । तसर्थ निवेदकले निवेदनमा उठाएको विषयमा के कसो भएको हो ? निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम अ.बं. १११ नं. बमोजिम किन सजाय गर्नु नपर्ने हो ? सजाय नगर्नुपर्ने कुनै आधार र कारण भए ७ दिनभित्र स्वयम् आफैँ उपस्थित भई लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी निवेदनमा विपक्षी बनाइएका व्यक्तिहरूलाई निवेदनको प्रतिलिपिसहित म्याद सूचना तत्काल जारी गर्नु । साथै, निवेदनको सरोकार अदालतको म्याद सूचना तामेलीसँग रहेको र निवेदनसाथ संलग्न पत्रिकाहरूमा उल्लेख भएका आफूलाई वडा नागरिक

मञ्चका पदाधिकारी बताउने व्यक्तिको का.म.न.पा. वडा नं. १० का वडा सचिव सरिता राईसँग सम्वाद भएको भन्ने उल्लेख र वडा नं. १० का कर्मचारीहरू सरिता राई र भेषराज अर्याल यसै अदालतमा तारेखमा रही निजहरूलाई मिति २०७३।७।२४ को तारेख तोकिएको देखिँदा उक्त व्यक्तिको नाम, ठेगाना निजहरूबाट अ.बं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराई खुलाउन लगाई नाम र ठेगाना स्पष्ट खुल्न आए निजका नाममा समेत माथि उल्लेख भएबमोजिम म्याद जारी गर्नु भन्ने मिति २०७३/७/२३ को यस अदालतको आदेश।

उजुरीकर्ताले उजुरीपत्रमा उल्लेख गरेबमोजिम प्रत्यर्थी लोकमान सिंह कार्कीको नाउँको म्याद तामेली कार्यमा कुनै पनि प्रतिकार समूह भए, नभएको आफूलाई थाहा नभएको, निज प्रत्यर्थीमध्येका लोकमान सिंह कार्की र मेरो घर एउटै वडा नं. १० मा परेको, आफू काम विशेषले पुरानो बानेश्वर गएकोमा मूलबाटोको धुलो, धुँवा र गाडीको चाप र प्रदुषणबाट बच्न छोटो बाटो प्रयोग गरी घर फर्कने क्रममा उक्त दिन अं. १२ बजेतिर निजको घरमा केही मानिसहरू जम्मा भएको देखेपछि मानिसहरू किन जम्मा भएका रहेछन् भनी बुझ्ने र थाहा जानकारी लिने क्रममा त्यहाँ रहेका मानिसलाई सोध्दा सर्वोच्च अदालतबाट म्याद तामेली गर्न कर्मचारी आएको भनेपछि त्यहाँबाट सरासर म आफ्नो घर मध्यबानेश्वरतर्फ सोही भित्री बाटोबाट फर्केको हो। डर, धाक, धम्की, देखाई हुलहुज्जत गरी म्याद तामेली कार्यमा प्रत्यक्ष अवरोध गरे भन्ने आरोप शत प्रतिशत झट्टा हो। उजुरीकर्ताले लगाएको आरोप सरासर बनावटी एवं झुठ्टा हुँदा मुलुकी ऐन अ.बं. १११ नं. बमोजिम कुनै पनि सजायसमेत हुनुपर्ने होइन। उजुरी निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रमोद कुमार कार्कीको लिखित जवाफ।

प्रत्यर्थी श्री लोकमान सिंह कार्की, निजको भाइ डा. बालमानसिंह कार्की र मेरो घर एउटै वडामा

पर्दछ। म मिति २०७३/७/१ गतेको बिहान करिब ११.१५ बजेतिर घरायसी काम विशेषले प्रत्यर्थीमध्ये डा. बालमान सिंह कार्कीको घरमा गएको थिएँ। अं. करिब १२ बजेतिर घर बाहिर आवाज आएको सुनेपछि के रहेछ भनी हेर्दा पूर्व मुख्य सचिव श्री लोकमान सिंह कार्कीको घरको गेट बाहिर केही मानिसहरू जम्मा भएका रहेछन्। बुझ्न जाँदा त्यहाँ म्याद बुझाउन अदालतबाट कर्मचारीहरू खटेर आउनु भएको रहेछ। सो म्याद बुझाउने क्रममा निज पूर्व मुख्य सचिवको घर विगत केही वर्षदेखि भाडामा बसेका स्यामसुङ्ग मोवाइल कम्पनीका म्यानेजर प्रभात नामका व्यक्तिले निज पूर्व मुख्य सचिव र वहाँको परिवार त्यस घरमा नबस्ने गरेको हुँदा म्याद बुझ्न मिल्दैन। वहाँ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सरकारी निवास टंगालमा नै बस्नुहुन्छ, त्यहीँ बुझाउनु भन्ने जस्ता संवाद भएको सुनेकोसम्म हुँ। त्यहाँ जम्मा भएका स्थानीयमध्ये कुनैले म प्रवल थापातर्फ संकेत गर्दै उहाँलाई बुझाए भइहाल्यो नि भनेपछि मैले पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सरकारी निवास टंगालमा नै बस्नुहुन्छ, त्यहाँ म्याद बुझिदिने व्यक्तिहरू पनि छन् भन्ने व्यहोराको वास्तविक जानकारीसम्म म्याद बुझाउन आउने कर्मचारीहरूलाई नम्र बोलीमा मैले भनेकोसम्म हुँ। मसहितको प्रतिकार समूहले डर, धाक धम्की देखाई, हुलहुज्जत गरी म्याद तामेली कार्यमा प्रत्यक्ष बाधा अवरोध गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रवल थापाको लिखित जवाफ।

आरोप कपोलकल्पित छ, म्याद तामेली सम्बन्धमा पूर्व कुनै जानकारी थिएन, ड्युटीको सिलसिलामा संयोगवश उक्त स्थानमा पुग्दा केही मानिस जम्मा भएको देखी जानकारी लिने उद्देश्यले उक्त स्थानमा गएको हो, आफू कार्यरत कार्यालयकै कार्यक्षेत्रभित्र भए गरेका, सुनेका तथा देखेका सबैखाले घटना तथा गतिविधिहरूको बारेमा सूचना सङ्कलन गरी कार्यालय प्रमुखसमक्ष जाहेर गर्नु पनि आफ्नो

कर्तव्य भएको हुँदा सोअनुसार कर्तव्य निर्वाह गरेको हुँ। मैले म्याद तामेली गर्न आएका सम्मानित अदालतका कर्मचारीहरूलाई तामेली गर्ने कार्यमा कुनै बाधा अवरोध तथा बोलचालसमेत गरेको छैन। सम्मानित अदालतको न्यायिक प्रक्रियालाई अवरुद्ध वा बाधा विरोध गर्ने कार्य मबाट कहिल्यै हुनै सक्दैन। सञ्चार माध्यमबाट प्रकाशित समाचारहरूमा मलाईसमेत संलग्न गराई गलत ढंगबाट समाचार सम्प्रेषण भएको तथा ममाथि उजुरीकर्ता अधिवक्ताले लगाउनु भएको आरोप कपोलकल्पित र झुठ्ठा भएको हुँदा मलाई अ.बं. १११ नं. बमोजिम कारवाही नगरी फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी नायब निरीक्षक नकुलराज गौतमको लिखित जवाफ।

निवेदकको उजुरी तथ्यमा आधारित नभई सार्वजनिक अफवाह/उन्माद (Public Furor) सिर्जना गर्न मात्रै दिइएको हो। उजुरकर्ताले आफू निवेदक भएको मुद्दाको न्यायिक प्रक्रिया अवरुद्ध गर्ने उद्देश्यले भौतिक हस्तक्षेप गरेको भन्नेलगायतका आरोप लगाउनु सर्वथा गलत छ। घटनामा मेरो जानकारी वा संलग्नता रहन सक्ने अवस्था नै छैन। त्यसबेला म नेपालमा नै थिइन, विदेश गएको थिएँ। म सम्मानित अदालतको आदेश सदैव सम्मान र समर्पण गर्ने व्यक्ति हुनाले उजुरीमा उल्लेख गरेजस्तो कार्य गरेको पनि छैन र गर्ने पनि छैन। प्रमुख आयुक्तको पद बहाली गरिसकेपछि मेरो निजी निवास भाडामा दिई सपरिवार हालसम्म आयोग परिसरमै रहेको सरकारी निवासमा बसिरहेको छु। झुठ्ठा उजुरी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको लिखित जवाफ।

कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर:

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनका सन्दर्भमा मिति २०७३ साल पौष ७, ८, २१, २२ र २४ गते पक्ष, विपक्ष दुवै तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका

विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू, विद्वान् अधिवक्ताहरू तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्तासमेतले गर्नुभएको विस्तृत बहस जिकिर सुनियो।

रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री रविनारायण खनाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री सुरेन्द्र भण्डारी, श्री टिकाराम भट्टराई, श्री रमेश बडाल, श्री गोविन्द बन्दी, श्री ज्ञानेन्द्रराज आरण, श्री विजयप्रसाद मिश्र, श्री सुनिलकुमार पोखरेल, निवेदक अधिवक्ता श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री रमणकुमार कर्ण, श्री दिनेश त्रिपाठी, श्री ज्योती बानिया, डा. श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री बाबुराम दाहाल, श्री राजुप्रसाद चापागाई, श्री ज्योती लम्साल पौडेल, श्री शिवकुमार यादव, श्री सरोजकृष्ण घिमिरे, श्री पुनदेवी महर्जन, र श्री भगवती पाण्डेले बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो। वहाँहरूले आफ्नो बहसका क्रममा मूलतः निम्नानुसारको जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छः

विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (ग) र (ङ) मा तोकिएबमोजिमको योग्यता छैन। राजप्रासाद सेवामा काम गरेको अवधिलाई “लेखा, राजश्व, इञ्जिनियरिङ, कानून, विकास, अनुसन्धान” कुनै वर्गमा राख्न र गणना गर्न मिल्दैन। राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको अवधिबाहेक गर्दा निजको उल्लिखित ६ वटा विषयगत क्षेत्रमा काम गरी २० वर्षको अनुभव हासिल गरेको देखिँदैन। निज विपक्षी केही अवधि निलम्बनमा परेको अवस्था छ। त्यस्तो अवधि अनुभवमा जोड्न मिल्दैन। विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीउपर कारवाहीको प्रारम्भ भएपछि कुनै पनि कार्यालयमा हाजिर भएको देखिँदैन। उक्त २ वर्ष ६ महिनाको अवधिलाई पनि अनुभवमा जोड्न मिल्दैन। तर यी सबै पक्षमा विचार नै नगरी हचुवा र गलत तवरबाट अवधि गणना गरिएको छ। यसरी गरिएको संवैधानिक परिषद्को सिफारिस संविधानमाथिको

जालसाजी हो । राजनीतिक पद्धति बदलिएपछि मूल्य-मान्यताहरूमा पनि परिवर्तन आउँदछ । यस पक्षमा संवैधानिक परिषद्ले विचार गरेको छैन । विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनमा दोषी भनी ठहर गरिएको छ । उच्च नैतिक चरित्र हुनका लागि सार्वजनिक जवाफदेहीताको पदमा रहेका व्यक्तिले कानूनको शासन, मानव अधिकार, लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यताको सम्मान र पालना गरेको हुनुपर्दछ, व्यवसायिक निष्ठाको पालना गरेको र सर्वसाधारण मानिसको दृष्टिमा सदाचारपूर्ण व्यवहार र आचरण भएको हुनुपर्दछ । यसप्रकारको योग्यता विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको छैन । विपक्षीले मलाई सजाय प्रस्ताव भई स्पष्टीकरण माग भएको छैन भन्नुभएको छ, यो कुरा गलत हो । निजले भएको तथ्य ढाँटेको प्रमाणित छ । संवैधानिक परिषद्मा उहाँले दिनु भएको विवरणमा आफू निलम्बनमा परेको कुरालाई लुकाउनु भएको छ । रायमाझी आयोग सत्य तथ्य पत्ता लगाई राय, ठहर र सुझाव दिनका लागि गठन भएको हो भन्ने कुरा आयोग गठनका सम्बन्धमा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाले स्पष्ट पारेको छ । सो आयोगको प्रतिवेदनको महत्त्व छ र यसको पालना हुनुपर्दछ । रायमाझी आयोग जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ बमोजिम गठन भएको हो । ऐनको दफा ६ ले आयोगलाई अवहेलनामा समेत कारवाही गर्ने अधिकार दिएको छ । रायमाझी आयोगलाई न्यायिक प्रकृतिको आयोगका रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ । रायमाझी आयोग सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीशको अध्यक्षतामा गठित आयोग हो । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २० ले त्यस्तो आयोगले गरेको सिफारिसलाई अदालतले प्रमाणमा लिन मिल्दछ ।

प्रस्तुत विवादमा संयुक्त इजलासको फैसलाले सेवामा रहेको कूल अवधिलाई मात्रै यान्त्रिकरूपमा गणना गरेको छ । संविधानमा व्यवस्थित प्रावधानलाई हेरिएको छैन, साथै रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनमा

उल्लेख भएका कुराहरू र अदालतबाट कमलेश द्विवेदीको निवेदनका सन्दर्भमा भएको व्याख्याको गलत अर्थ लगाइएको छ । योग्यताको प्रश्न संवैधानिक परिषद्ले मात्र हेर्ने विषय भनी अदालत न्याय निरूपण गर्नबाट पन्छिन मिल्दैन । योग्यताको विषयमा प्रश्न उठिसकेपछि अदालतले निरूपण गर्नु पर्दछ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनाले नै जनादेशको सम्मान गर्न संविधानसभाबाट संविधान बनाउने उद्घोष गरेको छ । विपक्षी लोकमान सिंह कार्की जनआन्दोलन दबाउन मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने दोषी व्यक्ति हुँदा निजबाट जनादेशको सम्मान हुनसक्ने देखिँदैन । संवैधानिक परिषद्को सिफारिस नै गैरसंवैधानिक छ । योग्यता पुगेको प्रमाणित नगरी कसैलाई पनि सिफारिस गर्न मिल्दैन तर गरियो । संवैधानिक नियुक्तिको विषय व्यवस्थापिकाबाट अनुमोदन हुनुपर्ने संवैधानिक प्रावधान छ । संवैधानिक परिषद्ले राष्ट्रपतिसमक्ष नियुक्तिका लागि लेखेको पत्रमा अर्को संविधानसभाको निर्वाचन भई व्यवस्थापिका संसद्को अधिवेशन प्रारम्भ भएको मितिले एक महिनाभित्र व्यवस्थापिका संसद्समक्ष प्रस्तुत गर्ने गरी नियुक्त गर्न सिफारिस भएको भन्ने उल्लेख गरेको छ । तर सोबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरेको देखिँदैन । निजको संसदीय सुनुवाइ भएको छैन ।

उच्च नैतिक चरित्र भन्नु र कुनै फौजदारी प्रकृतिको कसुर प्रमाणित भई दोषी कायम हुनु फरक-फरक कुरा हुन् । नैतिक पतन देखिने कसुर गर्नु र उच्च नैतिक चरित्र नहुनु उस्तै कुरा होइन । संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्ति हुने व्यक्तिप्रति रहेको जनभावना पनि हेरिनुपर्दछ । संवैधानिक परिषद्ले यस पक्षमा पनि बेवास्ता गरेको छ । सारा नागरिक समाजले अनैतिक प्रमाणित गरिसकेका विपक्षीलाई अदालतले नैतिकताको प्रमाणपत्र दिन मिल्दैन । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका क्रममा तत्कालीन उपप्रधानमन्त्री श्री के.पी. शर्मा ओलीको अध्यक्षतामा

गठित समितिले भविष्यमा सरकारी जिम्मेवारीसमेत नदिने र सोको अभिलेख राख्ने निर्णयसमेत गरेको छ । उच्च नैतिक चरित्र हुनुपर्ने ठाउँमा उहाँको औसत नैतिक चरित्रसमेत विवादास्पद छ । नेपाल सरकारले निजलाई सोधेको स्पष्टीकरण चित्त नबुझ्दो भएपछि पुनः सोधिएको स्पष्टीकरणमा पत्रसमेत नबुझी सम्पर्कविहीन भएको अवस्था छ । प्रश्न उठिसकेपछि उच्च नैतिक चरित्रको निरूपण अदालतबाट गरिनु पर्दछ । यसबाट भविष्यका लागि समेत मार्गदर्शन प्राप्त हुन सक्दछ । तसर्थ संयुक्त इजलासको निर्णय उल्टी गरी निवेदन मागबमोजिम रिट आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । यसका साथै विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, अधिवक्ता श्री सुरेन्द्र भण्डारीसमेतले निवेदकको तर्फबाट पेस गर्नुभएको लिखित बहस-नोटसमेत अध्ययन गरियो ।

विपक्षी सरकारी निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले पुनरावलोकनका आधार सीमित तोकिएका छन, त्यसमा सीमित रहेर निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । कुन नयाँ प्रमाणका आधारमा निस्सा दिएको हो, आदेशमा खुलाइएन । निस्सामा उल्लेख गरिएको नजिरको सान्दर्भिकता यस विवादमा देखिँदैन । अदालतको लागि यसप्रकारको विवाद पहिलो हो । राजनीतिक संयन्त्रले नियुक्ति गर्ने विषयमा अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्दैन । संवैधानिक परिषद्ले सन्तुष्ट भएर नै सिफारिस गरेको हो । एकै पटक नियुक्त अन्य संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको सिफारिस सम्बन्धमा योग्यताका कुरा उठाइएको छैन । विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको हकमा मात्र प्रश्न उठाइएको छ । संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरू नियुक्तिको लागि २०७० साल असोज महिनामा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको थियो । सो सूचनाबमोजिम परेको निवेदनमध्ये विपक्षीको नियुक्ति भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) ले तोकिएको

योग्यता पूरा भएका व्यक्तिलाई नियुक्ति दिइएकोले निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सुशिल कुमार पन्त, श्री महादेव यादव, श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री बालकृष्ण न्यौपाने, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री बाबुराम कुँवर, श्री माधवकुमार बस्नेत, श्री कुमार रेग्मी, श्री सुरेश कुमार महतो, श्री दिपेन्द्र झा, श्री आनन्दमणि लम्सालले बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नु भयो । वहाँहरूले आफ्नो बहसका क्रममा मूलतः निम्नानुसारको जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छः

असान्दर्भिक नजिरको आधारमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएको छ । निस्साको आदेश नै त्रुटिपूर्ण छ । आदेश त्रुटिपूर्ण भएपछि विवादको अन्य विषयवस्तुमा प्रवेश गर्न मिल्दैन । त्यसो गर्दा सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर र प्रचलनविपरीत हुन जान्छ । पुनरावलोकनको दायरालाई धेरै खुकुलो पारियो भने यसले स्थापित न्यायिक मान्यतालाई खल्बल्याउने अवस्था रहन्छ । पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) (ख) बमोजिम भनी दिइएको हुँदा सो आधारबाहेक अन्य विषयमा प्रवेश गरी हेर्न मिल्दैन । निर्णय अन्तिमताको सिद्धान्त (Finality of judgement) अनुसार पनि यो विवादमा पुनरावलोकन गरी हेर्न उचित छैन । राज्यका उच्च पदस्थ पदाधिकारीहरू अध्यक्ष र सदस्य रहेको संवैधानिक परिषद्बाट नियुक्तिको लागि सिफारिस भएको छ । परिषद्ले आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरी सिफारिस गरेको कुरा भएकाले यो न्यायिक निरूपणको विषय (justiciable) पनि हुन सक्दैन । यदि विवादको विषयमा प्रवेश गरी हेर्ने हो भने पनि सेवा जोडिसकेपछि अनुभव जोड्न मिल्दैन भन्न मिल्दैन । लोकमान सिंह कार्कीले राजप्रासाद सेवामा

रहँदा Administrative Staff College मा तालिम लिएको अवस्था छ । राजप्रासाद सेवामा रहँदा राष्ट्रिय मूल नीति बनाउने जिम्मेवारी पूरा गरेको छ । भ्रष्टाचार नियन्त्रणका लागि निज लोकमान सिंह कार्कीले चालेका कदमहरूबाट उच्च नैतिक चरित्र भएको स्पष्ट छ । रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन आफैँमा निर्णय होइन । जनआन्दोलन दमनका सम्बन्धमा २०४८ सालमा गठित मल्लिक आयोगले दिएको प्रतिवेदनमा उल्लिखित दोषी भनिएका व्यक्तिलाई मुद्दा चलाउन नमिल्ने भनी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट मिति २०४८।३।२२ मा निर्णय भएको छ । लोकमान सिंह कार्कीले २४ वर्षभन्दा बढी विभिन्न पदमा रही सेवा गरेको कुरामा विवाद छैन । निजामती सेवा ऐनबमोजिम राजीनामा गरी मिति २०६५।५।२५ मा अवकाश भई निवृत्तभरण प्राप्त गरेको व्यक्ति अयोग्य हुने हुँदैन । अयोग्य हुने भए निवृत्तभरण पनि पाउने थिएन ।

योग्यता र चरित्रको कुरा संवैधानिक परिषद्ले हेरिसकेको छ । रायमाझी आयोग केवल छानबिन गर्ने आयोग हो, यसले कसैलाई पनि दोषी ठहर गर्न सक्दैन । कसैले अयोग्य भन्दैमा व्यक्ति अयोग्य हुने होइन । न्यायिक प्रक्रियाबाट अयोग्यता प्रमाणित हुनु पर्दछ । तत्कालीन अवस्थामा लोकमान सिंह कार्कीले सरकारको आदेश पालना गरेका हुन् । सरकारले दिएको आदेश कर्मचारीतन्त्रमा रहेको व्यक्तिले पालना गर्दिन भन्न मिल्दैन । यो चरित्रसम्बन्धी विषय होइन । अदालतले सबै कुराको जिम्मा लिन हुँदैन । योग्यता जाँच्ने काम अदालतको होइन । संवैधानिक परिषद् नै उक्त कुराको जिम्मेवार निकाय हो । नियुक्ति हुँदाको अवस्थामा संवैधानिक परिषद्ले योग्य देखेर नियुक्ति गरेको देखिन्छ । चरित्र, ख्याति जस्ता कुरा आत्मगत कुरा हो, यसको मापन गर्ने कुनै वस्तुगत आधार हुँदैन । संविधानको व्याख्या गर्दा उदार दृष्टिकोण राखिनु पर्दछ । चरित्र, ख्याति जस्ता कुरालाई हेरी संवैधानिक परिषद् जस्तो सक्षम निकायले गरेको

सिफारिस अदालतबाट परीक्षण हुन थाल्यो भने भविष्यमा हुने नियुक्ति समेत प्रभावित हुने अवस्था रहन्छ । प्रस्तुत विवादमा सञ्चार क्षेत्रले अनावश्यक चासो राखेर अतिरञ्जनापूर्ण प्रचार-प्रसार गरेको छ । अदालतमा विचाराधीन विषयमा यसरी प्रचार-प्रसार हुनु उचित होइन । संविधानअनुसार शपथ लिएका व्यक्ति भएकाले लोकमान सिंह कार्कीको चरित्रमा प्रश्न उठाउन मिल्दैन । संविधानमा राखिएका सबै विषयहरू न्यायिक निरूपणयोग्य विषय हुँदैनन् । ख्यातिको विषय हेर्ने अधिकार संवैधानिक परिषद्लाई छ, परिषद् नै जिम्मेवार निकाय हो । चरित्र वा ख्यातिको कुरा अदालतबाट परीक्षण हुन सक्दैन । तसर्थ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) बमोजिमका उमेर, शैक्षिक, योग्यता, अनुभव, ख्याति, उच्च नैतिक चरित्रलगायतका सबै योग्यता लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको हुँदा पुनरावलोकनको निवेदन खारेज गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गरेको आदेश सदर हुनुपर्दछ भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो । यसका साथै विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सुशिल कुमार पन्त, श्री बालकृष्ण न्यौपाने तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री माधव कुमार बस्नेतसमेतले विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको तर्फबाट पेस गर्नुभएको लिखित बहसनोटसमेत अध्ययन गरियो ।

विपक्षीमध्येका तत्कालीन राजनीतिक संयन्त्रका अध्यक्ष श्री पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) को तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री दिनमणि पोखरेलले संविधानले नचिनेका राजनीतिक संयन्त्रका विरुद्ध रिट जारी गर्न मिल्दैन । राजनीतिक संयन्त्रले सिफारिस गरेको हो होइन भन्ने विषयमा अदालत प्रवेश गर्न उचित नहुने भएबाट श्री पुष्पकमल दाहाल (प्रचण्ड) का विरुद्ध कुनै प्रकारको आदेश जारी हुनसक्ने अवस्था छैन भनी बहस जिकिर गर्नुभयो ।

विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका नाममा जारी

भएको म्याद तामेलीको क्रममा अवरोध भएको भन्ने विषयमा परेका प्रतिवेदन तथा निवेदन सम्बन्धमा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले वडा कार्यालयका प्रतिनिधिले अहिले उहाँ घरमा बस्नुहुन्न, घर भाडामा लगाएको छ भन्ने जवाफ दिएको विषय अदालतलाई असहयोग गरेको भन्न मिल्दैन । बरू अदालतलाई म्याद तामेल गर्न सहज होस् भन्ने अभिप्राय राखेको छ । अदालतको म्याद तामेलीमा विपक्षीहरूले सहयोग नै गरेको मान्नु पर्दछ । टंगालबाट पटकपटक फोन आएको र टंगाल आए बुझिन्छ भन्दाभन्दै पटकपटक लोकमान सिंह कार्कीको घरमा म्याद तामेल गर्न पठाइनु हुँदैनथ्यो । पक्षहरूले म्याद तामेलीको कार्यमा असहयोग गरेको नभई सहयोग नै गरेको अवस्था हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी सरिता राई र भेषराज अर्यालको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री यज्ञमूर्ति बज्जाडे तथा अधिवक्ता राजेन्द्र खनालले हाम्रो पक्षको कार्य म्याद तामेलीको कार्यमा साक्षी बस्नेसम्म हो । म्याद तामेलीको कार्यमा कुनै प्रकारले असहयोग गरेको प्रमाणित नभएको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी प्रवल थापासमेतका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री पोषणराज लामिछानेले मेरो पक्षले म्याद तामेलीको कार्यमा कुनै प्रकारले असहयोग गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भनी बहस जिकिर गर्नुभयो । विपक्षी नकुलराज गौतमको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री प्रकाश बस्नेतले मेरो पक्ष सुरक्षाकर्मी भएको नाताले के विषयमा भिडभाड भइरहेको छ भनी कर्तव्य पालनाको सिलसिलामा उक्त ठाउँमा गएको हो । म्याद तामेलीको कार्यलाई सहयोग पुगोस् भनेर नै गएको अवस्थामा म्याद तामेलीमा असहयोग गरेको भनी सजाय गर्न मिल्दैन भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

अदालतको निर्णयादेश ठहर:

रिट निवेदन, लिखित जवाफ, प्रमाणमा

आएका फायल कागजात, लिखित बहसनोटको अध्ययन गरी तथा विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू, विद्वान् अधिवक्ताहरू तथा विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनी अब यसमा निम्न प्रश्नहरू सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

१. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१ आश्विन ८ गते रिट खारेज गर्ने गरी भएको निर्णयउपर पुनरावलोकन गरी हेर्न हुने कानूनबमोजिमको पूर्वावस्था विद्यमान छ वा छैन?
२. पुनरावलोकन गरी सुनुवाइ गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ र न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ मा उल्लेख भएअनुसारका पुनरावलोकन गर्न निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएका आधारमा नै सीमित रही हेर्नुपर्ने हो, वा विवादका अन्य सम्बद्ध तथ्य र प्रश्नउपर पनि विचार गरी निर्णय गर्न सकिन्छ?
३. प्रस्तुत विवाद न्यायिक निरूपणयोग्य (justiciable) विवाद हो वा होइन?
४. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) बमोजिमको योग्यता विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको देखिन्छ वा देखिँदैन?
५. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको आदेश मिलेको छ वा छैन, निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेश जारी हुने वा नहुने के हो?
६. प्रस्तुत विवादको पुनरावलोकन गर्नेसम्बन्धी यस अदालतबाट जारी भएको लोकमान सिंह कार्कीका नाउँको म्याद तामेली गर्ने सन्दर्भमा बाधा अवरोध गरेको भनी विपक्षी बनाई उजुरी

प्रतिवेदन परेका व्यक्तिहरू उपर सजाय हुने, नहुने के हो?

यसमा विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५)(ग) र (ड) मा उल्लेख भएअनुसारको योग्यता नभएकाले निजलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा गरिएको नियुक्ति, सोसम्बन्धी सिफारिस, पदको सपथलगायतका काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी योग्यता पुगेका व्यक्तिलाई प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्त गर्न परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको माग रहेको पाइयो। यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट उक्त निवेदनउपर सुनुवाइ भई मिति २०७१।६।८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर भएको र सोउपर निवेदक ओमप्रकाश अर्यालको तर्फबाट पुनरावलोकन गरी हेरी पाउँ भनी निवेदन परी यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकन गरी हेर्ने आदेश भई निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सर्वप्रथम यस अदालतको मिति २०७१ आश्विन ८ को रिट निवेदन खारेज गर्ने निर्णयउपर पुनरावलोकन गरी हेर्ने हुने कानूनबमोजिमको पूर्वावस्था विद्यमान छ वा छैन? भन्ने पहिलो प्रश्नको निरूपण हुन आवश्यक देखिन्छ। पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा रहेको कानूनी व्यवस्था तर्फ दृष्टिगत गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ मा निम्नानुसारको प्रावधान रहेको देखियो:

“११. पुनरावलोकन: (१) सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेश देहायको अवस्थामा पुनरावलोकन गर्न सक्नेछ:

क. मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको कुनै प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा

किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको देखिएमा, वा

ख. सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिएमा।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायका अवस्थामा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्नेछैन:

क. एकपटक सो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गरिसकेको,

ख. पुनरावलोकनको लागि परेको निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरू सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासमा पनि उठाइएको र त्यसमा न्यायाधीशहरूको राय नमिली पूर्ण इजलासबाट सुनुवाइ भएकोमा सो प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय भइसकेको,

ग. यो ऐन प्रारम्भ हुनुअघि प्रचलित कानूनबमोजिम मुद्दा दोहोर्याई निर्णय भइसकेको, वा

घ. दफा १२ बमोजिम दोहोरिएको मुद्दामा पुनरावेदन अदालतको इन्साफ सदर भएको”

३. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को उल्लिखित दफा ११ को बनोटबाट पुनरावलोकन गर्ने आधार वा अवस्था सीमित रहेको देखिन आउदछ। निःशन्देह यो अपवादस्वरूपको व्यवस्था हो। सामान्यतया: अदालतले एक पटक कुनै विवादमा फैसला गरेपछि त्यो अन्तिम हुन्छ, त्यसलाई उही अदालतले पुनः परीक्षण गर्न वा उल्टाउन हुँदैन। निर्णयको अन्तिमता (Finality of Judgement) सम्बन्धी सिद्धान्तअनुसार पनि उही विवादमा उसै अदालतले पटकपटक निर्णय गर्नु हुँदैन। यदि त्यसो गरियो भने विवादको कहिले पनि अन्त्य हुँदैन र न्यायिक अनिश्चितताको जन्म

हुन्छ । तथापि यदाकदा निर्णयमा त्रुटि कायम रहन पुगी पक्षलाई गम्भीर अन्याय पर्न जाने र न्यायिक सिद्धान्तमा समेत विचलन आउने सम्भावना रहने भएकाले त्यसमा सुधारका लागि सर्वोच्च अदालतलाई केही सीमित अवस्थामा आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशको पुनरावलोकन गर्न सक्ने अधिकार संविधान एवम् ऐन कानूनले प्रदान गरेको देखिन्छ । यस प्रकारको अधिकार हाम्रो सन्दर्भमा मात्र नभएर अन्य अनेकौं मुलुकमा त्यहाँका उच्चतम अदालतलाई प्रदान गरिएको पाइन्छ ।

४. वस्तुतः पुनरावेदन र पुनरावलोकन फरक फरक अवधारणा हुन् । पुनरावलोकनको कुरालाई पुनरावेदनकै दृष्टिले हेर्न मिल्दैन । पुनरावेदनलाई सुरु क्षेत्राधिकारको विस्तार (Extension of Original Jurisdiction) मानिन्छ र माथिल्लो अदालतले मातहत अदालतबाट भएका फैसला वा आदेशहरू उपर पुनरावेदन सुन्ने गरिन्छ । आफ्नो फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावलोकन गर्ने अधिकार केवल सर्वोच्च अदालतलाई मात्र प्राप्त छ । पुनरावलोकन हुन सक्ने पूर्वसर्तहरू सीमित र निश्चित छन् । सर्वोच्च अदालत आफैँमा अन्तिम तहको अदालत हो । यसको फैसलाउपर पुनरावेदन लाग्दैन । फैसला, आदेश अन्तिम हुन्छ । तर यदाकदा स्थापित कानूनी सिद्धान्त वा नजिरको गम्भीर उल्लङ्घन वा न्यायमा गम्भीर विचलन (Miscarriage of Justice) हुन सक्ने अवस्थालाई हेरेर सम्भावित त्रुटि सच्याउने माध्यमको रूपमा सीमित दायरा निर्धारण गरी विधायिकाले पुनरावलोकनसम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

५. न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) मा पुनरावलोकन हुनसक्ने र दफा ११(२) मा पुनरावलोकन हुन नसक्ने अवस्थाहरू स्पष्टरूपमा उल्लेख भएको छ । दफा ११(२) बमोजिम पुनरावलोकन गर्न नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा कुनै प्रश्न उठाइएको अवस्था

नदेखिँदा त्यसतर्फ अहिले विवेचना गरिरहन परेन । दफा ११ को उपदफा (१) बमोजिमको पूर्वावस्था विद्यमान छ वा छैन भन्नेसम्मको प्रश्नमा केन्द्रित रहेर विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ११ (१) बमोजिम: (क) “मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको कुनै प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको देखिएमा, वा (ख) सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको देखिएमा” पुनरावलोकन हुन सक्दछ । कुनै पनि विवादमा पुनरावलोकन गर्नका लागि उल्लिखित दुई अवस्था वा पूर्वसर्तमध्ये कुनै एक वा दुवै अवस्था विद्यमान हुनुपर्दछ । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट विगतमा कतिपय व्याख्या भएका छन । जगेश्वर राय यादवको मुद्दामा^१, मचाभाइ महर्जनको मुद्दामा^२, वैकुण्ठप्रसाद भण्डारीको मुद्दामा^३, विष्णुकुमारी श्रेष्ठको मुद्दामा^४, दिव्य शमशेर थापाको मुद्दामा^५, रुद्रलाल मुल्मीको मुद्दामा^६ “निरसा दिँदाको मूल आधार नै तात्त्विक महत्त्व राख्ने नभई सान्दर्भिक देखिन नआएमा तत्पश्चात्

- १ पुनरावेदक प्रतिवादी जगेश्वर राय यादवको मु.स. गर्ने अर्जुन राय विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी दिनेश सिंह भूमिहार, नेकाप २०६६, अंक १०, नि.नं.८२३६ (पूर्ण इजलास)
- २ निवेदक प्रतिवादी मचाभाइ महर्जन समेत विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी दानबहादुर महर्जन, नेकाप २०६४ अंक ९ निर्णय नं. ७८७७ (पूर्ण इजलास)
- ३ निवेदक प्रतिवादी वैकुण्ठ प्रसाद भण्डारी विरुद्ध विपक्षी वादी श्री ५ को सरकार विशेष प्रहरी विभाग, नेकाप २०६२, अंक १२, निर्णय नं. ७६२८ (पूर्ण इजलास)
- ४ पुनरावेदक प्रतिवादी विष्णुकुमारी श्रेष्ठ विरुद्ध विपक्षी वादी नाबालक महेश्वर प्रधानको संरक्षक शान्ति प्रधान, नेकाप २०६०, अंक: ७, निर्णय नं. ७२४४ (पूर्ण इजलास)
- ५ पुनरावेदक वादी दिव्य शमशेर थापाको मु.स. गर्ने वरुण शमशेर थापासमेत विपक्षी प्रतिवादी देवसरा उपाध्याय समेत, नेकाप २०५९, अंक: ९, निर्णय नं.७१२९ (पूर्ण इजलास)
- ६ पुनरावेदक वादी रुद्रलाल मुल्मी विरुद्ध प्रत्यर्थी प्रतिवादी बयानबहादुर मुल्मी, ने.का.प. २०५८, अंक ३, निर्णय नं. ६९८८ (पूर्ण इजलास)

सम्बद्ध अन्य तथ्यहरू के थिए ? भनी हेरिहरुको कुनै औचित्य रहन नसक्ने”, “पुनरावलोकन निवेदनको निर्णय गर्दा पुनरावलोकनको निस्सा दिँदा लिइएको आधारमा सीमित रहनुपर्नेमा निस्सा दिँदाको आधार नै आकर्षित हुन नसक्ने गरी असम्बद्ध छ भने सोसँग सम्बद्ध मुद्दाको अन्य पक्षमा प्रवेश गर्न नमिल्ने, पुनरावलोकन गर्ने निस्सा प्रदान गर्दाको आदेश नै गलत छ भने त्यस्तो गलत आदेशको आधारमा पुनरावलोकन हुन नसक्ने”, “अन्य मुद्दा मामिलाको जस्तो सामान्य प्रक्रियाबाटै पुनरावलोकन गरी हेर्ने आधार राख्ने हो भने उपल्लो तहको यस अदालतले समेत पटक पटक एउटै मुद्दामा अलमलिई रहनु पर्ने अवस्था उत्पन्न भई मुद्दा मामिलाको कहिल्यै पनि अन्तिम निर्णय नहुने र त्यसबाट निर्णयको अन्तिमताको (Finality of the decision) सिद्धान्तसमेतको उल्लङ्घन हुन जाने”, “पुनरावलोकन गरी हेर्ने भनी दिइएको निस्सा प्रदानको आदेश नै यथार्थमा मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने कार्यदेश (Terms of Reference) हुनाले पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा दिने इजलासले विशेष जवाफदेहीका साथ निस्सा दिनुपर्ने”, “पुनरावलोकनको आधारमा विचार गर्दा पुनरावलोकनको निस्सामा उल्लेख गरिएको मूल आधार कै औचित्य हेरिएपछि मात्र सम्बद्ध अन्य तथ्यमा प्रवेश गरी पूर्ण न्याय गर्न सकिने, पुनरावलोकनको निस्सा भएको मुद्दामा निस्सा दिँदाको आधार नै निराधार, असङ्गत एवं असम्बद्ध छ वा बेरीतको छ कि छैन पछि मुद्दा सुनवाई गर्ने इजलासले सो हेरिकन मात्र निष्कर्षमा पुग्न पर्ने” भनी सिद्धान्त कायम गरिएका छन् । उल्लिखित मुद्दाहरूका सन्दर्भमा भएका व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्त सम्बन्धमा यस इजलासको पर्याप्त ध्यानाकर्षण भएको छ । यसरी भएका व्याख्या वा प्रतिपादित सिद्धान्त सम्बन्धमा अहिले विमति राख्नु

पर्ने कुनै कारण देखिँदैन ।

६. प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज गर्ने आदेश गर्दा “सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको” भन्ने आधारमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) उल्लेख गरी पुनरावलोकनका लागि मिति २०७३/५/३१ मा निस्सा (अनुमति) प्रदान भएको देखिन्छ । तसर्थ यस अदालतबाट “स्थापित नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल निर्णय भएको” अवस्था यस विवादमा विद्यमान छ वा छैन भनी हेर्नु पर्ने हुन आएको छ । यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गर्दा सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश श्री कृष्णजङ्ग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित आयोगको प्रतिवेदन सम्बन्धमा निम्न व्यहोरा सहित निर्णयाधार उल्लेख गरिएको देखिन्छ:

“औपचारिकरूपमा सार्वजनिक नै नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको ठहरलाई नै व्यक्तिको ख्याति र चरित्रसँग तुलना गर्न मिल्ने होइन । जनआन्दोलनको रूपमा मुख्य सचिव भई कार्य गरेको अवस्थामा निजबाटै मानव अधिकारको उल्लङ्घन भएको थियो वा थिएन र निजले उच्च नैतिक चरित्र प्रबर्द्धन गरेका थिए, थिएनन र सत्ता अनि शक्तिको दुरुपयोग भएको थियो, थिएन भन्ने कुरा न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट निक्क्यौल भएको देखिँदैन । प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोराकै आधारमा व्यक्तिलाई दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ (५) ले प्रत्याभूत ‘कुनै पनि अभियोग लगाइएका व्यक्तिलाई कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार कायम गरिने छैन भन्ने न्यायसम्बन्धी आधारभूत हकको बर्खिलाप हुन जान्छ” । “विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीका विरुद्ध कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा

अभियोग (Prosecution) नै नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा निजलाई सार्वजनिक पदको लागि अयोग्य (Disqualify) कायम गर्दा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लङ्घन हुनुका साथै यस सम्बन्धमा यसपूर्व यस अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भई विकसित विधिशास्त्रको समेत प्रतिकूल हुन जाने देखियो” ।

७. अब यस प्रसङ्गमा उल्लिखित निर्णयाधार यस अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त प्रतिकूल छ वा छैन भनी विचार गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ । यस प्रसङ्गमा अधिवक्ता कमलेश द्विवेदीले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतको बृहद् पूर्ण इजलासबाट भएको व्याख्याको केही अंश उद्धृत गर्नु आवश्यक देखिन्छ:

“आयोगको प्रतिवेदनको कुनै महत्त्व हुँदैन भन्ने होइन । आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ अवश्य पनि लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ ।”^७

“कानूनी वा अन्य प्रक्रियामा त्यस्तो प्रतिवेदनले आवश्यकतानुसार तथ्य सम्पुष्टि गर्ने प्रमाणको रूपमा स्थान ग्रहण गर्न सक्तछ भन्नु र त्यस्तो प्रतिवेदनलाई नै अन्तिम निष्कर्षको रूपमा लिनु फरक कुराहरू हुन्” ।^८

“सत्तामा रहेको समयमा कानूनविपरीतको कार्य गरी जनधनको क्षति, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, राष्ट्रिय ढुकुटी दुरुपयोग र मानव अधिकार उल्लङ्घन जस्ता कानूनविपरीतको

काम कारवाही गरेको हो भने निजहरूलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याई दण्डित गर्नु राज्यको दायित्व हो । जाँचबुझ आयोगले निवेदकहरूको उक्त कार्यमा संलग्नता रहे वा नरहेको सम्बन्धमा सरकारलाई राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन दिएपछि सो प्रतिवेदन सम्बन्धमा निर्णय गर्ने र आवश्यकतानुसार कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्ने दायित्व सरकारकै हो ।”^९

“जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई कसरी कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय आयोग गठन गर्ने निकाय कार्यकारिणीको नीतिगत विषय हो । जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई यो यसरी नै कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भनी कार्यकारिणीलाई यस अदालतले निर्देशन गर्ने विषय होइन । यो विषय जनआन्दोलनको भावनाअनुसार काम गर्नुपर्ने अन्तरिम संविधान परिलक्षित सरकारको संवैधानिक जिम्मेवारीका साथै सामाजिक र नैतिक दायित्व पनि हो । यसप्रकार जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएकालाई सरकारले कानूनको दायरामा ल्याई न्यायिक प्रक्रियामा लैजाने नलैजाने भन्ने उसैको जिम्मेवारीभित्रको विषय (हो) । तर, समाजको नजरमा जन-आन्दोलनको दमन, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, मानव अधिकारको उल्लङ्घन जस्ता कसुरमा जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएका व्यक्तिहरू आयोगको वैधतालाई हाँक दिई आयोगको प्रतिवेदन बदर वातिल नभएसम्म दोषी नै रहन्छन् ।”^{१०}

७ अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, नेकाप २०६४, अड्क ७, नि.नं.७८६६, पृ.८७३ (बहुमतको राय)

८ अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, नेकाप २०६४, अड्क ७, नि.नं.७८६६, पृ.८७३ (बहुमतको राय)

९ ऐ.ऐ. पृष्ठ - ८८९

१० ऐ.ऐ. पृष्ठ - ९४९ । मा.न्या.श्री अनुपराज शर्माको उक्त रायमा मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्माले सहमति जनाउनु भएको छ । यो राय बहुमतको राय अनुकूल छ र यस विषयमा निर्णयकर्ता माननीय न्यायाधीशहरूबीच सारतः मतैक्य नै रहेको देखिन्छ ।

“कानून भनेको नैतिकताको नियम पनि हो। कानून (Law) र नैतिकता (Morality) लाई स्पष्टरूपमा विभाजन गर्न सकिँदैन भन्ने कुरालाई विधिशास्त्रको निश्चयात्मकवाद (Positivism) का अनुयायीहरूले समेत स्वीकार गरेका छन्। त्यसैगरी कानून भनेको सामाजिक जीवनको खुला किताब (Open Texture) हो र यसको समाज सापेक्ष (Contextual) व्याख्या गरिनु पर्दछ भन्ने विषय आज विधिशास्त्रको समाजशास्त्रीय मतावलम्बीहरूको मात्र चासो र चिन्ताको रूपमा सीमित नरही कानूनलाई सम्प्रभुको आदेशकारूपमा मात्र ग्रहण गर्नुपर्छ भन्ने निश्चयात्मकवाद (Positivism) लाई आदर्श मान्नेहरूको पछिल्लो पुस्ताका अनुयायी विधिशास्त्रीहरूको समेत साझा मत बन्न पुगेको छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहबाट अहिले नै निवेदकहरू मध्ये के केही व्यक्ति जन आन्दोलनको बखत सत्ता, शक्ति, पद, राष्ट्रिय ढुकुटीको दुरुपयोग गर्ने वा मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति हुन भनी ठहर निर्णय गर्न नमिल्ने भए पनि जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन मात्र पनि यस दिशामा एउटा नैतिक बल भने अवश्य हो। मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनामा धेरै समयपछि पनि दोषीहरूलाई न्यायिक प्रक्रियामा ल्याइएको उदाहरण यस किसिमको समस्याबाट गुज्रिएका अन्य धेरै मुलुकको दृष्टान्त हेर्दा मात्र पनि थाहा पाउन सकिन्छ। मानव अधिकार उल्लङ्घनका सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघलगायतको प्रयासमा हालसम्म तयार भएका अन्तराष्ट्रिय दस्तावेजहरूले मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषीहरूलाई जहिलेसुकै पनि न्यायको कठघरामा उभ्याउन मिल्ने व्यवस्था गरेको

तर्फसमेत सबैको ध्यान जानु जरूरी छ।”^{११}

८. माथि उद्धृत गरिएका केही अनुच्छेदबाट यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासले कमलेश द्विवेदीको रिट निवेदनका सन्दर्भमा रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनको सान्दर्भिकता र कानूनी महत्त्व रहेको छ, यसबाट औपचारिकरूपमा नैतिक प्रश्न खडा हुन्छ भन्ने कुरा प्रस्ट हुने गरी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको देखिन्छ। खासगरी उल्लिखित अभिव्यक्तिबाटः (क) आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ; (ख) कानूनी वा अन्य प्रक्रियामा त्यस्तो प्रतिवेदनले आवश्यकतानुसार तथ्य सम्पुष्टी गर्ने प्रमाणको रूपमा स्थान ग्रहण गर्न सक्तछ; (ग) सत्तामा रहेको समयमा कानूनविपरीतको कार्य गरी जनधनको क्षति, सत्ता, शक्ति, पदको दुरुपयोग वा राष्ट्रिय ढुकुटीको दुरुपयोग र मानव अधिकार उल्लङ्घन जस्ता कानूनविपरीतको काम कारवाही गरेको हो भने निजहरूलाई कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याई दण्डित गर्नु राज्यको दायित्व हो; (घ) जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन कानूनबमोजिम कार्यान्वयन गर्ने संवैधानिक जिम्मेवारी तथा सामाजिक र नैतिक दायित्व सरकार कै हो; (ङ) समाजको नजरमा जन-आन्दोलनको दमन, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, मानव अधिकारको उल्लङ्घन जस्ता कसुरमा जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएका व्यक्तिहरू आयोगको निष्कर्षको वैधतालाई हाँक दिई आयोगको प्रतिवेदन बदर वातिल नभएसम्म दोषी नै रहन्छन्; (च) मानव अधिकार उल्लङ्घनका दोषीहरूलाई जहिलेसुकै पनि न्यायको कठघरामा उभ्याउन मिल्ने व्यवस्था तर्फसमेत सबैको ध्यान ११ अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, नेकाप २०६४, अड्क ७, नि.नं.७८६६, पृ.९५०

जानु जरूरी छ भनी यस अदालतले आफ्नो न्यायिक दृष्टिकोण प्रस्ट गरेको देखिन्छ।

९. प्रस्तुत विवादको तथ्यगत सन्दर्भमा हेर्दा आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन प्रक्रिया अगाडि बढाइएको, विपक्षी तत्कालीन मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीलाई मुख्य सचिवको पदबाट राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा स्थानान्तरण गरिएको, स्पष्टीकरण सोधिएको, पेस गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक भएन भनिएको, सेवाबाट बर्खास्त गर्न सजाय प्रस्ताव गरिएको, चिड्छि-पत्र बुझ्न तथा हाजिर हुन आउनु भनी निज लोकमान सिंहको नाममा समाचारपत्रमा सूचना प्रकाशन गर्नु परेको, दोस्रो पटक स्पष्टीकरण नै पेस नगरेको, र अन्ततः निजलाई बर्खास्त गर्न लोक सेवा आयोगसँग परामर्श माग गरिएको अवस्थामा राजीनामा दिई पदबाट अलग भएको देखिन आउँदछ। यी तथ्यहरूबाट सरकारले निज विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीको हकमा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयनमा ल्याउने प्रक्रियासमेत अगाडि बढाएको थियो भन्ने पुष्टि भएको छ। यस अवस्थामा सरकारबाट भएका काम कारवाही सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गरी माथि उद्धृत अधिवक्ता कमलेश द्विवेदीले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतको बृहद् पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तमा आत्मसात् गरिएका कुराहरूतर्फ समुचित दृष्टि दिई न्याय निरूपण गरिनुपर्नेमा संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१/६/८ मा रिट निवेदन खारेज हुने गरी निर्णय गर्दा **“कुनै सक्षम न्यायिक निकायमा अभियोग नभएको अवस्थामा जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनकै आधारमा सार्वजनिक पदको लागि अयोग्य कायम गर्दा संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लङ्घन हुने”** भनी आदेश गरिएको पाइयो। यो निष्कर्ष स्पष्टतः उल्लिखित नजिर सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिन आयो।

१०. यसका अतिरिक्त मिति २०७३/५/३१ मा पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनका लागि निस्सा

प्रदान गर्दा “तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५) मा लेखा राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको भनी उल्लेख भएको; निज लोकमान सिंह कार्कीले मिति २०४१।४।९ देखि २०४७।६।१९ सम्म काम गरेको राजप्रासाद सेवालाले उक्त विशेषज्ञताको योग्यतामा समावेश हुने गरी यस अदालतबाट फैसला गरिएको हुँदा उक्त धारा ११९(५)(ग) लाई पूर्णरूपमा हेरी व्याख्या गर्नुको सट्टा समयवधिलाई मात्र हेरी व्याख्या गरिएको; रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा निज लोकमान सिंह कार्कीलाई सफाइ पेस गर्नु भनी पत्र लेखिएको; र सो कारवाहीको कार्य अधि बढिरहेको हुँदा रायमाझी आयोगको सिफारिस अर्थपूर्ण रहेको” भन्नेसमेतका व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ। उल्लिखित अभिव्यक्तिबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) भन्ने दफा उल्लेख नगरेको भएपनि सारतः सो दफामा रहेको अन्तरवस्तु आदेशमा खुलाइएको पाइयो। यसबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) मा उल्लेख भएबमोजिमको मुद्दामा भएको इन्साफमा तात्त्विक असर पर्ने किसिमको प्रमाण रहेको तथ्य विवादको किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको कुरालाई पुनरावलोकन गर्ने आधारको रूपमा ग्रहण गरिएको देखिन आउँदछ। संयुक्त इजलासबाट सुनुवाइ गर्दाका क्रममा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीउपर रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका सिलसिलामा भएका कारवाही सम्बन्धी अभिलेख पेस हुन आएको देखिएन, सो सम्बन्धमा कुनै मूल्याङ्कन र विवेचना गरिएको समेत पाइएन। निलम्बन गरिएको, स्पष्टीकरण सोधिएको, सरुवा गरिएको र अन्ततः पदबाट बर्खास्त गर्न लोक सेवा आयोगको सहमतिका लागि लेखी पठाएकोसमेतका कुनै अभिलेख संयुक्त इजलासबाट सुनुवाइ हुँदा प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत

नभएको अवस्था देखिँदा अहिले प्रस्तुत हुन आएको उल्लिखित अभिलेखहरूलाई उक्त ऐनको दफा ११(१) (क) मा उल्लेख भएबमोजिमको प्रमाण मान्नुपर्ने अवस्था देखियो। तसर्थ, प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा पुनरावलोकनका लागि निस्सा प्रदान गर्दाका आधार तथा नजर सिद्धान्त सान्दर्भिक छैन भन्ने विपक्षीतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिने अवस्था रहेन। मिति २०७३/५/३१ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका आधारहरूलाई समग्रतामा हेर्दा कानूनसङ्गत र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त अनुकूल नै देखिन आएको हुँदा प्रस्तुत विवादमा पुनरावलोकन गरी न्याय निरूपण गर्न कुनै कानूनी बाधा देखिएन।

११. अब पुनरावलोकन गरी सुनुवाइ गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ एवम् न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ मा उल्लेख भएअनुसारका पुनरावलोकन गर्न निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएका आधारमा नै सीमित रही हेर्नु पर्ने हो, वा विवादका अन्य सम्बद्ध तथ्य र प्रश्नउपर पनि विचार गरी निर्णय गर्न सकिन्छ भन्ने दोस्रो प्रश्नउपर विवेचना हुन सान्दर्भिक छ। मुद्दामा पुनरावलोकन गरी हेर्दा जुन आधारमा मुद्दा पुनरावलोकन गर्ने आदेश गरेको हो, सोही आधारमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्दछ भनी विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले जिकिर लिनुभएको छ। यो प्रश्नको निरूपण गर्ने क्रममा सर्व प्रथम पुनरावलोकनसम्बन्धी कानूनको विकासक्रमतर्फ दृष्टि दिनु आवश्यक देखिन्छ।

१२. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ जारी भएपश्चात् यस अदालतले पुनरावलोकनको अधिकार प्रयोग गरी आएको छ। पुनरावलोकन गर्दा मुद्दा फैसला वा अन्तिम आदेश गर्ने इजलास स्वयंमले निवेदनउपर सुनुवाइ गर्ने, निस्सा (अनुमति) प्रदान गर्ने र अन्तिम सुनुवाइ गरी निर्णय दिने पद्धति

प्रारम्भिककालमा प्रचलनमा रहेको पाइन्छ। यसलाई प्रथम चरणको प्रयोग मान्न सकिन्छ। यसपछि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मा भएको चौथो संशोधन, २०५६ ले नियम ६ मा संशोधन गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(क) बमोजिमको प्रश्न उठाइएको अवस्थामा **“यथासम्भव पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीशहरूकै इजलासमा”** र खण्ड (ख) को प्रश्न उठाइएको अवस्थामा **“पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीशसहित अरु न्यायाधीशसमेत रहने गरी प्रधानन्यायाधीशले तोकेबमोजिमको पूर्ण इजलासमा”** पेश हुने व्यवस्था भएको देखिन्छ। यो दोस्रो चरणको प्रयोग थियो। सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ मा भएको नवौं संशोधन २०६४ ले नियम ६ मा गरेको व्यवस्थाअनुसार न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) बमोजिम पुनरावलोकनसम्बन्धी निवेदनको सुनुवाइ **“पहिले निर्णय गर्ने न्यायाधीशबाहेकका अन्य न्यायाधीशको इजलासमा”** गरिने प्रावधान समावेश भएको पाइन्छ। यसरी सुनुवाइ गर्दा कुनै निर्णयको पुनरावलोकन गर्ने आदेश भएमा सो मुद्दा **“यथासम्भव” पुनरावलोकन गर्ने आदेश दिने न्यायाधीशकै इजलासमा पेश गरिने** प्रावधानसमेत नियमावलीमा समावेश भएको देखिन्छ। लगभग ९ वर्षको अवधिसम्म उल्लिखित कानूनी प्रावधान प्रयोगमा रहेको पाइन्छ। यसलाई तेस्रो चरणको प्रयोग मान्न सकिन्छ। अहिले आएर नेपालको संविधानको धारा १३३(४) मा नै **“पुनरावलोकन गर्दा पहिला फैसला गर्ने न्यायाधीशबाहेक अन्य न्यायाधीशले गर्नेछन्”** भन्ने व्यवस्था समावेश भएको छ। संविधानमा रहेको यही व्यवस्थाअनुरूप न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ को उपदफा (५) र (६) मा थप कानूनी प्रावधान समावेश भएको देखिन्छ। यस व्यवस्थाअनुसार **पुनरावलोकनका लागि “परेको निवेदनउपर पहिला फैसला गर्ने न्यायाधीशबाहेकका अन्य न्यायाधीशबाट अनुमति प्रदान गर्ने वा नगर्ने**

आदेश गर्नुपर्ने” र यदि अनुमति प्रदान गरिएमा **“पहिला फैसला गर्ने न्यायाधीश र अनुमति प्रदान गर्ने न्यायाधीशबाहेकका अन्य न्यायाधीशको इजलासबाट त्यस्तो निवेदनउपर सुनुवाइ गर्नुपर्ने”** व्यवस्था भएको छ । यसलाई चौथो चरण (पछिल्लो चरण) को प्रयोग मान्न सकिन्छ । यसबाट ऐनको नयाँ व्यवस्था तथा नियममा भएका संशोधनको परिणामस्वरूप पुनरावलोकन सम्बन्धी हाम्रो प्रारम्भिक चरणको अभ्यासमा आधारभूतरूपमा परिवर्तन आएको प्रस्ट छ । त्यसैले न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ लागू हुनुपूर्व यस अदालतबाट भएका व्याख्या र प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तहरूलाई मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने विषयमा भएका कानूनी परिवर्तनको सापेक्षतामा पनि विचार गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

१३. पुनरावलोकनको क्षेत्राधिकार ग्रहण गरेपछि यस अदालतबाट अनेकौं विवाद निरूपणका सन्दर्भमा पुनरावलोकन गर्दाका सीमा सम्बन्धमा व्याख्या भएका छन् । पुनरावलोकन गर्ने आदेश गर्दा ग्रहण गरिएको **“आधारमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ”** भन्ने विपक्षीतर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरूको जिकिरका सन्दर्भमा यस अदालतबाट भएका व्याख्यासहितका केही नजिरहरू^{१२} समेत प्रस्तुत हुन आएका छन् । यसरी प्रतिपादित सिद्धान्त मूलतः न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १३ मा आधारित रहेको पाइयो । उक्त दफा १३ मा **“दफा ११ बमोजिम मुद्दा पुनरावलोकन गर्दा वा दफा १२**

१२ मुद्दा पुनरावलोकन गर्दा वा मुद्दा दोहोर्याई हेर्दा जुन आधारमा पुनरावलोकन गर्ने वा दोहोर्याई हेर्ने आदेश गरेको हो सोही आधार र सम्बद्ध विषयमा मात्र सिमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ भनी निवेदक प्रतिवादी मचाभाई महर्जनसमेत विरुद्ध प्रत्यर्थी वादी दानबहादुर महर्जन भएको अंश चलन मुद्दामा मिति २०६४।८।१३ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट व्याख्या भएको छ । (नेकाप २०६४, अंक ९, नि.नं.७८७७) अन्य कतिपय मुद्दाका सन्दर्भमा समेत यो सिद्धान्तलाई स्वीकार गरिएको देखिन्छ ।

बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्दा सर्वोच्च अदालतले जुन आधारमा मुद्दा पुनरावलोकन गर्ने वा दोहोर्याई हेर्ने आदेश गरेको हो सोही आधार र सम्बद्ध विषयमा मात्र सीमित रही मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । उल्लिखित कानूनी प्रावधानका सन्दर्भमा हेर्दा पुनरावलोकन गर्ने आदेश गर्दा आधार मानिएका कुरामा सीमित रहेर मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ भन्ने कुरामा कुनै सन्देह रहँदैन । तत्काल प्रचलित कानूनको सापेक्षतामा भएका उपर्युक्त व्याख्या र प्रतिपादित सिद्धान्त सम्बन्धमा अहिले अन्यथा फरक धारणा, दृष्टिकोण वा विमति राख्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन । तर वर्तमान सन्दर्भमा स्मरणीय र विचारणीय पक्ष के छ भने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १३ मा रहेको उल्लिखित व्यवस्थासहितको उक्त ऐन अहिले खारेज भइसकेको छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ मा पूर्ववर्ती ऐनको दफा १३ मा रहेअनुसारको सीमा बन्देज रहेको देखिँदैन । यो प्रावधान ऐनबाट हटाइएको छ । पूर्ववर्ती ऐनमा रहेको प्रावधानले नयाँ ऐनमा निरन्तरता नपाउनुको अर्थ वा तात्पर्य विधायिकाले त्यस प्रकारको सीमा बन्देज कायम राख्न नचाहेको भन्ने नै हो । केही सामयिक विषयलाई परिवर्तित सन्दर्भमा सम्बोधन गरिएको भए पनि आधारभूतरूपमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ मा रहेका प्रावधानहरूलाई नै निरन्तरता दिने गरी जारी भएको न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ मा पुनरावलोकनको माध्यमबाट मुद्दा किनारा गर्दाका सीमा बन्देज नराखिनु (हटाइनु) को विधिशास्त्रीय महत्त्व र अर्थ छ भन्ने हेक्का राख्नु आवश्यक हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा साबिकको न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १३ मा आधारित भएर प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तहरूको अहिलेका सन्दर्भमा त्यति सान्दर्भिकता देखिएन । कानूनमा संशोधन, परिवर्तन भएमा त्यस्ता कानूनमा आधारित भएर प्रतिपादन गरिएका नजिर सिद्धान्तहरूको प्रभावकारितासमेत घट्न वा अवस्थानुसार समाप्त हुन पुग्दछन् । यो

विधिशास्त्रको सामान्य मान्यता र सिद्धान्त हो । विवादित प्रश्न (तथ्यगत प्रश्न) र प्रयुक्त कानून समान वा मिल्दोजुल्दो भएमा त्यसलाई पछि हेरिने विवादको सन्दर्भमा नजिरको रूपमा अनुशरण गरिनु पर्ने हुन्छ । कानूनी स्थितिमा नै परिवर्तन आएको अवस्थामा पूर्ववर्ती (खारेज भइसकेको) कानूनमा आधारित भएर प्रतिपादन गरिएका नजिर सिद्धान्तहरू बाध्यात्मक अनुशरणको विषय बन्दैनन् ।

१४. तार्किक दृष्टिले विचार गर्दासमेत केवल पुनरावलोकन गर्न आदेश गर्दा ग्रहण गरिएका आधारमा मात्र सीमित रहेर मुद्दा किनारा गर्नुपर्छ भन्नु उचित देखिँदैन । पुनरावलोकनको निस्सा वा अनुमति दिने कुरा प्रक्रियागत विषय पनि हो । यस अवस्थामा मुद्दाको समग्र पक्षमा विवेचना गरिने नभएर कानूनले तोकेको पूर्वावस्था विद्यमान छन् वा छैनन् भनी विचार गरी एउटा संक्षिप्त आदेश गरिन्छ । यही आदेशमा सीमित रहनु पर्दछ भनियो भने कतिपय ज्यादै महत्त्वपूर्ण प्रश्नहरू अनुत्तरित रहने मात्र नभएर मुद्दा किनारा गर्दा स्वाभाविकरूपमा गरिनु पर्ने विवेचनाको क्षेत्र (Scope) पनि संकुचित हुन पुग्दछ । कतिपय अवस्थामा यस्ता सीमा बन्देजका प्रावधानले पूर्ण न्याय गर्ने कुरामा समेत अवरोध पैदा गर्ने स्थिति रहन्छ । त्यसैले वर्तमान सन्दर्भमा पुनरावलोकनको माध्यमबाट मुद्दा किनारा गर्दा निस्सा वा अनुमति प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएका आधारहरूमा मात्र सीमित रहनु पर्दछ भन्नु उचित देखिँदैन । विवादसम्बन्धी अन्य तथ्य र सम्बद्ध कानूनी प्रश्नहरूको निरूपण गर्न सकिने नै देखिन्छ । पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका शब्द, वाक्य र दायराभन्दा बाहेक अरु कुनै विषयमा प्रवेश गरी न्याय निरूपण गर्नु हुँदैन भन्ने हिजोका दिनमा प्रयोगमा रहेको सीमिततालाई पछिल्लो ऐनले हटाई सकेको देखिन्छ । अतः मिति २०७३/५/३१ मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट पुनरावलोकनका लागि

अनुमति प्रदान गर्दा उल्लेख गरिएका आधारहरूमा मात्र सीमित रही यो विवादको किनारा गर्नुपर्छ भन्ने विपक्षी तर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । तथापी यस प्रसङ्गमा के कुरामा स्पष्ट हुन आवश्यक छ भने कुनै पनि विवादको सन्दर्भमा पुनरावलोकनको माध्यमबाट किनारा गर्दा निर्णयको अन्तिमता (Finality of judgement), न्यायिक आत्म-संयम (Judicial Self-restraints) का सिद्धान्तहरू, स्वीकृत न्यायिक प्रचलनलगायत न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ११ मा रहेका समग्र प्रावधानको मर्मअनुकूल हुने अवस्थार्तर्फ भने पर्याप्त संवेदनशीलता अपनाउन आवश्यक हुन्छ । पुनरावेदन सुन्नु र पुनरावलोकनको माध्यमबाट सुनुवाइ गर्नु दुई फरक कुराहरू हुन् । पुनरावलोकन गर्ने अवस्था ज्यादै सीमित हुन्छन् र यसको प्रयोग पनि सीमित अवस्थामा मात्र हुन सक्दछ । मुद्दामा भएको इन्साफमा तार्किक असर पर्ने किसिमको कुनै प्रमाण रहेको तथ्य मुद्दा किनारा भएपछि मात्र सम्बन्धित पक्षलाई थाहा भएको वा नजिर वा कानूनी सिद्धान्तको प्रतिकूल फैसला भएका जस्ता कारणबाट पैदा हुने दुष्परिणाम वा गम्भीर अन्याय वा न्यायमा गम्भीर विचलनको स्थिति कायम नरहोस र भए गरिएका त्रुटि वा कमजोरीमा पद्धतिगत तवरबाट सुधार गर्न सकियोस् भन्ने अभिप्रायले सर्वोच्च अदालतलाई संविधान र कानूनले प्रदान गरेको पुनरावलोकनसम्बन्धी अधिकारको प्रयोग गर्दा विशेष संवेदनशीलता र सावधानीको आवश्यकता रहन्छ ।

१५. विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत विवाद राजनीतिक प्रकृतिको भएको र न्यायिक निरूपणयोग्य विषय नभएको हुँदा विवादित नियुक्तिको न्यायिक परीक्षण गर्नु उपयुक्त हुँदैन भनी बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको पाइयो । तसर्थ, प्रस्तुत विवाद न्यायिक निरूपणयोग्य (justiciable) विवाद हो वा होइन भन्ने तेश्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो । वास्तवमा न्यायिक निरूपणयोग्य

(justiciable) विषय हो वा होइन भन्ने प्रश्न सम्बन्धमा विचार गरेर नै अदालतले विवादको निरूपण गर्नुपर्ने हुन्छ । न्यायिक निरूपणको मापदण्ड भित्र नपर्ने, संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश नभएका, केवल राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक प्रश्न समावेश भएका विवादको निरूपण अदालतबाट गरिँदैन । यो कुरा यस अदालतले आत्मसात् गरिसकेको मान्यता पनि हो । अरूण तेस्रोसम्बन्धी विवादमा^{१३} यस अदालतबाट “निवेदन मागको प्रकृति न्यायिक निरूपणसम्बन्धी नभई अर्थशास्त्र र राजनीतिक क्षेत्रसँग सम्बद्ध देखिएमा त्यस्ता अर्थशास्त्रीय र राजनीतिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित सार्वजनिक सरोकारको विवादका विषयमा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन सक्दैन । कुनै परियोजनाको आर्थिक, सामाजिक, र राजनीतिक पक्षको सम्बन्धमा उठाइएको प्रश्न अदालतको कार्यक्षेत्र भित्र पर्दैन” भनी व्याख्या भएको छ । यसैगरी, न्यायिक निरूपणको मापदण्ड सम्बन्धमा शाही आयोग खारेजीसम्बन्धी विवादमा यस अदालतको बृहद् पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्त यस प्रसङ्गमा उल्लेखनीय देखिन्छ । उक्त निर्णयमा भनिएको छ:

“अदालतले आफूसमक्ष आएका विवाद न्यायिक निरूपणको मापदण्ड (Judicially Manageable Standard) भित्र पर्ने, नपर्ने के हो ? निक्कै गर्नुपर्ने हुन्छ । संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न समावेश नभएको, न्यायिक निरूपणका लागि योग्य

१३ गोपाल सिवाकोटी वि. श्री ५ को सरकार, अर्थ मन्त्रालयसमेत, नेकाप २०५१, नि.नं.४८९५, पृ.२५५ (सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित संवैधानिक कानूनसम्बन्धी केही महत्त्वपूर्ण नजिरहरू, २०१५-२०६२), भाग १०, खण्ड - क, पृ.४११-४१२ । अधिवक्ता राधेश्याम अधिकारी वि. श्री ५ को सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत (नेकाप २०४८, नि.नं.४४३०, पृ.८१०) को विवादमा पनि यस विषयमा केही व्याख्या भएको छ ।

नभएको राजनीतिक प्रश्नमा निश्चय नै अदालत प्रवेश गर्नु हुँदैन । कुनै विवादलाई राजनीतिक भनेर भन्दैमा त्यो विषय राजनीतिक हुन सक्ने होइन । विवादको विषय राजनीतिक हो वा होइन? भनी छुट्याउन त्यस्तो विवादको प्रकृति वा चरित्र बुझ्न आवश्यक हुन्छ । संवैधानिक, कानूनी वा न्यायिक निरूपणको मापदण्डभित्र नपर्ने राज्य र शासन व्यवस्थाका नीतिगत कुराहरू एवम् न्यायपालिकाले भन्दा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका वा अन्य निकायबाट प्रभावकारी किसिमले निरूपण हुन सक्ने राजनीतिक विवादलाई नै राजनीतिक प्रश्नको रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ” ।^{१४}

१६. यसरी प्रतिपादित सिद्धान्तका परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा विचार गर्नु आवश्यक छ । प्रस्तुत विवादमा संविधानद्वारा निर्धारित योग्यता संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त भएका व्यक्तिमा छ वा छैन ? भन्ने मूल प्रश्न समावेश भएको देखिन्छ । न्यायिक निरूपणको मापदण्डभित्र नपर्ने राज्य र शासन व्यवस्थाका नीतिगत कुराहरू सम्बन्धित प्रश्न समावेश भएको अवस्था प्रस्तुत विवादमा देखिँदैन । यस विवादको न्यायपालिकाबाट निरूपण हुन नसक्ने कुनै पनि तर्कपूर्ण कारण छैन । संवैधानिक निकायमा गरिने नियुक्तिलाई केवल राजनीतिक विषय मान्न अथवा संवैधानिक, कानूनी वा न्यायिक निरूपणको मापदण्डभित्र नपर्ने राज्य र शासन व्यवस्थाका नीतिगत कुराहरू सम्बन्धित विवाद मान्न सकिँदैन । विवादको प्रकृति हेर्दा पनि यो विवादको न्यायपालिकाबाहेक कार्यपालिका, व्यवस्थापिका वा अन्य कुनै निकायबाट

१४ राजिव पराजुली वि. भ्रष्टाचार निवारण शाही आयोगसमेत, २०६२ सालको रिट नं.११८, आदेश मिति २०६२।१।१

प्रभावकारी किसिमले निरूपण हुनसक्ने अवस्था देखिँदैन । संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त भएको व्यक्तिमा संविधानले तोकेबमोजिमको योग्यता छ वा छैन भनी न्यायिक निरूपणका लागि प्रस्तुत हुन आएको विवादको निरूपण न्यायपालिकाले नै गर्नु पर्दछ । विपक्षीतर्फबाट विवादित नियुक्ति गर्न सिफारिस गर्ने निकायमा राजनीतिक व्यक्तिहरूको संलग्नता रहेको र राज्यका उच्च पदस्थ व्यक्तित्वहरूबाट निर्णय गरिएको भन्ने आधारमा यसलाई राजनीतिक विवादको संज्ञा दिइएको पाइयो । यस प्रकारको तर्क स्वयम्मा अनौठो देखिन्छ । निर्णय गर्ने निकायमा को को थिए भन्ने कुरा निरूपण गर्ने विषय नभएर संविधानद्वारा निर्धारण गरिएको योग्यता विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीमा थियो थिएन भन्ने मूल प्रश्न निरूपण गर्नुपर्ने अवस्था छ । राज्यको कुनै पदाधिकारीमा संविधानले तोकेको योग्यता छ वा छैन भन्ने प्रश्न न्याय निरूपणयोग्य विषय हो । यस प्रकारको विषयलाई राजनीतिक आवरण दिएर न्याय निरूपण गर्ने आफ्नो संवैधानिक दायित्वबाट पन्छिनु यस अदालतका लागि शोभनीय हुँदैन । विवादको प्रकृतिबाट यो विवाद यस अदालतबाट निरूपण गरिनु पर्ने उपयुक्त (justiciable) विवाद हो भन्ने कुरामा द्विविधा हुनुपर्ने कुनै मनासिब कारण देखिन आएन ।

१७. उपर्युक्तअनुसार यो विवाद यस अदालतबाट निरूपण गर्न उपयुक्त विवाद हो भन्ने प्रश्नको निरूपण गरिएपछि अब अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि नेपालको अन्तरिम संविधान बमोजिमको योग्यता विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको छ वा छैन भन्ने चौथो प्रश्नको निरूपण गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त वा आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) मा

देहायबमोजिम योग्यता तोकिएको देखिन्छ:

“देहायबमोजिमको योग्यता नभई कुनै व्यक्ति प्रमुख आयुक्त वा आयुक्तको पदमा नियुक्तिको लागि योग्य हुने छैन:-

- (क) नेपाल सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त विश्वविद्यालयबाट स्नातकोपाधि प्राप्त गरेको,
- (ख) नियुक्ति हुँदाका बखत कुनै राजनीतिक दलको सदस्य नरहेको,
- (ग) लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको,
- (घ) पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा भएको, र
- (ङ) उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको” ।

१८. माथि उद्धृत नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (क), (ख) र (घ) मा उल्लेख भएका योग्यता सम्बन्धमा प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा कुनै प्रश्न उठाइएको अवस्था नदेखिएको हुँदा सो सम्बन्धमा अहिले विचार गरी रहन परेन । उल्लिखित उपधारा (५) को देहाय (ग) र (ङ) सम्बन्धित प्रश्नमा सम्म सीमित रहेर विवादको निरूपण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१९. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट निर्णय गर्दा विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीले राजप्रासाद सेवामा मिति २०४१।४।१९ मा प्रवेश गरी मिति २०६५।५।२५ मा अवकाश भएकोले सो “अवधिलाई गणना गर्दा जम्मा सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन देखिन आएकोले संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको योग्यता भएको देखिएकोले संविधानको उक्त धाराबमोजिमको योग्यता नपुगेको भन्न मिलेन” भनी उल्लेख गरिएको देखिन्छ । रिट निवेदकले यस विषयमा प्रश्न उठाउनु

भएको छ र पुनरावलोकनका लागि अनुमति प्रदान गर्दासमेत यसलाई एउटा आधारको रूपमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । तसर्थ निज लोकमान सिंह कार्कीमा संविधानको धारा ११९(५)(ग) बमोजिमको **“लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको”** भन्ने योग्यता छ छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नु आवश्यक हुन आएको छ ।

२०. लोकमान सिंह कार्की राजाको हुकुम प्रमाङ्गीबमोजिम मिति २०४१ साल श्रावण ९ गते तत्कालीन राजप्रासाद सेवाअन्तर्गतको राजसभाको उपसचिव पदमा नियुक्त भएको तथ्यमा विवाद छैन । राजप्रासाद सेवाबाट २०४७ साल आश्विन १९ गते निजको सरुवा (पदस्थापन) निजामती सेवातर्फ भएको देखिन्छ । निजामती सेवामा सरुवा भई आएपछि सुरुमा निज विविध समूहमा रहेको, यसपछि सुन पैठारीसम्बन्धी भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलेपछि केही अवधि निलम्बनमा रहेको, जनआन्दोलन २०६२/०६३ पश्चात् निजलाई मुख्य सचिवको पदबाट निलम्बन गरिएको, राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा सरुवा गरिएको, र अन्ततः मिति २०६५ भाद्र २५ गतेदेखि लागू हुने गरी निजको राजीनामा स्वीकृत भई सेवा निवृत्त भएको समेतका तथ्यहरू मिसिलबाट देखिएका छन् । मिति २०४१/४/९ देखी २०६५/५/२५ सम्मको सम्पूर्ण अवधि गणना गर्दा निज लोकमान सिंह कार्कीको कूल सेवा अवधि २४ वर्ष १ महिना १६ दिन हुन जान्छ । विवादको विषय विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले कति अवधि सार्वजनिक क्षेत्रमा काम गरेको थियो भन्ने नभएर निजको कार्य अनुभव नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिएबमोजिमको विषयगत क्षेत्रमा २० वर्ष काम गरेको अनुभव छ वा छैन भन्ने विवाद रहेको छ । यस प्रसङ्गमा अब निज विपक्षीले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख

भएको “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धान” को क्षेत्रमा २० वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको देखिन्छ वा देखिँदैन भनी हेर्नु आवश्यक छ ।

२१. तत्काल प्रचलित नेपालको संविधान, २०१९ को भाग ६ धारा २३ अनुसार राजसभाको मुख्य काम **“राजगद्दी उत्तराधिकारसम्बन्धी कानून, रित र परम्पराअनुसार”** **“राजगद्दीको उत्तराधिकारी घोषणा गर्ने, राज्य सहायक वा राज्य सहायक परिषद् घोषणा”** गर्ने भनी तोकिएको देखिन्छ । यसबाहेक राजाको कार्य सम्पादनको सिलसिलामा राजाले राजसभासँग परामर्श लिनसक्ने प्रावधान उक्त संविधानको धारा २३ को उपधारा (१२) मा रहेको पाइन्छ । राजसभाको बनौट, गठन-विधि र सम्पादन गर्नुपर्ने कामकारवाहीतर्फ दृष्टिगत गर्दा उक्त राजसभा तत्कालीन राजसंस्थाको उत्तराधिकारी घोषणा गर्ने र शासनसत्तामा राजाको वंश परम्परा कायम राख्ने प्रयोजनका लागि राजाको सल्लाहकार सभाको रूपमा खडा गरिएको राजनीतिक स्वरूपको संस्था थियो भन्ने देखिन्छ । राजसभाको नामबाट “राष्ट्रिय मूल नीति” नामक पुस्तिका प्रकाशन भएको कुरालाई आधार मानेर विपक्षीहरूका तर्फबाट राजसभामा रही कार्य गरेको अवधिलाई धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि मान्यता दिनुपर्ने तर्क प्रस्तुत हुन आएको देखिन्छ । वस्तुतः सीमित राजनीतिक उद्देश्यले संस्थापित सल्लाहकार प्रकृतिको संस्थाको नामबाट “राष्ट्रिय मूल नीति” भनी कुनै सामान्य आलेख प्रकाशित भएकोसम्मको कारणबाट राजसभालाई लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानका क्षेत्रमा कार्य सम्पादन गर्ने निकायको रूपमा हेर्नु तर्कसङ्गत देखिँदैन । तत्कालीन संविधानले तोकेको कार्यक्षेत्र भन्दा फरक प्रकृतिको कथित “राष्ट्रिय मूल नीति” को कुनै व्यवहारिक महत्त्व वा प्रयोजन थियो भन्ने पनि देखिन आउँदैन । राजाको

वंशीय परम्पराको निरन्तरता कायम राख्ने कुरालाई राजनीतिक वैधता प्रदान गर्ने प्रयोजनका लागि खडा गरिएको आधारभूतरूपमा राजनीतिक प्रकृतिको संस्था राजसभामा रही प्रशासनिक कार्य हेर्ने उपसचिव पदमा रही कार्य गरेकोलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि **“लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धान”** का क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेको भनी मान्न मिल्दैन । विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले राजसभामा (राजप्रासाद सेवामा) काम गरेको अवधिबाहेक गर्दा अन्तरिम संविधानले तोकेको उल्लिखित विषयगत क्षेत्रमा न्यूनतम २० वर्षको अनुभव अवधि पुग्ने देखिएन ।

२२. राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवा अवधिमा जोडने गरी निज लोकमान सिंह कार्कीले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतबाट २०५३ सालमा भएको फैसलालाई^{१५} प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा निवेदन खारेज गर्ने महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा उल्लेख गरेको पाइयो । विपक्षीतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले समेत यो प्रसङ्गलाई बहसका क्रममा उठाउनु भएको छ । तसर्थ यस सम्बन्धमा केही उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ । वस्तुतः राजप्रासाद सेवामा रहेको अवधि निजामती सेवातर्फको सेवा अवधिमा जोडिएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । साबिकमा राजप्रासाद सेवा ऐन, २०२९ अन्तर्गत कर्मचारी नियुक्त हुने गरेको र निजामती सेवाबाट राजप्रासाद सेवामा र राजप्रासाद सेवाबाट निजामती सेवामा सरुवा बढुवा भई जाने आउने व्यवस्था पनि रहेको पाइन्छ । तर विपक्षी लोकमान सिंह कार्की राजप्रासाद सेवामा रहेको अवधि निजामती सेवामा जोडिएको कुराले नै अन्तरिम संविधानको धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय

(ग) मा उल्लेख भएअनुसारको प्रयोजन पूरा हुन्छ भन्ने अवस्था भने देखिँदैन । अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५)(ग) मा उल्लेख गरिएअनुसारको क्षेत्रमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनु र राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको अवधि निजामती सेवामा जोडिनु एउटै कुरा होइन । यसको तात्पर्य, अर्थ र प्रयोजन तात्त्विकरूपमा नै फरक छ र यो फरक सामान्य समझबाट नै छुट्याउन सकिन्छ । संविधानले “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा” काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने योग्यता तोकेको छ । यो वाक्यांश वा अभिव्यक्ति स्वयम्मा प्रस्ट छ । जुनसुकै समूह, उपसमूहमा भएपनि निजामती सेवामा काम गरेको अवधि जोडेर २० वर्ष पुगेमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुग्छ भन्ने अर्थ लगाइयो भने संविधानको अपव्याख्या हुन पुग्दछ । निजामती सेवाभित्र अनेक समूह, उप-समूहहरू छन् । जुनसुकै प्रकारका सेवा, समूह वा उप-समूहमा रही कार्य गरेको अवधिलाई योग्यतामा समाविष्ट गर्ने अभिप्राय राखिएको हुन्थ्यो भने सोही कुरा जनाउने गरी सामान्य अर्थ-बोधक प्रावधान (Generic Clause) संविधानमा समावेश गरिनु स्वाभाविक थियो । तर त्यसो नगरी “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास, अनुसन्धान” भनी ६ वटा विषयगत क्षेत्रलाई मात्र किटान गरी समावेश गरिएको हुँदा उल्लिखित ६ वटा विषयगत क्षेत्रबाहेक निजामती सेवाका अन्य क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेकोलाई धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि योग्यता नमानेको प्रस्ट छ । यी ६ क्षेत्रमध्ये एक वा एकभन्दा बढी क्षेत्रमा गरी कूल २० वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि काम गरी अनुभव हासिल गरेकोलाई योग्यता मानिन सक्तछ । उल्लिखित ६ वटा क्षेत्रमध्ये कुनै एउटा क्षेत्रमा मात्रै २० वर्षको कार्य-अनुभव हुनुपर्छ भन्ने अनिवार्यता हुँदैन । तर उल्लिखित ६ वटा विषयगत क्षेत्रबाहेक निजामती सेवाका अन्य कुनै पनि विषयगत क्षेत्र, समूह वा उप-समूहमा काम गरी हासिल गरेको अनुभवलाई नेपालको

१५. नेकाप २०५३, अंक ३, नि.नं.६१५५, पृ.१६७

अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि अनुभवसम्बन्धी योग्यताको रूपमा गणना गर्न मिल्दैन। यस प्रसङ्गमा के पनि स्पष्ट हुन आवश्यक छ भने धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि सरकारी वा निजामती सेवामा नै रहेर अनुभव हासिल गरेको हुनुपर्दछ भन्ने पनि होइन। सरकारी वा निजामती सेवाबाहेकका प्राज्ञिक वा अनुसन्धानमूलक वा त्यस्तै प्रकारका कार्यमा हासिल गरेको अनुभवलाई पनि योग्यता प्रयोजनका लागि मान्यता प्राप्त हुन सक्तछ। तर यसरी कार्य गरेको विषयगत क्षेत्र भने **“लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास, अनुसन्धान”** मध्येकै हुन अनिवार्य छ। तर्क, औचित्य आदिका दृष्टिले हेर्दा उल्लिखित छ वटा विषयगत क्षेत्रहरू बाहेकका अन्य कतिपय विषयगत क्षेत्रमा काम गरी अनुभव हासिल गरेकोलाई पनि योग्यताको रूपमा मान्यता दिनु उचित र व्यवहारिक हुन सक्ला !! तर जबसम्म संविधान स्वयम्ले त्यस कुरालाई स्वीकृति दिँदैन, तबसम्म यस्ता तर्क र औचित्यको व्यवहारिक प्रयोजन हुँदैन। संविधानले प्रस्टरूपमा गरेको व्यवस्था प्रतिकूल हुने गरी तर्क र औचित्यका आधारमा अन्य सम्भावनाहरूको खोजी गर्नु र त्यसलाई मान्यता दिनु पर्दछ भन्नु मनासिब हुँदैन।

२३. उपर्युक्तअनुसार हेर्दा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले राजप्रासाद सेवामा कार्य गरेको करिब ६ (छ) वर्षको अवधिलाई निजले सार्वजनिक क्षेत्रमा काम गरेको भनिएको जम्मा २४ वर्ष १ महिना १६ दिनबाट घटाउँदा (निजको राजप्रासाद सेवा अवधिबाहेकको कूल सेवा अवधि) करिब १८ वर्षमात्र हुन जाने देखियो। यसका अतिरिक्त निजामती सेवामा सरूवा भई आएपछि निज सुरुमा विविध समूहमा रहेको, सुन पैठारीसम्बन्धी भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलेपछि केही अवधि निलम्बनमा परेको, २०६२ सालको जनआन्दोलनपश्चात् निजलाई मुख्य सचिवको पदबाट निलम्बन गरिएको, कारवाही प्रक्रिया सुरु भएपछि

राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा सरूवा गरिएकोमा सो स्थानमा हाजिर हुन नै नगएको, करिब दुई वर्ष छ महिना कुनै पनि कार्यालयमा हाजिर नभई अन्ततः राजीनामा गरी मिति २०६५/५/२५ देखि सेवा निवृत्त भएको अवस्थासमेत देखिन आयो। उल्लिखित अवस्थातर्फ समष्टिगतरूपमा दृष्टिगत गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ग) को प्रयोजनका लागि **“लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तिमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको”** भन्ने योग्यता निज लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको देखिन आएन।

२४. विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) (ग) र (ङ) ले तोकेबमोजिमको “ख्याति” र “उच्च नैतिक चरित्र” नभएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पदमा नियुक्ति हुन अयोग्य रहेको भनी उठाइएको अर्को प्रश्नका सम्बन्धमा अब विचार गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। “उच्च नैतिक चरित्र” दोस्रो जनआन्दोलनपश्चात् निर्माण भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संवैधानिक पदाधिकारीको लागि निर्धारण गरेको नविनतम् योग्यता हो। विषयवस्तुको स्वभाव र प्रकृतितर्फ विचार गर्दा “उच्च नैतिक चरित्र” तथा “ख्याति” सम्बन्धी अवधारणाको अर्थ र प्रयोग क्षेत्रलाई सीमित दायरामा समेट्न सकिने देखिँदैन। यो कुरा सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक आदि विविध सन्दर्भको सापेक्षतामा विवादित प्रश्न र प्रस्तुत हुन आएका तथ्यका आधारमा निरूपण गरिने विषय देखिन्छ। उच्च नैतिक चरित्रको विद्यमानता “ख्याति” का लागि आवश्यक हुन्छ। अर्को शब्दमा भन्दा ख्याति प्राप्त गर्नका लागि अन्य कुराहरूका अतिरिक्त “उच्च नैतिक चरित्र” कायम राखिएको छ भन्ने पनि देखिनु पर्दछ। “ख्याति” वा “उच्च नैतिक

चरित्र” पदेन आर्जन (Ex-Officio Achievement) हुँदैन । राज्य संयन्त्रको कुनै उच्च पदमा आसिन हुनु स्वयम्मा “ख्याति” वा “उच्च नैतिक चरित्र” को अन्तिम निर्णायक मापन आधार हुन पनि सक्तैन । कुनै पदमा रहेर वा नरहेर पनि राष्ट्रिय जीवनमा ख्याति आर्जन गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ राज्यको कुनै उच्च वा विशेष जिम्मेवारीको पदमा रहेको भएपनि कुनै व्यक्तिको सम्बन्धमा बदनामी र समाजको नजरमा विकृत छवी वा व्यक्तित्व कायम हुन पुगेको पनि हुन सक्तछ । तसर्थ ख्याति प्राप्त गरेको कुराको निर्धारण गरिएका सत्कर्मका आधारमा गरिनु पर्ने हुन्छ ।

२५. सामान्यतया: मानिसलाई चारित्रिक दृष्टिले ३ वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ: (१) उच्च नैतिक चरित्र भएको व्यक्ति, (२) सामान्य नैतिक चरित्र भएको व्यक्ति, र (३) चरित्रहीन वा नैतिक पतन भएको व्यक्ति । प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा उल्लिखित दोस्रो र तेस्रो वर्गको अवस्था सम्बन्धमा विचार गरी रहन आवश्यक देखिँदैन । निरूपण गर्नुपर्ने प्रश्न उच्च नैतिक चरित्र भन्ने रहेको हुँदा यसै विषयमा विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ । सामान्य अर्थमा भन्नुपर्दा सदाचार, निष्ठा, इमानदारिता तथा अनुशासनको पालना गरी राष्ट्रिय जीवनमा ख्याति आर्जन गरिएको अवस्थालाई “उच्च नैतिक चरित्र” भन्नुपर्ने हुन्छ । सामाजिकरूपमा तथा व्यवसायिक कर्तव्य निर्वाहको कुरामा सामान्य समझको मानिस (Person of Common Prudence) को दृष्टिमा चरित्र निन्दनीय छैन भन्ने कुरालाई पनि “उच्च नैतिक चरित्र” निर्धारण गर्ने आधार मान्न सकिन्छ । तथापि, यो यति कुरा भयो भने उच्च नैतिक चरित्र प्रमाणित हुन्छ भनी सबै अवस्थाहरूलाई समेटेी सूचीकृत गर्नु व्यवहारिक र सम्भव हुँदैन । विवादित (सान्दर्भिक) तथ्यहरूको सापेक्षतामा यो प्रश्नको निरूपण गरिनु पर्ने हुन्छ । कतिपय अवस्थामा यसलाई नकारात्मकरूपमा परिभाषित गरी (Negative definition गरी) सन्दर्भअनुसार

निकर्यौल गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । उदाहरणका लागि: कुनै राष्ट्रसेवकउपर भ्रष्टाचारको अभियोग लगाइएको छ वा निजले पदीय अनुशासन पालना नगरेको भनी पदबाट हटाइएको छ वा कानूनबमोजिम गठन भएको आयोग, समिति आदिले छानबिन गरी शक्ति, सत्ता, पद आदिको दुरुपयोग गरी मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको छ भनी प्रतिवेदन दिएको छ भने अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म त्यस्ता व्यक्तिलाई “उच्च नैतिक चरित्र” भएको व्यक्ति मान्न सकिँदैन । यस्ता अवस्था र परिस्थितिहरू सन्दर्भअनुसार अनेकौं हुन सक्दछन । वस्तुतः “उच्च नैतिक चरित्र” वा “ख्याति” कसैले प्रमाणपत्र दिएर पुष्टि हुने कुरा होइन, न त यसका लागि कुनै कानूनी कारवाही वा मुद्दा चली ठहर गरिएको अवस्था हुनु आवश्यक हुन्छ । चरित्रसम्बन्धी अभियोग लागेको, कारवाही चली फैसला भएको जस्ता कुरालाई नै “उच्च नैतिक चरित्र” परीक्षण गर्ने एक मात्र निर्णायक आधार ठानिनु तर्कसङ्गत हुँदैन । कसैलाई “चरित्रहीन” वा “नैतिक पतन भएको” ठान्नका लागि सो कुरा कानूनीरूपमा निरूपण भएको हुनुपर्ने स्थिति रहन सक्तछ । तर “उच्च नैतिक चरित्र” कायम हुन तत्सम्बन्धमा कानूनी कारवाही वा फैसला भएको अवस्था नै हुनुपर्छ भनी ठान्नु वस्तुवादी दृष्टिकोण हुँदैन । नैतिक चरित्र एक गतिशील सामाजिक अवधारणाको विषय भएकाले यसलाई विविध सामाजिक सन्दर्भमा मूल्याङ्कन गरिनु आवश्यक हुन्छ ।

२६. माथि उल्लिखित कुराहरूका सन्दर्भमा विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीको “ख्याति” र “उच्च नैतिक चरित्र” सम्बन्धी संविधानले तोकेको योग्यता छ वा छैन भन्नेतर्फ दृष्टिगत गर्दा मूलतः दोस्रो जनआन्दोलनपश्चात् सर्वोच्च अदालतका पूर्व न्यायाधीश श्री कृष्णजंग रायमाझीको अध्यक्षतामा गठित उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ ले प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनलाई आधार मानेर लोकमान सिंह कार्कीको “उच्च नैतिक चरित्र” नभएको भन्ने

जिकिर निवेदक पक्षबाट प्रस्तुत हुन आएको पाइयो । रायमाझी आयोगले निज लोकमान सिंहको सम्बन्धमा निम्नानुसारको व्यहोरा उल्लेख गरी प्रतिवेदन दिएको देखिन्छः

“जनआन्दोलनका बखत तत्कालीन श्री ५ को सरकारका मुख्य सचिव पदमा कार्यरत लोकमान सिंह कार्की २०६१ माघ १९ को शाही घोषणाका बखत मन्त्रपरिषद् सचिवालयको सचिव पदमा र मुख्य सचिव हुनु अघि सञ्चार मन्त्रालयको सचिव पदमा कार्यरत रहेको देखिन्छ । निज मुख्य सचिवले राजनीतिक दलको सहभागिता नरहेको कथित नगर निर्वाचनमा निजामती कर्मचारीहरूलाई अनिवार्य भाग लिन उर्दी जारी गरेको, निजामती कर्मचारीको श्रीमती संघको लागि विभिन्न मन्त्रालय एवम् गैर सरकारी निकायमा दबाब दिई कोष सङ्कलन गरे गराएको, जनआन्दोलनमा निजामती कर्मचारीको समर्थन रोक्न अनावश्यक दबाब दिएको र निज सञ्चार सचिव रहेका बखत पनि पद र शक्तिको दुरुपयोग गरी कान्तिपुर टेलिभिजन नेटवर्कको अर्थ स्टेशनको सामान झिकाउने इजाजत पत्र एकतर्फी रद्द गरेको, स्वीकृत फिलाटेलिक कार्यक्रमबाट आफ्नै बाबु भूपालमान सिंह कार्कीको चित्र अंकित हुलाक टिकट छपाई सरकारी कार्यक्रमलाई समेत आफूखुसी प्रयोग गरेको भनी उजुरीहरू समेत पर्न आएको देखिन्छ” ।

“जनआन्दोलनमा भएका दमन कार्यहरू लगायत उपर्युक्त विषयमा मुख्य सचिव लोकमानसिंह कार्कीले यस आयोगमा बयान गर्दा सुरुमा कार्य सम्पादन नियमावलीले

तोकेअनुसार सञ्चार सचिव र मुख्य सचिवको पदीय जिम्मेवारी निर्वाह गरेको हुँ भनेकोमा अन्य सवालका जवाफमा निजले सचिवहरूको बैठकमा समेत “निजामती कर्मचारी श्रीमती संघ” को कार्यक्रमलाई सहयोग गर्न सबैको सहमति गराएको र सो कारणबाट तत्कालीन श्री ५ को सरकार विभिन्न मन्त्रालय र मातहत संघ संस्था विभागहरू परिचालन गराई सो श्रीमती संघको कोषमा रु. ५९ लाख धनराशी सङ्कलन गरेको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ । सो क्रममा सञ्चार सचिवको मौखिक प्रस्ताव सञ्चालक समितिबाट पारित गराई आफ्नै श्रीमती अध्यक्ष रहेको “निजामती कर्मचारी श्रीमती संघ” लाई निज मुख्य सचिव लोकमान सिंहले पदको प्रभावमा एकमुष्ट रु. ५ लाख जुटाई दिएको तथ्य नेपाल टेलिकमका प्रबन्ध निर्देशक सुगतर्त्न कंसाकारको कागजबाट र तत्कालीन सञ्चार सचिव कुमारप्रसाद पौडेलको बयानबाट पनि समर्थित हुन आएको छ । जनआन्दोलन दमन गर्न सेना र सुरक्षाकर्मी परिचालन गर्ने कार्य मैले गराएको छैन, सुरक्षा परिचालनसम्बन्धी कार्य मेरो होइन भनी बयान गर्ने निज मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्की तत्कालीन शाही नेपाली जंगी अड्डामा नियमित बस्ने सुरक्षा व्यवस्था उप-समितिको बैठकहरूमा आमन्त्रित भएको देखिन्छ र मोबाइल सेवा बन्द गर्ने र जनआन्दोलन दमन गर्न सुरक्षा फौजलाई प्रभावकारीरूपमा परिचालन गर्ने भनी उपत्यका पृतनाले तयार गरेको सुरक्षा योजनालगायतका निर्णय विवरणहरू मुख्य सचिवले नै कार्यान्वयन

गराएको भन्ने देखिन्छ । २०६२ माघको नगर निर्वाचनमा मतदान गर्न कर्मचारीलाई बाध्य पारेको भन्ने आरोपका सम्बन्धमा पनि सहभागिताको लागि सचिव बैठकमा मैले सबै सचिवहरूलाई अनुरोध गरेको र सोही विषयमा सार्वजनिक अभिव्यक्ति दिएको हुँ भन्ने बयान व्यहोरा देखियो । तर मतदानको अधिकार नागरिकको स्वेच्छामा निर्भर हुने हुँदा कसैले करबल गर्न मिल्दैन र त्यसरी सचिवलगायतका निजामती कर्मचारीहरूलाई सो कुरामा बाध्य पार्न मुख्य सचिवलाई कार्य सम्पादन नियमावलीले पनि अधिकार दिएको देखिँदैन । त्यो भन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा के हो भने निजामती कर्मचारी दिवसको दिन जनता, राष्ट्र, राष्ट्रियताको साथसाथै "राजमुकुट" प्रति वफादार नरहने कर्मचारीसँग हातेमालो नगर्ने भनेको हो भनी मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीले बयान गरेको देखियो । तर निजामती सेवा ऐनको कुनै पनि प्रावधानमा निजामती कर्मचारी "राजमुकुट" प्रति वफादार हुनुपर्ने कुरा उल्लेख नहुँदा निजामती पदका निज मुख्य सचिवले राजनीतिक भाषण गरी आफ्नै सेवासम्बन्धी ऐन कानून बर्खिलाप काम गरेको र लोकतन्त्र विरोधी कार्यमा सक्रिय रहेको भन्ने प्रस्ट हुन आएको छ" । "यस अलावा सञ्चार सचिवको पदमा रहेका बखत निज लोकमान सिंह कार्कीले आफ्नै बाबुको चित्र अंकित हुलाक टिकट छपाएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिएबाट सो काम कुरा निजामती कर्मचारीको आचरणविपरीत हुन गई

पदको रवाफ र प्रभावकै कारण त्यसो गरेको भन्ने पनि देखिन्छ । चलचित्र महोत्सवको कुरामा पनि राष्ट्रहितको लागि उच्च सरकारी पदमा बसेर फजुल खर्च रोक्नु पर्नेमा अनुत्पादक कार्यमा सञ्चार मन्त्रालयको तर्फबाट राजश्वको ८० लाख रुपैयाँ खर्च गर्न निज लोकमान सिंहले नै सचिवको हैसियतले सिफारिस र सहयोग गरेको हुँ भनेको देखिन्छ" ।

"अतएव, उपर्युक्त सम्पूर्ण तथ्य र कारणहरूबाट मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्कीले आफू सञ्चार मन्त्रालयको सचिव पदमा र तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मुख्य सचिव रहँदाका बखत जनआन्दोलन दमन गरी निरंकुशताको पृष्ठपोषण गर्ने क्रममा चरणबद्धरूपमा पदको दुरुपयोग गरेको पुष्टि हुन आएको छ । तत्कालीन मुख्य सचिव लोकमान सिंह कार्की जनधनको क्षति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लङ्घनमा दोषी देखिएकाले निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने" ।

२७. यसप्रकार रायमाझी आयोगले विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले जनआन्दोलनका सन्दर्भमा शक्तिको दुरुपयोग गरेको, मानव अधिकार उल्लङ्घन गरेकोसमेतको दोषी भनी प्रतिवेदन दिएको पाइयो । आयोगले आफ्नो प्रतिवेदनमा कारण र आधार खुलाएको देखिन्छ । आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका क्रममा नेपाल सरकारले विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई पदबाट निलम्बन गरेको, मुख्य सचिव पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा स्थानान्तरण गरेको, त्यसपछि

भविष्यमा सरकारी सेवाका लागि अयोग्य ठहरिने गरी बरखास्त गर्न प्रक्रिया अगाडि बढाएको, स्पष्टीकरण सोधेको, सोअनुसार पेस भएको स्पष्टीकरण चित्त बुझ्ने नभएको भनी पुनः दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोधिएको कुरा प्रमाणमा प्रस्तुत हुन आएका अभिलेखहरूबाट देखियो । दोस्रो स्पष्टीकरणसम्बन्धी पत्र बुझाउन भएका विविध प्रयासपश्चात् सहसचिव तहका अधिकृतको नेतृत्वमा गएको टोलीले समेत सो पत्र बुझाउन नसकेपछि मिति २०६५/०२/१५ गतेको गोरखापत्रमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६१ बमोजिम किन सेवाबाट नहटाउने भन्ने व्यहोराको सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेकोसमेत पाइयो । तर उक्त सूचनाबमोजिम निज लोकमान सिंह कार्कीले दोस्रो स्पष्टीकरण पेस नगरी म्याद नै गुजारी बसेपछि नेपाल सरकार (मं.प.) को मिति २०६५।३।२४ को निर्णयअनुसार निजलाई भविष्यमा सरकारी सेवाका लागि अयोग्य नठहरिने गरी बर्खास्त गर्न सहमतिका लागि लोक सेवा आयोगमा लेखी पठाएकोसमेत देखिन आयो । यसबीच निज आफ्नो पदाधिकार रहेको राष्ट्रिय योजना आयोगमा हाजिर हुन नगएको भनी हाजिर हुन आउने बारेको सार्वजनिक सूचना नै जारी भएको देखिन्छ । तर पनि निज उक्त आयोगमा हाजिर हुन गएको पाइएन । अन्ततः सरकारले निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्न सहमतिका लागि मिति २०६५।३।२७ मा लोक सेवा आयोगमा लेखी पठाएपछि मिति २०६५।५।२५ देखि लागू हुने गरी निजले राजीनामा दिएको र सो राजीनामा सरकारले स्वीकृत गरेको देखिन आयो ।

२८. रायमाझी आयोग कुनै निजी वा गैर सरकारी तवरबाट भूमिका निर्वाह गर्न खडा गरिएको आयोग नभएर जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ बमोजिम सरकारको औपचारिक निर्णयअनुसार खडा गरिएको उच्च स्तरीय जाँचबुझ आयोग हो । यस्तो जाँचबुझ आयोगको स्वभाव नै सुझाव वा सिफारिस गर्ने प्रकृतिको हुन्छ । यसले स्वयम् नै कुनै कसुर ठहर गरी

सजाय निर्धारण गर्ने होइन । यसप्रकारको आयोगले दिएको प्रतिवेदन अनुशरण गर्न वा लागू गर्न सरकारलाई कानूनी बाध्यता नै रहन्छ भन्न पनि मिल्दैन । तर यसको तात्पर्य आयोगको प्रतिवेदनमा औल्याइएका तथ्यहरूप्रति सरकारको कुनै जवाफदेहिता नै रहँदैन भन्ने पनि होइन । खास घटना, अवस्था वा परिवेशका सन्दर्भमा सत्य-तथ्य पहिचान गर्न छानबिनका लागि आयोग गठन गरिएको हुन्छ र यसरी गठित आयोगले दिएको प्रतिवेदनलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २० बमोजिम प्रमाणमा लिनसमेत सकिन्छ । आफैँले गठन गरेको आयोगको प्रतिवेदन वा राय सुझावलाई कार्यान्वयनमा ल्याउनेतर्फ आवश्यक कानूनी प्रक्रिया अगाडि बढाउनु उत्तरदायी सरकारको पूनीत कर्तव्य बन्दछ । यदि जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयनमा लैजानेतर्फ उचित कानूनी प्रक्रिया नअपनाई यसलाई केवल अभिलेखालयको सजावटको विषय मात्रै बनाउने हो भने आयोग गठनको उद्देश्य परास्त हुन जान्छ, आयोग गठनको माध्यमबाट न्याय प्राप्त हुने पीडितहरूको वैध अपेक्षामा तुषारापात भई सरकारप्रति वितृष्णा पैदा हुन जान्छ, आयोग जनतालाई झुक्याउने देखावटी माध्यम बन्न पुग्दछ र अन्ततः विधायिकाद्वारा निर्मित जाँचबुझ आयोग ऐन, २०२६ को प्रयोजन नरही विधिको शासनप्रतिको भरोसा कमजोर हुने स्थितिसमेत रहन्छ । यस्तो स्थिति देखापर्नु कुनै पनि लोकतान्त्रिक र उत्तरदायी शासन प्रणालीका लागि शोभनीय हुँदैन । त्यसैले आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको विषयलाई कानूनी बाध्यताको विषयभन्दा सुशासन कायम गर्ने विषयसँग सम्बन्धित लोकतान्त्रिक उत्तरदायित्वको रूपमा बुझ्नु आवश्यक देखिन्छ ।

२९. जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनको कानूनी हैसियत एवम् यसबाट खडा हुने नैतिक प्रश्न सम्बन्धमा यस अदालतबाट व्याख्यासमेत भएको पाइन्छ । अधिवक्ता कमलेश द्विवेदी वि. प्रधानमन्त्री तथा

मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत^{१६} भएको विवादका सन्दर्भमा यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासबाट **"आयोगको प्रतिवेदनको कुनै महत्त्व हुँदैन भन्ने होइन । आयोग गठन गर्ने निकायले आयोगको अध्ययन र विशेषज्ञताको लाभ अवश्य पनि लिन सक्तछ र त्यसलाई कानूनी वा अन्य कारवाहीको आधार बनाउन सकिन्छ"** भनी व्याख्या भई सिद्धान्त कायम गरिएको देखिन्छ । माननीय न्यायाधीश कल्याण श्रेष्ठबाट व्यक्त उक्त बहुमतको रायअनुकूल हुने गरी उल्लिखित विवाद निरूपणकै सन्दर्भमा माननीय न्यायाधीशद्वय श्री अनुपराज शर्मा र श्री दामोदरप्रसाद शर्माले **"समाजको नजरमा जनआन्दोलनको दमन, सत्ता, शक्ति र पदको दुरुपयोग, मानव अधिकारको उल्लङ्घन जस्ता कसुरमा जाँचबुझ आयोगले दोषी देखाएका व्यक्तिहरू आयोगको वैधतालाई हाँक दिई आयोगको प्रतिवेदन बदर वातिल नभएसम्म दोषी नै रहन्छन"**^{१७} भनी अझ प्रस्टसँग व्यक्त गर्नु भएको छुट्टै रायको प्रस्तुत विवाद निरूपणका सन्दर्भमा खास अर्थ र विशेष महत्त्व रहेको देखिन्छ । यसैगरी, सुनिलरन्जन सिंहले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतबाट **"मानव अधिकार उल्लङ्घनको घटनामा संलग्न भए नभएको र मानव अधिकार एवं कानूनी राज्यमा आस्था भए नभएको नहेरी कुनै सार्वजनिक उत्तरदायित्व वहन गर्ने व्यक्तिलाई राज्य सत्ताको उपयोग गर्ने किसिमको खास जिम्मेवारी दिँदा राज्य र सर्वसाधारण थप संकटमा पर्न सक्ने"**^{१८} भनी व्याख्या गरिएको पाइन्छ । उल्लिखित नजिर पनि प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा मननयोग्य देखिन्छ ।

३०. वस्तुतः जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदन स्वतः लागू हुने कुरा होइन । यसलाई लागू गर्न

१६ नैकाप २०६४, नि.नं.७८६६, पृ.८७३

१७ ऐ.ऐ. पृ.९४९

१८ सुनिलरन्जन सिंहसमेत विरुद्ध कुवेरसिंह रानासमेत भएको ०६७-wo-१९९८, उत्प्रेषण, निर्णय मिति ०६९।४।२८

प्रचलित कानूनबमोजिम सम्बन्धित अख्तियारवाला वा अधिकारप्राप्त अधिकारीले कानूनी प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने हुन्छ । तर यसको तात्पर्य आयोगको प्रतिवेदनले कुनै नैतिक मूल्य (Moral Value) सिर्जना गर्दैन भन्ने पनि होइन । औपचारिक तवरबाट कानूनबमोजिम गठित आयोगले छानबिन गरी पहिचान गरेको तथ्य र प्रस्तुत गरेको सिफारिसबाट कम्तिमा पनि लक्षित व्यक्तिउपर वैधानिकरूपमा नैतिक प्रश्न खडा हुन पुग्दछ । यसरी खडा भएको प्रश्नको पद्धतिगत तवरबाट निरूपण नभएसम्म त्यस्ता व्यक्तिलाई **"उच्च नैतिक चरित्र"** भएको व्यक्ति भनी मान्नु उचित हुँदैन । विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीउपर रायमाझी आयोगले मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको, सरकारी स्रोत साधन र शक्तिको दुरुपयोग गरेको भनी दोषीको रूपमा औल्याई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ६९ बमोजिम सजाय हुनुपर्ने भनी दिएको प्रतिवेदन कार्यान्वयन प्रक्रिया अन्तिम चरणमा रहेको स्थितिमा निजले राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदबाट राजीनामा दिई पदबाट अवकाश लिएकोसम्म देखियो । निजउपर आयोगको प्रतिवेदनमा लगाइएको दोष वा खडा भएका प्रश्नहरूको निरूपण भई निजलाई निर्दोष ठहर गरिएको स्थिति देखिन आएन । यसरी कानूनबमोजिम खडा भएको आयोगको प्रतिवेदनमा दोषी भनी किटान गरिएका व्यक्तिलाई अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म **"उच्च नैतिक चरित्र"** भएको व्यक्ति वा **"ख्याति प्राप्त व्यक्ति"** भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन । माथि उल्लेख गरिएका तथ्यहरूको समग्रमा मूल्याङ्कन गर्दा पद र शक्तिको दुरुपयोग, मानव अधिकार हनन् गरेको भन्ने अवस्था कुनै पनि पद वा तहका राष्ट्र सेवकका लागि वाञ्छित कुरा देखिँदैन । पद र शक्तिको दुरुपयोग गरी मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको भनी कानूनबमोजिम गठित आयोगले प्रतिवेदन दिएको हुनु, बहाल रहेको मुख्य सचिवको पदबाट हटाई राष्ट्रिय योजना आयोगमा तदर्थ व्यवस्था मिलाई सुरुवा गरिनु,

निलम्बन गरिनु, पदबाट बर्खास्त गर्ने प्रक्रिया अपनाइनु, स्पष्टीकरण सोधिनु र दोस्रो पटक स्पष्टीकरण नै पेस नगरी म्याद गुजार्नु, सरुवा भएको कार्यालयमा हाजिर हुन भनी सार्वजनिक सूचना जारी गर्दासमेत हाजिर हुन नजानु जस्ता कुराहरूबाट निजको स्वाभाविकरूपमा रहने ख्यातिमा असामान्य क्षयीकरण हुन पुगेको देखिन्छ। यसबाट “उच्च नैतिक चरित्र” मा समेत गम्भीर प्रश्न खडा भएको छ। निजामती सेवातर्फको उच्चतम पदमा पुगेको व्यक्तिबाट यस प्रकारको व्यवहार देखिनु अस्वाभाविक कुरा हो। पदीय जिम्मेवारी प्रतिकूलका यस प्रकारको आचरण र व्यवहारबाट अनुशासनका सीमा र मर्यादाहरू भत्किन पुग्दछन्, सुशासनको अभिष्ट पूरा हुँदैन। यस अवस्थामा तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५)(ग) र (ङ) मा उल्लेख भएअनुसारको “ख्याति” र “उच्च नैतिक चरित्र” सम्बन्धी योग्यता विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको थियो भनी मान्न मिलेन।

३१. न्यायिक निकाय र न्यायिक प्रक्रियाबाट निकर्षण नभएको जाँचबुझ आयोगको प्रतिवेदनमा उल्लिखित व्यहोराकै आधारमा दोषी करार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(५) ले प्रदान गरेको **“कुनै अभियोग लगाइएको व्यक्तिलाई निजले गरेको कसुर प्रमाणित नभएसम्म कसुरदार मानिने छैन”** भन्ने हकको बर्खिलाप हुन जान्छ भन्ने समेत विपक्षी तर्फबाट जिकिर लिइएको पाइयो। यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट रिट निवेदन खारेज गर्दासमेत उक्त प्रावधानलाई आधारको रूपमा ग्रहण गरिएको देखिन्छ। तसर्थ यस विषयमा पनि केही कुरा उल्लेख गर्नु आवश्यक हुन आयो। निसन्देहः कुनै व्यक्तिउपर लगाइएको अभियोग प्रमाणित नभएसम्म निजलाई दोषी मान्न मिल्दैन। यो फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त र संविधानद्वारा प्रदत्त न्यायसम्बन्धी हकको विषय पनि हो। न्यायिक प्रक्रियाबाट प्रमाणित

नभएसम्म कसैलाई पनि दोषी वा कसुरदार मान्न हुँदैन। यस हदमा उल्लिखित तर्कसँग बिमती राख्नु पर्ने कुनै कारण छैन। तर प्रस्तुत विवादको प्रसङ्ग दोषी ठहर भएको अवस्था छ वा छैन भन्ने होइन। कसुर ठहर हुनु र उच्च नैतिक चरित्र कायम हुनु एउटै वा उस्तै कुरा होइनन्। कसुर ठहर हुनका लागि अभियोजन लगाइएको र न्यायिक प्रक्रियाबाट कसुरको निरूपण भएको हुनु आवश्यक हुन्छ। उच्च नैतिक चरित्रसम्बन्धी प्रश्न अभियोजन र न्यायिक प्रक्रियाबाट मात्र निरूपण हुने विषय देखिँदैन। केही अवस्थामा “नैतिक पतन देखिने अवस्थाको” निर्धारण न्यायिक प्रक्रियाबाट हुन सक्दछ। तर सामान्यतयाः फौजदारी न्याय प्रक्रियाबाट “उच्च नैतिक चरित्र” भएको भनी ठहर गरिरहनु पर्ने स्थिति वा अवस्था नै रहँदैन। कसैको नैतिक चरित्र “उच्च” छैन भन्नु र कुनै कसुरको “दोषी” भन्नु फरक-फरक कुरा हुन्। कुनै व्यक्तिमा उच्च नैतिक चरित्रको अभाव कायम रहन सक्दछ, तर निज “कसुरदार” नहुन पनि सक्दछ। “उच्च नैतिक चरित्र” को विषय मूलतः सामाजिक मान्यता, सन्दर्भ र परिस्थितिसँग जोडिएको विषय देखिन्छ भने “कसुर” मूलतः फौजदारी कानून उल्लङ्घनको विषय देखिन्छ। यी दुई भिन्न-भिन्न कुरालाई समानार्थी अभिव्यक्तिको रूपमा हेर्नु, बुझ्नु वा ग्रहण गर्नु तर्कपूर्ण हुँदैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(५)(ङ) बमोजिम “उच्च नैतिक चरित्र” भएको वा नभएको प्रमाणित हुनका लागि धारा २४(५) बमोजिम कसुर प्रमाणित हुनुपर्दछ भनी यसलाई पूर्वसर्तको रूपमा हेर्नु र अर्थ लगाउनु मनासिब देखिँदैन। धारा २४(५) मा रहेको प्रावधान फौजदारी न्यायको हकसम्बन्धी व्यवस्था हो र न्याय निरूपण प्रक्रियामा यसलाई महत्त्वका साथ हेरिनु पर्ने हुन्छ। यसप्रकारको प्रावधानलाई तानतुन पारेर “उच्च नैतिक चरित्र” निर्धारणको मापदण्डको रूपमा ग्रहण गर्नु तार्किक दृष्टिकोण हुँदैन। प्रस्तुत विवादमा विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीलाई कुनै फौजदारी कसुरको

दोषी ठहर गरिएको छ वा छैन भन्ने नभएर संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्त गर्दा आवश्यक हुने “उच्च नैतिक चरित्र” छ वा छैन भन्ने प्रश्नमा विचार गर्नुपर्ने अवस्था हुँदा संविधानको धारा २४(५) सान्दर्भिक हुने देखिएन।

३२. नैतिक पतन, खराब चरित्र, असल चरित्र, असल चालचलन, उच्च नैतिक चरित्र आदि विविध चारित्रिक अवस्थाहरूको वर्णन व्यवहारिक जीवनमा हुने गरेको पाइन्छ। यसमध्ये “नैतिक पतन कायम हुने” भनी केही विवादका सन्दर्भमा अदालतबाट ठहर भएको दृष्टान्त पनि पाउन सकिन्छ। तर नैतिक पतन मानिने अवस्थाहरूको पनि पूर्ण-सूची (Exhaustive List) तयार भएको देखिँदैन। नैतिक पतन हुनेबाहेक अन्य प्रकारका चारित्रिक अवस्था कायम छ वा छैन भनी कुनै फौजदारी विवादको सन्दर्भमा निरूपण गर्ने गरिएको देखिँदैन। वस्तुतः फौजदारी विवादमा अमुक कसुर ठहर हुन्छ वा हुँदैन भनी निरूपण गरिन्छ, व्यक्तिको नैतिक-स्तरको निर्धारण गर्ने अवस्था रहँदैन। विषय र प्रसङ्गअनुसार सापेक्षिकरूपमा सामाजिक सन्दर्भमा नैतिक चरित्रसम्बन्धी कुराहरूको निर्धारण गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ। उदाहरणका लागि: फौजदारी कसुर गरेबापत कारागारमा रहेका कैदीहरूको समेत “चालचलनको” मूल्याङ्कन गरिन्छ र “असल चालचलन वा असल आचरण” भन्ने आधारमा केही प्रतिशत कैद छुट दिनेसमेत गरिन्छ। यो “असल चालचलन” भन्नुको तात्पर्य उच्च नैतिक चरित्र भनेको होइन भन्ने कुरा यसको प्रयोगको क्षेत्र र निर्धारण प्रक्रियाबाट नै प्रस्ट हुन्छ। कैदीको असल चालचलन अदालतबाट ठहर गरिरहनु पर्ने विषय पनि बन्ने गर्दैनन्। यसैगरी उच्च नैतिक चरित्रको कुरा पनि फौजदारी मुद्दाको रोहमा अदालतद्वारा घोषित गरिने विषय हुँदैन। यो त विषयगत सन्दर्भमा अन्य परिस्थितिजन्य अवस्थाहरूको सापेक्षतामा मूल्याङ्कन र यकिन गरिने विषय हो। यसप्रकारको

मानवीय आचरण र व्यवहारसँग जोडिएको विषयलाई संविधानद्वारा प्रदत्त फौजदारी न्यायसम्बन्धी मौलिक हकको विषयको रूपमा हेर्नु र त्यही मापदण्डका आधारमा प्रयोगमा ल्याउनु विवेकपूर्ण र तार्किक विषय बन्दैन।

३३. उच्च नैतिक चरित्रका सन्दर्भमा विचार गर्ने क्रममा विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीले पेस गरेका विवरणको यथार्थता सम्बन्धमा पनि केही तथ्य उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ:

(क) रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका क्रममा सफाइ पेस गर्न स्पष्टीकरण माग भएअनुसार “मैले स्पष्टीकरण दिए उप्रान्त सो स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको” भनी विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीले यस अदालतमा पेस गरेको लिखित जवाफमा उल्लेख गरेको पाइयो। निजतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले समेत यसैबमोजिमको जिकिर गर्नु भएको छ। तर, यो विवरण (तथ्य) गलत हो भन्ने कुरा प्राप्त अभिलेखबाट प्रमाणित भएको छ। पहिलो पटक सोधिएको स्पष्टीकरणमा चित्त नबुझेको भनी नेपाल सरकार (म.प.) को निर्णयबमोजिम दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोधिएको देखिन्छ। सोसम्बन्धी पत्र निज लोकमान सिंह कार्कीलाई बुझाउन पटक-पटक प्रयास गर्दा पनि नसकिएको कुरा राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालयको च.नं. ५१३ मिति २०६४/८/३ को मिसिल संलग्न पत्रबाट देखिन्छ। त्यसपछि गोरखापत्र दैनिकमा सूचना प्रकाशित गर्ने गरी मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६५/१/२२ मा निर्णय भएअनुसार मिति २०६५/२/१५ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी स्पष्टीकरण पेस गर्न सूचित गरिएकोसमेत अभिलेखबाट पुष्टि भएको

छ । तर निजले सोबमोजिम स्पष्टीकरण पेस नगरेको र अन्तमा निजलाई बर्खास्त गर्न मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५/३/२४ को निर्णयानुसार लोक सेवा आयोगमा परामर्शका लागि मिति २०६५/३/२७ मा लेखी पठाएकोसमेत देखिन्छ । यसप्रकार रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनको प्रक्रिया मिति २०६३/१२/१ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट प्रारम्भ भएको र २०६५ साल आश्विनको मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार २०६५/५/२५ देखि राजीनामा स्वीकृत भई निज लोकमान सिंह कार्की सेवा निवृत्त भएपछि कारवाही प्रक्रिया कुनै तार्किक निष्कर्षमा नपुग्दै रोकिन पुगेको देखिन्छ । सरकारको मुख्य सचिव भइसकेका व्यक्तिलाई उपर्युक्तानुसार दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोधिएको र अन्य विविध कारवाही प्रक्रिया अपनाइएको कुरा थाहा थिएन होला भनी मान्न सकिँदैन । तसर्थ **“स्पष्टीकरण दिए उप्रान्त सो स्पष्टीकरणमा चित्त बुझी थप कुनै कारवाही नभएको”** भनी निजले उल्लेख गरेको तथ्य यथार्थपरक देखिएन ।

(ख) संवैधानिक परिषद्मा पेस गरेको आफ्नो वैयक्तिक विवरणमा निज लोकमान सिंह कार्कीले आफूउपर भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्दा चलेको सन्दर्भलगायत रायमाझी आयोगको प्रतिवेदन कार्यान्वयनका सन्दर्भमा भएका काम कारवाही तथा सफाइपेस गर्न स्पष्टीकरण सोधिएको विषयमा कुनै कुरा उल्लेख गरेको देखिएन । वैयक्तिक विवरणमा उल्लेख नगर्दा पनि हुने यो कुनै सामान्य विवरण होइन । नैतिक चरित्र र ख्यातिको कुरासँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने यस प्रकारका विवरण प्रकट नगर्नु शोभनीय कुरा मान्न सकिँदैन । आफ्नो

योग्यतासँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण विवरण प्रकट नगरेको कारणबाट निजले सत्य-तथ्य व्यहोरा प्रकट नगरी लुकाएको भन्नु पर्ने अवस्थासमेत देखिन आएको छ ।

(ग) निज लोकमान सिंह कार्कीले राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदबाट दिएको राजीनामा वि.सं. २०६५/५/२५ देखि लागू हुने गरी स्वीकृत भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । तदनुसार निजले सन् २००८ सेप्टेम्बर १० का दिन राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदबाट अवकाश प्राप्त गरेको देखिन्छ । तर निजले संवैधानिक परिषद्मा पेस गरेको आफ्नो **“कार्य अनुभवको विवरणमा”** मुख्य सचिवको पदमा **“इ.सं. अप्रिल, २००६ देखि २००९ सम्म”** (काम गरेको) भनी उल्लेख गरेको देखियो । राष्ट्रिय योजना आयोगको मुख्य अधिकृत पदमा सरुवा भएको सन्दर्भ नै विवरणमा खुलाएको पाइएन । सन् २००८ मा नै अवकाश पाएका व्यक्तिले सन् २००९ सम्म काम गरेको भनी देखाउनु उचित थिएन । यस प्रकार निजले पेस गरेको विवरण स्पष्टतः अपूर्ण र गलत देखिन्छ ।

३४. राज्यको कुनै पनि सार्वजनिक जवाफदेहीताको पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिले पेस गरेको विवरण सही, सत्य, वास्तविक र यथार्थपरक हुनुपर्दछ । खुलाउनु पर्ने कुनै आधारभूत विवरण नखुलाउनु, नभएको विवरण प्रस्तुत गर्नु, वा गलत विवरण प्रस्तुत गर्नु स्वयम्मा आपत्तिजनक कुरा हो । यो सम्बन्धित व्यक्तिको अयोग्यताको विषय पनि हो । कसैले राज्यलाई गलत विवरण प्रस्तुत गरी झुक्याई नाजायज तवरबाट फायदा लिने दुष्प्रयास गरेमा त्यस्ता व्यक्तिलाई पदमा कायम रहन दिनु

उचित हुँदैन, पदबाट हटाउनुका अतिरिक्त निजउपर थप कानूनबमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने अवस्था पनि सिर्जना हुन पुग्दछ । यस सन्दर्भमा पि.जे. थोमसको विवादमा^{१९} भारतीय सर्वोच्च अदालतबाट गरिएको व्याख्या उल्लेखनीय देखिन्छ । पि.जे.थोमसलाई Central Vigilance Commission (CVC)^{२०} को प्रमुख पदमा High Powered Committee (HPC) को सिफारिसअनुसार राष्ट्रपतिबाट नियुक्त गरिएको थियो । निज विरुद्ध केही वर्ष पहिले भ्रष्टाचारको अभियोगमा मुद्दा चलेको थियो, तर निजलाई दोषी ठहर गरी निर्णय भएको थिएन । यसबीच Department of Personnel and Training ले थोमस उपरको मुद्दा नै फिर्ता लिन भनी कारवाही चलाएको थियो । पछि सन् २००७ मा उनी केरला राज्यको मुख्य सचिव पदमा नियुक्त भए, सन् २००८ मा CVC ले उनलाई सबै अभियोगबाट सफाइसमेत दिएको थियो । तर पि.जे.थोमसले HPC मा आफ्नो विवरण पेस गर्दा उल्लिखित विवरणहरू प्रस्तुत गरेका थिएनन् । भ्रष्टाचारको अभियोगमा कारवाही चलेको कुराको विवरण प्रस्तुत नगरी लुकाएको भन्ने आधारमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले थोमसको नियुक्ति नै बदर गरेको पाइन्छ ।^{२१} उल्लिखित निर्णयका दृष्टिले हेर्दा

१९ Centre for PIL & Anr Vs. Union of India & Anr; Writ petition No. 348 of 2010; 3 March 2011; Supreme Court of India

२० Central Vigilance Commission नेपालको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग प्रकृतिको मिल्दोजुल्दो किसिमको आयोग हो र यसको प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति High Powered Committee को सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट हुने गर्दछ ।

२१ "We may reiterate that institution is more important than an individual.... In the present case, the HPC has failed to take this test into consideration. The recommendation dated 3rd September, 2010 of HPC is entirely premised on the blanket clearance given by CVC on 6th October, 2008... .. The menace of corruption cannot be permitted to be hidden under the carpet of legal technicalities and in such cases probes conducted are required to be determined on facts and

विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्कीले पेस गरेको केही विवरण अपूर्ण, भ्रमपूर्ण र गलत देखिएको कारणबाट पनि निजको नियुक्तिलाई वैध मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन ।

३५. नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले प्रयोग गरेको स्वविवेक वा बुद्धिमत्ताको अन्तर्भ्रम प्रवेश गरी अदालतबाट योग्यताको परीक्षण गर्नुहुँदैन भनी विपक्षी तर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभएको छ । तसर्थ यस सम्बन्धमा पनि केही प्रसङ्ग उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । वस्तुतः नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले प्रयोग गर्ने बुद्धिमत्ता वा स्वविवेकका कतिपय पक्ष न्यायिक परीक्षणयोग्य विषय नबन्न पनि सक्दछन् । सिफारिस कर्ता निकायको स्वविवेकका केही वाञ्छित वा स्वीकृत क्षेत्रहरू (Margin of Appreciation) रहन्छ । स्वविवेकीय वा तजबिजी अधिकार प्रयोग भएको स्थितिमा निर्णयमा उल्लेख भएका आधार र कारणको पर्याप्तता वा अपर्याप्तताको न्यायिक परीक्षण गर्ने क्षेत्र केही सीमित र सङ्कुचित हुन सक्दछन । तर गरिएको निर्णयमा आधार र कारण खुलाइएको छ वा छैन र यसरी खुलाइएको कुराबाट सम्बन्धित व्यक्तिको योग्यता वा अयोग्यतालाई वस्तुगतरूपमा प्रतिबिम्बित गर्दछ वा गर्दैन भन्ने कुरा स्वभावतः न्यायिक परीक्षणको विषय बन्दछ । सिफारिस गर्ने निकायलाई कानूनले निरङ्कुश अधिकार प्रदान गरेको छैन । सिफारिस गर्ने निकायले आफ्नो बुद्धिमत्ता र सविवेक वस्तुगतरूपमा प्रयोग गरेको छ भन्ने कुरा गरिएको निर्णय व्यहोरा र निर्णय प्रक्रियाबाट पनि देखिनु पर्दछ । अन्यथा बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको भन्ने कुराको आडमा स्वेच्छाचारिताले प्रश्रय पाउने खतरा रहन्छ । स्वेच्छाचारितालाई अदालतले मान्यता दिन हुँदैन, त्यसमा नियन्त्रण in accordance with law ... .. For the above reason, it is declared that the recommendation made by the HPC on 3rd September, 2010 is non-est in law".

कायम गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । यो नै न्यायिक कार्यको धर्म पनि हो, मर्म पनि हो । यस पृष्ठभूमिमा विवादित सिफारिस गर्दा संवैधानिक परिषद्ले वास्तवमा आफ्नो बुद्धिमत्ता र सद्विवेक प्रयोग गरेको थियो वा थिएन भनी हेर्नु आवश्यक देखिन्छ । संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०/१/२२ को विवादित सिफारिस गर्ने निर्णय हेर्दा निम्नानुसार व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखियो:

“नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (२) बमोजिम नियुक्तिका लागि सोही संविधानको धारा १५८ बमोजिम जारी बाधा अड्काउ फुकाउ आदेशको प्रकरण २० बमोजिम भई आएको राजनीतिक सहमतिसमेतलाई दृष्टिगत गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा रिक्त प्रमुख आयुक्त पदमा लोकमान सिंह कार्की, काठमाडौंलाई सिफारिस गर्ने –

उम्मेदवारको योग्यता, उपयुक्तता र सोको आधार:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) बमोजिम योग्यता पुगेको,
- राजश्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यानुभव हासिल गरी नेपाल सरकारको मुख्य सचिव र सोसरहको पदमा रही निजामती सेवाको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको पदबाट अवकाश प्राप्त । निजको इमानदारी तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्तिका लागि पर्याप्त आधार भएको ।”

३६. संवैधानिक परिषद्को उल्लिखित सिफारिस गर्ने निर्णय व्यहोरालगायतका नियुक्ति प्रक्रियासँग सम्बन्धित अभिलेख अवलोकन गर्दा यसका केही पक्ष कानूनी तथा न्यायिक दृष्टिले दोषपूर्ण देखिन्छन । यसका केही कारणहरू छन:

पहिलो कारण: विवादित निर्णयको अभिव्यक्ति (उतार) बाट संवैधानिक परिषद्ले आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको निर्णय नभएर “राजनीतिक सहमतिको” कार्यान्वयन गरेकोसम्म हो भन्ने देखिन्छ । “**राजनीतिक सहमतिसमेतलाई दृष्टिगत गरी**” भनी नेपथ्यबाट प्राप्त नामको अनुमोदन गरेको देखिनुबाट परिषद्ले आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको ठान्नु तथ्यपरक देखिँदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्तिका सन्दर्भमा कुनै प्रकारको राजनीतिक सहमतिको कुनै परिकल्पना गरेको पाइएन । तथापि, तत्कालीन विशिष्ट राजनीतिक परिस्थितिको परिवेशमा राजनीतिक सहमतितर्फ वाञ्छित हदसम्म दृष्टिगोचर गर्नुपर्ने आवश्यकता थियो होला भन्ने कुरा बुझ्न सकिन्छ । तर यसको तात्पर्य संविधान एवम् कानूनद्वारा निर्धारित सर्त वा मापदण्ड भन्दा बाहिरका कुरालाई समेत मान्यता दिई “राजनीतिक सहमतिका” नाउँमा गरिएको सिफारिसले वैधानिकता प्राप्त गर्दछ भन्ने अवश्य होइन । लोकतान्त्रिक मूल्य मान्यता, कानूनको शासन, संविधानवाद आदिका दृष्टिले हेर्दा राज्यका सबै काम कारवाही र क्रियाकलापको मापन आधार भनेको संविधान नै हो । राजनीतिक गतिविधि, क्रियाकलापसमेत संविधानको दायराभित्र अर्थात् संविधानान्तर्गत

रहेर नै सञ्चालित हुनुपर्दछ । संविधानले निर्धारण गरेको सीमा-रेखा भन्दा बाहिरका राजनीतिक सहमतिले वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैनन् । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था र संविधानवादको मान्यताअनुसार संविधानअनुसार राजनीति निर्देशित र सञ्चालित हुनुपर्दछ; संविधानभन्दा बाहिर गएर राजनीति सञ्चालित हुन सक्दैन । यस पक्षमा संवैधानिक परिषद्ले विवादित नियुक्तिको सिफारिस गर्दा पर्याप्त दृष्टि दिएको पाइएन ।

दोस्रो कारण; निज लोकमान सिंह कार्कीले गरेको सार्वजनिक क्षेत्रको सेवा अवधिलाई संवैधानिक परिषद्ले गोश्वारारूपमा गणना गरेको पाइयो । संविधानद्वारा निर्धारित **“लेखा, राजश्व, इञ्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धान”** को क्षेत्रमध्ये कुन कुन क्षेत्रमा कति अवधि काम गरी अनुभव हासिल गरेको भन्नेतर्फ कुनै वस्तुगत आधार खुलाएको देखिएन । संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०/१/२२ को निर्णयमा यथार्थपरक वस्तुतथ्य उल्लेख नगरी गोश्वारा तवरबाट “राजश्व, विकास र अनुसन्धानका क्षेत्रमा दुई दशकभन्दा बढी कार्यानुभव हासिल गरेको” भनी उल्लेख गरेको देखियो । संविधानद्वारा निर्धारित विषयगत क्षेत्रमा २० वर्ष कार्य गरेको अनुभव नदेखिएको सम्बन्धमा माथि नै विवेचना गरी सकिएको छ । यस पक्षमा संवैधानिक परिषद्को दृष्टि पुगेको पाइएन ।

तेस्रो कारण; संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) मा रहेको **“परिषद्ले उपदफा (१) बमोजिम**

कुनै व्यक्तिलाई नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्दा निजको सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमानदारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्नुपर्नेछ” भन्ने प्रावधानतर्फ पनि यस प्रसङ्गमा दृष्टि दिनु आवश्यक छ । उक्त दफामा रहेको व्यवस्थाअनुसार कुनै व्यक्तिलाई संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्दा संवैधानिक परिषद्ले निजको “सामाजिक प्रतिष्ठा, उच्च नैतिक चरित्र, इमानदारिता, निजप्रतिको जनभावना तथा निजले पहिले गरेको सेवा र पेसागत अनुभवसमेतलाई विचार गर्नु” अनिवार्य देखिन्छ । यी समग्र पक्षमा विचार गरी ऐनद्वारा निर्देशित कुराहरूतर्फ दृष्टिगत गरी विवादित सिफारिस गरिएको थियो भन्ने सम्बन्धमा आस्वस्त हुने अवस्था प्रस्तुत हुन आएका मिसिल कागजातबाट देखिन आएन ।

चौथो कारण; विपक्षीमध्येका लोकमान सिंह कार्की जनआन्दोलनका क्रममा सत्ता, शक्ति, पदको दुरुपयोग र मानव अधिकारको उल्लङ्घन गर्ने दोषी भनी रायमाझी आयोगबाट कारवाहीका लागि सिफारिस भएका व्यक्ति भन्ने देखिएको छ । उक्त सिफारिसको कार्यान्वयनका क्रममा सरकारले निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी कारवाही चलाएको, दुई पटक स्पष्टीकरण सोधिएको र लोक सेवा आयोगसँग बर्खास्त गर्न सहमतिसमेत माग गरिएको देखिन्छ । यस पक्षमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी (अन्देखा गरी) नियुक्तिका लागि सिफारिस गरिएको देखियो ।

पाँचौं कारण; सम्बन्धित उम्मेदवारले पेस गरेको विवरण, जानकारी तथ्यपरक भए

नभएको कुराको परीक्षण गरी यकिन गर्नु निर्णय गर्ने निकायको कर्तव्य र जिम्मेवारी हुन्छ । गलत विवरण प्रस्तुत गर्नु स्वयम्मा अयोग्यताको विषय बन्दछ । लोकमान सिंह कार्कीले संवैधानिक परिषद्मा पेस गरेको वैयक्तिक विवरण हेर्दा केही तथ्य यथार्थपरक देखिएन^{२२} । तर, निजको वैयक्तिक विवरण यथार्थपरक छ वा छैन भन्ने तर्फ संवैधानिक परिषद्ले कुनै दृष्टि दिएको पाइएन । नियुक्तिसम्बन्धी संवैधानिक परिषद्बाट प्राप्त फायल हेर्दा शैक्षिक योग्यता, कार्यानुभवलगायत व्यक्तिगत विवरण पुष्ट्याई हुने कुनै पनि प्रमाणपत्र, अभिलेख कागजात पेस गरिएको (फायल संलग्न रहेको) देखिएन । संविधानले तोकेको न्यूनतम योग्यतासम्बन्धी कुराहरू नियुक्तिको सिफारिस गर्दा अभिलेखमा संलग्न राख्नु र सोको मूल्याङ्कन गरिनु अनिवार्य हुन्छ त्यस्ता कुनै अभिलेख नै नहेरी संवैधानिक परिषद् कसरी निज लोकमान सिंह कार्कीको योग्यता सम्बन्धमा सन्तुष्ट भयो भन्ने कुरा अनुत्तरित देखिन्छ ।

छैटौं कारण: नियुक्तिका लागि अन्य व्यक्तिहरू पनि स्वभावतः सम्भाव्य उम्मेदवार थिए होलान् । त्यसमध्ये को श्रेष्ठतम् उम्मेदवार हो भन्नेतर्फ कुनै मूल्याङ्कन भएको प्राप्त अभिलेखबाट देखिन आएन । परिणामतः उपलब्ध योग्य उम्मेदवारहरू मध्ये योग्यतम् व्यक्तिको छनौट गरिनु पर्ने मान्यताको उपेक्षा

२२ निजले मुख्य सचिवको पदबाट सन् २००९ मा अवकाश पाएको भनी उल्लेख गरेको विवरण यथार्थपरक देखिँदैन । निजउपर भएको कारवाहीसम्बन्धी तथ्यहरू नखुलाएको (लुकाएको), थाहा भएका (थाहा पाउन सक्ने) तथ्यहरू पनि थाहा थिएन भनी उल्लेख गरेको देखियो । यस सम्बन्धमा माथि नै विवेचना गरिसकिएको छ ।

हुन पुगेको देखियो ।

सातौं कारण: निज लोकमान सिंहउपर २०५३ सालमा सुनकाण्डसम्बन्धी भ्रष्टाचार मुद्दा चलेको कुरालाई निजले संवैधानिक परिषद्मा पेस गरेको विवरणमा उल्लेख गरेको देखिएन । निजले उक्त मुद्दामा साधिकार अदालतबाट सफाइ पाएको र सो फैसला अन्तिम भई बसेको कुरामा विवाद छैन । तथापि जुन आयोगले निजउपर भ्रष्टाचारको अभियोग लगाई मुद्दा चलाएको थियो, सोही आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्दा जनमानसमा कस्तो प्रभाव पर्ला भनी नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने निकायले आफ्नो उच्च बुद्धिमता (Best Wisdom) प्रयोग गर्ने विषयको रूपमा यसलाई हेर्नु पर्ने थियो । यस सम्बन्धमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले पि.जे.थोमसको विवादमा गरेको व्याख्या उल्लेखनिय छ ।^{२३} तर संवैधानिक परिषद्ले यस पक्षमा कुनै दृष्टि दिएको देखिएन ।

२३ यस विषयमा पि.जे.थोमसको विवादमा भारतीय सर्वोच्च अदालतले भनेको छ: "When institutional integrity is in question, the touchstone should be "public interest" which has got to be taken into consideration by the HPC and in such cases the HPC may not insist upon proof. It should not be understood to mean that the personal integrity is not relevant. It certainly has a corelationship with institutional integrity. The point to be noted is that in the present case the entire emphasis has been placed by the CVC, the DoPT and the HPC only on the bio-data of the empanelled candidates. None of these authorities have looked at the matter from the larger perspective of institutional integrity including institutional competence and functioning of CVC..."

३७. उल्लिखित विविध कारणहरूबाट विवादित सिफारिस यान्त्रिक र स्वेच्छाचारीपूर्ण देखिएको छ। संवैधानिक परिषद्ले वास्तविक अर्थमा आफ्नो बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको पाइएन। यस अवस्थामा निर्णयकर्ताले बुद्धिमत्ता प्रयोग गरेको भन्ने जिकिरको आडमा स्वेच्छाचारी तवरबाट भएको निर्णयले कानूनी वैधता प्राप्त गर्न सक्ने देखिँदैन। संवैधानिक परिषद्को यस प्रकारको काम कारवाहीलाई न्यायिक परीक्षणको विषय होइन भन्नु उचित हुँदैन।

३८. अब यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको आदेश मिलेको छ वा छैन, निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषण तथा परमादेशको आदेश जारी हुने, नहुने के हो ? भन्ने पाँचौं प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरिन्छ। माथि विश्लेषण गरिएका आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) (ग) बमोजिमको “लेखा, राजश्व, इन्जिनियरिङ, कानून, विकास वा अनुसन्धानको क्षेत्रमा कम्तीमा बीस वर्ष काम गरी अनुभव र ख्याति प्राप्त गरेको” भन्ने योग्यता विपक्षी लोकमान सिंह कार्कीमा रहेको देखिएन; धारा ११९ को उपधारा (५)(ङ) बमोजिमको “उच्च नैतिक चरित्र कायम भएको” पनि पाइएन; निजले प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्त हुनका लागि विवरण पेस गर्दा झुठ्ठा विवरण पेस गरेको र अयोग्यतासम्बन्धी वास्तविक विवरण उल्लेख नगरी लुकाएकोसमेत देखिन आयो। संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिस गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ११९ को उपधारा (५) तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिमको योग्यता निजमा रहेको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा वस्तुगत तथ्यहरू परीक्षण नगरी हचुवा र स्वेच्छाचारी तवरबाट सिफारिस

गरिएको देखियो। यस अवस्थामा भएको निजको नियुक्तिलाई संविधान एवम् कानूनअनुकूल मान्न मिलेन। तसर्थ, रिट निवेदन खारेज हुने ठहर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।६।८ मा भएको निर्णय उल्टी हुन्छ र तत्काल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९ को उपधारा (५) को देहाय (ग) र (ङ) बमोजिमको योग्यता नभएको व्यक्ति श्री लोकमान सिंह कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्न सिफारिस गर्ने गरी भएको संवैधानिक परिषद्को मिति २०७०।१।२२ को निर्णय, सो सिफारिसबमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०७०।१।२५ मा गरिएको नियुक्ति, सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशबाट निज लोकमान सिंह कार्कीलाई गराइएको प्रमुख आयुक्त पदको सपथलगायत निजलाई नियुक्ति गर्दाका सन्दर्भमा भएका काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ।

३९. सार्वजनिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनका क्षेत्रमा देखापर्ने अनियमितता, भ्रष्टाचार जस्ता कुरामा निगरानी र नियन्त्रण कायम राखी सुशासन कायम गराउने एउटा संयन्त्रको रूपमा नेपालको संविधानमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको व्यवस्था भएको हो। कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा कानूनबमोजिम अनुसन्धान गर्ने गराउने र सो अपराधमा संलग्न व्यक्तिउपर अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने अधिकार आयोगमा रहेको छ। देशमा सुशासन कायम राख्न र भ्रष्टाचार निवारण गर्न उक्त आयोगले गहनतम जिम्मेवारी र भूमिका निर्वाह गर्नुपर्दछ। यसका लागि आयोगको काम कारवाही प्रभावकारी हुनु वाञ्छनीय छ। संविधान र कानूनद्वारा तोकिएको अधिकारको प्रयोग गर्न र कर्तव्यको पालना गर्नमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग स्वतन्त्र र सक्षम

रहनुपर्दछ भन्ने अभिप्रायले संविधानमा आवश्यक प्रावधानहरू समावेश भएका छन्। कुनै पनि कारणबाट उक्त आयोगको काम कारवाहीमा असर पर्ने वा व्यवधान पैदा हुने स्थिति उत्पन्न हुन नदिनेतर्फ राज्यका अन्य निकायहरूको समेत सजगता आवश्यक ठानिन्छ। संविधानद्वारा खडा गरिएका अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलगायतका अन्य आयोगहरूले स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सक्षमरूपमा आ-आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य र दायित्व निर्वाह गर्न सक्ने अनुकूल वातावरण र परिस्थितिको निर्माण गर्नु नेपाल सरकारको समेत जिम्मेवारी रहेको देखिन्छ।

४०. कुनै पनि संस्था वा निकायको सक्षमता वा प्रभावकारिता त्यसमा कार्यरत जनशक्तिको योग्यता र क्षमतासँग अन्योन्याश्रितरूपमा अन्तर-सम्बन्धित रहन्छ। संस्थाका संचालकहरू सुयोग्य भएमा मात्रै सुखद परिणाम निस्कन सक्तछ। अयोग्य, असक्षम, भ्रष्ट वा उच्च नैतिक चरित्र नभएका व्यक्तिबाट कुनै सुखद अभिष्ट पूरा हुँदैन। त्यस प्रकारका व्यक्तिलाई सम्वेदनशील अख्तियारी सुम्पियो भने अन्ततोगत्वा परिणामप्रत्युत्पादकनै हुनेछ। यसप्रकारको अवस्थापैदा नहोस भन्ने अभिप्रायले सार्वजनिक जवाफदेहिताको संवैधानिक पदमा नियुक्त हुने पदाधिकारीका लागि संविधान एवम् कानूनमा योग्यताका न्यूनतम सर्तहरू निर्धारण गर्नु परेको हो। यसरी तोकिएका योग्यता कुनै अलङ्कारका विषय नभएर व्यवहारिकरूपमा अनुशरण गर्नुपर्ने कुराहरू हुन। यसको पालना गर्नु अनिवार्य छ। उपलब्ध योग्य उम्मेदवारहरू मध्ये पनि योग्यतमलाई छनौट गर्नु सिफारिस गर्ने तथा नियुक्ति गर्ने निकाय वा पदाधिकारीको कर्तव्य बन्दछ। सार्वजनिक प्रशासनको क्षेत्रमा प्रचलित “उपयुक्त ठाउँमा उपयुक्त मानिस” (“Right person in right place”) भन्ने सुत्र संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिका सन्दर्भमा पनि मननयोग्य छ। पदीय

जिम्मेवारीअनुसारको योग्यता र क्षमता वस्तुगत आधारमा यकिन गरेर मात्र योग्यतम् व्यक्तिलाई संवैधानिक अंगको पदाधिकारीको पदमा नियुक्त गरिनु वाञ्छनीय देखिन्छ। योग्यता नै नपुगेका व्यक्तिलाई संवैधानिक पदाधिकारीको पदमा स्वेच्छाचारी तवरबाट नियुक्त गरिएमा संविधानको उल्लङ्घन हुन पुग्दछ।

४१. अतः माथि उल्लेख गरिएका कुराहरूतर्फ समुचित दृष्टि दिई यो आदेशको परिणामस्वरूप रिक्त रहन पुगेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त पदमा हाल प्रचलित नेपालको संविधानको धारा २३८ तथा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ बमोजिमको योग्यता पुगेका व्यक्तिलाई नियुक्तिका लागि सिफारिस गरी नियुक्त गर्नु गराउनु भनी विपक्षीमध्येका संवैधानिक परिषद् तथा सम्माननीय राष्ट्रपतिको कार्यालयका नाउँमा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ।

४२. अब प्रस्तुत विवादको पुनरावलोकन गर्नेसम्बन्धी आदेशपश्चात् यस अदालतबाट जारी भएको लोकमान सिंह कार्कीका नाउँको म्याद तामेली गर्ने सन्दर्भमा बाधा अवरोध गरेको भनी विपक्षी बनाई उजुरी निवेदन/प्रतिवेदन परेका व्यक्तिहरू उपर सजाय हुने, नहुने के हो भन्ने छैठौं प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। सो सम्बन्धमा विचार गर्दा सो म्याद तामेलीको अवस्थामा विपक्षी लोकमान सिंह कार्की स्वयम् उपस्थित भई बाधा विरोध गरेको भन्ने उजुरी व्यहोरा देखिन आएन। म्याद तामेलीको अवस्थामा निज विदेशमा रहेको भन्ने तथ्य निजले पेस गरेको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइयो। निजको अहोत मानेर अन्य व्यक्तिले कार्य गरेको भन्ने पनि तथ्ययुक्तरूपमा पुष्टि भएको देखिन आएन। अर्का विपक्षी प्रमोद कुमार कार्की संयोगवस मात्र सो म्याद तामेली गर्ने स्थानमा पुगेको भन्ने निजको जिकिर रहेको पाइयो। निजले तामेली कार्यमा बाधा विरोध

गरेको भन्ने विश्वास गर्न सकिनेसम्मको अवस्था उजुरी निवेदन एवम् प्रतिवेदनबाट समेत देखिन आएन । तसर्थ लोकमान सिंह कार्की र प्रमोद कुमार कार्कीलाई अ.बं. १११ नं. बमोजिम कुनै सजाय गरी रहनु परेन ।

४३. म्याद तामेली कार्यमा अवरोध पैदा गर्ने भनिएका अन्य व्यक्तिहरू मध्ये तामेलदार शम्भुबहादुर खत्री, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० का वडा कार्यालयका सचिव सरिता राई, सोही वडा कार्यालयका नायब सुब्बा भेषराज अर्याल, प्रहरी कर्मचारी सब इन्स्पेक्टर नकुलराज गौतम र प्रवल थापाले मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. प्रतिकूल कार्य गरी म्याद तामेली कार्यमा अवरोध गरेको र न्यायिक प्रक्रियामा व्यवधान खडा गरेको तथ्य खुलाई उजुरी निवेदन एवं प्रतिवेदन परेको देखियो । यसरी परेका उजुरी निवेदन तथा प्रतिवेदनउपर विश्वास गर्न नहुने अन्यथा कुनै उचित कारण खुल्न आएको पाइएन । विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट निजहरूले सदाशयतापूर्वक म्याद तामेली कार्य गरे गराएको विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिएन । मिसिल संलग्न म्याद तामेली गर्ने स्थानको तस्वीर (डिजिटल प्रति) समेतका प्रमाणहरूबाट उल्लिखित व्यक्तिहरूले अदालतबाट जारी गरिएको म्याद तामेली गर्ने, गराउने कार्यमा अवाञ्छितरूपमा बाधा व्यवधान खडा गरेको तथ्य समर्थित हुन आएको देखियो । अदालतबाट जारी गरिएको म्याद सूचना नियमित र सहज तवरबाट तामेल गर्नु, गराउनु सम्बन्धित कर्मचारीलगायत स्थानीय मानिसहरूको समेत कर्तव्य बन्दछ । म्याद तामेली कार्यमा बाधा अवरोध गराइएमा न्यायिक काम कारवाहीमा अनुचित अवरोध पैदा हुन जान्छ । त्यस प्रकारको क्रियाकलाप मान्य र स्वीकार्य हुन सक्दैन । न्यायिक काम कारवाहीमा सदैव कानूनपरायणताको अपेक्षा रहने गर्दछ । यस प्रतिकूलका कार्य र व्यवहारप्रति सूप्यसहनशीलताको दृष्टिकोण अपनाउनु यस अदालतको पनि कर्तव्य वन्दछ । तसर्थ निज विपक्षीहरूबाट भए गरिएका काम

कारवाही, प्रदर्शित क्रियाकलाप कानून प्रतिकूलका देखिन आएको निज विपक्षीहरू शम्भुबहादुर खत्री, सरिता राई, भेषराज अर्याल, नकुलराज गौतम र प्रवल थापालाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. बमोजिम जनही रु. १,०००।- (एक हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ । साथै, निजहरू मध्येका तामेलदार शम्भुबहादुर खत्री, वडा कार्यालयका सचिव सरिता राई र सब इन्स्पेक्टर नकुलराज गौतमले कानूनबमोजिमको कर्तव्य पालना नगरी न्यायिक प्रक्रियामा अवरोध गर्ने कार्य गरेको, निजहरूको पदीय दायित्वका दृष्टिले कसुरको मात्रा थप गम्भीर रहेको देखिएको हुँदा निजहरू तीन जनाउपर सेवा सम्बन्धित कानूनबमोजिम आवश्यक विभागीय कारवाही गर्न सम्बन्धित अख्तियारवालाहरू समक्ष लेखी पठाई दिनेसमेत ठहर्छ । अरू तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

विपक्षीहरूको जानकारीसहित यो आदेशको कार्यान्वयनका लागि आदेशको प्रतिलिपी साथै राखी श्री महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत पठाई दिनु.. १ म्याद तामेलीतर्फका विपक्षीहरू शम्भुबहादुर खत्री, सरिता राई, भेषराज अर्याल, नकुलराज गौतम र प्रवल थापालाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १११ नं. बमोजिम जनही रु. १,०००।-(एक हजार) जरिवाना हुने ठहर भएकाले सोको लगत राखी कानूनबमोजिम असुल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु..... २ म्याद तामेलीतर्फका विपक्षीहरू मध्येका तामेलदार शम्भुबहादुर खत्री, वडा कार्यालयका सचिव सरिता राई र सब इन्स्पेक्टर नकुलराज गौतमले कानूनबमोजिमको कर्तव्य पालना नगरी न्यायिक प्रक्रियामा अवरोध गर्ने कार्य गरेको सम्बन्धमा आवश्यक विभागीय कारवाही गर्न निजहरूको सेवासँग सम्बन्धित अख्तियारवालाहरू समक्ष लेखी पठाई दिनु ..... ३ यो आदेशको कार्यान्वयन स्थितिको अनुगमन गर्नका लागि यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन

निर्देशनालयलाई लेखी पठाई दिनु । अरु नियमानुसार गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ४

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

न्या. आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद बस्याल र ईश्वरीप्रसाद भण्डारी

इति संवत् २०७३ साल पुस २४ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १७११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७१।११।११
०६५-WO-०५७९

विषय: उत्प्रेषण / प्रतिषेध

निवेदक : उदयपुर जिल्ला, रामपुर ठोकशिला गा.वि.स.

वडा नं. ७ बस्ने खगेन्द्र के.सी. (खड्का) समेत
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, उदयपुरसमेत

- रिट निवेदकले निवेदन पत्रमा दाबी गरेका खोलाको बालुवा, ढुंगा एवं गिट्टीहरू प्राकृतिक स्रोत भएको भन्ने कुरामा विवाद

छैन । यस्ता प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व राज्यमा रहने भए पनि प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा वातावरणलाई प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी मात्र गर्न सकिन्छ । मानव जाति र मानव जीवनको विकास एवं मानव अस्तित्व कायम राख्नको लागि प्राकृतिक स्रोत अपरिहार्य वस्तु भएकाले प्राकृतिक स्रोत कसैको निजी स्वामित्वको वस्तु मान्न मिल्दैन । यस्ता प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोग आम नागरिकको सार्वजनिक हितका लागि प्रयोग गरिने भएकाले यस्ता वस्तुहरूको विनास हुनबाट जोगाउने संरक्षण र संवर्द्धन गर्नु राज्यको दायित्वभित्र पर्ने ।

(प्रकरण नं. ९)

- वस्तुतः प्राकृतिक स्रोतको खोजतलास, उत्खनन र प्रयोगमा ल्याउँदा वातावरण वनजंगल, पानीको स्रोत, वन्यजन्तु, भू-क्षय, वन विनास, वायुमण्डल, वातावरण, मानव बस्ती आदिमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न नदिन त्यस्तो कार्य गर्ने अनुमति प्रदान गर्नुपूर्व वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावको अध्ययन गरेर मात्र अनुमति प्रदान गरिनु पर्दछ । यससम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्था हेर्दा भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ४ र १०, जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा १७, १९ र २०, वन ऐन, २०४९ को दफा ४९, ६८ र ७०, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा वातावरण संरक्षण नियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम वातावरणमा कुनै प्रकारको प्रतिकूल असर नपर्ने देखिएमा मात्र प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन र प्रयोग गर्न सकिने अवस्था हुन्छ तर प्रस्तुत रिट

निवेदनमा उल्लेख गरिएको खोलाहरूबाट ढुंगा, बालुवा जस्ता प्राकृतिक स्रोतउपर स्थानीय निकायको अधिकार भएको भन्ने आधारमा बालुवा ढुंगा निकासी एवं बिक्री गर्ने ठेक्कामा लगाउने कार्यलाई उक्त कानूनी व्यवस्था अनुकूलको कार्य भन्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. १२)

- वस्तुतः विभिन्न मानवीय क्रियाकलापहरूबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्दै गएको तथ्यप्रति कसैको पनि दुईमत हुन सक्दैन। आर्थिक विकासको लागि मानव समुदायले प्राकृतिक स्रोत साधनको उपभोग गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई नकार्न नसकिए पनि मानव क्रियाकलापबाट नै प्रकृतिको अस्तित्व नै खतरामा पर्न लागेको तथ्य पनि शाश्वत छ। आर्थिक विकास नभई मानव जीवनको विकास हुनै नसक्ने हुँदा आर्थिक विकासको द्वार नै बन्द गर्ने वा वातावरणको विनास भइरहने दिने भन्ने दुवै विषयहरू उचित हुन सक्दैन। मानव विकासका लागि आर्थिक उन्नतिको अपरिहार्यतालाई पनि इन्कार गर्न सकिँदैन भने मानववलायत समस्त प्रकृतिको अस्तित्व कायम राख्न वातावरण संरक्षणको विकल्प खोज्न पनि मिल्दैन। यसका लागि विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम गर्दै अघि बढ्नुको कुनै विकल्प नरहने।

(प्रकरण नं. १४)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता नारायणप्रसाद देवकोटा

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता चन्द्रकान्त खनाल
अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६७, अंक १२, नि.नं.८५२१, पृ.२०५३

सम्बद्ध कानून :

- भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९
- जलस्रोत ऐन, २०४९
- वन ऐन, २०४९
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३

आदेश

न्या. सुशीला कार्की : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार रहेको छ।

तथ्य खण्ड:

निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा:

यस उदयपुर जिल्लाबाट सिसुवा खोला, मूर्ति खोला, गिदरी खोला, डुम्रिबोटे खोला, अमन खोला एवम् नदी बगेका छन्। सिसुवा खोला चुरे महाभारतबाट उत्पत्ति भई जिल्ला उदयपुर, रामपुर ठोकशिला गा.वि.स. वडा नं. ७ हुँदै बगेको छ। सो खोलाको दुवैतर्फ स्थानीय जनताको ८०० भन्दा बढी घर धुरी रहेका छन्। सो खोला दिन प्रतिदिन गहिरिँदै जाँदा दुवैतर्फ किनाराको जग्गामा पहिरो जाँदा स्थानीय जनताको घरबासमा खतरा उत्पन्न हुँदै आएको छ र सो खोलाको कारणले वन बिनाससमेत भइरहेको छ।

गिदरी खोला पनि चुरे महाभारतबाट उत्पत्ति भई जिल्ला उदयपुर, ठोकशिला गा.वि.स. वडा नं. ८ र ९ हुँदै बगेको छ। सो खोलाको दुवैतर्फ हजारौं हजार बिगाहा स्थानीय जनताको र सार्वजनिक जग्गा रहेको

छ । यस खोलामा हरेक वर्ष आउने बाढीले खोलाको दुवै किनारा काटेको कारणले पहिरो जाने गरेको छ । जसबाट खोला किनाराका जग्गाहरू क्षतिग्रस्त हुँदै आएका छन् । साथै खोला किनाराका रूख पातहरूलाई पनि यो खोलाले क्षति पुर्याउँदै आएको छ ।

मूर्ति खोला पनि चुरे महाभारतबाट उत्पत्ति भई रामपुर ठोकशिला गा.वि.स. वडा नं. ६ हुँदै बगेको छ । यो खोलाको दुवैतर्फ उक्त वडा नं. ६ मा स्थानीय जनताको घना बसोबास रहेको छ । वर्षायाममा खोलाले दुवैतर्फ कटानी गरी ढुंगा बगाएको कारणले पहिरो गई स्थानीय जनताका घरहरू संकटमा पर्दै आएका छन् ।

डुम्रिबोटे खोला र अमन खोला दुवै खोलाहरू पनि रामपुर ठोकशिला गा.वि.स. वडा नं. १ र ७ को बीचबाट बगेका छन् । यी खोलाको दुवैतर्फ स्थानीय जनताको घना बसोबास रहेको छ । यी खोलाले हरेक वर्ष दुवैतर्फको जमिन कटानी गर्दा पहिरो गई स्थानीय जनता पहिरो पीडित हुने अवस्था छन् ।

उपर्युक्त सिसुवा खोला, गिदरी खोला, डुम्रिबोटे र अमन खोलाहरूको दुवैतर्फ रिटेलिड वाल लगाउन र ढुंगा, बालुवा झिक्नमा प्रतिबन्ध नलगाउने हो भने पहिरो गई भू-क्षय हुने, स्थानीय जनताको घर जग्गा र सार्वजनिक जग्गाहरू पहिरो गई अपूरणीयरूपमा क्षति हुने, वन विनाश हुने आदि कारणबाट वातावरणमा हास आई मानव जाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्राकृतिक तथा भौतिक वस्तुमाथि प्रतिकूल असर पर्ने स्थिति विद्यमान रहेको छ ।

यसरी भू-संरक्षण गर्नुपर्ने उपर्युक्त खोलाहरूबाट विपक्षी नारायणप्रसाद आचार्यले विपक्षी कार्यालयहरूका पदाधिकारीहरूको सहयोग र संरक्षणमा खोला वारी पारीका ढुंगाहरू स्काभेटर मेसिनद्वारा खनी निकाली र खोलाभिन्न रहेका ढुंगाहरू ट्रकमा लोड गरी भारतको निर्मलीतर्फ मिति २०६५।९।१ देखि निकासी पैठारी गरी रहेका छन् । यसबाट खोलाको दुवै किनारामा पहिरो गई मानव

बस्ती, वन जंगल विनाश हुने, कुलो भत्किने गम्भीर स्थिति उत्पन्न भई वातावरण गम्भीररूपमा प्रभावित हुन पुगेको छ । विपक्षी नारायणप्रसाद आचार्यले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला विकास समिति, जिल्ला प्रहरी कार्यालयहरूका पदाधिकारीहरूलाई कमिशन उपलब्ध गराई निजहरूको सहयोग र संरक्षणमा गरेको त्यस्ता गैरकानूनी कार्यबाट प्रत्यक्ष असर परेकोले स्थानीय जनताले प्राकृतिक स्रोत साधन संघर्ष समिति गठन गरी विरोधसमेत हुँदा पनि ढुंगा निकाली निकासी गर्ने कार्य रोकिएको छैन । जसबाट वातावरणीय स्थिति झन्झन् नाजुक बन्दै गएको छ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा ३१५ मा जिल्ला विकास समितिले ढुंगा बालुवामा कर लगाउन पाउने व्यवस्था गरेको छ । तर विपक्षी नारायणप्रसाद आचार्यले जिल्ला विकास समितिबाट यसरी ढुंगा निकाल्नको लागि न त कुनै स्वीकृति, ठेक्का नै प्राप्त गरेका छन् न त कुनै प्रकारको कर नै बुझाएका छन् । त्यस्तैगरी यसरी ढुंगा निकाल्दा वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोमा निजले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३, ४, ५ र ६ अनुसार स्वीकृति लिएका छैनन् । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३ को अनुसूची (१) को ८ मा नदी सतहबाट दैनिक ५० घनमिटरसम्म बालुवा, ग्राभेल र माटो निकाल्दा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ, त्यस्तैगरी अनुसूची २ को ८ मा नदी सतहबाट दैनिक ५० घनमिटरभन्दा बढी बालुवा, ग्राभेल र माटो निकाल्दा पनि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो कुनै कार्य नगरी गैरकानूनीरूपमा विपक्षीहरूले हरेक दिन हजारौं टन ढुंगा उक्त खोलाबाट निकाली गैरकानूनी र अनधिकृतरूपमा निकासी गरी रहेका छन् । जमिनको सतह र भू-गर्भभित्रका ढुंगाको सम्बन्धमा खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ आकर्षित हुने हुँदा सो ऐनको दफा ४, ५ र ६ अनुसार

अनुमति लिएर मात्र ढुंगा निकाल्न पाउनेमा अनुमति नै नलिई विपक्षीहरूले गरेका कार्य गैरकानूनी छन्। त्यस्ता कार्य गर्न अनुमति दिने अधिकार विपक्षी कार्यालयका पदाधिकारीहरूलाई छैन।

उपरोक्तानुसार विपक्षीहरूले मिलेमतो गरी अनुचित आर्थिक लाभको लागि वातावरणीय प्रतिकूल असर पारी ढुंगा निकाली गैरकानूनीरूपमा निकासी रहेको हुँदा सम्पदा तथा वातावरण संरक्षण सार्वजनिक सरोकारको विषय भएको र हामी निवेदक प्रत्यक्ष प्रभावित व्यक्तिसमेत भएकोले त्यस्ता कार्य रोकी पाउनको लागि सम्मानित अदालतसमक्ष यो रिट निवेदन गर्न आएका छौं।

अतः विपक्षी कार्यालयहरूले अधिकारक्षेत्रको उल्लङ्घन र दुरुपयोग गरी त्यस्ता कार्य गर्न कुनै निर्णय अनुमति दिएको भए सोसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी वातावरणमा प्रतिकूल असर पारी सम्बन्धित ऐन कानूनद्वारा तोकिएको निकायबाट स्वीकृतिसमेत नलिई उपर्युक्त सिसुवा खोला, गिदरी खोला, मूर्ति खोला, डुम्रिवोटे र अमनखोलाबाट ढुंगा ननिकाल्नु, निकाल्नमा सहयोग संरक्षण नपुर्याउनु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिषेधलगायत उपयुक्त आज्ञा वा आदेश जारी गरिपाउँ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेशप्राप्त भएपछि बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना जारी गरी वातावरण संरक्षणसम्बन्धी कानूनी प्रश्न उठाइएको यस निवेदनमा के-कुन प्रक्रिया तथा कानूनी अधिकार प्रयोग गरी नारायणप्रसाद आचार्यलाई ढुंगा निकाल्न अधिकार दिएको हो र सो काम गर्न दिँदा वातावरण संरक्षणतर्फ कुनै उपाय अपनाइएको छन् वा छैनन् भन्ने कुरासमेतका अध्ययन गरी अन्तरिम आदेश दिनुपर्ने हो, होइन भन्ने निष्कर्ष निकाल्नु पर्ने हुँदा छलफलका लागि विपक्षीहरूलाई झिकाई नियमानुसार

पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१२।१२ को आदेश।

विपक्षी जिल्ला विकास समिति उदयपुरको लिखित जवाफको संक्षिप्त व्यहोरा:

जिल्ला विकास समिति एउटा स्वायत्त संस्था हो। ऐन कानूनको परिधिभित्र रहेर आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्न पाउँछ। यस जिल्ला विकास अधीनस्त खोलानालाको गिड्डी बालुवा र ढुंगा बिक्री गर्न पाउनेअधिकार स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१८ तथा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २१० ले यस जिल्ला विकास समितिलाई छ।

यस जिल्ला विकास समितिले ठेक्का पट्टा लगाउँदा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गराई खुल्ला प्रतिस्पर्धाद्वारा डाँक बढाबढ गरेर मात्र कुनै पनि ठेक्का दिइन्छ।

आ.व. २०६५/६६ मा यस जिल्लाको इलाका नं. १, २, ३ को जोगिदह गा.वि.स. बाहेकका खोलाहरूको खुल्ला प्रतिस्पर्धाद्वारा ठेक्का लगाउँदा (रिट निवेदनमा उल्लिखित खोलाहरू सहित) सप्तरी जिल्ला, गा.वि.स. हनुमाननगर वडा नं. ३ बस्ने देवनारायण मण्डलले कबोल गरी ठेक्का प्राप्त गर्नु भएको हो। रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएका नारायणप्रसाद आचार्यलाई ठेकदार देवनारायण मण्डलले ढुंगा, गिड्डी, बालुवा सङ्कलन गरी निकासी कर लिन, उठाउन मन्जुरनामा दिएका व्यक्ति हुन्। कानूनी प्रक्रिया पूरा गरेर देवनारायण मण्डल ठेक्का लिनु भएको हो। नारायणप्रसाद आचार्यले ठेकदारको मन्जुरीनामाबमोजिमको काम गर्नुभएको हो।

महाभारत पर्वतबाट निस्कने खोलाहरूमा अत्यधिक मात्रामा ढुंगाहरू बगी आउँछन्। नदीनालाको बालुवा ढुंगा आदि बिक्री गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २१०(क) बमोजिम

वातावरणीय दृष्टिकोणलाई पनि विचार गरिन्छ । सोही बिक्री गरेको गिटी, बालुवा र ढुंगाको रकममध्ये केही रकम स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१८ बमोजिम स्थानीय गा.वि.स.लाई दिइन्छ र बाँकी रकम पनि जिल्लाको सर्वाङ्गिण विकासमा खर्चिन्छ । यस जिल्ला विकास समितिले वातावरणलाई समेत हेर्नु परेकोले वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै कामकाज गरेको छैन । ऐन र नियमहरूमा उल्लिखित मात्रा र परिमाणभन्दा बढी बिक्री वितरण गर्दा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने हुन्छ । यहाँ त्यति मात्राको काम भए गरेको छैन । तसर्थ वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३, ४, ५ बमोजिम प्रस्ताव लानुपर्ने, प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्थाको नभएको र खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ को मनसायविपरीत भू-गर्भबाट ढुंगा बालुवा खोजी निकाली वातावरणलाई प्रभावित पार्ने किसिमको कामकाज नगरिएको हुँदा विपक्षीले हचुवाको भरमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दुःख हैरान दिने मनसायले प्रेरित भएर हुँदै नभएको कुरालाई उल्लेख गरी दायर गरिएको रिट निवेदन प्रथम दृष्टि मै खारेज गरिपाउँ ।

भू-क्षय हुने, नदीले किनारा बगाउने जिल्ला विकास समितिले नदीनाला मर्मत सम्भार तटबन्ध निर्माण गर्दै आएको पनि छ । खोलाको माथिल्लो सतहको गिटी, ढुंगा, बालुवा लाँदैमा भू-क्षय हुने, त्यस वरपर मानव बस्ती, वन जंगल, जीवजन्तु प्रभावित हुन्छ भन्न मिल्दैन । गिटी, बालुवा, बिक्री नगरिएको नदीले किनारा काटी माटो बगाउँछ । यसपालिको सप्तकोशी नदीले कटान गर्दा नेपाल मात्र नभएर भारतसमेत प्रभावित भएको छ । गत वर्ष सिसवा नदीले पानी बहाव परिवर्तन गर्न लागेको कुरा यस जिल्ला विकास समितिलाई थाहा भएपछि मिति २०६५।११।२७ गते बसेको जिल्ला विकास समितिको बैठकबाट उक्त सिसवा नदी नियन्त्रण र कुलो निर्माण गर्न रु.४ लाख छुट्टयाइएको छ । यसरी जिल्ला विकास समितिले

जिल्लाको सर्वाङ्गिण विकास गर्ने, रेखदेख गर्ने, निर्देशन र सुझाव दिने कार्य गरिरहेकोले वातावरणमा हास आउने, प्रभाव पार्ने कार्य गरियो र कानूनविपरीत नारायणप्रसाद आचार्यबाट कमिशन खाई बिना इजाजत ढुंगा, गिटी, बालुवा निकाल्न दिइयो भन्ने झुठ्ठा कुराहरू उल्लेख गरी दायर गर्नु भएको यो रिट निवेदन प्रथम दृष्टि मै खारेज गरिपाउँ ।

विपक्षी नारायणप्रसाद आचार्यको लिखित जवाफको संक्षिप्त व्यहोरा:

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५ बमोजिम जिल्ला विकास समितिले जिल्ला विकास क्षेत्रमा ढुंगा, बालुवा सङ्कलन, निकासीबापत टेण्डर आह्वान गरी जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स. हनुमाननगर-३ का देवनारायण मण्डलले ठेक्का लिई जिल्ला विकास समितिले मिति २०६५।१।२३ मा निजलाई चलन पुर्जिसमेत दिई निजले कार्य गर्दै आएकोमा निज ठेकेदार देवनारायण मण्डलले म प्रत्यर्थीलाई मन्जुरनामा दिई ढुंगा सङ्कलन तथा निकासी कर तोकिएको दररेटमा उठाई काम गर्दै आएको थिएँ । खोलाले बगाएर ल्याएका ढुंगाहरूको सङ्कलन र निकासी कानूनबमोजिम भइरहेको छ । प्रत्यर्थीले ढुंगा सङ्कलन गर्न र निकासी गर्न निःशुल्करूपमा माग गरेकोमा मैले निःशुल्क हुँदैन, जिल्ला विकास समितिको दररेटमा शुल्क तिर्नुपर्छ भनी जवाफ दिएको थिएँ । मुद्दा गरेर तिम्रो ठेक्का तोडी दिन्छु र रोकी दिन्छु भनी विपक्षी भन्दै हिँडेका थिए । त्यसैको परिणामस्वरूप झुठ्ठा तथ्यहरू उल्लेख गरी मलाई हैरान गर्न र कर उठाउन बाधा गर्ने उद्देश्यले प्रस्तुत निवेदन दिएबाट यसमा विपक्षीको कुनै संवैधानिक हक हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

त्यस सम्बन्धमा उल्लेख गर्न नसक्नु र नम्बरी आवादी लगायत खोलाले बगाएर ल्याएको ढुंगा सङ्कलन निकासीले विपक्षीहरूको स्वच्छ

वातावरणमा बाँच्न पाउने हकबाट वञ्चित भएको भनी उल्लेख गरेको तथ्यहरू काल्पनिक मात्र हुन् । कानूनको परिधिभित्र रही आफ्नो क्षेत्रभित्रका खोलाहरूबाट ढुंगा सङ्कलनको लागि कानूनको रीत पुर्याई टेण्डर आह्वान गरी टेण्डर परेको ठेकेदार देवनारायण मण्डललाई विपक्षीसम्म बनाउन नसक्ने विपक्षीहरूलाई उपर्युक्त सम्पूर्ण तथ्यहरू थाहा पाएर पनि अदालतसमक्ष झुठ्ठा तथ्यहरू उल्लेख गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन सार्वजनिक सरोकारको विषयभित्र पर्दैन, जिल्ला विकास समितिले कानूनको परिधिभित्र रही कार्य गरेको र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को के कुन दफाविपरीत कार्य गरेको हो भन्नेसम्म कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख नहुनुले विपक्षीहरूको रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी छ ।

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३, ४, ५ र ६ प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको तथ्यहरूमा आकर्षित हुँदैन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ बमोजिम वातावरण संरक्षण गर्ने कर्तव्य जिल्ला विकास समितिको पनि हुन्छ । वातावरणलाई असर नपर्ने खोला, खहरे नम्बरी आवादी जग्गाहरूमा ढुंगा बालुवा सङ्कलन निकासीमा कर उठाउन पाउने कानूनी व्यवस्था भएबमोजिम जिल्ला विकास समितिले गरेका यस्ता कार्यहरू कानूनविपरीत हुँदैनन् । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची १ मा उल्लेख भएबमोजिम विपक्षीहरूले रिट निवेदन उल्लेख गरेको व्यवस्था खानी सम्बन्धमा हो । प्रस्तुत विवाद खानीअन्तर्गत नपर्ने र खानी तथा खनिज पदार्थ ऐनअन्तर्गत नपर्ने भएकोले विपक्षीहरूको दाबी सरासर झुठ्ठा छ ।

जिल्ला विकास समिति उदयपुरले आ.व. २०६५/०६६ को लागि लगाएको ढुंगा, बालुवा सङ्कलन निकासीको ठेक्का बन्दोबस्त मिति २०६६ साल आषाढ मसान्तसम्म रहेको र विपक्षीहरूले ढुंगा सङ्कलन निकासीमा अवरोध पुर्याउन पाए

केही पाइहालिन्छ कि भनी कथित संघर्ष समितिको हवाला दिई जिल्ला विकास समितिलाई कर उठाउन बाधा अवरोध मात्र गर्न खोजेका हुन् । जिल्ला विकास समितिको ठेकेदार देवनारायण मण्डलको प्रतिनिधि भई काम गरेको नाताले मउपर प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिसइवी मात्र पोखेका हुन् । विपक्षीहरूको माग दाबीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, उदयपुरको लिखित जवाफको संक्षिप्त व्यहोरा:

यस कार्यालयबाट वातावरणीय क्षेत्रमा के-कस्तो हानि नोक्सानी भएको हो, यस कार्यालयको के-कुन आदेश वा कार्यबाट निवेदकले रिट निवेदनमा उठाउनु भएको कार्य भएको छ भनी निवेदकले भन्न सम्म नसकी भ्रामक कुराहरू उल्लेख गरी दिनुभएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले उठाउनु भएका कुराहरू यस कार्यालयका क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने विषय हुन् । यस कार्यालय वा यस कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशबाट रिट निवेदकले भन्नु भएको स्थानबाट बालुवा, ढुंगा निकाल्न कुनै किसिमको आदेश दिएको छैन । यस कार्यालयबाट वातावरणीय हानि नोक्सानी हुने कुनै पनि काम नगरिएको हुँदा झुठ्ठा कुराहरू उल्लेख गरी काल्पनिक तथा मनोगत आधारहरू खडा गरी यस कार्यालयलाई विपक्षी नै बनाउनु पर्ने अवस्थासमेत नहुँदा नहुँदै विपक्षी बनाई रिट निवेदकले दिनु भएको रिट निवेदन झुठ्ठा हुँदा खारेजयोग्य छ, खारेज गरिपाउँ ।

यस अदालतको आदेश:

सबै विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परिसकेको देखिँदा प्रस्तुत निवेदन निर्णयार्थ नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।२७ को

आदेश । रिट निवेदनमा उल्लिखित उदयपुर जिल्ला स्थित सिसुवा खोला, गिदरी खोला, मूर्ति खोला, डुम्रीबोटे र अमन खोलाहरूको दुवैतर्फबाट ढुंगा बालुवा झिक्नमा प्रतिबन्ध नलगाउँदा पहिरो गई भू-क्षय हुने, स्थानीय जनताका घर जग्गा र सार्वजनिक जग्गाहरूमा पहिरो गई अपूरणीय क्षति हुने, वन विनास हुने जस्ता कारणबाट वातावरणमा हास आई मानवजाति, जीवजन्तु, वनस्पति, प्राकृतिक तथा भौतिक वस्तुमाथि प्रतिकूल असर पर्ने स्थिति विद्यमान रहेको हुँदा विपक्षी जिल्ला वन कार्यालय, जिल्ला विकास समिति उदयपुर र जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट उक्त खोलाको ढुंगा, बालुवासमेत निकाली निकासी गर्न गैरकानूनीरूपले ठेक्का अनुमति दिइएको हुँदा उक्त कार्य रोकी पाउनका लागि रिट निवेदन दायर गरेको देखियो । यस सम्बन्धमा उल्लिखित खोलाहरूका दुवैतर्फबाट ढुंगा, गिट्टी, बालुवासमेत निकाल्दा नदी छेउका खेतीयोग्य जमिन, वन जंगलमा पुग्ने असर वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावसमेतका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययनसहितको प्रतिवेदन पेस गर्न वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयलाई लेखी उक्त मन्त्रालयबाट अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६७।१२।१७ मा भएको आदेश ।

यसमा निवेदनमा उल्लिखित खोलाहरूबाट ढुंगा, गिट्टीसमेत हाल निरन्तररूपमा निकाल्ने काम भइरहेको छ छैन, त्यसरी निकाल्दा खेतीयोग्य जमिन, वनजंगल, बसोबास वातावरणमा के असर परिरहेको छ र पर्न सक्छ भन्ने विषयमा स्थलगत अध्ययन गर्न स्थानीय विकास मन्त्रालयको कम्तीमा सहसचिव स्तरको अधिकृतको नेतृत्वमा वन तथा खानी विभागको प्रतिनिधि रहेको टोली गठन गर्ने र सो टोलीले अध्ययन गरी यथार्थ स्थितिको एक महिनाभित्र यस अदालतमा जाहेर गर्नु भनी सोको आवश्यक व्यवस्था मिलाउन प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी उपर्युक्तबमोजिम भई आएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु

भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।१।३ को आदेश ।

ठहर खण्ड:

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद देवकोटाले उदयपुर जिल्लाअन्तर्गतका सिसुवा खोला, गिदरी खोला, मूर्ति खोला, डुम्रीबोटे खोलाबाट इजाजत बिना बालुवा, गिट्टी, ढुंगा रोडालगातयतका निर्माण सामग्रीहरू झिकिएको कार्यले खोलाको आसपासको बस्तीमा पहिरो, भू-क्षय, वनजंगल बग्ने र नदीनालाको पानीको स्रोतसमेत सुक्दै गएकोले जिल्ला विकास समितिको नाममा समेत वातावरणीय अवस्थाको अध्ययन गरी भावी सन्ततीसमेतले उक्त ती खोलानालाको प्राकृतिक सम्पदा उपभोग गर्ने अवस्था रहोस् भन्ने निवेदनको दाबी रहेको छ । यस अदालतले यसपूर्व पनि वातावरणसँग सम्बन्धित विषयमा आदेश जारी गरिसकेको छ । प्रस्तुत विषय पनि वातावरण संरक्षणसँग सम्बन्धित रहेकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी जिल्ला प्रशासन कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनालले जिल्ला विकास समितिले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, नियमअनुसार निवेदनमा उल्लिखित नदीनालाहरूमा ठेक्का लगाएको हो । जिल्ला विकास समितिले आफ्नो जिल्ला भरका बासिन्दाहरूको हितमा सो रकम खर्च गरिन्छ । निवेदकले दाबी लिएबमोजिम खोलाबाट ठूलो मात्रामा बालुवा निकाल्ने कार्य भएको छैन । यसबाट वातावरणमा कुनै असर परेकोसमेत छैन । ऐन नियमअनुसार ठेक्का लगाएकोले प्रस्तुत निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसार तथ्य एवं बहस जिकिर रहेको

प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सिसुवा, गिदरी, मूर्ति, डुम्रीबोटे र अमन खोलाहरूबाट विपक्षीमध्येका नारायणप्रसाद आचार्यले स्काभेटर मेसिनको सहयोगद्वारा बालुवा, ढुंगा, रोडासमेत मनलाग्दी किसिमले निकाली भारतमा बिक्री गरेको र उक्त कारणले खोलाको आसपासको बस्ती बग्ने, वन जंगल उजाड हुने अवस्थामा रहेको, नदी किनाराका वनजंगल सुकी विनास भएको र खोलानालाको पानीको सतह घट्न गई कतिपय खोलामा पानीसमेत सुकेकोले सो कार्य रोक्नको लागि जिल्ला विकास समिति उदयपुरले लगाएको उक्त ठेक्काको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी वातावरणमा प्रतिकूल असर पार्ने गरी उल्लिखित खोलाहरूबाट बालुवा, ढुंगा ननिकाल्नु भन्ने प्रतिषेध जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य दाबी देखिन्छ।

३. विपक्षीहरूका लिखित जवाफमा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २१०(क) बमोजिम वातावरणीय दृष्टिकोणलाई समेत विचार गरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २१५ बमोजिम आ.व. २०६५/०६६ को लागि टेण्डर आह्वान गरी टेण्डरबमोजिम निवेदनमा उल्लिखित खोलानालाबाट बालुवा, गिट्टी, ग्राबेल ढुंगा निकालिएको हो। जिल्ला विकास समितिलाई प्राप्त उक्त रकम जिल्लाबासीको हितको लागि उपयोग गरिन्छ। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ रहेको देखिन आयो।

४. रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उदयपुर जिल्लाको रामपुर ठोकशिला गा.वि.स.बाट उत्पत्ति भई बगेका गिदरी खोला, मूर्ति खोला, डुम्रीबोटे खोला र अमन खोलाहरूको स्थानीय जनताको बसोबास रहेको क्षेत्र हुँदै बग्ने गरेका र

उपर्युक्त खोलाहरूबाट अनियन्त्रितरूपमा ढुंगा, गिट्टी र बालुवासमेत निकालिएको कारण खोलाहरूमा बाढी पहिरो आई मानवबस्ती, वनजंगल, जीवजन्तु, वनस्पति, प्राकृतिक तथा भौतिक वस्तु एवं त्यस क्षेत्रको वातावरणमा समेत गम्भीर खतरा उत्पन्न भएकोले उक्त विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विषय भनी यस अदालतमा रिट निवेदन दायर गरेको पाइन्छ।

५. यस अदालतको मिति २०६७।१२।१७ को आदेशमा रिट निवेदकले निवेदन पत्रमा उल्लेख गरेका खोलाहरूबाट ढुंगा, गिट्टी, बालुवासमेत निकाल्दा नदी छेउका खेतीयोग्य जमिन र वन जंगलमा पुग्ने असर वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभावसमेतका सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययनसहितको प्रतिवेदन पेस गर्न वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयलाई लेखी पठाउने आदेश भएकोमा सो मन्त्रालयबाट भएको पत्राचारबमोजिम पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय वन निर्देशनालय विराटनगरबाट सम्बन्धित प्राविधिक विशेषज्ञसहितको टोलीबाट रिट निवेदनमा उल्लिखित खोलाहरूको स्थलगत निरीक्षण गरी स्थानीय जनताहरू समेतको राय प्रतिक्रिया र सो क्षेत्रको वातावरणीय पक्षसमेतको अध्ययन गरी मिति २०६८।२।१६ मा दिइएको प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ।

६. उक्त अध्ययन प्रतिवेदनको बुँदा नं. १० अन्तर्गत उपर्युक्त खोलाहरूमा गरिएको उत्खनन कार्यबाट वातावरणमा परेको प्रभाव शिर्षकमा अन्य कुराका अतिरिक्त देहायका कुराहरू विचारणीय देखिएको छः

- उल्लिखित खोलाहरूमा कुनै प्रकारको Engineering Design अथवा पर्न सक्ने प्रतिकूल असरबारे केही अध्ययन नगरी उत्खनन सुरु भएको।
- सम्भावित भू-क्षयलाई रोक्न कुनै प्रकारको पक्की संरचना तयार नगरिएकाले नजिकका धान खेतबारीहरूमा कटान भू-क्षय हुन सक्ने

र नजिकैका व्यक्तिहरूको घरसम्म कटानबाट प्रभावित हुन सक्ने ।

- उत्खननहरूले कतिसम्म परिणाममा ढुंगा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन गर्ने भन्ने कुनै सीमा वा योजना वा स्वीकृति नभएको ।
- उत्खननहरूले कुनै पनि वातावरण विशेषज्ञसँग राय परामर्श नलिई उत्खनन कार्य सुरु गरेको ।
- ढुंगा, गिट्टी, बालुवा ठाउँ ठाउँमा जम्मा गरी खोलाको बहाव अर्कोतिर मोड्न कोसिस गरिएको र कुनै बेला पहाडबाट झर्ने पानीको बहावको दिशा परिवर्तन भई ठूलो नदीको उत्पत्ति हुन सक्ने ।
- मूर्तिखोला र शिसवा खोलाहरूमा हुने गरेको उत्खननले व्यापक मात्रामा भू-क्षय गराउनुका साथै रुख बिरुवाहरू लडेर पानीमा बगेका ।

७. उक्त अध्ययन प्रतिवेदनको निष्कर्षमा अन्य कुराको अतिरिक्त देहायका कुरा मननीय देखिएको छः

ढुंगा, गिट्टी, बालुवा सङ्कलन कार्य भइरहेको खोलाहरूको सो स्थानबाट सप्तकोशी नदी ५ देखि ८ कि.मि. को दूरीमा रहेको र विगतका वर्षहरूमा पनि सो खोलाहरूमा गरिएको उत्खननबाट भू-क्षय खेत कटान जनताका घर बगाउने जस्ता प्राकृतिक प्रकोप देखाई सकेको एवं सो कार्य जारी रहेमा सो स्थान र कोशी नदीको बीचको थप २९०० बिगाहा खेतीयोग्य जमिन बगेर जानसक्ने खतरा भई त्यस क्षेत्रका ७०,००० जनसंख्या प्रभावित हुन सक्ने भएकाले वातावरणीय प्रभावको अध्ययन नगरी र प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने व्यवस्था नमिलाई ढुंगा, गिट्टी, बालुवा सङ्कलन गरिने इजाजत प्रदान गरिनु हुँदैन ।

८. प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी जिल्ला विकास समितिको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित

जवाफमा रिट निवेदनमा उल्लेख भएका गिदरी खोला, मूर्ति खोला, डुम्रिबोटे खोला, अमन खोलामा आ.व. २०६५।६६ का लागि ढुंगा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन एवं सङ्कलन गरी निकासी गर्न ठेक्का लगाइएको भन्ने कुरा स्वीकार गरिएको पाइन्छ । नदी नालाको बालुवा, ढुंगा आदि बिक्री गर्दा स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २९०(क) बमोजिम वातावरणीय दृष्टिकोणलाई विचार गरिने भन्नेसम्म लिखित जवाफमा जिकिर लिइएको भए पनि त्यस्ता प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन सङ्कलन एवं बिक्री गर्दा त्यहाँको वातावरणमा के-कस्तो प्रतिकूल प्रभाव पर्छ र त्यस्तो प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरण गर्ने के-कस्तो व्यवस्था भएको भन्ने सम्बन्धमा लिखित जवाफमा केही उल्लेख भएको देखिँदैन ।

९. रिट निवेदकले निवेदन पत्रमा दाबी गरेका खोलाको बालुवा, ढुंगा एवं गिट्टीहरू प्राकृतिक स्रोत भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । यस्ता प्राकृतिक स्रोतको स्वामित्व राज्यमा रहने भए पनि प्राकृतिक स्रोतको उपयोग गर्दा वातावरणलाई प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी मात्र गर्न सकिन्छ । मानव जाति र मानव जीवनको विकास एवं मानव अस्तित्व कायम राख्नको लागि प्राकृतिक स्रोत अपरिहार्य वस्तु भएकाले प्राकृतिक स्रोत कसैको निजी स्वामित्वको वस्तु मान्न मिल्दैन । यस्ता प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रयोग आम नागरिकको सार्वजनिक हितका लागि प्रयोग गरिने भएकाले यस्ता वस्तुहरूको विनास हुनबाट जोगाउने संरक्षण र संवर्द्धन गर्नु राज्यको दायित्वभित्र पर्ने हुन्छ ।

१०. अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३३(ण) ले मुलुकमा विद्यमान जलस्रोतलगायत प्राकृतिक स्रोत साधन राष्ट्रिय हितमा प्रयोग गर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै धारा ३५(४) मा राष्ट्रिय हितअनुकूल उपयोगी एवं लाभदायकरूपमा देशको प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदाको परिचालन गर्दा स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता दिइने नीति राज्यले

अवलम्बन गर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । धारा ३५(५) मा राज्यले वातावरण स्वच्छ राख्न आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्ने र भौतिक विकाससम्बन्धी क्रियाकलापद्वारा वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न नदिन एवं वातावरण तथा दुर्लभ वन्यजन्तुको विशेष संरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिने तथा वन र वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, दीगो उपयोग र त्यसबाट प्राप्त लाभमा समन्यायिक बाँडफाँडको व्यवस्था राज्यको नीतिको व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

११. उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम नेपाल राज्यभित्रका ढुंगा, बालुवा, गिट्टी जस्ता प्राकृतिक स्रोत र साधनको प्रयोग आम नागरिकको सार्वजनिक हितलाई प्राथमिकतामा राखिनु पर्ने र भौतिक विकास गर्दा वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्न दिन नहुने राज्यको दायित्वभित्र पर्ने विषयवस्तु भएको सन्दर्भमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा दाबी लिइएका खोलाहरूबाट ढुंगा, बालुवा, गिट्टी निकाल्दा त्यस क्षेत्रको वातावरणमा पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावका बारे सामान्य अध्ययनसम्म पनि गरिएको पाइएन । केवल जिल्ला विकास समितिको अधीनस्थ खोला भएकाले उक्त खोलाहरूको बालुवा र ढुंगा बिक्री गर्ने अधिकार सो निकायलाई भएकै भन्ने आधारमा उक्त प्राकृतिक स्रोत साधनलाई अर्थोपार्जन गर्ने स्रोत र आधारको रूपमा प्रयोग गरेको देखिन आयो ।

१२. वस्तुतः प्राकृतिक स्रोतको खोजतलास, उत्खनन र प्रयोगमा ल्याउँदा वातावरण वनजंगल, पानीको स्रोत, वन्यजन्तु, भू-क्षय, वन विनास, वायुमण्डल, वातावरण, मानववस्ती आदिमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न नदिन त्यस्तो कार्य गर्ने अनुमति प्रदान गर्नुपूर्व वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावको अध्ययन गरेर मात्र अनुमति प्रदान गरिनु पर्दछ । यससम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्था हेर्दा भू-तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ को दफा ४ र १०, जलस्रोत ऐन, २०४९ को दफा १७, १९ र २०, वन ऐन, २०४९ को दफा

४९, ६८ र ७०, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा वातावरण संरक्षण नियमावलीको व्यवस्थाबमोजिम वातावरणमा कुनै प्रकारको प्रतिकूल असर नपर्ने देखिएमा मात्र प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन र प्रयोग गर्न सकिने अवस्था हुन्छ तर प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरिएको खोलाहरूबाट ढुंगा, बालुवा जस्ता प्राकृतिक स्रोतउपर स्थानीय निकायको अधिकार भएको भन्ने आधारमा बालुवा ढुंगा निकासी एवं बिक्री गर्ने ठेकामा लगाउने कार्यलाई उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुकूलको कार्य भन्न मिल्ने देखिएन ।

१३. ने.का.प. २०६७, अंक १२, नि.नं. ८५२१, पृष्ठ २०५३ मा प्रकाशित यस्तै प्रश्न समावेश भएको निवेदक नारायणप्रसाद देवकोटा विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषणका रिट निवेदनमा "योजनाकार एवं सरकारले योजना बनाउँदा आर्थिक विकास र औद्योगिक विकास तथा वातावरणको संरक्षणलाई balance गर्न सक्नुपर्छ । आजको २१ औं शताब्दीको विश्व स्वच्छ वातावरणको आवश्यकता र महत्त्वको बारेमा conscious हुनुपर्छ । वातावरण विनासको cost को आर्थिक विकास स्वीकार्य हुन सक्दैन । ... Public Trust Doctrine अन्तर्गत नेपालको प्राकृतिक स्रोतमा नेपाल सरकार Trustee सम्म हुने र नेपालको प्राकृतिक स्रोतको कुनै कानूनी आधार बेगर छाडारूपमा केवल नाम मात्रको राजश्व बुझाएको भएमा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी कार्य गर्न दिनु हुँदैन । ... प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन र प्रयोग गर्दा आर्थिक दृष्टिले मात्र हेर्ने नभई त्यस्ता प्राकृतिक स्रोतलाई प्रयोग गर्दा वातावरणमा कति पनि प्रतिकूल असर नपर्ने गरी मात्र उत्खनन र प्रयोग गर्नुपर्दछ । प्राकृतिक स्रोतलाई व्यापारिक प्रयोग गर्न दिँदा पहिलो र महत्त्वपूर्ण कुरा वरपरका वस्ती, वनजंगल, वातावरण, स्कूल, अस्पताल लगायत अन्य संवेदनशील संस्था तथा जनतालाई असर नगर्ने गरी मात्र दिनुपर्ने हुन्छ

भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ ।

१४. यस अदालतबाट उक्त नि.नं. ८५२१ को मुद्दालगायतका विभिन्न मुद्दाहरूमा वातावरणको संरक्षण सम्बन्धमा सरकारको ध्यानाकर्षण गराइएको पाइन्छ । वस्तुतः विभिन्न मानवीय क्रियाकलापहरूबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्दै गएको तथ्यप्रति कसैको पनि दुईमत हुन सक्दैन । आर्थिक विकासको लागि मानव समुदायले प्राकृतिक स्रोत साधनको उपभोग गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई नकार्न नसकिए पनि मानव क्रियाकलापबाट नै प्रकृतिको अस्तित्व नै खतरामा पर्न लागेको तथ्य पनि शाश्वत छ । आर्थिक विकास नभई मानव जीवनको विकास हुनै नसक्ने हुँदा आर्थिक विकासको द्वार नै बन्द गर्ने वा वातावरणको विनाश भइरहने दिने भन्ने दुवै विषयहरू उचित हुन सक्दैन । मानव विकासका लागि आर्थिक उन्नतिको अपरिहार्यतालाई पनि इन्कार गर्न सकिँदैन भने मानवलागायत समस्त प्रकृतिको अस्तित्व कायम राख्न वातावरण संरक्षणको विकल्प खोज्न पनि मिल्दैन । यसका लागि विकास र वातावरणबीच सन्तुलन कायम गर्दै अघि बढ्नुको कुनै विकल्प छैन ।

१५. प्रस्तुत रिट निवेदनको कारवाहीको क्रममा रिट निवेदनमा उल्लेख भएका खोलाहरूमा हालसम्म ढुंगा, गिट्टी निकाल्ने काम भएको छ, छैन र त्यसरी निकाल्दा खेतीयोग्य जमिन, वनजंगल, बसोबास एवं वातावरणमा के-कस्तो असर परिरहेको छ र पर्न सक्छ भन्ने विषयमा संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका सहसचिव र सम्बन्धित अन्य निकायका पदाधिकारीहरू समेत रहेको एक समिति गठन गरी यथार्थ स्थिति सहितको प्रतिवेदन पेस गर्न भनी यस अदालतबाट मिति २०७०।१।३ मा भएको आदेशबमोजिम गठन भएको समितिबाट मिति २०७०।३।१८ मा पेस भएको देखिन्छ । सो प्रतिवेदनमा उक्त आ.व. ०६९।७० मा कसैको टेण्डर पर्न नआएको, उक्त खोलाहरूबाट भारी मेसिन प्रयोग

गरी ढुंगा, गिट्टी उत्खनन नभएको र खेतीयोग्य जमिन वन जंगल बसोबास र वातावरणमा उल्लेखनीय नकारात्मक असर परेको नदेखिएको एवं उदयपुर जिल्लाका उल्लिखित खोलाहरू मध्ये गिदरी सिसुवा सेतो खोलाबाट ढुंगा, गिट्टी, बालुवा सङ्कलनका लागि संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट मिति २०६९।६।१४ मा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (IEE) प्रतिवेदन स्वीकृत भएको उक्त जिल्लाभरीका नदी खोलाहरूको एकमुष्ट वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) गर्न सकिने अवस्था रहेको र स्वीकृत IEE बमोजिम उत्खनन र सङ्कलन गर्न आवश्यक भई स्वीकृत प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा आए नआएको सम्बन्धमा अध्ययन हुनुपर्ने आवश्यकता औंल्याएको देखिन्छ ।

१६. प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकले मिति २०६५।०६६ मा उक्त खोलाहरूबाट ढुंगा, बालुवा, गिट्टी निकाल्न दिइएको अनुमति उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाउन दाबी लिएकोमा सो आर्थिक वर्ष समाप्त भई निवेदन पत्रमा उल्लेख गरिएको विपक्षीको अनुमतिपत्रको अवधि समाप्त भइसकेको सन्दर्भमा निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा उक्त अनुमतिको निर्णय बदर गरी रहनुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

१७. प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहरे तापनि निवेदकले उठाएको विषयवस्तु वातावरण संरक्षणसँग सम्बन्धित भएकाले सो विषयको संवेदनशीलतालाई अदालतले नजर अन्दाज गर्न मिल्दैन । मानव जीवनको अस्तित्व नै प्रकृति र वातावरणको अस्तित्वसँग आधारित रहने भएको सन्दर्भमा प्रकृति र वातावरणको संरक्षणका लागि राज्यका सरोकारवाला प्रत्येक अंग संवेदनशील हुनै पर्छ । खोलाबाट बालुवा, ढुंगा, गिट्टी जस्ता प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन वा सङ्कलन गर्दा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी वातावरणको विनाश हुन नदिई

गर्नुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । यस अदालतको आदेशानुसार वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयअन्तर्गत गरिएको माथि उल्लिखित खोलाहरूको वातावरण प्रभाव अध्ययन प्रतिवेदन एवं संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट प्राप्त प्रतिवेदन समेतबाट खोलाबाट ढुंगा, बालुवा सङ्कलन गर्दा वातावरणीय प्रभाव र परीक्षण मूल्याङ्कन हुनुपर्ने आवश्यकतालाई औंल्याइएको परिप्रेक्ष्यमा अब उपरान्त निवेदन दाबीमा उल्लिखित खोलाहरूबाट बालुवा, ढुंगा, गिट्टीजस्ता प्राकृतिक स्रोतहरूको सङ्कलन तथा उत्खनन गर्न इजाजत प्रदान गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३, ४, ५ र ६ एवं वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३ बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी मात्र दिनु भनी विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय उदयपुरका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ बमोजिम वातावरणीय अनुगमन गर्ने अधिकार सम्बन्धित जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भएको सन्दर्भमा जिल्ला विकास समितिबाट प्राकृतिक स्रोतको उत्खनन तथा सङ्कलन गर्ने इजाजत प्रदान गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन र नियमावलीको प्रक्रिया पूरा भए नभएको समेत विषय अनुगमन गर्नु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, उदयपुरको नाममा समेत निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको कार्यान्वयनका लागि आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. दीपकराज जोशी

इजलास अधिकृत : प्रेम खड्का
इति संवत् २०७१ साल फागुन ११ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७२।१२।२२
०७०-CR-०२१८

मुद्दा: ठगी

पुनरावेदक प्रतिवादी : प्युठान जिल्ला, बरौला गाउँ
विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने चित्रबहादुर
जि.सी.

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : जिल्ला प्रशासन कार्यालय,
प्युठानसमेतको जाहेरीले नेपाल सरकार

- कुनै काम कुरालाई कानूनले सम्बोधन गरिसकेको अवस्थामा कानूनको प्रस्ट व्यवस्थाबेगर यस्तो व्यवहारलाई भिन्नै प्रयोजनको लागि बनेको कानूनभित्र जबरजस्ती पार्ने काम गर्नु कानूनको अनुचित प्रयोग हुन्छ । कानूनले कसुर भनी परिभाषित नगरेको काम कुरा गरेको विषयलाई लिएर कसै उपर मुद्दा चलाउनु र ठहर गर्नु दुवै अनुचित हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट :
प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री शम्भुराम कार्की
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री शेषराज शिवाकोटी
माननीय न्यायाधीश श्री मिहिरकुमार ठाकुर

फैसला

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

प्युठान जिल्ला, बरौला गाउँ विकास समिति वडा नं.७ बस्ने तनसरा विश्वकर्मालाई २०५० सालमा घर खर्चको लागि रु.१०,०००/- दिएको उक्त रूपैयाँको ब्याज जोडी २०५३ सालमा रु.२३,०००/- भएको थियो । उक्त रु.२३०००/- को सावँ ब्याज हिसाब गर्दा रु.४८,४००/- भएकोले प्रहरीको रोहवरमा मिति २०६४।२।२० मा जग्गा भोग गर्ने गरी रु.४८,४००/- को बन्धकी कागज बनाएको हुँ । जग्गा भोगचलन गर्न पाएको छैन । २०५८ सालमा गोरबहादुर वि.क.सँग रु.५,८००/- र मिति २०६७/५/२४ मा रु.१,०००/- ब्याज बापत बुझेको हुँ भनी चित्रबहादुर जि.सी.ले मिति २०६७।६।५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय प्युठानमा गरेको बयान ।

प्युठान जिल्ला, बरौला गाउँ विकास समिति वडा नं.७ बस्ने चित्रबहादुर जि.सी.ले ऐ. बस्ने तनसरा विश्वकर्मालाई २०५० सालमा रु.१०,०००/- दिएकोमा उक्त रकमको दोब्बर / तेब्बर ब्याज जोडी तमसुक बनाउँदै दलित अशिक्षित महिलासँग २०६४ सालमा रु.४८,४००/- को बन्धकी कागज गराई समय समयमा ब्याज खाँदै ठगी गरेको हुँदा निज चित्रबहादुर जि.सी.लाई कारवाही गर्नु हुन भन्ने व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, प्युठानको च.नं.८०५ मिति २०६७/६/५ को पत्र जाहेरी ।

प्युठान जिल्ला, बरौला गाउँ विकास समिति वडा नं.७ बस्ने चित्रबहादुर जि.सी.बाट २०५० सालमा घर खर्चको लागि रु.१०,०००/- रूपैयाँ लिएकोमा २०५३ सालमा साँवा ब्याज जोडी रु.२३,०००/- बनाई तमसुक गराएका हुन् । ब्याज घटाउन भनी २०५८ सालमा रु.५,८००/- दिएको थिएँ । ब्याज नघटाई २०६४ सालमा रु.४८,४००/- बनाई ५ रोपनी जग्गाको बन्धकी कागज गराई लिएका र २०६७ सालमा पनि ब्याज स्वरूप रु.१,०००/- लिई मलाई ठगी गरेको हुँदा निज चित्रबहादुर जि.सी. लाई आवश्यक कानूनी कारवाही गरिपाउँ भन्ने तनसरा विश्वकर्माको मिति २०६७।६।६ को जाहेरी दरखास्त ।

तनसरा विश्वकर्मालाई २०५० सालमा घरखर्चको लागि रु.१०,०००/- दिएको हुँ । गाउँघरको चलनचल्तीको ब्याज जोडी २०५३ सालमा रु.२३,०००/- बनाई तमसुक गराएको हुँ । २०५८ सालमा गोर बहादुर विश्वकर्माले मलाई ब्याज रकम रु.५,८००/- दिएका हुन् । उक्त रु.२३,०००/- को म्याद नाघेपछि कोही कसैले थाहा पाउँदैनन् भन्ने सोचले सयकडा वार्षिक ३० प्रतिशत जोडी २०६४ सालमा रु.४८,४००/- (अठ्चालिस हजार चार सय) थैली बनाई तनसरा विश्वकर्माको जग्गा भोग्ने गरी बन्धकी तमसुक बनाएको हुँ । पछि २०६७ सालमा ब्याज स्वरूप कोही कसैले थाहा नपाउने गरी गोर बहादुर वि.क.सँग रु.१,०००/- (एक हजार) मागेको हुँ । गाउँघरमा थाहा हुँदैन भन्ने हिसाबले ठगी गर्ने मनसायले समय समयमा ब्याज माग्दै बन्धकी कागजको समेत ब्याज मागी लिने खाने गर्दथेँ । तमसुकको १० वर्ष हदम्याद भए तापनि म्याद नाघेपछि तमसुक भएको हो । कानून बाहिर गई भएको व्यवहार ठगी हो । ठगी गर्ने मनसायले उक्त रकम माग्दै खाँदै गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.ले मौकामा गरेको बयान ।

चित्रबहादुर जि.सी.बाट तनसरा विश्वकर्माले

२०५० सालमा रु.१०,०००।- लिएकी रहिछन् । चित्रबहादुर जि.सी.ले सो रकमको ब्याज के, कसरी, कुन हिसाबले जोडी २०५३ सालमा तनसरा वि.क.संग रु.२३,०००।- को तमसुक गराई सोही रकमको चक्रवृद्धि ब्याज जोडी २०६४ सालमा रु.४८,४००।- बनाई जग्गा भोग गर्ने बन्धकी तमसुक गराएका र तमसुक गराएपछि पनि समय समयमा ब्याज मागी आएको र २०६७ सालमा समेत ब्याज भनी निजले तनसरा विश्वकर्मासँग रु.१,०००।- लिई ठगी गरेछन् । गाउँ समाजमा समेत निज खराब आचरणका व्यक्ति हुन् भन्ने व्यहोराको केशबराज आचार्य, दीपक सिंह रायमाझी र ऋषिराम रायमाझीले गरेको मिति २०६७।६।१५ को मौकाको एकै मिलानको कागज ।

चित्रबहादुर जि.सी.ले तनसरा विश्वकर्मालाई २०५० सालमा रु.१० हजार दिएकोमा ब्याजबापत भनी २०५३ सालमा रु.२३,०००।- र २०६४ सालमा रु.४८,४००।- थैली कायम गरी तनसरा विश्वकर्मातर्फबाट पटक पटक गरी रु.६,८००।- ब्याज बुझाउँदा पनि रकम घटनुको सट्टा बढाई ब्याजको हिसाब राखेकोसमेत देखिँदैन । कानूनले दश प्रतिशत मात्र ब्याज पाउने व्यवस्था गरेको छ । कपाली तमसुकको म्याद दश वर्षभन्दा बढी नहुने व्यवस्थालाई पनि अनुसरण नगरेको देखिन्छ । भोगबन्धकी तमसुक रजिस्ट्रेसन हुन अनिवार्य हुन्छ । सो भए गरेकोसमेत छैन । अभियुक्तबाट भएको यी क्रियाकलाप मुलुकी ऐन, ठगीको १ नं. को दुष्कार्य देखिँदा सोही महलको १ र ४ नं.को कसुरमा अभियुक्त चित्रबहादुर जि.सी.लाई ठगीको ४ नं. अनुसार हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको अभियोगपत्र ।

तनसरा वि.क.लाई दिएको रु.१०,०००।- बाट बढाएको नभई मैले मिति २०५३/४/६ मा रु.२३,०००।- साँवा र मिति २०६४/२/२० गते रु. २५,४००।- थपी जग्गा रु.४८,४००।- को भोगबन्धकी कागज गराए तापनि जग्गाको आयस्ता

असामी तनसरा वि.क.ले खाने र मलाई गाउँघरको ब्याज मासिक सयकडा २ प्रतिशतका दरले बुझाउने सर्त थियो । तनसरा वि.क.ले आयस्ता वा ब्याज नदिएको हुँदा तमसुक रु.४८,४००।- असुल गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा उल्टो यस्तो आरोप लगाएका हुन । मैले ठगी गरी खाने उद्देश्य लिएको होइन । मैले अनियमित ब्याज लिएको छैन । ब्याजबापतमा पटक पटक गरी रु.६,८००।- लिएको भन्ने भनाई झुठ्ठा हो । अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.ले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.ले २०५० सालमा तनसरा वि.क.लाई रु.१०,०००।- दिनु भएकोमा २०५३ सालमा ब्याज रु.१३,०००।- जोडी रु.२३,०००।- को तमसुक गराएकोमा जाहेरवाला तनसरा वि.क.को छोरा गोरबहादुर वि.क.ले पटक पटक रूपैयाँ बुझाउन खोज्दा निजले बुझ्न इन्कार गरी चक्रवृद्धि ब्याज खाने उद्देश्य राखेका हुन् । २०६४ सालमा इलाका प्रहरी चौकी बरौलामा साँवा ब्याजको रकम बुझाउन खोज्दा बुझ्न नमानी जाहेरवाली तनसरा वि.क.को जग्गा भोगबन्धकी लिन गरी रु.४८,०००।- को भोगबन्धकी तमसुक गराएका हुन् । २०५८ सालमा रु.५,८००।- र २०६७ सालमा रु.१,०००।- ब्याजबापत भनी बुझी लिएको रकम तमसुकमा दरपीठ नगरी जाहेरवाली तनसरा वि.क.लाई ठगी गर्ने कार्य गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटना विवरण कागज गर्ने दीपक सिंह रायमाझीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मैले घर व्यवहार चलाउन भनी प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.बाट रु. १०,०००।- लिएकी हुँ । २०५८ सालतिर रु.५,८००।- बुझाएको हुँ । प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.ले मेरो छोरालाई ऋण तिर भनी चौकीमा लगी थुनेको हुँदा २०६४ साल जेठ महिनामा जग्गाको भोगबन्धकी कागज गराई

छोरा छुटाएको हुँ । पछि छोराहरूले रकम पठाएकाले तिम्पो रूपैयाँ रू.४८,४००।- बुझ्न आउ भन्दा नमानी जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा जानुपर्छ भनी मलाई यहाँ ल्याएका हुन् । मैले पटक पटक रू.५२,०००।- बुझाउन खोज्दासमेत बुझ्न नमानी धेरै ब्याजको लोभ गरेको हुन् । म अनपढ महिलालाई झुक्याउनमा पारी त्यति धेरै रकमको कागज गराएका रहेछन् । मुद्दा परेपछि मात्र जानकारी पाएँ । मलाई प्रतिवादीले ठगी गरेको हुँदा सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको जाहेरवाली तनसरा वि.क.ले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. गाउँघरमा केही रूपैयाँ लगानी गरी चक्रवृद्धि ब्याज असुल गर्ने व्यक्ति हुन् । प्रतिवादीले २०५० सालमा रू.१०,०००।- लगानी गरी २०५३ सालमा रू.२३,०००।- को कागज गराए र २०६४ सालमा त्यही रू.२३,०००।- को रू.४८,०००।- को कागज गराएका हुन् । यसमध्ये २ पटक गरी रू.६,८००।- बुझेकोमा सोको हिसाब नगरी जाहेरवाला तनसरा वि.क.लाई ठगी गरेका हुन् भन्ने व्यहोराको घटना विवरण कागज गर्ने केशवराज आचार्यले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

२०५० सालमा लिएको रू.१०,०००।- को कानूनबमोजिमको ब्याज र साँवाले हुन आउने रूपैयाँमा जाहेरवालाले दिएको रू.६,८००।- कटाई सोभन्दा बढी लिने गरी गरिएको व्यवहार कागजमा उल्लिखित बढी रकमसम्म प्रतिवादीले ठगी गरेको ठहरेकाले त्यति बिगोसम्म प्रतिवादीलाई जरिवाना र प्रहरी हिरासतमा बसेको अवधिलाई कैदमा परिणत गरी त्यत्ति नै दिन कैद हुने ठहर्छ भन्ने सुरु प्युठान जिल्ला अदालतको फैसला ।

मसँग तनसरा वि.क.ले २०५० सालमा रू.१०,०००।- कर्जा लिएको सोको दस वर्षसम्म साँवा ब्याज नबुझाएकोले दोब्बर भइरहेको लेनदेन व्यवहारलाई अर्को कागज गरी दिएकोमा निजको छोरा गोर बहादुर वि.क.ले गाउँघरका व्यक्तिहरूसमेत

लगाई कुटपिट गर्ने, ज्यान मार्ने कुरा गरी शान्ति सुरक्षा खलबल्याउने सम्भावना भएकोले जिउ ज्यानको सुरक्षा गरी विपक्षीले लिएको रकम असुलउपर गरिपाउँ भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय प्युठानमा निवेदन दिएको र उक्त निवेदनको बारेमा कारवाही अगाडि बढाई दिनु पर्यो भन्दा उल्टै ममाथि नै ठगी मुद्दा चलाएको मिलेन । मुलुकी ऐन, ठगीको १, २ नं. अनुसार नभए नगरेको काम कुरा भए गरेको भनी प्रतिवादीको धन सम्पत्ति खाएको छैन । यस अवस्थामा दायर भएको मुद्दा खारेज गर्नुपर्नेमा नगरी मलाई सजाय गरेको सुरु फैसला बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदक प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.ले पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरमा दिएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. ले तनसरा वि.क. लाई २०५० सालमा रू.१०,०००।- कर्जा दिएको नदेखाई निज तनसरासँग २०६४ साल जेष्ठ २० गते गराएको तमसुकमा तनसराले रू.४८,४००।- कर्जा लिएको र सोबापत चित्रबहादुरले ५ रोपनी जग्गा भोगबन्धकीमा भोगचलन गरी खानु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । जाहेरीवाली र घटना विवरण कागज गर्ने मानिसहरूले प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी.ले २०५० सालमा तनसरालाई दिएको रू.१०,०००।- को चक्रवृद्धि ब्याज जोडी २०५३ सालमा रू.२३,०००।- र त्यसको पनि चक्रवृद्धि ब्याज जोडी २०६४ सालमा रू.४८,४००।- को भोगबन्धकी कागज गराई जाहेरवाली तनसरा वि.क. लाई ठगी गर्ने कार्य गरेको लेखाई बकपत्र गरेको र प्रतिवादीले आफ्ना साक्षी र लिखत साक्षी उपस्थित गराउन सकेको पाइँदैन । तनसराले २०५० सालमा प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. सँग लिएको रू.१०,०००।- को साँवा ब्याजमा तनसराले २०५८ सालमा दिएको रू. ५,८००।- र २०६७ सालमा दिएको रू.१,०००।- गरी जम्मा रू.६,८००।- कटाई बाँकी रकम पाउने र २०६४ सालमा गराएको रू.४८,४००।- भोग बन्धकी

कागज ठगी गर्ने मनसायबाट गराएकोले ठगीको महलको ४ नं. बमोजिम प्रतिवादीलाई १ महिना ११ दिन कैद र रु.४९,६००।- जरिवाना गरेको फैसला सदर हुने ठहरेको भन्ने पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको मिति २०६९/११/१३ को फैसला ।

ठगीको परिभाषाभित्र नपरेको र लेनदेन व्यवहारको ६ नं. ले मान्यताप्राप्त कार्यमा ठगीको कसुरदार ठहर गरी सजाय गरेको फैसलाहरूबाट ठगीको १, २ नं. र लेनदेन व्यवहारको ६ नं. को कानूनी व्यवस्थाको गम्भीर त्रुटि भएको छ । लिखत फट्टा गरेको वा थैली बुझाएको भनी जिकिर लिने प्रतिवादीले सो कुराको प्रमाण पुर्‍याउनु पर्नेमा सोको तथ्ययुक्त लिखत प्रमाण पेस गर्न सकेको नदेखिँदा रूपैयाँ बुझी वादीले फट्टा दिएको भन्न नमिल्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित ने.का.प. ०४६, नि.नं. ३८७१ को नजिरविपरीत भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा मुद्दा दोहोर्याई हेरी पाउँ भन्ने प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. ले यस अदालतमा दिएको निवेदन ।

जाहेरवाला र प्रतिवादीबीच मिति २०६४/२/२० मा तमसुक गरी कर्जा लेनदेन भएको र सो तमसुकउपर जाहेरवालीको कुनै चुनौती भएको पाइएन । यस्तो अवस्थामा यति लामो समयपछि पर्न आएको जाहेरीको आधारमा उक्त लिखतलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । लेनदेनको जरियालाई ठगीको वारदात तथा कसुर कायम गर्न मिल्ने नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट मिति २०६९/११/१३ मा भएको फैसलामा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको ४, ५ र ६ नं. अदालती बन्दोबस्तको ७८ र १८४क नं. को व्याख्यामा गम्भीर कानूनी त्रुटि भई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उप-दफा १ को खण्ड (क) अवस्था विद्यमान देखिँदा मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०/४/१७ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलको अध्ययन भयो । आजको पेसीमा दुवैतर्फबाट कानून व्यवसायी अनुपस्थित रहनु भयो ।

प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. ले तनसरा विश्वकर्मालाई २०५० सालमा सापटी रु.१०,०००।- दिएकोमा ब्याज बापत भनी प्रचलित कानूनको सीमा नाघी आफ्नो प्रभावमा पारी २०५३ सालमा रु.२३,०००।- र २०६४ सालमा रु.४८,४००।- थैली कायम गरी उक्त रकम असुल्लन दबाब दिई तनसरा विश्वकर्मालाई ठगी गरेकोले ठगीको महलको १ नं. र ४ नं. को कसुरमा चित्रबहादुर जि.सी. लाई सोही महलको ४ नं. अनुसार हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग दाबी देखिन्छ ।

जाहेरवाली र घटना विवरण कागज गर्ने मानिसहरूले अदालतमा आई प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. ले २०५० सालमा रु.१०,०००।- लगानी गरी सोको चक्रवृद्धि ब्याज जोडी २०५३ सालमा रु.२३,०००।- र २०६४ सालमा रु.४८,४००।- को भोगबन्धकी कागज गराई तनसरा वि.क. लाई ठगी गरेको भनी लेखाई बकपत्र गरेको र प्रतिवादीले आफ्ना साक्षी र लिखत साक्षी पनि उपस्थित गराउन नसकेको भनी प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग दाबी पुग्ने ठहर्‍याई सुरु प्युठान जिल्ला अदालतले प्रतिवादीलाई ठगीको महलको ४ नं. बमोजिम १ महिना ११ दिन कैद र रु.४९,६००।- जरिवाना गरेको फैसला पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट समेत सदर भएको देखियो । त्यसमा चित्त नबुझाई प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको पाइन्छ । २०६४/२/२० मा भएको तमसुकउपर जाहेरवालीको कुनै चुनौती नभएको अवस्थामा लामो समयपछि पर्न आएको जाहेरीको आधारमा उल्लिखित लेनदेन व्यवहारलाई ठगीको कसुर कायम गर्न नमिल्ने भन्ने आधार लिई यस अदालतले मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान

गरेको देखिन्छ ।

अब पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भयो ।

२. प्रस्तुत ठगी र लेनदेन दुवै मुद्दाको मिसिलको अध्ययनबाट प्रतिवादीले जाहेरवाली तनसरा वि.क. र निजको छोरा गोरबहादुर वि.क. लाई रु.१०,०००/- दिएको र निजहरूले २०५३ सालमा रु.५,८००/- तथा २०६७ सालमा रु.१,०००/- समेत फर्काएकोमा ती रकमहरूलाई नघटाई चक्रवृद्धि ब्याजको हिसाब गरी २०५३ सालमा रु. २३,०००/- को कपाली तमसुक र पुनः २०६४/२/२० मा उक्त रु. २३,०००/- समेत मिलाई रु.४८,४००/- को कपाली तमसुक गराएको कार्य ठगी भएको भन्ने अभियोगदाबी र फैसला देखिन्छ ।

३. ठगीको महलको १ नं. मा "कसैले आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल अचल धनमाल हक पुग्नेलाई वा जसका जिम्मामा रहेको छ उसलाई ललाई फर्काई वा जाल परिपञ्च गरी वा आफ्नो हक नभएको सम्पत्तिमा आफ्नो हक पुग्ने कित्ते कागज बनाई दिई वा पेस गरी वा आफूसँग नभएको कुरा आफूसँग छ भनी झुक्याई वा झुठो कुरालाई सद्दे हो भनी झुक्याई वा अरु जुनसुकै व्यहोरासँग धोका दिई गफलतमा पारी आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल अचल धनमाल लिए दिए दिलाएमा वा अर्काको माल मेरो हो भनी वा मेरो भएको छ भनी लिखत गरी वा नगरी सोही माल लिए दिए बिक्री व्यवहार गरेमा वा सट्टापट्टा गरी लिएमा ठगी गरेको ठहर्छ" भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त १ नं. मा ललाउने फकाउने, जाल परिपञ्च गर्ने, कित्ते कागज बनाउने वा पेस गर्ने, झुक्याउने वा अरु जुनसुकै व्यहोरासँग धोका दिई वा गफलतमा पारी भन्ने जस्ता शब्दहरू प्रयोग भएबाट उक्त कानूनले अरु किसिमको जोर जुलुम अन्याय अत्याचारलाई समेटेको नभई प्रतिवादीले पीडितलाई झुठ, फरेब र झुक्याउने

लगायतको कार्य गरी पीडितलाई विश्वास दिलाउनसमेत सफल भई पीडितको सहमतिबाटै प्रतिवादीबाट पीडित विरुद्ध ठगीको कसुर भएको देखिनु अपरिहार्य हुन्छ । पीडितको सहमतिको मुख्य कारण नै यी प्रतिवादीको झुक्यान deceit हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीले पीडितलाई ललाएको फकाएको समेतको कार्य गरी दाबीको लिखतमा पीडितको सहिछाप गराएको वा पीडितले सहिछाप गरेको कुनै प्रमाण गुज्रन आएको छैन । प्रतिवादीले पीडितलाई दिएको रु.१० हजारको चर्को ब्याज थैलीमा गाभी बढी थैलीको लिखतलाई ठगी गरेको भन्ने अभियोगदाबी छ तर कानूनले तोकेको दश प्रतिशतको सीमा नाघी चर्को ब्याजदर जोडी लेनदेन गर्ने गराउने प्रचलन धेरै पहिलादेखि रही आएको प्रचलन हो । नेपाल भारतलगायतका मुलुकमा जताततै व्याप्त यो व्यवहारलाई सूदखोरी पनि भनिन्छ । यो व्यवहार कानूनद्वारा अमान्य भए पनि नेपालको कानूनले यसलाई कसुर ठहर गरी दण्डनीय बनाएको पाइँदैन । सो रहे भएको भए सो कानून उल्लेख गरी प्रतिवादी विरुद्ध अभियोगदाबी लिन सक्नु पर्थ्यो । यस्तो व्यवहार सदर नहुने भनी मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ६ नं.ले प्रस्ट बोलेको देखिन्छ । कुनै काम कुरालाई कानूनले सम्बोधन गरिसकेको अवस्थामा कानूनको प्रस्ट व्यवस्थाबेगर यस्तो व्यवहारलाई भिन्नै प्रयोजनको लागि बनेको कानूनभित्र जबरजस्ती पार्ने काम गर्नु कानूनको अनुचित प्रयोग हुन्छ । कानूनले कसुर भनी परिभाषित नगरेको काम कुरा गरेको विषयलाई लिएर कसैउपर मुद्दा चलाउनु र ठहर गर्नु दुवै अनुचित हुन् । यस्तो विषयवस्तुमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय प्युठानका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले यी प्रतिवादीको बयान गराई सो बयानका साथ प्रतिवादीलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा कारवाहीका लागि पठाएको प्रस्तुत मुद्दाको प्रारम्भिक उठान नै पूर्वाग्रहग्रस्त छ । यो एक किसिमको दबाब देखिन्छ जसलाई थग्न नसकी प्रतिवादी विरुद्ध ठगीको

अभियोग दायर भएको पाइन्छ । ठाउँ कानूनविपरीत देखिने विवादित अभियोगदाबीलाई कैफियतसहित खारेज गर्नुपर्नेमा सुरु जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतसमेतले अभियोगदाबी पुग्ने ठहर्याएको फैसलाबाट अदालतको निष्पक्षता, क्षमता र कानूनको शासनप्रतिको प्रतिबद्धतासमेतमा असर पुगेको भन्ने यो इजलासको धारणा छ । अतः प्रतिवादी र जाहेरवालीबीचमा भएको उल्लिखित तमसुक लिखत कारोबारलाई मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. ले समेट्न सक्ने नदेखिँदा प्रतिवादीले उक्त १ नं. को कसुर गरेको ठहर्याई निजलाई ठगीको ४ नं. बमोजिम १ महिना ११ दिन कैद र रु.४९,६००।- जरिवाना हुने ठहर्याएको सुरु प्युठान जिल्ला अदालतको मिति २०६८/१०/२५ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको मिति २०६९/११/१३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. ले अभियोगदाबीको कसुरबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्ने ।

तपसिल

प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. ले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहरेकोले प्रतिवादी चित्रबहादुरको नाममा कसेको जरिवानाको लगत कायम हुन नसक्ने हुँदा सो लगत कट्टा गर्नु भनी सुरु अदालतमा लेखी पठाउने -----१ प्युठान जिल्ला अदालतको च.नं. २८७, मिति २०६७/७/१७ र पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको च.नं. १११, मिति २०६९/४/९ को पत्रबमोजिम प्रतिवादी चित्रबहादुर जि.सी. को नाममा दर्ता रहेको प्युठान जिल्ला बरौला गाउँ विकास समिति वडा नं. ७, कि.नं. ४२ को क्षेत्रफल १-६-३-३ को जग्गा रोक्का रहेकोमा उल्लिखित जग्गाको रोक्का फुकुवा गर्नु भनी मालपोत कार्यालयमा पत्रचार गर्नु भनी प्युठान जिल्ला अदालतलाई लेखी पठाउनु-----१

दायरी लगत कट्टा गरी प्रस्तुत मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु -----१

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत:- हर्कबहादुर क्षेत्री

इति संवत् २०७२ साल चैत २२ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७३।०२।२७
०७०-CI-०१७४

मुद्दा: लेनदेन

पुनरावेदक वादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २९ ज्याठा बस्ने
पुरुषोत्तमभक्त प्रधानाङ्ग

विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २७ ज्याठा बस्ने
केशव श्रेष्ठसमेत

- विवादको पक्षले उठान नगरेको विषयमा प्रवेश गरी निर्णय गर्नु अगाडि न्याय निरूपण गर्ने निकायबाट गम्भीररूपमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । वादीले सुरु फैसलाउपर

चित्त नबुझाई पुनरावेदन गरेको अवस्थामा पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट पुनरावेदकले उठाएको प्रश्नहरूमा सम्बोधन नगरी प्राविधिक आधारमा मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने अवस्थामा त्यसको अन्तरवस्तुलाई विचार गर्नु अनिवार्य हुन्छ । मुद्दा खारेजी नै हुने प्राविधिक पक्ष मुद्दामा समावेश भएको खण्डमा मुद्दाको सम्बन्धित पक्षले त्यसलाई नै बढी जोड दिई दाबी खण्डन गर्नका लागि मुख्य आधार प्रमाणको रूपमा विषय उठाउने सम्भावना बढी हुने ।

- सामान्यतया २०५५।१२।१६ को कपाली तमसुक लिखितको १० वर्षे अन्तिम हदम्याद २०६५।१२।१५ हुनेमा विवाद हुन सक्दैन । यस्तो स्वाभाविकरूपले अनुमान गर्न सकिने विषयमा प्रतिवादीले कुनै प्रश्न नउठाएको र सुरु अदालतले समेत निर्णयका क्रममा त्यसतर्फ प्रवेश गरेको नदेखिँदा पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी तल्लो निकायको निर्णयलाई नै परिवर्तन गर्न सक्ने अधिकार भएको अदालतबाट निर्णय गर्दा त्यस्तो विषयलाई सतही र हल्कारूपमा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी निर्णय गर्नु उचित र तर्कसङ्गत मान्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
विष्णुप्रसाद भुसाल
विपक्षी प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
कृष्णप्रसाद भण्डारी
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री लिप्तबहादुर थापा
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री माधवप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

फैसला

न्या. दीपकराज जोशी : पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।४।१२ को फैसलाउपर वादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम यस अदालतमा निवेदन परी दोहोर्याई हेर्न निस्सा प्रदान भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ ।

काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २७ ज्याठा टोल बस्ने बलराम श्रेष्ठले घर खर्च गर्न भनी मिति २०५५।१२।१६ मा रु. १,००,०००।- रूपैयाँ एक वर्षभित्र साँवा ब्याज तिर्ने सर्तमा निजका छोरा विपक्षी केशव श्रेष्ठलाई साक्षी राखी तमसुक गरी ऋणबापत रकम लिनु भएको थियो । म्यादभित्र उक्त रकमको साँवा ब्याज नबुझाएको र बुझाउनको लागि पटक पटक अनुरोध गर्दा खेत बेचेर दिनेछु भन्दै वचन दिई रहनु भएकोमा निज ऋणी बलराम श्रेष्ठ २०६३ सालमा आफ्नो कालगतीले परलोक हुनुभयो । ऋणी बलरामको मृत्यु भएपश्चात् निजको अंशहक खाने छोराहरू केशव श्रेष्ठ, दीपक श्रेष्ठ र ऋणीको श्रीमती समेत ३ जनासँग तपाईंको बाबु श्रीमान्ले खाएको ऋण तिर्नु पर्‍यो भन्दा तीनै जनाले एकमुष्ठरूपमा सबै रकम तिरौला भनी झुट्टा आश्वासन दिई आलटाल गर्दै आएकोले मिति २०५५।१२।१६ गते ऋणी बलराम श्रेष्ठले लिनु भएको साँवा रु. १,००,०००।- (एकलाख) र सोको १० वर्षमा हुने ब्याज रु. १,००,०००।- (एकलाख) समेत जम्मा साँवा ब्याज रु. २,००,०००।- (दुइलाख) ऋणी बलराम श्रेष्ठको

हकखाने विपक्षी छोराहरू केशव श्रेष्ठ, दिपक श्रेष्ठ र श्रीमतीसमेत जना तीनको घर घरानाबाट असुलउपर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी पुरुषोत्तमभक्त प्रधानाङ्गको तर्फबाट परेको फिराद पत्र ।

पिताजीको पालामा भएको लेनदेनको रकम तिर्न हामीसँग तत्काल रकम नभएकोले विपक्षीसँग समय माग गरेका थियौं । सोही क्रममा मिति २०६५।१२।१९ मा सो समयसम्म बाँकी रहेको सबै ब्याज चुक्ता गरी साँवा रु. १,००,०००।- को अर्को तमसुक भाइ दिपक श्रेष्ठलाई साक्षी राखी म केशव श्रेष्ठले निज धनीलाई नयाँ तमसुक गरिदिएको थिएँ । हिसाब मिलान भई नयाँ कागज भएको हुँदा निजलाई पुरानो कागज च्याती दिनुहोला विश्वासमा छाडेकोमा भाखा नै सकिन लागेको छ म च्याती दिन्छु ढुक्क भएर जानुहोस् भनेको हुँदा म सोबारे विश्वासघात नहुनेमा ढुक्क थिएँ । बाबुको शेषपछि घरको जेठो छोरा भएको नाताले म केशव श्रेष्ठले विपक्षीलाई अर्को कागज गरी दिइसकेको हुँदा दाबीको लिखतबाट रकम बुझाउने गरी फैसला गर्न मिल्ने अवस्था छैन विपक्षीको झुट्टा दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी केशव श्रेष्ठ र दिपक श्रेष्ठसमेत जना २ को सुरु अदालतमा पेस भएको प्रतिउत्तर पत्र ।

मिति २०६६।३।१९ को आदेशानुसार मिति २०५५।१२।१६ र २०६५।१२।१९ मा भएका सक्कल लिखत प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको ।

पति बलराम श्रेष्ठको हकखाने हकदारहरूमा २ छोराहरू केशव श्रेष्ठ, दिपक श्रेष्ठ, छोरी दिव्यश्वरी श्रेष्ठ र म दिलकुमारी श्रेष्ठसमेत ४ जना छौं । वादीसँग पतिले लिनु भएको ऋण तत्काल हामीले तिर्न नसकेकोले सो ऋण चुक्ता गर्न वादीसँग समय माग गरी वादीले भनेबमोजिम ब्याज बुझाई छोरा केशव श्रेष्ठले बाँकी साँवाको सम्बन्धमा अर्को तमसुक गरिदिएको हो । निज धनीले पुरानो तमसुक नच्याती सोही तमसुकको आधारमा प्रस्तुत नालेस गरेछन् ।

यो तमसुकको हिसाब गरी हालसम्मको ब्याज बुझाई साँवाको हकमा अर्को तमसुक गरिदिएकोले दाबीबमोजिमको रकम तत्काल बुझाउनु पर्ने होइन भनी अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी दिलकुमारी श्रेष्ठले बयान गरी मिति २०६६।७।२२ को आदेशले प्रतिवादी कायम भई तारेखमा रहेको देखिएको ।

पिता बलराम श्रेष्ठको हकखाने हकदारहरूमा २ छोरा मेरा दाजुहरू केशव श्रेष्ठ र दिपक श्रेष्ठ म दिव्यश्वरी श्रेष्ठ र आमा दिलकुमारी श्रेष्ठसमेत ४ जना अंशियार छौं । वादीसँग पिताले लिनु भएको ऋण तत्काल हामीले तिर्न नसकेकोले वादीसँग समय माग गरी वादीले भनेबमोजिमको ब्याज बुझाई दाजु केशव श्रेष्ठले साँवाको अर्को तमसुक गरिदिनुभएको हो । अर्को तमसुक गरी दिँदा पुरानो तमसुक च्याती दिन्छु भनी वादीले विश्वासमा पारेको हुँदा दाजुले पुरानो तमसुक लिनु भएन । सोही पुरानो तमसुक छलकपटपूर्वक आफैँले राखी वादीले यो नालेस गरेका हुन् । यो तमसुकको हिसाब गरी ब्याज बुझाई साँवाको अर्को तमसुक गरिदिएको हुँदा दाबीबमोजिमको रकम बुझाउनु पर्ने होइन भनी अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी दिव्यश्वरी श्रेष्ठले बयान गरी मिति २०६६।११।२५ को आदेशले प्रतिवादी कायम भई तारेखमा रहेको देखिएको ।

अदालतको मिति २०६६।१०।२७ को आदेशानुसार वादीबाट धनी पुरुषोत्तमभक्त प्रधानाङ्ग ऋणि केशव श्रेष्ठ भएको २०६५।१२।१९ को सक्कल लिखत पेस भएको, सो लिखतको लिखत र लेखक साक्षीलाई बुझ्न म्याद जारी हुँदा लिखत “मेरो रोहवरमा कारोबार भई आएको र म लिखत साक्षी बसेको हुँ” भनी लिखतका साक्षी राजु खतिवडाले बयान गरेको, लिखत साक्षी दिपक श्रेष्ठ र लेखक साक्षी मनोजकुमार श्रेष्ठले तामेल भएको म्यादभित्र उपस्थित भएको नदेखिएको ।

२०५५ सालमा भएको कागजको १० वर्षे म्याद समाप्त हुन लागेको अवस्थामा सो कागजको

म्याद अध्यावधिक गर्ने प्रयोजनले २०६५ सालमा दोस्रो कागज भएको देखिएको र सो पछिल्लो मितिको तमसुकअनुसारको रकम तिर्न बुझाउन प्रतिवादीहरू सहमत रहेको देखिएको अवस्थासमेतबाट वादीले लिएको वादी दाबी पुग्न सक्ने अवस्था देखिँदैन। तसर्थ दाबी पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।५।३ मा भएको फैसला।

उक्त फैसलामा मेरो चित्त बुझेन। विपक्षीहरूका पिताले २०५५।१२।१६ मा गरिदिएको कपाली तमसुक लिखतको दायित्व विपक्षीमध्येको केशव श्रेष्ठले बहन गरी २०६५।१२।१९ मा गरिदिएको लिखतमा सारेको अवस्था होइन। मिति २०५५।१२।१६ को लिखतलाई विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न सकेका छैनन्। १० वर्ष अवधि पुग्न लागेको अवस्थामा अघिल्लो व्यवहारलाई अध्यावधिक गर्नको निमित्त मिति २०६५।१२।१९ को पछिल्लो तमसुक लिखत गरिदिएको भनी अनुमानको भरमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट दाबी नपुग्ने गरी ठहर गरेको फैसला मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको १ र ५ नं. विपरीत भई त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी मिति २०५५।१२।१६ मा लगेको ऋण रकम रु. १,००,०००।- (एकलाख) र सोको कानूनबमोजिमको ब्याजसमेत भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पेस भएको पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादीका बाबु बलराम श्रेष्ठले वादीबाट रु. १,००,०००।- (एक लाख रुपैयाँ) लिई छोरा केशव श्रेष्ठलाई साक्षी राखी मिति २०५५।१२।१६ मा रकम लिएको कुरामा विवाद छैन। २०५५।१२।१६ को लिखतको साँवा ब्याज भराई पाउन वादीले मिति २०६५।१२।१६ मा फिराद दर्ता गरेको र मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको २ नं. अनुसार लिखत भएको मितिले १० वर्षभित्र फिराद दर्ता गरिसकेको हुनुपर्ने अर्थात् मिति २०६५।१२।१५ सम्ममा फिराद दायर गर्नुपर्नेमा

सो मितिभित्र दायर हुन नआएको पुनरावेदकको फिराद दाबी खारेज गर्नुपर्नेमा वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलाले दाबीका सम्बन्धमा तात्त्विक असर पर्ने नदेखिँदा सुरु फैसला सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६८।४।१२ मा भएको फैसला।

मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको २ नं. को हदम्यादअनुरूप मिति २०५५।१२।१६ मा रकम लिनुदिनु गरेको व्यवहारका सम्बन्धमा मिति २०६५।१२।१५ भित्र फिराद दर्ता गर्नुपर्ने भएपनि उक्त दिन सार्वजनिक बिदा परी अड्डा तातिल परेको हुँदा उक्त दिन फिराद दर्ता हुन नसकेको हो। मुलुकी ऐन, अ.बं. ४५ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई नजरअन्दाज गरी फैसलाको निर्णयाधार कायम गर्न मिल्दैन। विपक्षीका पिताले मसँग ऋण लगेको रु. एकलाख तिरे बुझाएको कुनै भरपाई विपक्षीले पेस गर्न सक्नुभएको छैन। २०६५।१२।१९ मा सो मितिसम्मको हुने ब्याज भुक्तान गरी साँवा रु. एकलाखको अर्को तमसुक गरिदिएको भनी विपक्षी केशव श्रेष्ठले उल्लेख गरेको सम्पूर्ण व्यहोरा झुठो हो। यदि सो कागज मैले गरेको भए प्रस्तुत मुद्दामा हदम्यादको प्रश्न सिर्जना हुने थिएन। २०५५ साल र २०६५ सालमा भएका लिखतको एक आपसमा कुनै सम्बन्ध नै छैन। सो सम्बन्ध नै कायम नभएको लिखतलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन। पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट हदम्यादको प्रश्न उठाई फिराद दाबी खारेज गर्ने फैसलामा सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०५२ अंक १ - नि.नं. ५०३१, ने.का.प. २०५३ अंक ११ नि.नं. ६८१५ र ने.का.प. २०६८ अंक १ नि.नं. ८५३२ समेतमा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको विपरीत भई त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला दोहोर्थाई हेर्ने गरी निस्सा प्रदान गरी वादी दाबीबमोजिमको रकम विपक्षीहरूबाट दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी पुरुषोत्तमभक्त प्रधानाङ्गको तर्फबाट यस

अदालतसमक्ष पेस भएको मिति २०६९।४।१४ को दोहोर्याई पाउँ भन्ने निवेदन ।

यसमा वादी प्रतिवादीका बीच मिति २०५५।१२।१६ मा लिखत भई मिति २०६५।१२।१५ मा फिराद दर्ता गर्नुपर्ने भएपनि २०६५ सालको क्यालेण्डर हेर्दा उक्त दिन अर्थात् मिति २०६५।१२।१५ को दिन शनिबार परेको भन्ने निवेदन जिकिर रहेको भई सो दिन शनिबार नै परेको देखिएको अवस्थामा हदम्यादविहीन भन्न नमिल्नेमा हदम्याद विहीन भनी फिराद नै खारेज हुने ठहर्याएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको इन्साफमा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको २ नं. र अ.बं. ४५ नं. को त्रुटि विद्यमान भएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने गरी यस अदालतबाट मिति २०७०।३।२५ मा भएको निस्सा आदेश ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री विष्णुप्रसाद भुसालले पुनरावेदक र विपक्षीका बीच पहिले र पछि भएको कागज एउटै कागजको निरन्तरता होइन । कानूनतः एउटै व्यक्तिसँग फरक-फरक मितिमा फरक-फरक लिखत कागज गर्न सकिने नै हुन्छ । सोहीअनुसार पछिल्लो मिति २०६५।१२।१९ मा रकम लेनदेन भई अर्को कागज भएको हो । पहिलो लिखत अनुसारको हदम्याद २०६५।१२।१५ सम्म भएकोमा उक्त दिन सार्वजनिक बिदा परेको हुँदा बिदा पछि अड्डा खुलेको पहिलो दिन अर्थात् २०६५।१२।१६ मा फिराद दायर गरेको अवस्थामा हदम्याद नाघेको भनी फैसला गर्न मिल्ने अवस्था नहुँदा मागबमोजिम सुरु फैसला उल्टी गरी दाबीअनुसार साँवा ब्याजसमेत भरी पाउने गरी फैसला हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी केशव श्रेष्ठसमेतका तर्फबाट

उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री कृष्ण प्रसाद भण्डारीले हदम्यादको विषय सुरु अदालतमा हामीले उठाएका थिएनौं, सुरुले दाबी नपुग्ने र पुनरावेदनले सदर गर्दा दाबी खारेज गरिदिएको अवस्था हो । दोहोर्याउने निस्साको आधार मुद्दाको विषयसँग सान्दर्भिक नै नहुँदा सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कानूनको कुनै व्याख्यात्मक त्रुटि विद्यमान छैन, सो फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी, विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा हदम्यादको आधारमा दाबी खारेज गरी सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ छैन ? निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा मिति २०५५।१२।१६ मा घर खर्च गर्नका लागि केशव श्रेष्ठका बाबु बलराम श्रेष्ठले लिएको रु. एकलाख समयमा चुक्ता नगरेको हुँदा साँवा ब्याजसमेत भराई पाउन माग दाबी लिई पेस भएको फिरादका सम्बन्धमा सुरु जिल्ला अदालतबाट २०५५ सालमा भएको कागजको १० वर्षे म्याद समाप्त हुने अवस्थामा सो कागजको म्याद अध्यावधिक गर्ने प्रयोजनको लागि २०६५ सालमा दोस्रो कागज भएको देखिएको र दोस्रो कागजमा भएको रकम तिर्न बुझाउन प्रतिवादीहरू सहमत नै रहेको अवस्थामा वादीले लिएको दाबी पुग्न सक्दैन भनी फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर वादीको तर्फबाट परेको पुनरावेदनमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट लेनदेन व्यवहारको महलको २ नं. अनुसारको लिखतको हदम्यादभित्र फिराद दर्ता नभएको अवस्थामा दाबी खारेज हुने हुँदा वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी भएको फैसलाले खारेजी फैसलामा तात्त्विक असर पर्ने नदेखिँदा सुरु फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएकोमा वादीले उक्त फैसला चित्त नबुझाई सो फैसलाउपर

दोहोर्याई पाउँ निवेदन पेस गरेकोमा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा सुनुवाइको लागि पेस भएको देखिन आयो ।

३. सुरु अदालतमा वादी दाबी पेस भएपश्चात् प्रतिवादीले फिराएको प्रतिउत्तरमा हदम्यादको प्रश्न उठाएको देखिँदैन । सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट समेत फैसला हुँदा सो सम्बन्धमा विचार गरेको देखिँदैन । यसरी विवादको पक्षले उठान नगरेको विषयमा प्रवेश गरी निर्णय गर्नु अगाडि न्याय निरूपण गर्ने निकायबाट गम्भीररूपमा विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । वादीले सुरु फैसलाउपर चित्त नबुझाई पुनरावेदन गरेको अवस्थामा पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट पुनरावेदकले उठाएको प्रश्नहरूमा सम्बोधन नगरी प्राविधिक आधारमा मुद्दामा ठहर गर्नुपर्ने अवस्थामा त्यसको अन्तरवस्तुलाई विचार गर्नु अनिवार्य हुन्छ । मुद्दा खारेजी नै हुने प्राविधिक पक्ष मुद्दामा समावेश भएको खण्डमा मुद्दाको सम्बन्धित पक्षले त्यसलाई नै बढी जोड दिई दाबी खण्डन गर्नका लागि मुख्य आधार प्रमाणको रूपमा विषय उठाउने सम्भावना बढी हुन्छ । सामान्यतया २०५५।१२।१६ को कपाली तमसुक लिखितको १० वर्षे अन्तिम हदम्याद २०६५।१२।१५ हुनेमा विवाद हुन सक्दैन । यस्तो स्वाभाविक रूपले अनुमान गर्न सकिने विषयमा प्रतिवादीले कुनै प्रश्न नउठाएको र सुरु अदालतले समेत निर्णयका क्रममा त्यसतर्फ प्रवेश गरेको नदेखिँदा पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी तल्लो निकायको निर्णयलाई नै परिवर्तन गर्न सक्ने अधिकार भएको अदालतबाट निर्णय गर्दा त्यस्तो विषयलाई सतही र हल्कारूपमा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी निर्णय गर्नु उचित र तर्कसङ्गत मान्न सकिँदैन ।

४. विवादको विषय २०५५ सालको लेनदेन लिखत र २०६५ सालको लिखतको सार्थक सम्बन्ध रहेको वा दुवै लिखतको छुट्टाछुट्टै अस्तित्व रहेको हो भन्ने सन्दर्भमा निर्णय हुनुपर्ने भई सुरु अदालतबाट

सोही विषयमा केन्द्रित भई ठहर निर्णय भएको देखिन्छ । तर पुनरावेदन अदालतबाट लिखतको हदम्यादलाई प्रमुखताका साथ उठान गरी ठहर खण्डमा सोही विषयलाई केन्द्रित गरी लिखतको म्याद २०६५।१२।१५ मा नै १० वर्ष समाप्त भइसकेको भनी दाबी नै खारेज हुने गरी ठहर भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दाको फैसलामा अन्तिम हदम्याद मिति २०६५।१२।१५ मानिएको भएपनि वार्षिक नेपाली पात्रोमा उक्त दिन सार्वजनिक बिदा शनिबार परेको देखिन्छ । अन्तिम हदम्यादमा बिदा परेका भए पक्षको नालेस गर्न हदम्याद नजाने बिदापछिको पहिलो दिनसम्म स्वतः हदम्याद कायम हुनेमा विवाद हुन सक्दैन । यसै विषय सम्बोधन हुने गरी मुलुकी ऐन, अ.बं. ४५ नं. मा “हदम्याद पुग्ने वा म्याद तारेखमा हाजिर हुनुपर्ने वा कुनै कागज दाखिल गर्नुपर्ने दिन अड्डा तातिल परे तातिलपछि अड्डा खुलेको पहिलो दिनमा हाजिर हुने दाखिल गर्नेको हदम्याद वा म्याद तारिख गुज्रन सक्दैन ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था देखिँदा अड्डा तातिल (बन्द) भएको कारण मुद्दाको हदम्याद वा म्याद तारेख समाप्त नहुने सम्बन्धमा कुनै द्विविधा वा अडचन देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा शनिबारको सार्वजनिक बिदाको दिनलाई अन्तिम हदम्याद कायम गरी दाबी नै खारेज हुने भनी गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्लिखित अ.बं. ४५ नं. को कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा मिलेको देखिन आएन ।

५. तसर्थ माथि विवेचित आधार र कारणबाट हदम्यादको आधारमा फिराद दाबी खारेज हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६८।४।१२ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । अब पुनरावेदकले पुनरावेदन जिकिरमा लिएको मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी जो जे बुझ्नुपर्ने हो बुझी निर्णय गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनमा फैसलाको जानकारीसहित मुद्दाको सक्कल मिसिल

फिर्ता पठाइ दिनु । प्रस्तुत दायरीको लगत कट्टा गरी
मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : चन्द्रप्रकाश तिवारी
इति संवत् २०७३ साल जेठ २७ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. ९७१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर जबरा
फैसला मिति : २०७३।०९।१६

मुद्दा: गैँडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको ।

०७०-CR-०४५८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला चितवन पदमपुर १
को हाल मकवानपुर जिल्ला हाडखोला गाउँ
विकास समिति वडा नं. ७ घर भई हाल क्षेत्रीय
कारागार भिमफेदी मकवानपुरमा थुनामा रहेको
मुन्ना प्रजा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : स.स.अ. अणनाथ बरालसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

०७०-CR-०४५७

प्रत्यर्थी / वादी : स.स.अ. अणनाथ बरालसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला चितवन पदमपुर गाउँ
विकास समिति वडा नं. १ बस्ने कविराज
मगरसमेत

- कुनै कसुरमा एकभन्दा बढी प्रतिवादीहरूलाई तत्सम्बन्धी ऐनको एउटै दफाको सजायको माग गरिएको भएपनि कानूनले निर्णयकर्तालाई विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको विप्लेषण गरी वारदातमा व्यक्तिपिच्छे प्रतिवादीको संलग्नता, भूमिका जस्ता विषयहरू पहिचान गरी वारदात घटाउन नेतृत्व लिएको, सहायकको भूमिकामा रहेको, आफैं प्रहार गरेको, गौँडा कुरेको, सुराकीको भूमिका निर्वाह गरेको, लाभ लिने कार्यमा सहभागी भए नभएको, हातहतियारको बन्दोबस्त आदि गरे नगरेको लगायतका थुप्रै विषयहरूका आधारमा अमुक कसुर घटाउनमा कुनै प्रतिवादीको के कति भूमिका र हिस्सा छ त्यही आधारमा कसुरको मात्राअनुसार सजाय निर्धारण हुने हुँदा एउटै किसिमको अभियोगदाबी भएका सबै प्रतिवादीहरूलाई समान सजाय हुनुपर्छ भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- फौजदारी कानूनको उल्लङ्घनका लागि सजाय निर्धारण गर्दा विभिन्न सिद्धान्त र अवधारणाहरूको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । Mitigating factors भन्नाले

कुनै व्यक्तिलाई अदालतले कसुरदार ठहर्‍याएपछि निजलाई कम सजाय गर्न लिने आधारहरूलाई बुझिन्छ भने **Aggravating factors** भन्नाले कसुरको गम्भीरता बढाउने र अधिकतम सजाय गर्ने आधारहरूलाई बुझिन्छ । **Mitigating factors** का लागि जो विरुद्ध अपराध भएको छ । उसैको उक्साहटको कारण अपराध घटाउन कसुरदार प्रेरित भएको अवस्था, कसुरदारको मानसिक अवस्था, उमेर, उक्त अपराध घटाउन कसुरदारको अत्यन्त कम भूमिका, कसुरदारको पूर्व आपराधिक रेकर्डको अभाव, अपराध घटाउन पीडितको संलग्नतासमेत रहेको अवस्था, अपराध गर्दाको अवस्था र परिस्थिति आदिको आधारमा विधायिकाले न्यूनतम सजाय गर्ने गरी कानूनमा नै व्यवस्था गरिदिएको वा निर्णयकर्ता (Judge) लाई तत्सम्बन्धी विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थाहरू पर्दछन् । जबकी **Aggravating factors** पटके अपराधी, पीडितलाई पुगेको क्षतिको गम्भीरता, कसुर घटाउन कसुरदारको नेतृत्वपूर्ण भूमिका, सामाजिकरूपमा अत्यन्त निकृष्ट र अनैतिक मानिने कसुर, पदको आडमा गरिने कसुर र क्रूर तथा यातनापूर्ण तवरले गरिएको अपराध, अपराधमा घातक हतियारको प्रयोग आदि जस्ता आधारमा विधायिकाले अधिकतम सजाय गर्ने भनी कानूनमा नै व्यवस्था गरिदिएको वा निर्णयकर्तालाई तत्सम्बन्धमा विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थाहरू पर्दछन्, हाप्रो प्रचलित नेपाली फौजदारी कानूनमा

पनि कसुरदारलाई कुनै कसुरका लागि दायित्व वहन गराउनेसम्बन्धी विभिन्न सिद्धान्तहरूको व्यवस्था भएको पाइने ।

- कतिपय कसुरका लागि सजाय निर्धारणमा न्यायाधीशलाई विवेक प्रयोग गर्न कुनै स्थान नै दिइएको पाइँदैन भने कतिपय कसुरका लागि कसुरको मात्राअनुसार सजाय निर्धारण गर्ने गरी विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार न्यायाधीशलाई प्रदान गरिएको पनि पाइन्छ । के कस्तो अवस्थामा **Aggravating factors** अपनाउने र के कस्तो अवस्थामा **Mitigating factors** अनुशरण गर्ने भनी हामी कहाँ छुट्टै कानून नभएपनि विभिन्न कानूनमा एउटै कसुरका लागि सजायको न्यूनतम र अधिकतम हदको सजायसम्बन्धी व्यवस्थालाई सोहीरूपमा बुझ्न सकिने ।
- मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको १८८ नं. को व्यवस्थालाई **Mitigating factors** को अनुशरणका लागि विधायिकाले न्यायाधीशलाई विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको रूपमा बुझ्न सकिन्छ । **Mitigating factors** को अनुशरण गर्दा कुनै कसुरमा संलग्न व्यक्तिलाई माथि उल्लिखित विभिन्न आधारमा कम सजाय निर्धारण गर्ने हो भने त्यही कसुरका लागि **Aggravating factors** अनुशरण गर्ने माथि उल्लिखित आधारहरू देखिन आएमा सजायको मात्रा बढाउने हो । यसबाट **Mitigating** वा **Aggravating factors** सजाय निर्धारणमा न्यायाधीशलाई प्राप्त विवेकाधिकारसित सम्बन्धित छ भन्ने बुझिन आउने ।

- कसुरको मात्राअनुसार सजाय हुने भन्ने कुरा कुनै न कुनैरूपमा **Mitigating** वा **Aggravating factors** सित सम्बन्धित विषय हो । कसुरको मात्रा भनेको तथ्य र प्रमाणबाट कुनै कसुर घटाउन कुनै व्यक्तिको के कस्तो संलग्नता र भूमिका छ भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने हो । कुनै वारदातमा मुख्य भई भूमिका निर्वाह गर्ने, सहयोगसम्म गर्ने, लाभ लिने, योजना बनाउने, वातावरण तयार गरिदिने आदि विभिन्न भूमिकाहरूका लागि कानूनले छुट्टाछुट्टै भार तय गरेको अवस्थामा एउटै कसुरमा एकभन्दा धेरै कसुरदारहरूको संलग्नता रहेको परिप्रेक्ष्यमा तीमध्ये प्रत्येक कसुरदारको उक्त वारदात घटाउन के कस्तो र के कति भार पर्छ त्यही कसुरको मात्रा हुन आउने ।
(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
पुण्यप्रसाद पाठक

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन,
२०२९

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.का.मु.मुख्य न्या.श्री जगदीश शर्मा पौडेल

माननीय न्यायाधीश श्री सत्यमोहन जोशी थारु

फैसला

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य

एवं ठहर यसप्रकार छ:

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र पर्ने चितवन जङ्गल लज भन्दा २.५ कि.मि. पश्चिममा गैंडा मरी मृत अवस्थामा फेला परेको र उक्त गैंडाको हाड जोर्नी बाहेक शरीरका अन्य अंगहरू कुहि सडिगली गएको अन्दाजी २०-२५ दिन अगाडि मरेको अनुमान गरिएको र गैंडाको खाग धारिलो हतियारले काटी चोरी लगेको भन्ने व्यहोरा खुलाई चितवन जङ्गल लजका सुपरभाइजर बुद्धिलाल जोशीसमेतका व्यक्तिहरूले मिति २०५६।५।३० गते गरिदिएको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

जिल्ला चितवन, टाँडिखोला गाउँ विकास समिति वा.नं. ७ बस्ने मुन्ना प्रजाको घरबाट गैंडा मार्ने काममा प्रयोग हुने भरुवा बन्दुकको नाल-१ र गैंडाको खाग काट्न प्रयोग हुने गरेको खुकुरी थान-३ चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट खटि आएको डोरले बरामद भएको साँचो हो भन्ने जगताराम वि.क. समेतले गरी दिएको मिति २०६४।१।१८ को बरामदी मुचुल्का । निज मुन्ना प्रजाले देखाई दिएअनुसार निजको घरबाट २०० मीटर टाढा बाँसको घारीमा निजैले लुकाई छिपाई राखेको गैंडा मार्न प्रयोग गर्ने गरेको भरुवा बन्दुक थान-१ बरामद भएको भन्ने ठाकुर वि.क. समेतका व्यक्तिहरूले मिति २०६४।१।२० को बरामदी मुचुल्का ।

मैले २०५६ सालमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र चितवन जङ्गल लजभन्दा करिब २.५ कि.मि. पश्चिममा खगेन्द्र मल्ली क्षेत्रमा मसहित डम्बरे भन्ने बुद्धिबहादुर थिङ, मुसे माइला तामाङ भएको ३ जनाको टोलीले गैंडा मारी खाग काटी पोखरामा बिक्री गरेको हो । निज बुद्धिबहादुर थिङ हाल गैंडासम्बन्धी मुद्दामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको फैसलाबमोजिम कारागारमा कैदी जीवन बिताइरहेका छन् । डम्बरेको भरुवा बन्दुकले निजले नै गोली हानी खाग काटी आफ्नो झोलामा हालेको हो ।

म र मुसे माइला साथी मात्र भएका थियौं। खाग बिक्री गरी मलाई रु १७,०००।- दिए। सो बाहेक सो क्षेत्रमा पटक पटक गरी ३ वटा गैंडा मार्न हाम्रो टोली सफल भयो। हाम्रो टोलीमा कमल प्रजा, रिसिङ्ग प्रजा र ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा पनि संलग्न थिए। पछिल्लो पटक ३ वटा गैंडा मारी खाग काठमाडौं लगेर बिक्री गरेको हो। उक्त ३ वटा खाग बिक्री गर्ने जिम्मा बिरभान प्रजाले लिएकोमा मलाई जम्मा रु.५०,०००।- प्राप्त भएको थियो। बरामद भएको बन्दुकको नाल हामीले २०५६ सालमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र खगेन्द्र मल्लीको बनेला भन्ने स्थानमा गैंडा मार्न प्रयोग गरेको बन्दुकको नाल हो। बन्दुक जंगलमा नै फाली आगो फुक्न हुन्छ भनी नाल मात्र बोकेर ल्याएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मुन्ना प्रजाले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज।

मुन्ना प्रजा, राजन प्रजा, कुन्दन तामाङ, गोरे अधिकारीसमेतको टोलीसँग म पनि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्र भित्र गैंडा मार्नको लागि एक पटक गएको थिएँ। एक वटा गैंडा भेटी भरुवा बन्दुकले मैले १ गोली हानेको हुँ। गोलीले गैंडा मरेन। त्यस दिनबाट म उक्त टोलीमा सामेल पनि भइन, त्यसैले मबाट गैंडा मार्ने अपराध भएको छैन। राजन प्रजा अहिले गैंडा मारेको मुद्दामा जेलमा छ। भरुवा बन्दुक मुन्ना प्रजाकै हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कविराज मगरले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज।

मैले मुन्ना प्रजासँग मिलेर गैंडाको सिकार गरी खागको बिक्री व्यवसाय गरेको होइन। हाल म गैंडा मारेको कसुरमा ठेकिएको कसुरमा कैदी जीवन बिताइरहेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको डम्बरे भन्ने बुद्धिबहादुर थिडले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज।

२०५६ सालमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा मलगायत मुन्ना प्रजा, रिसिङ्ग प्रजा र ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा मिलि गैंडा मार्न गएको हो। मुन्ना प्रजाले

आफ्नै भरुवा बन्दुकबाट गैंडालाई गोली हानी मारेको हो। उक्त टोलीमा मैले झोला बोक्ने र भात पकाउने कार्य गरेको हो। मुन्नाले खाग कहाँ कसलाई बेचेको हो मलाई थाहा भएन। मुन्नाले मलाई रु.१५,०००।- दिएको हो। रिसिङ्ग प्रजा हाल गैंडा मारेको कसुरमा कारागारमा छन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कमल प्रजाले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको क्षेत्रभित्र पर्ने चितवन जङ्गल लजभन्दा करिब २.५ कि.मि. पश्चिम खगेन्द्रमल्ली क्षेत्रमा चोरी शिकारीले संरक्षित वन्यजन्तु गैंडा मारी खाग काटी लगेको हुँदा मिति २०५६।५।३० गते तत्कालीन स.सं.अ. टिकाराम अधिकारीसमेत गई मृतक गैंडाको प्रकृति मुचुल्का गरेको भन्ने थाहा पाएको हुँ। हाल पक्राउ परेका प्रतिवादीहरूबाट बन्दुकको नालसमेत बरामद भएको र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले पक्राउ गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरू कसुरदार हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको दण्डपाणी अर्यालसमेतले गरिदिएको मिति २०६४।२।१० को कागज।

प्रतिवादीहरू मुन्ना प्रजा, कविराज मगर, कमल प्रजा, ठूलोभाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा, गोरे अधिकारी, कुन्दन तामाङ र मुसे माइला तामाङसमेत ७ जनाले मिति २०५६।५।३० मा गरेको मृतक गैंडाको प्रकृति मुचुल्कामा उल्लेख भएको गैंडालाई मारी सोही गैंडाको खाग काटी बिक्री व्यवसाय गरेको हुँदा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसुर अपराध भए गरेको देखिएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउन र बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित दसी सामान ऐ. ऐनको दफा २८ बमोजिम जफत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।२।१३ को अभियोग पत्र।

मैले ५ पटकसम्म गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरी आर्थिक लाभ लिइसकेको छु। पहिलो पटक २०५२ जेठ महिनातिर राष्ट्रिय निकुञ्जको

खगेन्द्रमल्लीदेखि दक्षिणपट्टि एरियामा मसमेत मुसे माइला तामाङ, हाल जेलमा भएको डम्बरे थिङ जना ३ भएर डम्बरे थिङले ल्याएको भरुवा बन्दुकले गोली हानी गैंडा मारी खाग काटी डम्बरे थिङले बिक्री गरी सोबापत मलाई रु. १७,०००।- दिएको हो । दोस्रो पटक २०५४ साल असार महिनातिर निकुञ्जको भवानीपुर पोष्टको एरियामा वीरमान प्रजा (हाल जेलमा भएको) ले ल्याएको भरुवा बन्दुकले वीरमानले नै गोली हानी गैंडा मारी खाग वीरमानले नै काटेर ल्याएको र उक्त खाग मसहित राजन प्रजा, डम्बरे थिङ, वीरमान भएर काठमाडौंमा लिएर गएकामा वीरमानले बिक्री गरी मलाई रु. १५,०००।- दिएको हो । राजन प्रजा पनि हाल जेलमा नै छ । तेस्रो पटक २०५४ सालको चैत्र महिनातिर निकुञ्जको अमृते पोष्टदेखि पूर्वपट्टी रातपानी भन्ने ठाउँमा मङ्गलबहादुर प्रजा (हाल जेलमा), शङ्कर प्रजा (हाल जेलमा) र मसमेत मङ्गलबहादुर प्रजाले ल्याएको भरुवा बन्दुकले गोली हानी गैंडा मारी खाग काटेर मङ्गलबहादुर प्रजाले लगेर बिक्री गरी मलाई रु. १५,०००।- दिएका हुन् । चौथो पटक २०५६ सालको श्रावण महिनामा निकुञ्जको बगई माथि पर्ने दबुवा खोला एरियामा मैले लगेको भरुवा बन्दुकले हाल पक्राउ भई आएको कविराज मगरले गैंडालाई गोली हानेकोमा गैंडालाई गोली लागेन, गैंडा भाग्यो, पानी परेको हुँदा हामी त्यसै फर्कियोँ । सोबखत गैंडा मार्न जानेमा कविराज मगर, जरिङ्गे कान्छा प्रजा, गोरे अधिकारी र कुन्दन तामाङ भएर गएका थियोँ । अन्य पटक मार्नेमा कविराज मगर, कुन्दन तामाङ र गोरे अधिकारीको कुनै संलग्नता छैन । त्यसपछि पाँचौ पटक २०५६ सालको भाद्र महिनातिर मसमेत हाल पक्राउ परी आउने कमल प्रजा, जेलमा परेका रिसिङ्गे भन्ने गोपाल प्रजा र ठूलोभाइ प्रजा भएर निकुञ्जभित्र पर्ने अमृतेदेखि पूर्वपट्टी रातपानी भन्ने ठाउँमा गई मेरै बन्दुकले म आफैँले गोली हानी गैंडा मारी खाग काटी ल्याएको हो । मैले उक्त खाग वीरमान प्रजालाई दिएको

हुँ । वीरमान प्रजाले खाग कतिमा बेच्यो, सो थाहा भएन । त्यसपछि मलाई रु २५,०००।- दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुन्ना प्रजाले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

म २ पटक गैंडा मार्ने कार्यमा संलग्न भएको छु । पहिलो पटक २०५६ वैशाख महिनाको अन्तिमतिर म समेत ठूलोभाइ प्रजा, गोपाल प्रजा र मुन्ना प्रजा भएर अमृतेदेखि पूर्वपट्टी रातपानी भन्ने ठाउँमा गएका थियोँ । त्यसबखत जङ्गल घुम्दा गैंडा नपाएर त्यसै फर्किएर आयौँ । मलाई खाना पकाउने भनी लिई गएका हुन् । दोस्रो पटक २०५६ सालको भाद्र महिनातिर होला, मसमेत भएर ठूलो भाइ प्रजा, रिसिङ्गे भन्ने गोपाल प्रजा, मुन्ना प्रजा भएर निकुञ्जको अमृते पोष्टदेखि पूर्वपट्टी पहिले खोज्न गएको ठाउँमा रातपानी भन्ने ठाउँमा गई मुन्ना प्रजाले ल्याएको भरुवा बन्दुकले निजले नै गोली हानी गैंडा मारेको हो । खाग पनि उसैले काटी राप्ती खोला किनारामा उसिनेर हाडमासु छुट्याई निजले नै बिक्री गरी मलाई रु. १५,०००।- दिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कमल प्रजाले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

२०५६ सालको कुरा हो, हाल पक्राउ परी आएका मुन्ना प्रजा, ऐ.ऐ. बस्ने गोरे अधिकारी, राजन प्रजा (हाल कारागारमा रहेका), कुन्दन तामाङ र मसमेत भई निकुञ्जको बगईदेखि माथि दबुवा खोलामा मुन्ना प्रजाले ल्याएको बन्दुकसमेत बोकी गैंडा मार्न गएकोमा दबुवा खोलाभन्दा माथि झाडीमा गैंडा फेला पारी मैले गोली हान्दा गैंडालाई नलागेकोले गैंडा भाग्यो । त्यसपछि हामी फर्केर घर आएका हौँ । त्यसपछि गैंडा मार्न गएको छैन र त्यस्ता मानिसहरूसँग सङ्गत पनि गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कविराज मगरले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

२०५६ सालमा मेरै गाउँमा बस्ने मुन्ना प्रजा, कमल प्रजासमेत मेरो घरमा आई मलाई गैंडा मारी खाग

बेचेबापतको भाग भनी रु.५,०००।- दिएका हुन्। मैले पैसा लिएँ, गैंडा मार्न सहयोग गरेबापत पैसा दिएको भनेका थिए। त्यो कुरा मैले हालसम्म कसैलाई भनेको थिइन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजाले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान।

प्रतिवादी कविराज मगरको साक्षी रूक्मांगत पौडेल र टेकनाथ आचार्यले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको।

३१४ वर्ष पहिला चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको रातापानी भन्ने ठाउँमा विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडु काले बानियाँ क्षेत्री, यामबहादुर बानियाँ, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, माइला न्यौपाने, साइँला न्यौपाने, चन्द्रे प्रजा, पुते तामाङ, राजु थापा क्षेत्री, ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा र मसमेत भई गैंडा मार्न खाल्डो खनेको हो र खाल्डोमा गैंडा परेपछि मारेर खाग काटी बेचेको हो। साथीहरूले खाग कहाँ लगेर कतिमा बेचे मलाई थाहा भएन। मैले आफ्नो भागमा रु. १०,०००।- मुन्ना प्रजाबाट लिएको हुँ। मैले साथीहरूको लहैलहैमा लागेर पहिलोपटक यस्तो कार्य गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजाले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज।

गज्जसिंह प्रजा र वीरबहादुर प्रजालाई गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको अभियोगमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका कर्मचारीहरूले पक्राउ गरी लगेका छन् भन्ने सुनेको हुँ। यसबाहेक अरू थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको टिकाबहादुर प्रजासमेतले गरेको मिति २०६४।७।११ को कागज।

प्रतिवादी मुन्ना प्रजासमेत भएको गैंडामारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको मुद्दाको अनुसन्धानमा नखुलेको तर प्रतिवादी जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजाको इजलाससमक्षको बयानबाट उक्त गैंडा मार्ने कार्यमा जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजा, विष्णु कार्की, मिने

साइला थापा क्षेत्री, ढेडु काले बानियाँ क्षेत्री, यामबहादुर बानियाँ क्षेत्री, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइँला, चन्द्रे चेपाङ, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, राजुथापाको भाइ स्याने थापासमेत संलग्न भएको खुल्न आएको हुँदा निजहरूको उक्त कार्य राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) मा निषिद्ध कसुर गरेकोले निजलाई सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्मको दण्ड सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।७।१२ को पुरक अभियोग पत्र।

करिब ३१४ वर्ष पहिला चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको पूर्वी क्षेत्र निकुञ्जभित्र पर्ने रातापानी भन्ने ठाउँमा मेरो गाउँका विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडु काले बानियाँ क्षेत्री, यामबहादुर बानियाँ, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजेको छोरा न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे प्रजा, पुते तामाङ, राजु थापा क्षेत्री, ठूलोभाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा र मुन्ना प्रजासमेत भएर उक्त क्षेत्रमा गैंडा मार्न भनी ६ हात लम्बाई र ३ हात चौडाई भएको खाल्डो खनेर ३१४ दिन अगाडि छोडेका थियौं। त्यसै खाल्डोमा एउटा भाले गैंडा परेपछि बन्चरोले ढाडमा र टाउकोमा हानेर खाग काटी लिएर भागेँ, गैंडा रगतपछे भएर मर्यो। मुन्ना प्रजा, विष्णु कार्की, न्यौपाने साइँला, मिने साइँला र यामबहादुर थापाले उक्त गैंडाको खाग कहाँ लगेर बेचे थाहा भएन। त्यसको १ महिनापछि मुन्ना प्रजाले मलाई रु.१०,०००।- ल्याएर दियो। त्यसपछि म गैंडा मार्ने कार्यमा गएको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजाले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान।

मिति २०५५।७।२८ मा अमृते भन्ने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रमा गैंडा मार्ने खाल्डो खनेको कसुरमा मिति २०५५।८।६ देखि मिति २०५७।१०।२९ सम्म कैदमा बसी मलाई लागेको

रु.५०,०००।- जरिवानासमेत चुक्ता गरी म वैदेशिक रोजगारमा गएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको वीर बहादुर अधिकारीले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, चितवनमा गरेको बयान ।

मेरो नाम रामलाल तामाङ हो चन्द्रे होइन । चन्द्रे प्रजा भन्नेलाई म चिन्दैन । म गैंडा मार्ने काममा संलग्न छैन भन्नेसमेत व्यहोराको रामलाल तामाङले राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरामा गरेको बयान ।

मिति २०६४।२।१३ मा दायर भएको गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको मुद्दाको जाहेरीमा प्रतिवादी मुन्ना प्रजासमेतका मानिसहरू कुख्यात गैंडाका चोरी शिकारीहरू हुन भन्ने प्रतिवेदक स.स.अ. अणनाथ बरालले गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी मुन्ना प्रजा र प्रतिवादी कमल प्रजाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क), १९(१) र २६(१) को कसुर अपराध गरेको पुष्टि भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम निज प्रतिवादी मुन्ना प्रजा र कमल प्रजालाई जनही १५ वर्ष कैद र रु. १,००,०००।- जरिवाना हुने, प्रतिवादी ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजाले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क), १९(१) र २६(१) को कसुर गरेको पुष्टि भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम ८ वर्ष कैद र रु. ५०,०००।- जरिवाना हुने, प्रतिवादी कविराज मगरले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र २६(१) को कसुर अपराधमा संलग्न भएको पुष्टि भएकोले निजलाई सोही दफा २६(१) बमोजिम रु. १,००,०००।- जरिवाना हुने ठहर्छ । फरार प्रतिवादीहरू मुसे माइला तामाङ, गोरे अधिकारी, कुन्दन तामाङको स्पष्ट नाम ठेगाना खुली पक्राउ परी आएका बखत प्रस्तुत मुद्दा जगाई कारवाही अघि बढाउने र मौकामा बरामद भएको खुकुरी थान-३, बन्दुकको नाल-१ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा

२८ बमोजिम जफत गर्ने, पुरक अभियोगमा प्रतिवादी बनाइएका जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजासमेत विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडुकाले बानियाँ क्षेत्री, यामबहादुर बानियाँ क्षेत्री, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइँला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, राजु थापाको भाइ स्याने थापासमेत १४ प्रतिवादीहरू सबै मु.नं. २२।०५५ मिति २०५७।१०।२५ मा भएका फैसलाका प्रतिवादीहरू भएको र यस वारदातमा संलग्न भएको नदेखिएकाले हाल पक्राउ परेका जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजासमेत प्रस्तुत पुरक अभियोगमा प्रतिवादी भई थुनामा रहेको देखिएकोले मिति २०५७।१०।२५ मा भएको फैसलाबमोजिम कार्यान्वयन गर्नु भन्ने सुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरबाट मिति २०६७।७।८ मा भएको फैसला ।

म विरुद्ध पर्याप्त प्रमाण नभएको अवस्था, मेरोतर्फबाट कानून व्यवसायीको प्रतिनिधित्व नै नभई स्वच्छ सुनुवाइको हकको उल्लङ्घन गर्दै सुनुवाइमा मेरो उपस्थितिबिना नै चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले मलाई दोषी ठहर गरी गरेको फैसला अन्यायपूर्ण भएको हुँदा बदर गरी मलाई सफाइ हुने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पर्न आएको प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजाले मिति २०६७।८।२२ मा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा सह-अभियुक्तहरूको पोल स्वतन्त्र प्रमाणहरूद्वारा पुष्टि भएको छैन । हामी पुनरावेदकहरूलाई गैंडा मारी खाग खरिद बिक्री गरेको कुरा पूर्णरूपमा पुष्टि नभएको, गैंडा मार्ने कार्यमा योजना बनाउने, सहयोग गर्ने वा मद्दत पुर्याउने षड्यन्त्र नगरेको, कुनै पनि दशी प्रमाणित नभएको अवस्थामा समेत हामीहरूलाई जनही १५ वर्ष कैदको सजाय र रु. १,००,०००।- रूपैयाँका दरले जरिवानासमेत गर्ने गरी भएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको मिति

२०६७।७।८ को फैसला कानूनविपरीतको भएकोले बदर गरी झुठ्ठा अभियोग दाबीबाट सफाइ दिलाई हक इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा मिति २०६७।९।१४ मा पर्न आएको प्रतिवादीहरू कमल प्रजा र जारिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजाको पुनरावेदन पत्र ।

अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष भएको बयान मेरो स्वेच्छाले भएको नभई मलाई लेखी राखेको कागजमा बाध्य पारी सहिछाप गराइएको सम्म हो । मबाट बन्दुकलगायत कुनै हतियार बरामद भएको छैन । मलाई पोल गर्ने सह-अभियुक्तको पोललाई पुष्टि गर्ने स्वतन्त्र प्रमाणको अभाव छ । मलाई केवल ल्याप्चे छाप लगाउन वादी सफल भएको कारणले सोही प्रमाणलाई मूल प्रमाण मानी दोषी ठहर गरी भएको सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको मिति २०६७।७।८ को फैसला बदर गरी झुठ्ठा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१०।२६ मा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा पर्न आएको प्रतिवादी मुन्ना प्रजाको पुनरावेदन पत्र ।

समान तथ्यका आधारमा केहीलाई कम सजाय गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । पुरक अभियोगमा प्रतिवादी कायम भएका १४ जना प्रतिवादीहरूको हकमा अधिल्लो वारदातमा संलग्न रहेको भनी कुन आधारमा भनेको हो सोमा स्पष्टता छैन । निज प्रतिवादीहरूका हकमा कसुर ठहर हुने वा नहुने के हो सुरुले फैसला गर्दा स्पष्ट बोलेको अवस्थासमेत नदेखिएको हुँदा उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजा र कविराज मगरलाई कम सजाय गर्ने र अन्य प्रतिवादीहरूको प्रस्तुत वारदातमा संलग्नता नरहेको भनी सुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसराबाट भएको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको

पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा मिति २०६८।४।११ मा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजा, मुन्ना प्रजा, कमल प्रजासमेतको र नेपाल सरकारको समेत पुनरावेदन परेको देखिँदा प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि प्रत्यर्थीहरूलाई झिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६८।८।२७ मा भएको आदेश ।

मिति २०६४।७।१२ मा पुरक अभियोग पत्र दायर भई प्रतिवादी कायम भएका जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजासमेत विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडुकाले बानियाँ क्षेत्री, यमबहादुर बानियाँ क्षेत्री, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइँला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, स्याने थापा समेत १४ जना प्रतिवादीहरूको हकमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका प्रमुख संरक्षण अधिकृतबाट मिति २०६७।७।८ मा भएको निर्णय अ.बं. १९२ नं. बमोजिम रित नपुगेकोले बदर भई पुरक अभियोग पत्र दायर भएका प्रतिवादीहरूलाई प्रस्तुत मुद्दामा गडाउ वा सफाइ के हुने हो कानूनबमोजिम पुनः निर्णय गर्नु भनी मिसिल राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसरामा पठाउनु । अन्य प्रतिवादीहरू वीरबहादुर प्रजा, कमल प्रजा, जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजा, मुन्ना प्रजा र कविराज मगरसमेतको हकमा एकै साथ निर्णय गर्नुपर्ने स्थिति रहेकोले सो पुनरावेदनहरू हाल अ.बं. १२ नं. बमोजिम मुलतबीमा राखी दिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६९।१।५ मा भएको फैसला ।

यसमा मिति २०६४।७।१२ मा पेस भएको पुरक अभियोगपत्रमा प्रतिवादी बनाइएका जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजा, विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडुकाले बानियाँ क्षेत्री, यमबहादुर बानियाँ क्षेत्री, हरि

कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, राजु थापाको भाइ स्याने थापासमेत १४ जना मिति २०५५।९।११ मा दायर भई मिति २०५७।१०।२५ मा फैसला भएको मु.नं.२२।०५५ का प्रतिवादीहरू भएको र सोही फैसलाबमोजिम उक्त वारदातमा निजहरूलाई दण्ड सजाय ठहर भइसकेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूले मिति २०५६।५।३० को गैँडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा मिति २०६४।७।१२ मा दायर भएको पुरक अभियोग माग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६९।८।७ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादी गज्जसिंहबाहेक अन्य प्रतिवादीहरूले आफ्नो सफाइ पेस गर्न सम्बन्धित निकायमा उपस्थितसम्म नभएको अवस्थामा निजहरू कसुरदार होइनन् भनी भन्न सक्ने अवस्था नै छैन । यी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण एवं बदरभागी रहेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीअनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको मिति २०७०।१।१४ को पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीमध्येका जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजा, मिने साइला थापा क्षेत्री, विष्णु कार्की, हरी कार्की, ढेडु काले बानिया क्षेत्री, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, राजु थापाको भाइ स्याने थापा र यम बहादुर बानियाको हकमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६७।७।८ मा भएको फैसला बदर भई निजहरूको हकमा पुनः ईन्साफको लागि सुरु मिसिल चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयमा पठाइएकोमा निज प्रतिवादीहरूको हकमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६९।८।७ मा फैसला भई

मिसिलसमेत प्राप्त भइसकेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा मुलतबीबाट जगाई दिएको छ भन्ने मिति २०६९।१।१३ मा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको आदेश ।

यसमा प्रतिवादीहरू मुन्ना प्रजा, कमल प्रजा, ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा, कविराज मगरले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण, २०२९ को दफा ५(क) १९(१) र २६(१) को अपराध गरेको पुष्टि भएको देखिँदा कसुरको मात्राअनुसार ऐ.ऐनको दफा २६(१) अनुसार प्रतिवादी मुन्ना प्रजा र प्रतिवादी कमल प्रजालाई जनही १५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने, ऐ. ऐनअनुसार प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजालाई ८ वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना हुने, प्रतिवादी कविराज मगरलाई रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने गरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६७।७।८ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ ।

त्यस्तै प्रतिवादीहरू जरिङ्गे भन्ने गज्जसिंह प्रजा, विष्णु कार्की, साइला थापा क्षेत्री, ढेडु काले बानिया क्षेत्री, यम बहादुर बानिया, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, स्याने थापासमेतका १४ जना प्रतिवादीहरूले मिति २०५६।५।३० को घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्काअनुसारको गैँडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको भन्ने वारदातमा संलग्न भएको प्रमाणित भएको नदेखिँदा प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा मिति २०६४।७।१२ मा दायर भएको पुरक अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छाई चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६९।८।७ मा भएको फैसला निजहरूको हकमा मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७०।२।१४ मा भएको फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा मैले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको बयान स्वेच्छाको

नभई मलाई लेखी राखेको कागजमा बाध्य पारी सहीछाप गराएकोसम्म हो । गैंडाको लास मुचुल्कामा सुब्बा खहेरू चमारको लजभन्दा करिब २^१/_२ कि.मि. पर लास फेला परेको व्यहोरा उल्लेख छ । उक्त गैंडा मरेको समय कहिले हो खुलेको देखिँदैन । सुब्बा खहेरू चमारको लज र बयानमा उल्लिखित चितवन जङ्गल लज एउटै हो भन्ने पुष्टि हुन नसकेको हुँदा यस्तो विवादास्पद प्रमाणलाई आधिकारिक प्रमाण भनी भन्न मिल्दैन ।

प्रस्तुत मुद्दामा म पुनरावेदक प्रतिवादीको साबिती बयानमा मैले एक गैंडा मारेको स्वीकार गरेको अन्य ४ वटा गैंडा मार्नमा सहयोगीको भूमिका निर्वाह गरेको उल्लेख छ । मुद्दा अनुसन्धान गर्ने अधिकारी र मुद्दामा निर्णय गर्ने अधिकारी एउटै कार्यालय प्रमुख र सहायक कर्मचारी रहने प्रकृतिको कार्यविधि रहेको प्रस्तुत विवादमा अन्य फौजदारी मुद्दामा हुने अनुसन्धान गर्ने छुट्टै निकायले गरेको अनुसन्धान समान दृष्टिकोणबाट हेरिन मिल्ने होइन ।

प्रतिवादीमध्येका वीरबहादुर प्रजासमेत गैंडा मारी हिस्सा लिनेमा साबित छन् । निज पनि रा.नि. तथा व.ज.संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) को सजायको अभियोग लागेका पक्ष हुँदा दुई प्रतिवादीबीच के कारणले सजायमा फरक परेको हो फैसलामा कहींकतै उल्लेख छैन । कानूनका नजरमा सबै समान रहने अवधारणालाई समेत यो फैसलाले अस्वीकार गरेको छ । मबाट बन्दुकलगायतका कुनै हतियार बरामद भएको छैन । मलाई पोल गर्ने सहअभियुक्तको पोललाई पुष्टि गर्ने स्वतन्त्र प्रमाणको अभाव छ । वादीदाबी पुष्टि गर्ने दशीलगायतको स्वतन्त्र प्रमाण वादीले पेस गर्न नसकेको अवस्थामा पनि मलाई केवल ल्याप्चे छाप लगाउन वादी सफल भएको कारणले सो प्रमाणलाई मूल प्रमाण मानी स्वतन्त्र प्रमाणको अभावमा दोषी ठहर गरी अधिकतम सजाय गर्ने गरेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसरा चितवनको फैसलालाई

नै यथावत् सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७०।२।१४ को फैसला बदर गरी झुठ्ठा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुन्ना प्रजाको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू संगठितरूपमा गैंडा मारी खाग बिक्री गर्ने अपराधिक कार्यमा संलग्न व्यक्तिहरू हुन् भन्ने तथ्य स्थापित भएको देखिन्छ । सुरु फैसलाले प्रतिवादीमध्येका ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा र कविराज मगरसमेतको वारदातमा संलग्नता रहेको स्वीकारी निजहरूलाई कसुर ठहर भएका अन्य प्रतिवादीभन्दा कम सजाय गरेको छ तापनि निजहरूलाई के कुन आधारमा कम सजाय हुने हो फैसलामा स्पष्ट छैन । यी प्रतिवादीहरू पनि मुन्ना प्रजासँगै राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र गई गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय जस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसुरमा संलग्न रहेको देखिँदा देखिँदै त्यस्ता कसुरदारलाई तल्लो हदको सजाय ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । वन्यजन्तुसँग सम्वद्ध अपराधलाई गम्भीर एवं संगीन प्रकृतिको अपराधका रूपमा राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा सन्धि सम्झौताहरू समेतले स्वीकार गरेको छ । प्रतिवादीहरू संगठितरूपमा गैंडा जस्तो संरक्षित लोपोन्मुख वन्यजन्तु मारी खाग तस्करी गर्ने कार्यमा संलग्न भएको पुष्टि हुन आएको अवस्थामा प्रतिवादीमध्ये सजाय निर्धारण हुँदा केहीका हकमा Mitigating factors र केहीका हकमा Aggravating factors प्रयोग हुने अवस्था हुँदैन । प्रतिवादीमध्येका जरिडगे भन्ने गज्जसिंह प्रजासमेतले अनुसन्धानको सिलसिलामा र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष बयान गर्दासमेत गैंडा मार्ने कार्यमा आफूसमेत विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेकुलाले बानिया क्षेत्री, यामबहादुर बानिया, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारीसमेत संलग्न रहेको किटानी पोल गरेको देखिन्छ । यसैगरी प्रतिवादीहरू मिली संरक्षित

वन्यजन्तु सिकार गरी त्यसको अंगहरू निकाली बिक्री गरी आएको रकम बाँडी खाने गरेको भन्ने कुरा सह अभियुक्तहरूको बयानबाट समेत देखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । २०५६ साल भाद्र महिनाको अन्तिमतिर गैंडा मारेको वारदातमा यी प्रतिवादीहरू समेतको संलग्नता रहेको मौकाको प्रतिवेदनसमेतबाट देखिएको सन्दर्भमा फरक अभियोग प्रस्तुत गरिएकोमा प्रतिवादी गन्जसिंहबाहेक अन्य प्रतिवादीहरूले आफ्नो सफाइ पेस गर्न उपस्थित हुन नआई कसुर स्वीकार गरी बसेको अवस्थासमेतबाट पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी उल्लिखित प्रतिवादीहरूलाई समेत अभियोग मागदाबीबमोजिम नै सजाय गरी पाउन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुरु तथा पुनरावेदन मिसिलसमेत अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री पुण्यप्रसाद पाठकले कुनैपनि फौजदारी मुद्दामा कसुरदार ठहर भई सजाय कायम गर्दा आधार र कारण स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्छ पुनरावेदन अदालतको फैसलामा समान प्रकृतिका कसुरदारहरूलाई कम बढी सजाय निर्धारण हुँदा त्यसको स्पष्ट आधार खुलाएको छैन । वन्यजन्तुसँग सम्बन्धित कसुर गम्भीर र संगीन प्रकृतिको त्यसमाथि पनि संगठितरूपमा गरिएको अवस्था हुँदा सबै प्रतिवादीहरूको कसुर प्रमाणित भइरहेको स्थितिमा केही प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर भएको फैसलासमेत त्रुटिपूर्ण छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट कुनैपनि कानून व्यवसायी उपस्थित हुन आउनु भएन ।

यसमा प्रतिवादीहरू मुन्ना प्रजा, कविराज मगर, कमल प्रजा, ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा, गोरे अधिकारी, कुन्दन तामाङ र मुसे माइला तामाङले मिति २०५६।५।३० मा गरिएको मृत गैंडाको प्रकृति मुचुल्कामा उल्लेख भएको गैंडालाई मारी सोही गैंडाको खाग काटी बिक्री व्यवसाय गरेको हुँदा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसुर अपराध भए गरेको देखिएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी देखियो । गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरेको मुद्दाको अनुसन्धानमा तत्काल खुल्न नआएको तर पछि मुन्ना प्रजासमेतको इजलाससमक्षको बयानपश्चात्को थप अनुसन्धानबाट जरिङ्गे भन्ने गन्जसिंह प्रजा, विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडुकाले बानिया क्षेत्री, यामबहादुर बानिया क्षेत्री, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री र स्थाने थापासमेतको उक्त कसुरमा संलग्नता रहेको भन्ने खुल्न आएको हुँदा निजहरूको हकमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसुरमा सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने मागदाबी भएको पुरक अभियोग देखिन आउँछ । प्रतिवादी मुन्ना प्रजा र प्रतिवादी कमल प्रजालाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) १९(१) र २६(१) को कसुरमा सोही ऐनको दफा २६ (१) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना, प्रतिवादी ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजालाई ऐ. ऐनको दफा २६(१) बमोजिम ८ वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना र प्रतिवादी कविराज मगरलाई ऐ. ऐनको दफा ५(क) र २६(१) को कसुरमा सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने ठहर गरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका प्रमुख

संरक्षण अधिकृतबाट भएको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, हेटौंडामा पुनरावेदन पर्दा पुरक अभियोगमा भएका प्रतिवादीहरूको हकमा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको १९२ नं.को रित नपुगेकोले उक्त फैसला बदर भई निज प्रतिवादीहरूको हकमा समेत जो जे बोल्नुपर्ने बोली पुनः निर्णय गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०६९।१।५ मा फैसला भएको देखियो। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६९।८।७ मा पुनः निर्णय हुँदा प्रतिवादीहरू जरिङ्गे भन्ने गन्जसिंह प्रजा, विष्णु कार्की, मिने साइला थापा क्षेत्री, ढेडुकाले बानिया क्षेत्री, यामबहादुर बानिया क्षेत्री, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ, पुते माइला, राजु थापा र स्थाने थापासमेत पुरक अभियोगमा कायम भएका निज प्रतिवादीहरूको प्रस्तुत वारदातमा कुनै संलग्नता नदेखिएको हुँदा सफाइ पाउने भनी ठहर भएको देखिन आयो। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको उपर्युक्त मिति २०६७।७।८ र मिति २०६९।८।७ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०७०।२।१४ को फैसलाउपर प्रतिवादी मुन्ना प्रजा तथा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

प्रतिवादी मुन्ना प्रजाको पुनरावेदन जिकिर हेर्दा निजले मुख्यरूपमा अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयान आफ्नो स्वइच्छाले नभई बाध्य पारी सहिष्ठाप गर्न लगाएको, गैंडा मरेको मिति नै यकिन नभएको, प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजासमेत गैंडा मारी हिस्सा लिनेमा साबित हुँदाहुँदै निज र मलाई सजायमा के कारणले फरक पर्यो फैसलामा केही उल्लेख नभएको, मबाट कुनै हतियारसमेत बरामद नभएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भनी व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन

जिकिरमा सुरु फैसलाले प्रतिवादीमध्येका ठूलो भाइ भन्ने वीरबहादुर प्रजा र कविराज मगरलाई कसुर ठहर भएको अन्य प्रतिवादी भन्दा कम सजाय गरेको आधार स्पष्ट नखुलाएको, फैसला गर्दा प्रत्येक मुद्दाका सन्दर्भमा अलगअलग विप्लेषण गरी ठहरमा पुग्नुपर्नेमा अर्को मुद्दाको सन्दर्भ उल्लेख गरी ठहरमा पुगिएको, सफाइ पेस गर्न नआई कसुर स्वीकार गरी बस्ने गन्जसिंह प्रजासमेतले अनुसन्धानको सिलसिलामा बयान गर्दा सफाइ पाउने अन्य प्रतिवादीहरूले कसुरमा संलग्न रहेको भनी पोल गरेकोसमेतबाट कसुर ठहर भएका प्रतिवादीहरूलाई कम सजाय गरेको र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको भनी व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

मिसिल संलग्न कागज प्रमाण, पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिरसमेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा **सुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट भएको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्छ वा सक्दैन ?** भन्ने प्रश्नमा सीमित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजाले आफूले गैंडा मार्ने कार्य नगरेको, आफू निर्दोष रहेको भएपनि सुरु तथा पुनरावेदन अदालतले आफूलाई दोषी ठहर गरेको भनी पुनरावेदन जिकिर लिएको पाइन्छ। निजको उक्त पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा सर्वप्रथम विप्लेषण गर्नुपर्ने देखिन आयो।

३. मिति २०५६।५।३० का दिन शाही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको क्षेत्रभित्र चितवन जंगल लजभन्दा करिब २^१/_२ कि.मी. पश्चिममा गैंडा मृत अवस्थामा भेटिएको भन्ने मिति २०५६।५।३० को घटनास्थल एवं लास प्रकृति मुचुल्का देखिन्छ।

प्रतिवादी मुन्ना प्रजाले इजलाससमक्ष गरेको बयानमा निजले २०५२ साल जेठ, २०५४ साल असार, २०५४ सालको चैत्र, २०५६ सालको भाद्र महिना गरी चार पटक गैंडा मारी खाग निकाली बिक्री गरेको र सोबापत क्रमशः रु.१७०००।-, १५०००।-, १५०००।- र रु.२५,०००।- आर्थिक लाभ लिएको तथा २०५६ साल श्रावणमा पनि गैंडा मार्न भनी प्रहार गरेको गोली नलागेकोले सफल हुन नसकेको भन्ने उल्लेख गरिदिएको देखिन्छ । निजको उक्त भनाई मिति २०५६।५।३० को मृत गैंडाको प्रकृति मुचुल्का, निजबाट बन्दुकको नाल तथा खुकुरी बरामद भएको भन्ने मिति २०६४।१।१८ र मिति २०६४।१।२० को बरामदी मुचुल्काबाट समर्थित भएको छ । प्रतिवादी कमल प्रजाले इजलाससमक्ष बयान गर्दा उक्त गैंडा मार्ने कार्यमा मुन्ना प्रजाले आफैँले ल्याएको बन्दुकबाट गोली प्रहार गरेको र खाग पनि निजले नै काटी राप्ती खोला किनारमा उसिनेर हाड मासु छुट्याई निजले नै बिक्री गरी आफूलाई रु.१५०००।- दिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको र अन्य प्रतिवादीहरू कविराज मगर, वीरबहादुर प्रजासमेतले इजलाससमक्ष गरेको बयान व्यहोरासमेत सोही व्यहोरासँग मिल्दोजुल्दो देखिन आउँछ । उपर्युक्त प्रत्यक्ष एवं परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र सुरक्षितरूपमा रहनु पर्ने गैंडा मारी खाग बिक्री गर्ने कार्यमा सक्रिय रही प्रस्तुत मुद्दाको मिति २०५६।५।३० मा मृत फेला परेको गैंडा मारी खाग बिक्री गरी आर्थिक लाभ लिएको देखिन आएको हुँदा निज चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको क्षेत्रभित्र अभियोग दाबीबमोजिमको कसुरमा संलग्न रहेको देखियो ।

४. अब पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजा तथा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरमा कसुर ठहर भएका प्रतिवादीहरूबीच सजायमा फरक पारेको आधार सुरु तथा पुनरावेदन

फैसलाहरूले स्पष्ट नखुलाएको भनी जिकिर लिएको सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने हुन आयो ।

५. कुनै कसुरमा एकभन्दा बढी प्रतिवादीहरूलाई तत्सम्बन्धी ऐनको एउटै दफाको सजायको माग गरिएको भएपनि कानूनले निर्णयकर्तालाई विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको विश्लेषण गरी वारदातमा व्यक्तिपिच्छे प्रतिवादीको संलग्नता, भूमिका जस्ता विषयहरू पहिचान गरी वारदात घटाउन नेतृत्व लिएको, सहायकको भूमिकामा रहेको, आफैँ प्रहार गरेको, गौँडा कुरेको, सुराकीको भूमिका निर्वाह गरेको, लाभ लिने कार्यमा सहभागी भए नभएको, हातहतियारको बन्दोबस्त आदि गरे नगरेको लगायतका थुप्रै विषयहरूका आधारमा अमुक कसुर घटाउनमा कुनै प्रतिवादीको के कति भूमिका र हिस्सा छ त्यही आधारमा कसुरको मात्राअनुसार सजाय निर्धारण हुने हुँदा एउटै किसिमको अभियोगदाबी भएका सबै प्रतिवादीहरूलाई समान सजाय हुनुपर्छ भनी मान्न मिल्दैन ।

६. यी पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजाले अनुसन्धानको क्रममा तथा इजलाससमक्ष बयान गर्दा आफूले ५ पटकसम्म गैंडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गरी आर्थिक लाभ लिइसकेको छु । पाँचौँ पटक २०५६ सालको भाद्र महिनातिर मसमेत हाल पक्राउ परी आउने कमल प्रजा, जेलमा परेका रिसिङ्गे भन्ने गोपाल प्रजा र ठूलोभाइ प्रजा भएर निकुञ्जभित्र पर्ने अमृतेदेखि पूर्वपट्टी रातपानी भन्ने ठाउँमा गई मेरै बन्दुकले म आफैँले गोली हानी गैंडा मारी खाग काटी ल्याएको र सोबापत रु.२५,०००।- प्राप्त गरेको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजबाट भरुवा बन्दुकको नाल र खुकुरी बरामद भएको अवस्था विद्यमान देखिन्छ । अन्य प्रतिवादीहरू कमल प्रजा र कविराज मगरले अनुसन्धानको क्रममा एवं इजलाससमक्ष बयान गर्दा मुन्ना प्रजाले आफैँले ल्याएको बन्दुकले गोली हानी

गैंडा मारेको भनी व्यहोरा उल्लेख गरिदिएको पाइन्छ । यसबाट प्रस्तुत गैंडा मारी खाग बिक्री गरेको कसुरमा अन्य प्रतिवादीहरूभन्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजाको भूमिका फरक र मुख्य प्रकृतिको रहेको कुरामा कुनै आशंका रहेन ।

७. प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजाको इजलाससमक्षको बयानमा निजले आफू गैंडा मार्न मुन्ना प्रजा र कमल प्रजासँग गएको र पछि निजहरूले घरमा आई रु.५०००/- दिएको भनी लेखाएको पाइन्छ । प्रतिवादी कविराज मगरले आफ्नो बयानमा आफू एकपटक मात्र गैंडा मार्न भनी गएकोमा गोली अन्यत्रै लागि गैंडा भागेको हो भनी गैंडा मार्ने कार्यको उद्योगसम्ममा साबित रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू कमल प्रजा र मुन्ना प्रजाको इजलाससमक्षको बयानमा पनि यी दुवै प्रतिवादीहरू मुख्य भई गैंडा मारी खाग बिक्री कार्यमा सहयोगीभन्दा बढी भूमिकामा थिए भनी उल्लेख भएको अवस्था छैन । मुन्ना प्रजाले इजलाससमक्षको बयानमा कविराज मगर एकपटकभन्दा बढी गैंडा मार्ने कार्यमा संलग्न नभएको भनी उल्लेख गरेको छन् । यी प्रतिवादीहरूबाट अपराध घटाउन प्रयोग हुने कुनै दशी बरामद हुन सकेको अवस्था विद्यमान छैन । यसबाट गैंडा मारी खाग बिक्री कार्यमा प्रतिवादीहरू वीरबहादुर प्रजा र कविराज मगरको संलग्नता पुष्टि भएको अवस्था देखिन आएपनि पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजा र निजहरूको उक्त वारदात घटाउन समान भूमिका र सक्रियता देखिन आउँदैन । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) मा गैरकानूनी तरिकाले गैंडा, बाघ, हात्ती, कस्तुरी मृग, धुवाँसे चितुवा, हिउँ चितुवा वा गौरी गाई मार्ने, घाइते बनाउने, खरिद गर्ने, बिक्री गर्ने वा हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा गैंडाको खाग वा कस्तुरीको विना, हिउँ चितुवाको छाला तथा त्यस्तै अन्य संरक्षित वन्यजन्तुको आखेटोपहार राख्ने, खरिद गर्ने वा बिक्री गर्ने व्यक्तिलाई पचास हजार रुपैयाँदेखि

एकलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा पाँच वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत ऐनअन्तर्गतको कसुरमा कसुरको मात्राअनुसार घटिबढि सजाय हुन सक्ने विधायिकी मनसाय उक्त दफामा रहेको देखिन आउँछ । उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयले प्रतिवादीहरूको हकमा निर्धारण गरेको सजाय अन्यथा देखिन आएन । अन्य प्रतिवादीलाई भन्दा आफूलाई बढी सजाय भएको फैसला मिलेको छैन भन्ने यी पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजाको तथा प्रतिवादीहरू वीरबहादुर प्रजा र कविराज मगरलाई कसुर ठहर भएका अन्य प्रतिवादीभन्दा कम सजाय भएको फैसला मिलेको छैन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. त्यसै गरी प्रतिवादीमध्ये केहीका हकमा सजाय निर्धारण हुँदा Mitigating factors र केहीका हकमा Aggravating factors प्रयोग भएको मिलेन भन्ने नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा पनि केही विवेचना हुनु आवश्यक देखिन आउँछ । फौजदारी कानूनको उल्लङ्घनका लागि सजाय निर्धारण गर्दा विभिन्न सिद्धान्त र अवधारणाहरूको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ । Mitigating factors भन्नाले कुनै व्यक्तिलाई अदालतले कसुरदार ठहर्याएपछि निजलाई कम सजाय गर्न लिने आधारहरूलाई बुझिन्छ भने Aggravating factors भन्नाले कसुरको गम्भीरता बढाउने र अधिकतम सजाय गर्ने आधारहरूलाई बुझिन्छ । Mitigating factors का लागि जो विरुद्ध अपराध भएको छ । उसैको उक्साहटको कारण अपराध घटाउन कसुरदार प्रेरित भएको अवस्था, कसुरदारको मानसिक अवस्था, उमेर, उक्त अपराध घटाउन कसुरदारको अत्यन्त कम भूमिका, कसुरदारको पूर्व आपराधिक रेकर्डको अभाव, अपराध घटाउन पीडितको संलग्नतासमेत रहेको अवस्था, अपराध गर्दाको अवस्था र परिस्थिति

आदिको आधारमा विधायिकाले न्यूनतम सजाय गर्ने गरी कानूनमा नै व्यवस्था गरिदिएको वा निर्णयकर्ता (Judge) लाई तत्सम्बन्धी विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थाहरू पर्दछन् । जबकी Aggragating factors पटके अपराधी, पीडितलाई पुगेको क्षतिको गम्भीरता, कसुर घटाउन कसुरदारको नेतृत्वपूर्ण भूमिका, सामाजिकरूपमा अत्यन्त निकृष्ट र अनैतिक मानिने कसुर, पदको आडमा गरिने कसुर र क्रूर तथा यातनापूर्ण तवरले गरिएको अपराध, अपराधमा घातक हतियारको प्रयोग आदि जस्ता आधारमा विधायिकाले अधिकतम सजाय गर्ने भनी कानूनमा नै व्यवस्था गरिदिएको वा निर्णयकर्तालाई तत्सम्बन्धमा विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको अवस्थाहरू पर्दछन्, हाम्रो प्रचलित नेपाली फौजदारी कानूनमा पनि कसुरदारलाई कुनै कसुरका लागि दायित्व वहन गराउनेसम्बन्धी विभिन्न सिद्धान्तहरूको व्यवस्था भएको पाइन्छ । कतिपय कसुरका लागि सजाय निर्धारणमा न्यायाधीशलाई विवेक प्रयोग गर्न कुनै स्थान नै दिइएको पाइँदैन भने कतिपय कसुरका लागि कसुरको मात्राअनुसार सजाय निर्धारण गर्ने गरी विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार न्यायाधीशलाई प्रदान गरिएको पनि पाइन्छ । के कस्तो अवस्थामा Aggragating factors अपनाउने र के कस्तो अवस्थामा Mitigating factors अनुशरण गर्ने भनी हामी कहाँ छुट्टै कानून नभएपनि विभिन्न कानूनमा एउटै कसुरका लागि सजायको न्यूनतम र अधिकतम हदको सजायसम्बन्धी व्यवस्थालाई सोहीरूपमा बुझ्न सकिन्छ । मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको १८८ नं. को व्यवस्थालाई Mitigating factors को अनुसरणका लागि विधायिकाले न्यायाधीशलाई विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गरेको रूपमा बुझ्न सकिन्छ । Mitigating factors को अनुशरण गर्दा कुनै कसुरमा संलग्न व्यक्तिलाई माथि उल्लिखित विभिन्न आधारमा कम सजाय निर्धारण गर्ने हो भने त्यही कसुरका

लागि Aggragating factors अनुशरण गर्ने माथि उल्लिखित आधारहरू देखिन आएमा सजायको मात्रा बढाउने हो । यसबाट Mitigating वा Aggravating factors सजाय निर्धारणमा न्यायाधीशलाई प्राप्त विवेकाधिकारसित सम्बन्धित छ भन्ने बुझिन आउँछ । कसुरको मात्राअनुसार सजाय हुने भन्ने कुरा पनि कुनै न कुनैरूपमा Mitigating वा Aggravating factors सित सम्बन्धित विषय हो । कसुरको मात्रा भनेको तथ्य र प्रमाणबाट कुनै कसुर घटाउन कुनै व्यक्तिको के कस्तो संलग्नता र भूमिका छ भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने हो । कुनै वारदातमा मुख्य भई भूमिका निर्वाह गर्ने, सहयोगसम्म गर्ने, लाभ लिने, योजना बनाउने, वातावरण तयार गरिदिने आदि विभिन्न भूमिकाहरूका लागि कानूनले छुट्टाछुट्टै भार तय गरेको अवस्थामा एउटै कसुरमा एकभन्दा धेरै कसुरदारहरूको संलग्नता रहेको परिप्रेक्ष्यमा तीमध्ये प्रत्येक कसुरदारको उक्त वारदात घटाउन के कस्तो र के कति भार पर्छ त्यही कसुरको मात्रा हुन आउँछ । प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को माथि उल्लिखित दफा २६(१) लाई हेर्दा गैरकानूनी तरिकाले उक्त दफामा उल्लिखित कसुर गर्ने व्यक्तिलाई पचास हजार रुपैयाँदेखि एकलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा पाँच वर्षदेखि पन्ध्र वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था देखिन्छ । जसअनुसार सो कसुरमा संलग्नहरूको हकमा अधिकतम र न्यूनतम सजायको व्यवस्था भएको अवस्था छ । प्रतिवादी कायम भएकामध्ये कसुर ठहर भएका जति सबैलाई एउटै सजाय हुनुपर्ने भन्ने विधायिकाको मनसाय नभई माथि उल्लिखित विश्लेषणसमेतका आधारमा कसुरको मात्राअनुसार कानूनले निर्धारण गरेको अधिकतम र न्यूनतम सजायको सीमाभित्र रही प्रतिवादीहरूलाई सजाय कायम गरेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला न्यायसङ्गत देखिन आयो ।

९. मिति २०६४।७।१२ को पुरक अभियोगमा कायम भएका अन्य प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीहरू गज्जसिंह प्रजा, विष्णु कार्की, साइला थापा क्षेत्री, डेडु काले बानिया क्षेत्री, यामबहादुर बानिया क्षेत्री, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री र स्याने थापासमेत १४ जनाका हकमा मिति २०५६।५।३० को प्रस्तुत वारदातमा संलग्नता रहेको भन्ने कुरा कहाँकतैबाट पुष्टि हुन आउँदैन। पक्राउ परी इजलाससमक्ष बयान गर्ने मुन्ना प्रजालगायत अन्य प्रतिवादीहरूले पनि उक्त वारदातमा निज प्रतिवादीहरूको संलग्नता थियो भनी पोल गरेको अवस्थासमेत विद्यमान देखिँदैन। उल्लिखित १४ जना प्रतिवादीहरूका हकमा प्रतिवादी कान्छा भन्ने गज्जनसिंह प्रजाले अनुसन्धानको क्रममा तथा इजलाससमक्ष बयान गर्दा निजहरूलाई पोल गरेको भन्नेबाहेक निजहरू कसुरदार हुन् भन्ने अन्य कुनै स्वतन्त्र र वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेस भएको उक्त पुरक अभियोगमा समेत उल्लेख गर्न सकेको नदेखिँदा एक जना व्यक्तिको भनाईलाई मात्र आधार मानी अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नहुँदासम्म कसुरदार मान्न न्यायोचित नहुने हुँदा निज १४ जना प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने ठहर भएको फैसला कानूनसङ्गत देखिन आयो।

१०. तसर्थ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम कसुरको मात्राअनुसार प्रतिवादी मुन्ना प्रजालाई १५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना, प्रतिवादी वीरबहादुर प्रजालाई ८ वर्ष कैद र रु.५०,०००।- जरिवाना र प्रतिवादी कविराज मगरलाई रु.१,००,०००।- जरिवाना हुनेगरी चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६७।७।८ मा भएको फैसला

र प्रतिवादीहरू जरिङ्गे भन्ने गज्ज सिंह प्रजा, विष्णु कार्की, साइला थापा क्षेत्री, डेडु काले बानिया क्षेत्री, यमबहादुर बानिया, हरि कार्की, वीरबहादुर अधिकारी, न्यौपाने बाजे, न्यौपाने माइला, न्यौपाने साइला, चन्द्रे चेपाङ्ग, पुते माइला, राजु थापा क्षेत्री, स्याने थापाले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्याई राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट मिति २०६९।८।७ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, हेर्दाबाट मिति २०७०।२।१४ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादी मुन्ना प्रजा र पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत: आत्मदेव जोशी

इति संवत् २०७३ साल वैशाख १६ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. ९७१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्रगोपाल श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७३।०३।२९
०७०-CI-०४४६

मुद्दा: अंश चलन

पुनरावेदक प्रतिवादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ बस्ने दिपक सिंह
विरुद्ध
विपक्षी वादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ बस्ने दिनेश सिंह

- एक पटक यी पुनरावेदक प्रतिवादीले विवादित कित्ता जग्गाहरू प्रत्यर्थी वादी निजको भाइ दिनेश सिंहको स्वआर्जनको हो भनी लिखितरूपमा नै स्वीकारी बसेको अवस्थामा पछि मुद्दा पर्दा आफ्नो प्रतिकुल हुने देखेपछि सो होइन भन्न मिल्ने हुँदैन। यसो भन्नमा यी पुनरावेदक विबन्धित हुने।
(प्रकरण नं. ३)
- कुनै सम्पत्ति स्वआर्जन तथा सगोलको के हो भनी छुट्याउने विषय कानूनी प्रश्न समाहित विषय नभई तथ्यसम्बन्धी प्रश्न मात्र हो। कुनै कुरा के र कस्तो हो भनी निकर्षण गर्ने विषयमा तथ्यसम्बन्धी प्रश्न नै निहित रहेको मानिन्छ। सो तथ्यसम्बन्धी विषय निराकरण भइसकेपछि सोको कानूनी हैसियत तथा अस्तित्व के हुने भन्ने विषय सम्बन्धमा कानूनले केही सर्त

र अवस्था तोकेको भएमा वा सो सम्बन्धमा कानूनको व्याख्या गर्नुपर्ने अवस्था भएमा मात्र त्यसमा कानूनी प्रश्नको सन्निहितता रहेको मानिने।

- विवादित जग्गाहरू यसरी प्राप्त भएको हो भन्ने तथ्यको निरूपण भएपछि त्यसरी प्राप्त सम्पत्तिको अस्तित्व के हुन्छ तथा सो सम्पत्तिमा कसको हक रहन्छ भन्ने निकर्षण गर्ने विषय मात्र कानूनी प्रश्न समाहित विषय हुन्छ। यसमा एक पटक स्वआर्जन भनी स्वीकारेकोमा पछि आएर होइन भनेको नितान्त तथ्यसम्बन्धी विषयमा सुरु तथा पुनरावेदन अदालतले बिबन्धन आकर्षित गरेको देखिएबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको कानूनी प्रश्न भएकोले विबन्धन लागू हुने होइन भनी लिएको जिकिरसँग सहमत हुन नसकिने।

(प्रकरण नं. ४)

- अंश बन्डाको महलमा भएको कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्दा आफ्नो अंश हक जतिको सम्पत्ति अंश बन्डा नहुँदै वा जस्तोसुकै अवस्थामा पनि आफू खुसी गर्न पाउने र पछि अंशबन्डा गर्दा त्यसरी दिएको सम्पत्तिको बन्डा गर्नु नपर्ने स्पष्ट हुन्छ। साथै अरूको भाग लाग्ने सम्पत्ति बकसपत्र वा लिनुदिनु गरेमा मात्र सगोलका अरू अंशियारको मन्जुरी लिनुपर्नेमा नलिएमा बदर हुने भएपनि आफ्नो अंश हक लाग्ने सम्पत्ति आफूखुस लिनु दिनु गर्दा अन्य अंशियारलाई साक्षी राख्नुपर्ने वा मन्जुरी लिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहे भएको समेत नपाइने।
- अंश हक एक जन्म सिद्ध तथा नैसर्गिक हक भएकाले सगोलको सम्पत्तिमा

सगोलका सबैको जुनसुकै समयमा पनि अंश हक निहित रहेको नै हुन्छ । यी वादी प्रतिवादीको आमा जिउँदै रहेको समयमा सगोलको सम्पत्तिमा निजको पनि अंश हक निहित रहने र आफ्नो अंश हकजति मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलमा रहेको कानूनी व्यवस्थाका आधारमा आफूखुसी गर्न पाउने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट :

विपक्षी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६६, अंक ८, पृ. १३८८

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री खडानन्द तिवारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री सत्यराज गुरूङ

मा.न्या. श्री रामेश्वरनाथ अमात्य

फैसला

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

विपक्षी दिपक सिंह मेरा दाजु भएको र पिता विष्णुबहादुर सिंह तथा आमा सुचित्रादेवी सिंहको क्रमशः मिति २०६२।१।३ र २०६५।३।१२ मा स्वर्गवास भइसकेकोले हाल अंशियारमा हामी २ दाजुभाइ मात्र रहेको छौं । म फिरादी बेलायतको कराई रेष्टुरेन्टमा सन् १९८९ देखि १९९५ सम्म कार्य गर्दै आई वि.सं. २०५५ सालमा नेपाल फर्की आउँदा ल्याएको रकम

स्व. पिता माता तथा विपक्षी दाजुले तैले कमाएको रकम घरमा खर्च गर्नु पर्देन, जेमा लगानी गर्न इच्छा छ गरे हुन्छ भनेबाट मैले नगर ५, कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गा र सोमा बनेको घर मिति २०५५।३।२१ मा खरिद गरी लिई पिता माता तथा विपक्षी दाजुसहित पैतृक घरमा बसोबास गर्दै आएको थिएँ । मेरोसमेत विवाह भइसकेकोले पिताजीको जीवनकालमा नै अंशबन्डा गरिदिने पिताको इच्छा हुँदाहुँदै स्वर्ग हुनुभएकोले अंश बन्डा हुन सकेन । मैले पिताको काजक्रियासमेतका लागि दिदीसँग रु.२,००,०००।- कपाली तमसुक गरी लिएको रूपैयाँ तिर्न बाँकी नै रहेको छ । पछि विपक्षीले एकलौटी मनलागी तरिकाले घर व्यवहार चलाई आउनुभएकोले मैले बालबच्चा र आमालाई समेत लिई मैले खरिद गरेको हाँडीगाउँको घरमा बसेको अवस्थामा आमा मेरो सेवाबाट अत्यन्त खुसी भई म बाँचुन्जेल मेरो हेरचाह र शेषपछि मेरो काजक्रिया पिण्डपानीसमेत गर्नु भनी मिति २०६४।९।१३ मा शेषपछिको बकसपत्र गरिदिनु भएकोमा आमाको मिति २०६५।३।१२ मा मृत्यु भयो । निजको मृत्युपश्चात् हिन्दु परम्परानुसार सम्पूर्ण कार्यसमेत मैले नै गरी आएकोले आमाको एक मात्र हकदार म भएकोले मैले पाउनुपर्ने अंश भाग दिनुहोस् भनी विपक्षी दाजुलाई भन्दा तँलाई अंश दिनुपर्ने होइन, सकेको गर् भनी भन्नु भएकोले बाध्य भई फिराद गर्न आएको छु । फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मेरो स्वःआर्जनको उल्लिखित हालको कि.नं. १६२ र १६३ को सम्पत्तिबाहेक सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई ३ भागको २ भाग (१ भाग म फिरादीको र १ भाग आमाको) छुट्याई चलनसमेत चलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको फिराद पत्र ।

फिरादीले उल्लेख गरेका तथ्यहरूमध्ये बुबाआमाको मृत्यु भएको र अंशियार २ जना मात्र भएको भन्ने कुराहरू बाहेक सबै बनावटी मात्र हुन् । निज मसँग अंश चाहियो भनी माग्नु आएका छैनन् । आमालाई मैले

नै हेरविचार गरी मृत्युपश्चात् सम्पूर्ण कामहरूसमेत मैले नै गरेको हो । विपक्षीले आफ्नो छोराको पारस्नीमा बिरामी आमालाई लिएर गएकोमा घरमा डोर बोलाएर ल्याई शेषपछिको बकसपत्रको कागज पारित गराएको कुरा हाल जानकारी पाएको हुँ । उल्लिखित लिखतमा म साक्षी नबसेको हुँदा सो लिखतले कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन । उक्त लिखत बदरउपर मैले कानूनी प्रक्रिया अगाडि बढाउने नै छु । साथै विपक्षीको नाममा खरिद गरेको घरजग्गा निजको निजी आर्जनको नभई पैतृक घर ACC फाइनान्समा धितो राखी लिएको रु.१० लाख र मेरो कान्छो सालोसँग लिएको रु.१५ लाखसमेतको रूपैयाँले खरिद गरिएको हो । उल्लिखित ऋण म आफैँले तिरिसकेको छु । उक्त जग्गा खरिद गर्दा मेरो नाममा राखिदिनु पर्यो भनी भनेकाले निजका नाममा खरिद भएको र उक्त लिखतमा साक्षी बसिदिनु पर्यो भनी भनेकाले म साक्षी बसेकोसम्म हुँ । लिखतमा के व्यहोरा लेखे मलाई जानकारी नभए पनि उल्लिखित घरजग्गासमेतमा मेरो आधी हक लाग्छ र आमाको मृत्यु भइसकेको अवस्थामा निजको अंश भाग लाग्न सक्ने अवस्था नभएकोले विपक्षी वादीको नाममा रहेएकोसमेत सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई २ भाग लगाई सोको १ भाग अंश म प्रतिवादीलाई समेत दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपक सिंहको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीले आफ्नो फिरादमा निजी आर्जन भनी उल्लेख गरेको घर जग्गा निजको निजी आर्जन नै भएकाले बन्डा लाग्ने होइन । साथै निजको आमाले शेषपछिको बकसपत्र गरिदिनु भएकोले वादीले ३ भागको २ भाग बन्डा पाउनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी रामबाबु पाठकले अदालतमा गरिदिएको बकपत्र ।

वादीले निजी आर्जन भनेको घर जग्गा निजहरूले कर्जा लिएर किनेकोले पैतृक सम्पत्तिकारूपमा सबैको अंश लाग्ने हो भन्नेसमेत

व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी हेमराज जोशीले अदालतमा गरिदिएको बकपत्र ।

यसमा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिदिएको छ । उक्त दिनसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी अंशबन्डाको महलबमोजिम वादी प्रतिवादीहरूबाट दाखिल गर्न लगाई नियमानुसार गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु अदालतको आदेशबमोजिम तायदाती फाँटवारी पेस भई मिसिल संलग्न रहेको ।

वादी प्रतिवादी दुई दाजुभाइ मात्र जीवित अंशियार रहेको र दुवै दाजुभाइबिच बन्डापत्र पारित नभएकोमा मुख मिलेकै पाइँदा वादी प्रतिवादीबीच बन्डा हुने नै देखिन आयो । तायदातीमा उल्लिखित दिनेश सिंहका नाममा रहेको काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ५ हालको कि.नं. १६२ र १६३ को घरजग्गा वादी दिनेश सिंहको निजी आर्जनको मान्नुपर्ने भई निजी ठहरी अंशबन्डाको महलको १८ नं. ले बन्डा लाग्ने अवस्था देखिन आएन । तायदातीमा उल्लिखित ऋणका हकमा साहुका उजुर परेका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिका हकमा माथि उल्लिखित कि.नं. १६२ र १६३ बाहेकका अन्य दर्ता ख्रेस्ता मिले भिडेका कि.नं. २१८१, रूपन्देहीको कि.नं. २२५ को सम्पत्ति, बा.१.च. ६३८५ नं. को कार, नबिल बैंक र हिमालयन बैंकको मौज्दात र मैत्री बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको शेयरसमेत बराबर भाग लाग्ने गरी नरमगरम मिलाई २ भाग गरी १ भाग वादीले अंश छुट्याई चलनसमेत चलाई लिन पाउने ठहर्छ । २ भाग अंश पाउँ भन्ने वादीदाबी पुग्न सक्ने भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६९।८।१८ को फैसला ।

विपक्षी भाइ दिनेश सिंहका नाममा रहेको कि.नं. १६२ र १६३ को घरजग्गा एस. फाइनान्समा आमाको नामको घरजग्गा राखी कर्जा लिएको रकम, म पुनरावेदकका सालो निर्मल बस्नेतसँग लिएको

सापटी र घरको सगोलको नगद रूपैयाँबाट खरिद गरी लिएकोले सगोलको सम्पत्ति हो । उक्त घरजग्गा निजका नाममा दर्ता ख्रेस्ता रहँदैमा निजी आर्जन भन्न मिल्ने होइन । त्यसैले उक्त घरजग्गामा म पुनरावेदकको आधा अंशहक लाग्नेमा मलाई सोको अंशहकबाट वञ्चित गर्नेगरी वादीको निजी आर्जनको ठहर गरी गरेको सुरु फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत भई बदरभागी हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हाल कि.नं. १६२ र १६३ को घरजग्गामा म पुनरावेदकसमेत दुवै दाजुभाइको अंशहक लाग्ने गरी फैसला गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपक सिंहको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मेरी आमाको हकको सम्पूर्ण श्रीसम्पत्ति अष्टलोहसमेत आमाले म फिरादी पुनरावेदकलाई मालपोत कार्यालय काठमाडौंको र.नं. ४२१३ख मिति ०६४।९।१३ को पारित शेषपछिको बकसपत्र लिखतबमोजिम हक हस्तान्तरण गर्नुभएको र सोको ६ महिनापछि मिति २०६५।३।१७ मा आमा परलोक हुनुभएकोले आमाको मृत्युपश्चात् उहाँको काजकिरिया, पिण्डपानी, श्राद्धसमेत मैले नै गरेको हुँदा उहाँको कानूनतः हकखाने एक मात्र हकदार म भएको अवस्थामा सुरु अदालतले त्यसतर्फ कुनै विचारै नगरी कानूनबमोजिम पारित शे.ब.को लिखतलाई मान्यता नदिई सोबमोजिम अंश दिलाई दिन इन्कार गर्नेगरी भएको सुरु फैसला सो हदसम्म नमिलेको हुँदा उल्टी गरी मेरो सुरु फिराद दाबीबमोजिम ३ भागको २ भाग अंश दिलाई चलनसमेत चलाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी दिनेश सिंहको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी तथा प्रतिवादी दुवैपक्षको पुनरावेदन परेको देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. प्रयोजनार्थ परस्परमा सुनाई

नियमानुसार साथै राखी पेस गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।४।२४ को आदेश ।

सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट कि.नं. १६२ र १६३ को घरजग्गा वादीको निजी आर्जनको ठहर्याई बन्डा नहुने गरी गरेको फैसला मिलेकै देखिन्छ र पुनरावेदक वादी दिनेश सिंहले आमा सुचित्रा देवीबाट मिति २०६४।९।१३ मा आफ्नो अंश शेषपछिको बकसपत्र पाएको देखिँदा वादीले २ खण्डको १ खण्ड मात्र अंश पाउने ठहरेको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६९।८।१८ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला केही उल्टी गरी वादी दाबीबमोजिम पुनरावेदक वादीले ३ खण्डको २ खण्ड अंश पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।५।२ को फैसला ।

निजी आर्जन भएको प्रमाण नपुर्याई सगोलमा रहेको अवस्थामा खरिद गरेको जग्गा आफ्नो नाममा खरिद गर्दैमा र लिखतको कैफियत महलमा निजी आर्जन उल्लेख गर्दैमा निजी आर्जन भन्न मिल्दैन । अंश बन्डाको १८ नं. अनुसार निजी आर्जन हुने नहुने विषय कानूनी प्रश्नको विषय भएकोले साक्षीसम्म बसेको कारणले मात्र त्यस्तोमा बिबन्धन लाग्न सक्दैन । तसर्थ उक्त कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गामा बन्डा नलाग्ने ठहर्याएको फैसला प्रमाण ऐनको दफा ३४, मुलुकी ऐन अंशबन्डाको महलको १८ नं. तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत छ । यस मुद्दामा २०६८।१।१५ मा फिराद दायर भएको र सोको अधिल्लो दिन २०६८।१।१४ गते मानो छुटेको मिति कायम भई २०६८।९।२४ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको छ । मानो छुट्टिएको मिति कायम हुँदा अंशियार नरहेको व्यक्तिले पहिले नै अर्थात् मिति २०६४।९।१३ मा पछि म जीवित रहे अंशियार कायम हुन वा अंश पाउन सक्छु

भन्ने अनुमानबाट शेष पछिको बकसपत्र गरिदिएकोमा सोले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नु न्यायोचित हुँदैन। यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट मानो छुट्टिएको कायम मिति २००५।३।१७ गतेभन्दा अगाडि २००५।१।२२ गते आमा परलोक भई आमाको बकसपत्रबाट वादीले पाएको सम्पत्तिसमेतमा सगोलका अंशियार वादी प्रतिवादी दुवैको भाग लाग्ने भनी सिद्धान्तसमेत कायम भएको छ। मुलुकी ऐन अंश बन्डाको १ नं. मा समेत जियजियको अंश गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था रहेकोबाट पनि मानो छुट्टिएको मितिसम्म कायम अंशियारबीचमात्र बन्डा लाग्ने प्रस्ट छ। तसर्थ मिति २०६८।१।१४ गते मानो छुट्टेको मितिभन्दा अगावै मिति २०६४।९।१३ को शेष पछिको बकसपत्र लिखतबाट पछि परेको मुद्दामा अंशियार हुने गरी स्व. आमाको भाग लगाई ३ भागको २ भाग अंश पाउने ठहर गरेको फैसलामा प्रतिपादित सिद्धान्त, उक्त अंशबन्डाको १ नं. को त्रुटि भएकोले बदर गरी सम्पूर्ण सम्पत्तिको २ खण्डको १ खण्ड मात्र भाग लाग्ने गरी न्याय पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपक सिंहको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा आफ्नो स्वआर्जनको कि.नं. १६२ र १६३ को सम्पत्तिबाहेक आमाले आफ्नो अंश भाग लाग्ने सम्पत्ति आफूलाई शेष पछिको बकसपत्र लेखिदिएकाले सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई ३ भागको २ भाग (१ भाग म फिरादीको र १ भाग आमाको) अंश भाग पाउँ भन्ने फिराद दाबी रहेकोमा सुरु जिल्ला अदालतबाट कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गा वादी दिनेश सिंहको स्वआर्जनको भएकोले बन्डा नलाग्ने र २०६४।९।१३ को बकसपत्रको आधारमा ३ भागको २ भाग बन्डा पाउँ भन्ने वादी दाबी नपुग्ने भई वादीले सम्पूर्ण सम्पत्तिको २ भागको १ भागमात्र बन्डा पाउने ठहराई

फैसला भएको पाइयो। सो फैसलाउपर स्वआर्जनको सम्पत्तिबाहेकको सम्पत्तिमा ३ भागको २ भाग बन्डा पाउँ भनी वादीको र सुरुले स्वआर्जन ठहराएको सम्पत्ति वादीको स्वआर्जन नभई बन्डा लाग्ने सगोलको सम्पत्ति हो भनी प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालतबाट सुरु फैसला केही उल्टी भई सुरुले स्वआर्जन ठहराएको जग्गा स्वआर्जन नै ठहराई र अन्य सम्पत्तिमा वादी दाबीबमोजिम पुनरावेदक वादीले ३ खण्डमा २ खण्ड अंश पाउने ठहराई फैसला भएको पाइयो। सो फैसलाउपर प्रतिवादीको सबै सम्पत्तिमा २ खण्डको १ खण्ड अंश मात्र वादीले पाउनु पर्ने हो भनी यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आई निर्णयार्थ आज यस इजलासमा पेस हुन आएको देखिन्छ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा सुरु फैसला केही उल्टी हुने ठहराई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ छैन? तथा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन? भन्ने विषयमा निर्णयमा पुग्न प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा जिकिर लिएका तथ्यसमेत मनन गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो।

१. प्रत्यर्थी वादी दिनेश सिंहका नाममा दर्ता भएको कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गा निजको निजी आर्जनको जग्गा हो वा बन्डा लाग्ने सगोलको जग्गा हो?
  २. आमाले आफ्नो अंश भागको जग्गा वादी दिनेश सिंहलाई शेष पछिको बकसपत्र गरी लेखिदिएको सदर हुन्छ वा हुँदैन?
  ३. वादीले ३ खण्डको २ खण्ड सम्पत्ति अंश भाग पाउने हो वा पुनरावेदन जिकिरअनुसार २ खण्डको १ खण्डमात्र अंश भाग पाउने हो?
२. सर्वप्रथम प्रत्यर्थी वादी दिनेश सिंहका

नाममा दर्ता भएको कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गा निजको निजी आर्जनको जग्गा हो वा बन्डा लाग्ने सगोलको जग्गा हो ? भन्ने पहिलो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षी वादी दिनेश सिंहले उक्त कि.नं. का जग्गाहरू आफूले बेलायत बस्दा आर्जन गरेको पैसाबाट किनेको स्वआर्जनको जग्गा भनी फिरादमा दाबी लिएको पाइन्छ । यी जग्गाहरू राजीनामा गरिलिँदाको राजीनामाको लिखत हेर्दा सम्पत्ति दिनेश सिंहको स्वआर्जनको आय स्रोतबाट खरिद गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी पुनरावेदक दिपक सिंह साक्षी बसेको देखिएको छ । सो साक्षी बसेको कुरालाई यी पुनरावेदक प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दासमेत स्वीकारेको पाइन्छ । निजले सही गरेको तर व्यहोरा के लेखे थाहा भएन भनी उल्लेख गरे पनि एउटा पढे लेखेको सचेत तथा सक्षम व्यक्तिले सही गरिसकेपछि व्यहोरा के लेखेको रहेछ थाहा भएन भनी भन्न पाउने अवस्था रहँदैन ।

३. उक्त लिखतहरू कित्ते जालसाजी भनी नामाकरण गर्दै पुनरावेदक प्रतिवादीले सुरु जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गरेकोमा सो मुद्दा हदम्याद नाघेका आधारमा खारेज भई पुनरावेदन अदालतबाट सो सदर भई यस अदालतबाट समेत सो मुद्दामा आजै दोहर्थाई हेर्ने निस्सा प्राप्त नभई अन्तिम भएको देखिन्छ । यदि उक्त राजीनामा लिखतमा निजको सहिछाप तथा व्यहोरा फरक पारी कुनै किसमले कित्ते जालसाज गरेको भए निजले सो सम्बन्धमा हदम्यादभित्रै नालेस गरी सोलाई कित्ते तथा जालसाज घोषित गराउनु सक्नु पर्दथ्यो । सो गर्न नसकेबाट उक्त लिखतमा भएको निजको सहिछाप तथा व्यहोरालाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था हुँदैन । उक्त लिखतमा भएको व्यहोरा र सहिछाप निजको नै देखिन आउँछ । सो देखिएबाट एक पटक यी पुनरावेदक प्रतिवादीले उल्लिखित कित्ता जग्गाहरू प्रत्यर्थी वादी निजको भाइ दिनेश सिंहको स्वआर्जनको हो भनी

लिखितरूपमा नै स्वीकारी बसेको अवस्थामा पछि मुद्दा पर्दा आफ्नो प्रतिकुल हुने देखेपछि सो होइन भन्न मिल्ने हुँदैन । यसो भन्नमा यी पुनरावेदक विबन्धित हुने हुन्छन् । प्रमाण ऐन २०३१ को दफा ३४ हेर्दापनि एक चोटि कुनै व्यहोराले स्वीकार गरिसकेको कुरालाई पछि मुद्दा चल्दा सो कुरा त्यस्तो होइन वा थिएन भनी खण्डन गर्न नपाउने नै देखिन्छ ।

४. उक्त दफामा कानूनी बुँदामा यो दफा लागू हुने छैन भन्ने उल्लेख भएकोले स्वआर्जनको विषय हो वा होइन भन्ने विषय पनि कानूनी प्रश्नको विषय भएकोले सो बिबन्धनको सिद्धान्त तथा सोअनुसारको उक्त कानूनी व्यवस्था यसमा आकर्षित हुने होइन भनी प्रतिवादीले पुनरावेदन जिकिर लिएपनि कुनै सम्पत्ति स्वआर्जन तथा सगोलको के हो भनी छुट्याउने विषय कानूनी प्रश्न समाहित विषय नभई तथ्यसम्बन्धी प्रश्न मात्र हो । कुनै कुरा के र कस्तो हो भनी निकर्वाल गर्ने विषयमा तथ्यसम्बन्धी प्रश्न नै निहित रहेको मानिन्छ । सो तथ्यसम्बन्धी विषय निराकरण भइसकेपछि सोको कानूनी हैसियत तथा अस्तित्व के हुने भन्ने विषय सम्बन्धमा कानूनले केही सर्त र अवस्था तोकेको भएमा वा सो सम्बन्धमा कानूनको व्याख्या गर्नुपर्ने अवस्था भएमा मात्र त्यसमा कानूनी प्रश्नको सन्निहितता रहेको मानिन्छ । प्रस्तुत विवादमा पनि विवादित कित्ता के कसरी आएको हो भन्ने विषयको निकर्वाल गर्ने विषय तथ्यसँग नै सम्बन्धित रहेको विषय हो र यसमा विबन्धनको सिद्धान्त लागू हुने नै हुन्छ । यी जग्गाहरू यसरी प्राप्त भएको हो भन्ने तथ्यको निरूपण भएपछि त्यसरी प्राप्त सम्पत्तिको अस्तित्व के हुन्छ तथा सो सम्पत्तिमा कसको हक रहन्छ भन्ने निकर्वाल गर्ने विषय मात्र कानूनी प्रश्न समाहित विषय हुन्छ । यसमा एक पटक स्वआर्जन भनी स्वीकारेकोमा पछि आएर होइन भनेको नितान्त तथ्यसम्बन्धी विषयमा सुरु तथा पुनरावेदन अदालतले बिबन्धन आकर्षित गरेको देखिएबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको कानूनी

प्रश्न भएकोले विवन्धन लागू हुने होइन भनी लिएको जिकिरसँग सहमत हुन सकिँदैन। साथै सो साक्षी बसेको लिखतको सट्टे किर्ते सम्बन्धमा मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको ७८ नं. अनुसारको प्रक्रिया नअपनाई र सोमा भएको सहीछाप विशेषज्ञद्वारा यकीन नगराएर भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको पुनरावेदक जिकिर भएपनि सो सम्बन्धमा निजले प्रतिउत्तर पत्रमा केही कुरा उठाउन नसकि साक्षी बसेको कुरालाई स्वीकार नै गरेको देखिन्छ।

५. यस्तो राजीनामाको लिखतमा वादीको निजी आर्जनको जग्गा हो भनी आफैँ खुलाई हस्ताक्षर गरी दिएको अवस्थामा र वादी दिनेश सिंहले आफूले लण्डनमा रहेको KARAHİ TANDOORİ RESTURANT मा काम गरेकोलगायतका कागज प्रमाणसमेत पेस गरेको अवस्थामा निजी सम्पत्ति भनी वादीले प्रमाण पुर्याउन नसकेको भन्ने प्रतिवादीले लिएको जिकिरसमेत उचित मान्न सकिँदैन। वादीले बेलायतमा नियमानुसार वर्क परमिट लिई काम गरी कमाएको रकम बैध तरिकाले बैंक खातामार्फत पठाएमा मात्र निजले निजी आर्जन गरेको हुने, नभए नहुने भन्ने हुँदैन। जे जसरी कमाएको र पठाएको भएपनि निजी आर्जन ठहराउने सन्दर्भमा आफ्नो निजी ज्ञान सिप तथा श्रमबाट कमाएको सम्पत्ति अंशबन्डाको १८ नं. को प्रयोजनका लागि निजी सम्पत्ति नै मान्नु पर्ने हुन्छ। वर्क परमिट र बैंकमार्फत पैसा आएको देखाउन नसकेको भन्ने पुनरावेदकको जिकिरलाई आधार लिएर मात्र निजी आर्जन भन्न नमिल्ने हुँदैन। साथै सो समयमा आफूहरूले सगोलमै विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाबाट कर्जा लिई उक्त जग्गा किनेको भनी प्रतिवादीले जिकिर गरेपनि सो कर्जा लिएको पैसा सोही जग्गा खरिदमा खर्च भएको देख्न सकिने कुनै प्रमाण यी पुनरावेदक प्रतिवादीले पेस गर्न सकेको पाइँदैन। तसर्थ कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गा वादीको निजी आर्जनको बन्डा नलाग्ने जग्गा ठहर्याई सुरु र

पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको नै देखिन्छ तथा सगोलको बन्डा लाग्ने सम्पत्ति हो भनी प्रतिवादीले लिएका जिकिर आधारहरूसँग सहमत हुन सकिँदैन।

६. अब आमाले आफ्नो अंश भागको जग्गा वादी दिनेश सिंहलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी लेखिदिएको सदर हुन्छ वा हुँदैन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा यी वादी प्रतिवादीको आमा सुचित्रा देवी सिंहले आफूले अंश भागबापत पाउने सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति आफ्नो शेष पछि लालान पालन र काजकिरिया गरेबापत यी वादी दिनेश सिंहले खान पाउने गरी मिति २०६४।९।१३मा शेष पछिको बकसपत्र पारित गरिदिएको पाइन्छ। सो बकसपत्रको लिखतमा आफ्नो अंश भागको सम्पत्तिमात्र भनी उल्लेख भएको र फिराद दाबीमा समेत सो हदसम्मको सम्पत्तिमा मात्र वादीले दाबी लिएको देखिँदा अन्य सम्पत्ति तथा अरु अंशियारको अंश लाग्ने सम्पत्ति बकसपत्र गरिदिएको तथा सोमा फिरादीले दाबी गरेको देखिँदैन। मुलुकी ऐन अंश बन्डाको १९ नं. को देहाय ४मा *माथि दफा दफामा लेखिएबमोजिम आफूखुसी गर्न नपाउने अवस्थामा पनि आफ्नो हकको अंशजति भने आफूखुसी गर्न पाउँछ* भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। त्यस्तै ऐ. को देहाय ५ मा *माथि लेखिएबमोजिम दिन पाउने जति अंश बन्डा नहुदै कुनै स्वार्सनी छोरा, अविवाहित छोरी वा वुहारीलाई लिखत गरिदिएको जति पछि अंशबन्डा गर्दा बन्डा गर्नु पर्दैन जसले पाएको हो उसले एकलौटी गरी खान पाउँछ। दिन नपाउने दिएको रहेछ भने पछि बन्डा गर्दा सोसमेत सबै मिसाई बन्डा गरिदिनु पर्छ* भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। अंश बन्डाको महलमा भएको उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्दा आफ्नो अंश हक जतिको सम्पत्ति अंश बन्डा नहुदै वा जस्तोसुकै अवस्थामा पनि आफू खुसी गर्न पाउने र पछि अंश बन्डा गर्दा त्यसरी दिएको सम्पत्तिको बन्डा गर्नु नपर्ने स्पष्ट हुन्छ। साथै अरूको

भाग लाग्ने सम्पत्ति बकसपत्र वा लिनुदिनु गरेमा मात्र सगोलका अरु अंशियारको मन्जुरी लिनु पर्नेमा नलिएमा बदर हुने भएपनि आफ्नो अंश हक लाग्ने सम्पत्ति आफूखुस लिनु दिनु गर्दा अन्य अंशियारलाई साक्षी राख्नु पर्ने वा मन्जुरी लिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहे भएकोसमेत पाइँदैन। अंश हक एक जन्म सिद्ध तथा नैसर्गिक हक भएकाले सगोलको सम्पत्तिमा सगोलका सबैको जुनसुकै समयमा पनि अंश हक निहित रहेको नै हुन्छ। यी वादी प्रतिवादीको आमा जिउँदै रहेको समयमा सगोलको सम्पत्तिमा निजको पनि अंश हक निहित रहने र आफ्नो अंश हकजति माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाका आधारमा आफूखुसी गर्न पाउने नै हुन्छ। यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो अंशबापतको सम्पत्ति अन्य व्यक्तिलाई वैधानिकरूपमा हस्तान्तरण गरिसकेपछि त्यस्तो सम्पत्तिमा तोकिएको सर्त पूरा भएपछि दाताको हक समाप्त भई सम्पत्ति प्राप्त गर्नेको अधिकार स्वतः सिर्जना हुने। अंशबन्डाको महलले आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति मात्रै आफूखुसी गर्न पाउने प्रस्ट कानूनी व्यवस्था गरेको अवस्थामा अरु अंशियारहरूको समेत हक लाग्ने पैतृक सम्पत्ति अन्य अंशियारहरूको सहमतिबिना हक हस्तान्तरण गरी दिन नपाउने भनी सिद्धान्त (ने. का.प. २०६६, अंक ८ पृ. १३८८) समेत प्रतिपादित भएबाट आफ्नो अंश हक लाग्ने जति सम्पत्ति जुनसुकै समयमा पनि बकसपत्र गरिदिन पाउने र सो गरेअनुसार पाउनेले सर्त पूरा गरी सकेपछि सम्पत्तिमा स्वतः पाउनेको हक सिर्जना हुने देखिन्छ। यसरी उक्त शेष पछिको बकसपत्र गरी दिएको सदर नै हुने देखिन्छ। अंश बन्डाको सम्बन्धमा विवाद हुने समयमा अंशियार कायम नरहेको व्यक्ति अंशियार हुन नसक्ने र सोभन्दा अगाडि पछि अंश पाउने कल्पना गरी आफ्नो अंश हक जति शेष पछिको बकस पत्र गरेको सदर नहुने भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिँदैन।

७. यी पुनरावेदकले कित्ते जालसाजी मुद्दा

काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिराद गर्नु भएकोमा उक्त फिराद हदम्याद नाघी आएको कारणबाट खारेज भई निजले सोउपर पुनरावेदन गर्नसकेको पाइँदैन। यसरी यदि कुनै कारणले सो शेष पछिको बकसपत्र कित्ते जालसाजी पूर्ण तरिकाले भएको हो भने कानूनले तोकेको हदम्यादभित्र फिराद गरी बदर गराउनु सक्नु पर्नेमा सो गराउन सकेको नदेखिएबाट समेत सो लिखतलाई अन्यथा भनी भन्न मिल्दैन।

८. अन्त्यमा वादीले ३ खण्डको २ खण्ड सम्पत्ति अंश भाग पाउने हो वा पुनरावेदन जिकिरअनुसार २ खण्डको १ खण्ड मात्र अंश भाग पाउने हो ? भन्ने तेश्रो प्रश्न सम्बन्धमा हेर्दा माथी विवेचित आधार प्रमाणबाट कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गा वादी दिपक सिंहको स्वआर्जनको देखिएकोले सो जग्गाहरू सगोलका अंशियारको बन्डा नलाग्ने भई यी वादीको एकलौटी हक कायम हुने देखिन्छ। सोबाहेकको अन्य सम्पत्तिमध्ये आफ्नो अंश भाग लाग्ने ३ खण्डको १ खण्ड सम्पत्ति वादी प्रतिवादीको आमा सुचित्रा देवी सिंहले यी वादीलाई मात्र आफ्नो लालन पालन गर्न र मृत्यु पछि काजकिरियासमेत गर्न भनी शेषपछिको बकसपत्र पारित गरी लेखिदिएकोमा पुनरावेदक प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकिर र वादी प्रतिवादीको साक्षीहरूको बकपत्र हेर्दासमेत निज आमाको लालन पालन र काजकिरियासमेत गरी वादी दिनेश सिंहले लिखतमा उल्लिखित सर्त पूरा गरेको नै देखिन्छ। सो देखिएबाट आफ्नो आमाको सो बकसपत्रअनुसारको भाग र आफ्नो अंश भागसमेत मिलाई सम्पूर्ण सम्पत्तिको ३ भागको २ भाग अंश यी वादी दिनेश सिंहले पाउने नै देखिन्छ। तसर्थ सम्पूर्ण सम्पत्तिमा आमाको भागसमेत ३ भाग लगाई आफ्नो र आमाको भागसमेत वादी दिनेश सिंहले पाउने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत नै भएकोले सम्पूर्ण सम्पत्तिको २ भागको १ भागमात्र वादीले पाउनु पर्ने हो भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन

जिकिरसँग सहमत हुन सकिँदैन।

९. अतः यसरी माथि विवेचित आधार प्रमाणहरूबाट वादी दाबीको कि.नं. १६२ र १६३ का जग्गाहरू निजी आर्जनको देखिएकोले बन्डा नलाग्ने र सोबाहेकका अन्य सम्पत्तिमा २ भागको १ भाग वादी दिनेश सिंहले पाउने ठहर्याई सुरु जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६९।८।१८ को फैसला केही उल्टी गरी उक्त कि.नं. १६२ र १६३ को जग्गाहरू निजी आर्जनको बन्डा नलाग्ने सम्पत्ति नै ठहर्याई र सोबाहेकको अन्य सम्पत्तिमा ३ भागको २ भाग सम्पत्ति यी वादी दिनेश सिंहले पाउने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७०।५।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत:- यदुराज शर्मा
इति संवत् २०७३ साल असार २९ गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. १७१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७२।०५।०९

मुद्दा : अंश चलन

०६४-CI-०८८९

पुनरावेदक प्रतिवादी : जिल्ला भक्तपुर, गुण्डु गाउँ
विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने सूर्यप्रसाद
श्रेष्ठसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : ऐ.ऐ वडा नं. ७ बस्ने दिलबहादुर कोजु

०६४-CI-०९५७

पुनरावेदक वादी : जिल्ला भक्तपुर, गुण्डु गाउँ विकास
समिति वडा नं. ७ बस्ने दिलबहादुर कोजु

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी : जिल्ला भक्तपुर, गुण्डु गाउँ विकास
समिति वडा नं. ७ मूल घर भई हाल दधिकोट
गाउँ विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने बक्कलाटो
मदन कोजुको हकमा संरक्षक भई आफ्नो हकमा
समेत ऐ. ऐ. बस्ने विश्वराम कोजुसमेत

०६४-CI-१०२०

पुनरावेदक प्रतिवादी : जिल्ला भक्तपुर, गुण्डु गाउँ
विकास समिति वडा नं. ७ बस्ने मदन कोजुको
हकमा संरक्षक भई आफ्नो हकमा समेत ऐ. ऐ.
बस्ने विश्वराम कोजुसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : जिल्ला भक्तपुर, गुण्डु गाउँ विकास
समिति वडा नं. ७ बस्ने दिलबहादुर कोजु

- वस्तुतः घरसारमा भएको अंश छोडपत्रको लिखतबाट स्वतः मानो छुट्टिएको मिति यकिन हुन सक्तैन। कुनै न कुनैरूपमा त्यस्तो घरसारको लिखत वास्तविक व्यवहारबाट नै कार्यान्वयन भएको औपचारिक रूपबाट देखिनु पर्ने।

(प्रकरण नं. ११)

- सामान्यतया अंश हुँदा चल सम्पत्तिको हकमा हात हातै बुझी लिए भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्ने गरिन्छ। अंश गर्दा लेखिने त्यस्तो कुराले औपचारिक ढाँचासम्म निभाउनको लागि पनि व्यक्त गरिने हुन्छ। चल सम्पत्तिको यथार्थ विवरण नाप, तौल, गन्ति गरी छुट्ट्याइएको र त्यस्तो लिखत निर्विवाद रहेको अवस्थामा त्यस्तो लिखतको प्रमाणिकता छुट्टै हुन जान्छ। वस्तुतः पारित नभएको घरसारमा भएको अंश बुझेको भरपाईमा उल्लिखित सम्पत्ति हात हातै बुझी लिएको भन्ने व्यहोराबाट सो अंश भरपाई कार्यान्वयन भइसकेको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. १२)

- मानो छुट्टिएको लिखतले मान्यता प्राप्त गर्न अनिवार्यरूपमा रजिस्ट्रेसनको महलअनुसार पारित भएको हुनु पर्दछ। व्यवहार प्रमाणबाट कार्यान्वयन नै हुन नसकेको घरायसी अंश छोडपत्रको लिखतले मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गर्न सक्तैन। घरसारको अंश बुझेको भरपाई अनुसार कार्यान्वयन भई अंशबन्डा भई गएको घर जग्गा दर्ता भएको र दुवै पक्षले स्वीकार गरेको अवस्थामा त्यस्तो घरायसी लिखतबाट मानो छुट्टिएको मितिको बारेमा

निष्कर्षमा पुग्न मद्दत गर्न सक्ने।

(प्रकरण नं. १३)

- व्यवहारमा अंश प्राप्त गर्न नसकेको घरायसी लिखतले अंश जस्तो मुद्दामा मानो छुट्टिएको विषयमा महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूप लिन सक्दैन। घरायसी लिखत अनुसार कार्यहरू नभएपछि सो लिखत गर्नुभन्दा अधिको स्थितिमा कुनै परिवर्तन नभई पूर्ववत् अवस्थामा नै रहन जाने।

(प्रकरण नं. १४)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव, विद्वान् अधिवक्ताहरू शेरबहादुर कार्की र सानु सुवाल

प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू प्रविणता वस्ती, नन्दप्रसाद अधिकारी, नरप्रसाद थापा र मातृका निरौला

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०५२, अंक २, नि.नं.५०४७
- नेकाप २०६८, अंक ९, नि.नं.८६७९

सम्बद्ध कानून :

सुरु फैसला गर्ने:

माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री मिरा खड्का

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

माननीय न्यायाधीश श्री बुद्धिप्रसाद रेग्मी

फैसला

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : न्याय प्रशासन

ऐन, २०४८ को दफा ९(१) (ग) बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।१।४ को फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवै तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन

परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छः

पिता कृष्ण दासको २ श्रीमतीमा जेठी कृष्णमायातर्फबाट ५ छोरा र कान्छी बुद्धलक्ष्मीतर्फबाट म फिरादीको जायजन्म भएको हो। माता पिता परलोक भइसकेकोले जम्मा ६ अंशियार भएका र विवाह गर्न बाँकी नहुँदा भान्सा अलग खानपिन गरी आआपनापनि हालसम्म कुनै लिखत नगरी आ-आफू अलग बसी आएकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोभन्दा अधिसम्मको श्रीसम्पत्ति तायदाती फाँटवारी लिई ६ भागको १ भाग अंश छुट्याई चलन पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको फिरादी दाबी।

वादी कै जिम्मा पैतृक सम्पत्ति भएकोले मैले अंशबन्डा गर्न मन्जुर नगरेको छैन। वादीले मेरो पिता विष्णुभक्तको स्व-आर्जनको सम्पत्ति पाउन सक्छु कि भनी फिराद दिएको हो। सम्पूर्ण पुख्र्यौली सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्तिसमेतको विवरण विपक्षीसँगै रहे भएबाट निजबाट तायदाती दाखिल गराई अंश छुट्याई दिएमा मन्जुर छु भन्नेसमेत प्रतिवादी मदन कोजु र विश्वराम कोजुको प्रतिउत्तर पत्र।

विपक्षी भान्सा छुट्टिई अलग खानपान गरी आएको स्वीकारेको, २०३३।८।२६ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०५४।१२।१६ मा खडा भएको बन्डा पत्रमा रेखात्मक र लेखात्मक सहिष्णुसमेत परेकोले उक्त बन्डा पत्रअनुसार आ-आफ्नो भागमा परेको घर जग्गा विपक्षीलगायत हामी सबैले अलग अलग आ-आफ्नो नाउँमा दर्ता हुने गरिपाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादी चन्द्रप्रसाद, सूर्यमाया, भगलक्ष्मी, कुमार श्रेष्ठ, सूर्यप्रसाद श्रेष्ठसमेतको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर।

फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी वादी प्रतिवादीबाट फाँटवारी दाखिल गराउनु भन्ने भक्तपुर जिल्ला अदालतको आदेश।

कि.नं. १३३ र ५७९ को जग्गाहरू बन्डा लाग्ने सम्पत्ति होइन। मिति २०४८।११।३० मा राजीनामा गराई लिएको मेरो निजी आर्जनको सम्पत्ति हो भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ बमोजिम बुझाएकी नानीमाया मास्केले गरेको बयान।

पहिला बुबाको नाममा आएपछि मात्र मैले अंश पाउने हो। कि.नं. ५७४, ५८२, ५५९, ५५५, ५८१, १३३ र ५७९ को जग्गाहरू सगोलको होइन। ति जग्गाहरू मेरो नितान्त व्यक्तिगत आर्जनको कमाइबाट खरिद गरिएकोले बन्डा लाग्ने जग्गा होइन भन्नेसमेत व्यहोराको अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका महेन्द्रप्रसाद मास्केले गरेको बयान।

प्रतिवादी चन्द्रप्रसादबाट पेस भएको मिति ०३३।११।१६ को लिखत सद्दे हो। उक्त कागजमा उल्लिखित जग्गाहरू मैले हालसम्म पाएको नहुँदा र दर्ता प्रमाणितसमेत नभएकोले उक्त कागज कानूनले समेत अमान्य हुँदा कुनै औचित्य छैन भन्नेसमेत व्यहोराको वादी दिलबहादुर कोजुले गरेको सद्देकिर्त तर्फको बयान।

कि.नं. १५२९ को जग्गा प्रतिवादी विश्वरामको श्रीमती सुककुमारीले मिति २०४९।१२।२६ मा हालैदेखिको बकसपत्र प्राप्त गरेको निजी आर्जनको सम्पत्ति हुँदा सो घर जग्गाबाहेक तायदातीमा उल्लिखित वादी प्रतिवादी र निजहरूका पिताका नाममा दर्ता बाँकीको हकमा दर्ता भएको बखत यी वादीले ६ भागको १ भाग अंश पाउने हुँदा दर्ता भएको घर जग्गाबाट ६ भागको १ भाग अंश वादीले प्रतिवादीहरूबाट छुट्याई लिई चलन चलाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला।

नापी दर्ता मोठ खेस्ता कायम नरहेको सम्पत्ति पनि बन्डा हुने भनी ठहर गरेको सुरु अदालतको फैसला प्रमाण ऐन कानूनसमेतको त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विश्वराम कोजुसमेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको

पुनरावेदन पत्र ।

फिराद पर्नुभन्दा अघि मिति २०३३।१।१९६ को घरसारको लिखतले मानु छुट्टिएको देख्दा देख्दै फिराद परेको दिनलाई मानु छुट्टिएको मान्नेसमेत गरी भएको सुरु फैसला सर्वोच्च अदालतबाट (ने. का.प. २०५०, पृष्ठ ५, नि.नं. ४६७९) प्रतिपादित नजिर समेतको विपरीत भई बदर भागी छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नानीमाया मास्केसमेतको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन ।

मिति २०३३।१।१९६ को अंश छोडपत्रको लिखतलाई वादीले अ.बं. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्दा अन्यथा नभनेको स्थितिसमेतमा फिराद गरेको अधिल्लो दिनलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरेको पैतृकबाहेक निजी सम्पत्तिसमेत बन्डा लाग्ने गरी भएको सुरु फैसला कानून एवं नजिरको त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सूर्यप्रसाद श्रेष्ठसमेतले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०३३।८।२६ मा नै वादी प्रतिवादीबीच चल सम्पत्ति परस्पर बुझी घरसारमा लिखत खडा गरी मानो छुट्टिएको एकातर्फ देखिन्छ भने अर्कोतर्फ वादीले नै पैतृक सम्पत्तिको मात्र माग दाबी लिएको अवस्थामा वादी दाबीभन्दा बाहिर गई भएको सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

वादी र प्रतिवादी पक्षको बीचमा मिति २०३३।१।१९६ मा चल सम्पत्ति हातहातै बुझी लिने गरी लिखत भएको अवस्था देखिन्छ । सो मिति २०३३।१।१९६ को घरसारको बन्डापत्र वादी पक्षलाई अ.बं. ७८ नं. बमोजिम सनाखत गराउँदा सो लिखत सद्दे हो भनी सनाखत बयान गरेको अवस्था देखिएबाट सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट नि.नं. ४६७९ को अंश मुद्दामा पूर्ण इजलासबाट भएको व्याख्यासमेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दाका वादी दिलबहादुर कोजु र अन्य

मूल प्रतिवादीहरूको बीचमा मिति २०३३।१।१९६ मा मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान देखिँदा यी वादी र अन्य प्रतिवादी मूल अंशियारहरूको बीचमा मिति २०३३।१।१९६ मा मानो छुट्टिएको मिति कायम हुने ठहर्छ । सो मानो छुट्टिएपछि पुनरावेदक प्रतिवादी महेन्द्र मास्केले विभिन्न व्यक्तिबाट राजीनामा पारित गरी लिएको कि.नं. ५५५, ५५८, ५८२ र कि.नं. ५७४ र नानीमाया मास्केले राजीनामा गरी लिएको कि.नं. १३३ र ५७९ का जग्गाहरू सगोलको सम्पत्ति ठहर गरी बन्डा गर्ने गरेको सुरुको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिएन । उक्त जग्गाहरू पुनरावेदक प्रतिवादीहरू महेन्द्रप्रसाद मास्के र नानीमाया मास्केको निजी ठहरी बन्डा नहुने ठहर्छ । साथै पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येको विश्वराम कोजुको बाबु विष्णुभक्तले सुकुम्बासीको हैसियतले हाल आवादीमा प्राप्त गरेको कि.नं. २३२ को क्षे.फ. ०-०-८ (आठ धुर) सगोलको सम्पत्ति कायम गरी अंशियारहरूको बन्डा गर्ने गरेको पनि मिलेको देखिएन । उक्त जग्गा पुनरावेदक प्रतिवादी विश्वराम कोजुको एकलौटी हक स्वामित्वको जग्गा ठहरी बन्डा नहुने ठहर्छ । अतः वादी र मूल प्रतिवादीको बीचमा मानो छुट्टिएको मिति २०३३।१।१९६ कायम भएको लिखतमा उल्लेख भएको र प्रतिवादीको बीचमा बन्डा गर्ने भनी मिति २०५४।१२।१९६ को लिखतमा उल्लेख भएको घर जग्गाहरूबाट वादीले ६ भागको १(एक) भाग अंश पाउने ठहरी सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।१।१४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलामा कि.नं. २३२ को जग्गा विश्वराम कोजुको एकलौटी स्वामित्वको ठहरेकोले सोमा बन्डा नलाग्ने ठहरेकाले सोमा हाम्रो चित्त बुझेको छैन । सोबाहेक अन्य जग्गाका सम्बन्धमा पुनरावेदनको फैसला मनासिब भएपनि उक्त जग्गा सगोलमा हुँदाको बखत

२०१९ सालमा खरिद गरिएको हो । सुकुम्बासीको हैसियतले प्राप्त भएको भन्ने निजको तर्क निराधार छ किनकी सो जग्गा विष्णुभक्त कोजु र जयबहादुर सुवालले संयुक्तरूपमा खरिद गरिएको आधार स्वामित्व भएको, जयबहादुर सुवालले २०१९ सालमा संयुक्तरूपमा खरिद गरिएका हौं भनी नापीका बखत १ नं. नापी गोश्वारा ६ नं. नापी टोलीमा निवेदनसमेत दिएका छन् । तत्काल मुलुकी ऐनमा २०३४ सालमा संशोधनपूर्व सगोलका परिवारका सदस्यमध्ये जोसुकैका नाममा जेसुकै व्यहोराबाट आर्जन गरेको जग्गामा बन्डा लाग्ने कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा उक्त कि.नं. २३२ को क्षे.फ.०-०-८ को जग्गा पनि बन्डा लाग्ने सम्पत्ति भएकाले बन्डा लगाउने नपर्ने ठहर भएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी सूर्यप्रसाद श्रेष्ठसमेतको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०३३।११।१६ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोपश्चात् महेन्द्रप्रसाद मास्के र नानीमाया मास्केको नाउँमा राजीनामाबाट आएको भनी कि.नं. ५५५, ५५८, ५५९, ५७४, ५८२, १३३ र ५७९ को सम्पत्ति पनि बन्डा लाग्ने सम्पत्ति हो । निजहरूका पिता एवं पति चन्द्रप्रसाद टाठाबाठा र हर्ताकर्ता भएकाले पैतृक सम्पत्ति बिक्री गरी आफ्नो छोरा र श्रीमतीका नाउँमा राजीनामाबाट उक्त सम्पत्ति आर्जन गरेका हुन्, निजको निजी आर्जन होइन । त्यसैले सो सम्पत्ति पनि बन्डा लगाउनु पर्नेमा बन्डा लगाउनु नपर्ने ठहर्याएको हदसम्मको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विश्वराज कोजुसमेतको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

मुलुकी ऐन रजिस्ट्रेशनको १ नं. ले मानो छुट्टिएको र बन्डापत्रको लिखत रजिस्ट्रेशन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहेको छ । सोअनुसार

उक्त लिखत रजिस्ट्रेशन भएको छैन भने सो लिखतमा साक्षीको सहिछाप नहुनुका अतिरिक्त सो लिखतबमोजिम दाखिल खारेज नामसारी पनि भएको छैन । मैले सट्टे कित्तैतर्फ बयान गर्दा पनि सो लिखत भएकोमा सहमत भएपनि सोको कार्यान्वयन नभएको भन्ने बयान गरेको छु । मुलुकी ऐन सातौं संशोधन मिति २०३४।१।२७ पूर्व घरसारमा भएको लिखतको कानूनी मान्यता पाउने भएपनि सोबमोजिम दा.खा. समेत हुनुपर्ने अंशबन्डाको ३० नं. को प्रावधान रहेको छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, पारित नभएको लिखत र मेरो बयानविपरीत मिति २०३३।११।१६ मा कागज भएको भन्ने आधारमा सो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोपश्चात् आर्जन गरेको भनी नानीमाया र महेन्द्रप्रसादका नाउँमा रहेको कि.नं. ५५५ समेतका ७ कित्ता जग्गा र सुकुम्बासीका हैसियतले प्राप्त गरेको भनी विष्णुभक्तका नाउँको कि.नं. २३२ को जग्गा बन्डा नलाग्ने ठहर्याएको हदसम्मको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दिलबहादुर कोजुको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट पुनरावेदन परेको देखिँदा वादीबाट परेको पुनरावेदन प्रतिवादीहरूलाई र प्रतिवादीहरूबाट परेको पुनरावेदन वादीलाई सुनाई दे.पु.नं. ०८८१ र दे.पु.नं. १०२० का मुद्दाहरू साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६६।७।१४ को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी दिलबहादुर कोजुको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादव, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री शेरबहादुर कार्की र श्री सानु सुवालले मिति २०३३।११।१६ को कागज रजिस्ट्रेशन नभएको र अंशबन्डाको ३० नं. बमोजिम सो लिखतअनुसार दा.खा. नभएकोले मानो

छुट्टिएको मान्न मिल्दैन। यस अवस्थामा कि.नं. २३२ लगायतका सबै सम्पत्ति बन्डा लगाउनु पर्नेमा बन्डा नगरिएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला नमिलेकाले उल्टी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादी विश्वराम कोजु र मदन कोजुको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री प्रविणता वस्ती र श्री नन्दप्रसाद अधिकारीले कि.नं. २३२ को घर जग्गा पनि सगोलकै सम्पत्तिबाट खरिद गरिएकोले सो पनि बन्डा लगाउनु पर्नेमा बन्डा नलगाउने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म उल्टी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादी चन्द्रप्रसाद मास्के र सूर्यप्रसाद मास्केसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल एवं विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री नरप्रसाद थापा र श्री मातृका निरौलाले २०३३।१।१६ पूर्वको सम्पत्ति भएकाले कि.नं. २३२ मा बन्डा लगाउनु पर्नेमा नलगाएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। महेन्द्रप्रसाद र नानीमायाले खरिद गरेको निजहरूका नाउँको कि.नं. ५५५ लगायतको जग्गाहरू मानो छुट्टिएको मितिपछिको खरिद भएकाले बन्डा नलाग्ने हुँदा सो हदसम्म पुनरावेदन फैसला मिलेकाले सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपरोक्तानुसारको बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाण अध्ययन गरी हेर्दा सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी कि.नं. २३२ र मिति २०३३।१।१६ पछिका सम्पत्ति बन्डा नलाग्ने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन र वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुनसक्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा बुवा कृष्णदासको

दुईवटी श्रीमतीमध्ये जेठीबाट ५ वटा छोरा र कान्छीबाट म एकलो छोराको जायजन्म भएको र आमा बुबासमेत परलोक भइसकेका र हामी एकासगोल मै रहेकोले तायदाती माग गरी ६ भागको १ भाग बन्डा छुट्ट्याई पाउँ भन्ने वादी पक्षको फिराद दाबी रहेको पाइन्छ। हामी वादी प्रतिवादीबीच २०३३।१।१६ मा बन्डा गर्ने गरी लिखत भएकाले सो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सोपश्चात्को सम्पत्तिबाहेक अन्य सम्पत्ति बन्डा गरिनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकिर रहेको पाइन्छ।

सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतले फिराद परेको दिनलाई मानु छुट्टिएको मिति कायम गरी कि.नं. १५२९ को जग्गाबाहेक तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण सम्पत्तिको ६ भागको १ भाग बन्डा छुट्ट्याई पाउने ठहर्याई फैसला गरेकोमा मिति २०३३।१।१६ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी चितवन नारायणगढको कि.नं. २३२ र महेन्द्रप्रसाद र नानीमाया मास्केको नाउको कि.नं. ५५५ लगायतका जग्गाबाहेक अन्यमा बन्डा लाग्ने ठहराई सुरु फैसला केही उल्टी हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर चित्त नबुझी वादी प्रतिवादी दुवैतर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको रहेछ।

सर्वप्रथम प्रस्तुत मुद्दाको पुस्तेवारीतर्फ विश्लेषण गर्दा मूलपुर्खा कृष्णदास भएकोमा निजका दुईवटा श्रीमती कृष्णमाया र बुद्धलक्ष्मीमध्ये कृष्णमायाको कोखबाट जेठा हरिभक्त, माहिला विष्णुभक्त, साहिला रामभक्त, काँहिला चन्द्रप्रसाद र कान्छा सूर्यप्रसाद गरी ५ छोरा र कान्छी बुद्धलक्ष्मीबाट फिरादी दिलबहादुर कोजुको जायजन्म भएको रहेछ। यी वादी प्रतिवादीहरूका बुवा आमाको मृत्यु भइसकेको र बहिनीहरूको विवाह भइसकेकोले हाल ६ जना मात्र अंशियार रहेको भन्ने देखिएको छ। उपर्युक्त तथ्यमा वादी प्रतिवादीबीच मुख मिलेको देखिएकाले पुस्तावली

र नातातर्फ कुनै विवाद रहेको देखिँदैन।

प्रस्तुत मुद्दामा पुस्तावली एवम् नातातर्फ कुनै विवाद नरही प्रतिवादीहरूले समेत वादी आफ्ना अंशियार भएकाले अंश पाउने पर्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको अवस्था छ। प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर पत्रमा मुख्यरूपमा वादीले मिति २०३३।११।१६ मा आफ्नो भागको अंश बुझी सकेकोले अब अंश पाउनुपर्ने होइन भन्ने जिकिर रहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत पुनरावेदनको रोहमा निम्न लिखित प्रश्नहरूको निरूपण हुनपर्ने देखिन आएको छ।

१. मिति ०३३।११।१६ मा वादीले अंश बुझिलिई गरिदिएको भनिएको लिखतको कानूनी हैसियत के हो र सो लिखतले वादी प्रतिवादीबीच मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गर्न सक्ने अवस्था छ वा छैन ?
२. वादीले कुन कुन सम्पत्तिबाट अंश पाउने हो?
३. पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन र वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन ?

२. यस सम्बन्धमा सर्वप्रथम निर्णय निरूपणको लागि तय गरिएको पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मूलतः मिति २०३३।११।१६ मा यी वादीले अंश दाबी छाडी दिने गरी कागज खडा भएकाले सो मितिमा नै मानो छुट्टी भिन्न भएको हुँदा सो पूर्वको पैतृक सम्पत्तिमा मात्र वादीले अंश पाउने भन्ने प्रतिवादीको जिकिर रहेको र पुनरावेदन अदालतले पनि सोही लिखतलाई मुख्य निर्णयाधार मानी मिति २०३३।११।१६ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी फैसला गरेको हुँदा सर्वप्रथम वादी र प्रतिवादीहरूबीच मानो छुट्टिएको मिति फिरादपत्र परेको अधिल्लो दिन कायम हुने हो वा प्रतिवादीहरूले जिकिर गरेबमोजिम ०३३।११।१६ को मानो छुट्टिएको मिति कायम हुने हो भने प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखिन आयो।

३. यस सम्बन्धमा मिसिल संलग्न मिति ०३३।११।१६ मा दिलबहादुर कोजुले गरिदिएको भनिएको घरसारको लिखत व्यहोरा हेर्दा बुद्धिलक्ष्मीलाई जीउनीबापत जग्गा छुट्ट्याई आमाको परलोकपछि उक्त जीउनी सबैले बाडी खाने सर्त उल्लेख हुनुका साथै बाँकी जग्गामा ६ दाजुभाइलाई ६ अंश लगाई हाल मानु छुट्टिएको हुँदा मेरो भागमा पर्न आएको चल अचल श्री सम्पत्ति धन, द्रव्य, सुन, चाँदी, कुटो कोदाली सबै हातहातै पातपातै गरी बुझी लिई घरको हकमा पूर्व कृष्ण कुमारको घर, उत्तर काजीलालको जग्गा, पश्चिम कृष्णकुमारको जग्गा, दक्षिण बाटो यति ४ किल्लाभित्रको ३ तले २ नाले पक्की घर १ र उत्तर बाटो, पूर्व बाटो, दक्षिण माहिला माकजुको रहकर, पश्चिम राम जी खुलीमूलीको जग्गा यति ४ किल्लाभित्रको २ नाले २ तले कच्ची घर १ समेत तपाइँहरू ५ दाजुभाइको भागमा परेको, सो घर २ तपाइँहरूलाई छाडी सोही घरको अनुपात पूर्व उत्तर बाटो, पश्चिम सूर्यविरको जग्गा, दक्षिण निजकै घर यति ४ किल्लाभित्रको दसपन्ध्र हाते १ तले २ नाले कच्ची घर मलाई परेकोले उक्त २ घर तपाइँ दाजुभाइहरूलाई परेकोले सो घरको पञ्चकिर्ते मूल्यबाट मेरो भागमा परेको घरमा थप रु. २५००।- असुली गरी बुझी लिएँ र जग्गाको हकमा ६ भागको १ भाग मैले पाउने निम्न किता हुन भनी कि.नं. ६७१, ३१५, ३२०, ०७२, ०७३, ३५४ मध्येका जग्गाको विभिन्न क्षेत्रफल पाउने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

४. यस्तो अवस्थाको लिखतको कानूनी हैसियत के हुने भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा अंशबन्डाको महलको ३० नं. मा उल्लेख भएको कानूनी व्यवस्थाको उल्लेखन हुन उपयुक्त देखिन्छ। उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ।

३०।। अंशबन्डा गर्दा साक्षी राखी कानूनबमोजिम बन्डा छुट्ट्याई बन्डापत्रको कागज खडा गरी लिने दिनेको र साक्षीको

समेत सहीछाप गरी रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्नेमा सो गरी राख्नु पर्छ । सोबमोजिम नभएको बन्डा सदर हुँदैन । तर यो ऐन प्रारम्भ हुँदासम्ममा बन्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशबन्डा गरी छुट्टिई आफ्नो आफ्नो हिसाब भाग शान्तिबमोजिम लिई पाई दाखिल खारिजसमेत गराई सकेको वा बन्डाबमोजिम आफ्नो आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट बन्डा भइसकेको ठहरेमा पछि बन्डापत्र रजिस्ट्रेसन भएको छैन वा बन्डा घटीबढी असल कमसल भयो भन्न पाउँदैन । रजिस्ट्रेसन नभएपनि बन्डा भएको सदर हुन्छ । पाउने अंशभन्दा घटी अंश जीउनी लिएकोमा र अंश छोडपत्र गरेकोमा भने रजिस्ट्रेसन भएको हुनुपर्छ ।

५. उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार मुलुकी (सातौं संशोधन) ऐन, २०३४ द्वारा संशोधित उक्त व्यवस्था प्रारम्भ हुनुपूर्व बन्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल सम्पत्ति अंशबन्डा गरी छुट्टिएको रहेछ भने निम्नअनुसारको अवस्था प्रमाणित भएमा रजिस्ट्रेसन नभए पनि बन्डा भएको मानिने देखिन आउँछ ।

१. आफ्नो आफ्नो हिसाव भागशान्तिबमोजिम लिई पाई दाखिल खारेज गराई सकेको वा,
२. बन्डाबमोजिम आफ्नो आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेकोमा व्यवहार प्रमाणबाट बन्डा भइसकेको ठहरेमा ।

६. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थालाई हेर्दा मिति २०३३।१।१६ मा भएको भनिएको उक्त लिखतमा उल्लेख भएबमोजिमका अंशियारहरूले आ-आफ्नो

अंशभाग प्राप्त गरी दाखिल खारेज गराएको वा बन्डाबमोजिम आ-आफ्नो अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेको मिसिलबाट देखिएको छैन । सो लिखतबमोजिमको सम्पत्ति बन्डा पनि नभएको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतर्फ घरसारमा भएको उक्त लिखतमा अन्य अंशियारको सहीछाप परेको पनि छैन । त्यसका अतिरिक्त सो लिखतमा रोहवर साक्षी जनिएका झलकबहादुर समेतका दुईजना साक्षीहरूको हस्ताक्षर भएको देखिँदैन । यसैगरी सो लिखतबमोजिम वादीलाई दिने भनेको कि.नं. ६७१, ३१५ लगायतका विभिन्न कित्ता जग्गाहरूको लिखतबमोजिमको क्षेत्रफलको जग्गा वादीका नाउँमा दा.खा. नामसारी भइसकेको पनि देखिँदैन । उक्त लिखतबमोजिम दा.खा. भई वादीका नाममा जग्गा गएको भनी सबुद प्रमाणसहित प्रतिवादीहरूले दाबी खण्डित गर्न सकेको देखिएन ।

७. वस्तुतः उल्लिखित मिति २०३३।१।१६ को लिखतमा परेको सहिछाप आफ्नो भएपनि सोको कार्यान्वयन नभएको र लिखतबमोजिम आफूले कुनै सम्पत्ति नपाएको भनी वादीले अ.बं. ७८ नं. अनुसार बयान गर्दा उल्लेख गरेको देखिन्छ । अंशियारहरूबीच अंशबन्डा गर्ने प्रयोजनका लागि वादीको अंश भाग छुट्ट्याएको भनिएको सो लिखतको प्रकृतिलाई अवलोकन गर्दा एकातर्फ कागज जाँचको महलअनुसार कानूनको रीत पुगेको देखिँदैन भने अर्कोतर्फ रजिस्ट्रेसनको १ नं. बमोजिम रजिस्ट्रेसन पनि भई नसकेको र अंशबन्डाको ३० नं. बमोजिम कार्यान्वयनसमेत भएको देखिँदैन । लिखतमा उल्लिखित तथ्यहरूले कानूनी रूप धारणा गर्न सो लिखतमा उल्लिखित सर्तहरू पूरा हुनुपर्दछ । तर प्रस्तुत लिखत कार्यान्वयन नभएकाले उक्त लिखतले कानूनी मान्यता र औचित्यसमेत प्राप्त गर्न सक्ने देखिएन ।

८. ने.का.प. २०५२ अंक २ नि.नं. ५०४७ मा प्रकाशित निवेदक प्रतिवादी चिजकुमार श्रेष्ठसमेत

विपक्षी मु.स. गर्ने भोला श्रेष्ठसमेत भएको अंश मुद्दामा यस अदालत बृहद् पूर्ण इजलासबाट “मुलुकी (सातौं संशोधन) ऐन, २०३४।९।२७ द्वारा संशोधित अंशबन्डाले महलको ३० नं. बमोजिम २०३४।९।२७ सम्ममा व्यवहार प्रमाणबाट छुटिएको स्थिति देखिनको लागि बन्डापत्र खडा गरी वा नगरी घरसारमा नरम गरम मिलाई अचल अंशबन्डा गरी छुट्टिई आफ्नो आफ्नो भाग शान्तिबमोजिम लिई पाई दाखिल खारेजसमेत गराई सकेको वा बन्डाबमोजिम आ-आफ्नो भागको अचल छुट्टाछुट्टै भोग बिक्री व्यवहार गरेको हुनुपर्ने, यो यो पैतृक सम्पत्ति वादी प्रतिवादीहरूले आ-आफ्नो नाममा दाखिल खारेज गरेको भनी कुनै प्रमाण प्रतिवादीले दिन गुजार्नसमेत सकेको नदेखिँदा अंशबन्डाको ३० नं. को प्रयोजनार्थ व्यवहार प्रमाणबाट वादी प्रतिवादीहरू छुट्टि भिन्न भएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादित भएको पाइन्छ ।

९. त्यस्तै ने.का.प. २०६८ अंक ९ नि.नं. ८६७९ मा प्रकाशित पुनरावेदक उमादेवी ढुंगेलसमेत विपक्षी धनकुमारी ढुंगेलसमेत भएको अंश चलन मुद्दामा यस अदालत पूर्ण इजलासबाट “कानूनले नै घरसारमा भएको बन्डापत्रको लिखतले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्ने पूर्वावस्थाहरू उल्लेख गरिदिएको अवस्थामा तिनीहरूको विद्यमानताबेगर कार्यान्वयनमा नै नआएको लिखतको आधारमा अंशबन्डा भएको भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

१०. माथि उल्लिखित अंशबन्डाको महलको ३० नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था एवम् यस अदालत पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा विवादमा आएको मिति २०३३।१।१९ को लिखतले अंशबन्डाको ३० नं. को पूर्वावस्थामा पूरा नगरी कार्यान्वयनमा आएकोसमेत नदेखिएकोले सोही लिखतको आधारमा अंशबन्डा भएको भन्न मिल्ने आएन । यस्तो अवस्थामा वादीले मिति २०३३।१।१९ मा नै अंश छोडपत्रको कागज

गरेकाले सो मितिलाई नै मानो छुट्टिएको मिति मान्नुपर्छ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिरसँग सहमत हुन सक्ने अवस्था भएन ।

११. वस्तुतः घरसारमा भएको अंश छोडपत्रको लिखतबाट स्वतः मानो छुट्टिएको मिति यकिन हुन सक्नेन । कुनै न कुनैरूपमा त्यस्तो घरसारको लिखत वास्तविक व्यवहारबाट नै कार्यान्वयन भएको औपचारिकरूपबाट देखिनु पर्ने हुन्छ ।

१२. सामान्यतया अंश हुँदा चल सम्पत्तिको हकमा हात हातै बुझी लिए भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्ने गरिन्छ । अंश गर्दा लेखिने त्यस्तो कुराले औपचारिक ढाँचासम्म निभाउनको लागि पनि व्यक्त गरिने हुन्छ । चल सम्पत्तिको यथार्थ विवरण नाप, तौल, गन्ती गरी छुट्ट्याइएको र त्यस्तो लिखत निर्विवाद रहेको अवस्थामा त्यस्तो लिखतको प्रमाणिकता छुट्टै हुन जान्छ । वस्तुतः पारित नभएको घरसारमा भएको अंश बुझेको भरपाईमा उल्लिखित सम्पत्ति हात हातै बुझी लिएको भन्ने व्यहोराबाट सो अंश भरपाई कार्यान्वयन भइसकेको भन्न मिल्दैन ।

१३. मानो छुट्टिएको लिखतले मान्यता प्राप्त गर्न अनिवार्यरूपमा रजिस्ट्रेशनको महलअनुसार पारित भएको हुनुपर्दछ । व्यवहार प्रमाणबाट कार्यान्वयन नै हुन नसकेको घरायसी अंश छोडपत्रको लिखतले मानो छुट्टिएको मिति निर्धारण गर्न सक्नेन । घरसारको अंश बुझेको भरपाईअनुसार कार्यान्वयन भई अंशबन्डा भई गएको घर जग्गा दर्ता भएको र दुवै पक्षले स्वीकार गरेको अवस्थामा त्यस्तो घरायसी लिखतबाट मानो छुट्टिएको मितिको बारेमा निष्कर्षमा पुग्न मद्दत गर्न सक्दछ ।

१४. व्यवहारमा अंश प्राप्त गर्न नसकेको घरायसी लिखतले अंश जस्तो मुद्दामा मानो छुट्टिएको विषयमा महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूप लिन सक्दैन । घरायसी लिखतअनुसार कार्यहरू नभएपछि सो लिखत गर्नुभन्दा अधिको स्थितिमा कुनै परिवर्तन नभई पूर्ववत् अवस्थामा नै रहन जान्छ ।

१५. माथि विवेचना गरिएको तथ्य, यस अदालतले प्रतिपादन गरेको सिद्धान्त एवम् मानो छुट्टिएको मिति यकिन खुल्न नआएको अवस्थामा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई नै मानु छुट्टिएको मिति मान्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानु छुट्टिएको दिन मानी सोपूर्वको सबै पैतृक सम्पत्ति सगोलकै ठहर्ने हुँदा सो सम्पत्तिहरूबाट बन्डा लाग्ने नै देखियो ।

१६. जहाँसम्म यस अदालतबाट ने.का.प. २०५० वैशाख पृष्ठ ५ मा उल्लिखित नजिरमा घरसारमा बन्डा गरेको लिखतलाई मान्यता दिएको छ भन्ने बहस जिकिर छ सो सम्बन्धमा हेर्दा त्यस्तो लिखतमा सहमत जनाएको अवस्थामा कानूनी मान्यता पाउने भएपनि प्रस्तुत मुद्दामा अ.बं. ७८ नं. को प्रयोजनका लागि भएको बयानबाट पनि वादीले ०३३।११।१६ को लिखतलाई सहमति जनाएको नदेखिएको र सो लिखतबमोजिमको दा.खा. नामसारी नभई कार्य सम्पन्न नभएकाले उक्त नजिर सान्दर्भिक नदेखिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने देखिएन ।

१७. अब के कुन कित्ता जग्गामा वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने हो भन्ने माथि उल्लेख भएको प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा तायदातीको सम्पत्तिबाट अंश पाउने भएपनि वादी प्रतिवादीले तायदातीमा उल्लेख गरेको विभिन्न कित्ताका जग्गाहरूका सम्बन्धमा सगोलको पैतृक सम्पत्ति हो वा स्व-आर्जनको हो भन्ने विवाद रहेको हुँदा सोतर्फ विवेचना गर्नुपर्ने हुन आयो । सो सम्बन्धमा हेर्दा तायदातीमा उल्लिखित कि.नं. ५८० को जग्गा ०३६।४।२० मा राजमार्गमा परेको भन्ने व्यहोरा प्रमाणित भई मालपोत कार्यालय, भक्तपुरको च.नं. ३१३२ मिति २०५९।१०।९ को पत्र मिसिल संलग्न देखिँदा सो तर्फ केही गरिरहन परेन । यसैगरी प्रतिवादी विश्वरामको श्रीमती सुकुमारी श्रेष्ठले रामबहादुर श्रेष्ठबाट मिति २०४९।१२।२६ मा हालैको बकसपत्र प्राप्त गरेको कि.नं. १४५२ बाट कित्ताकाट

भई कायम भएको कि.नं. १५२९ को जग्गा निजी आर्जनको भई बन्डा लाग्ने देखिएन र सो सम्बन्धमा पुनरावेदन जिकिरसमेत नदेखिँदा थप केही बोली रहनु परेन ।

१८. जहाँसम्म चितवन जिल्ला, नारायणगढ न.पा. वडा नं. २ को कि.नं. २३२ को जग्गा विष्णुभक्तले सुकुम्बासीका हैसियतले प्राप्त गरेको हुँदा सोमा बन्डा लाग्ने होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा सो जग्गा निजले त्यसरी प्राप्त गरेको कुनै प्रमाण पेस हुन आएको नदेखिनुका अतिरिक्त कुल क्षे.फ. ०-०-१६ को सो जग्गा जयबहादुर सुवाल भन्ने व्यक्ति र विष्णुभक्तले साझामा खरिद गरी लिई मिति २०५४।१०।२२ को निर्णयले विष्णु भक्तको मृत्युपश्चात् निजका छोराहरू विश्वराम र मदन श्रेष्ठको नाउँमा आधिजग्गा अर्थात् ०-०-८ मात्र नामसारी भएको र जयबहादुरको आधा भाग अलग गरिएको भन्ने व्यहोराको मालपोत कार्यालय चितवनको पत्र मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ । सुकुम्बासीको हैसियतबाट दुई जना व्यक्तिको नाउँमा संयुक्त जग्गा प्राप्त हुन सक्ने अवस्था नै रहँदैन । यसरी सुकुम्बासीका हैसियतले प्राप्त गरेको भन्ने प्रमाण पेस हुन नसकेको अवस्थामा सगोलका अंशियारले खरिद गरेको सो जग्गा पनि सगोलकै देखिएकाले बन्डा लाग्ने नै देखियो ।

१९. यसका अलावा प्रतिवादीहरू महेन्द्र मास्केका नाउँको कि.नं. ५५५, ५८२, ५५९, ५५८ र ५७४ तथा नानीमाया मास्केका नाउँको कि.नं. १३३ र ५७९ को जग्गाहरू निजले स्वआर्जन गरी खरिद गरेकाले बन्डा लाग्ने होइन भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा हेर्दा उक्त जग्गाहरू आफ्नो निजी ज्ञान सिपले कमाएको धनले खरिद गरेको स्व.आर्जनको सम्पत्ति हो भन्ने युक्तियुक्त र भरपर्दो प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन । तसर्थ सो जग्गाहरू सगोलकै देखिन्छ । यस सन्दर्भमा कानूनी व्यवस्था हेर्दा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) ले अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म एकाघर

सँगका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्ने छ भन्ने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा आफ्नो ज्ञान सिपले आर्जन गरेको प्रमाण पेस गर्न नसकेको प्रस्तुत जग्गाहरू पनि सगोलकै देखिँदा बन्डा लाग्ने नै देखिन्छ।

२०. माथि उल्लेख गरिएका जग्गाहरूका अलावा सगोल वा निजी आर्जनको विवाद नरहेका र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट समेत बन्डा लाग्ने ठहर भएका वादी प्रतिवादीले तायदातीमा उल्लेख गरेको र सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसलामा उल्लिखित सम्पूर्ण घरजग्गाहरू समेत सगोलकै देखिँदा सोमा पनि बन्डा लाग्ने ठहर्छ। तसर्थ माथि विवेचित आधार कारणबाट फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिको बन्डा लाग्ने ठहरी सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला न्याय र कानूनको रोहमा न्यायोचित नै रहेको अवस्थामा सो फैसला उल्टि हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।१।१४ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टि हुने ठहर्छ। सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।३।३१ को फैसलाबमोजिमको तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिको ६ भागको १ भाग वादीले अंश पाउने ठहर्छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी भई तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित सम्पत्तिको ६ भागको एक भाग अंश वादीले पाउने ठहरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाको तपसिल खण्डको व्यहोरा कायम नरहने हुँदा सुरु फैसलाअनुसारकै लगत कायम गर्नु भनी सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु-----१ माथि ठहरेबमोजिम सुरु जिल्ला अदालतको फैसलामा उल्लिखित तायदातीबमोजिमको सम्पत्तिबाट ६

भागको १ भाग वादीले अंश पाउने ठहरेकाले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको ४६ नं. को म्यादभित्र वादीको दरखास्त परे अढाई दस्तुर लिई बन्डा छुट्याई दिनु भनी भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु-----२ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु-----३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: इन्द्रबहादुर कठायत
इति संवत् २०७२ साल भदौ १ गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. १७१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

आदेश मिति : २०७३।०४।२७

०७१-WO-०४७२

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : जिल्ला मकवानपुर, हेटौँडा नगरपालिका,
वडा नं. ७ नागबस्तीमा घर भई हाल जिल्ला
पर्सा, विरगञ्ज उपमहानगरपालिका, वडा नं.
१० मा बस्ने सरस्वती श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला पर्सा, विरगञ्ज उप महानगरपालिका,
वडा नं. १४ बस्ने रिता खतिवडासमेत

- सामान्यतया: कसैलाई थुनामा राख्नका लागि निजले फौजदारी कानूनको उल्लङ्घन गरेको प्रमाणित हुनुपर्दछ । **International Covenant on Civil and Political Right, १९६६** को धारा ११ मा “No Person shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfill a contractual obligation” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यसको तात्पर्य निजी करारीय दायित्वको विषयमा कुनै पनि व्यक्तिलाई थुनामा राख्नु हुँदैन भन्ने हो । लेनदेन व्यवहार प्राविधिक अर्थमा करारको कुरा नभए तापनि यसबाट एक प्रकारको करारीय दायित्व नै सिर्जना गरिएको हुन्छ । त्यसैले यस्तो विषयमा थुनामा राख्ने कुरालाई विशेष सावधानीका साथ हेरिनु पर्दछ । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. मा विशेष अवस्थामा ऋणको दायित्व पूरा नगर्ने ऋणीलाई थुनामा राख्न सकिने व्यवस्था रहेको हुँदा यथास्थितिमा सो प्रावधानलाई अनदेखा गर्नु मनासिब हुँदैन । कानूनी सुधारको क्रममा उक्त प्रावधान सम्बन्धमा आवश्यक परिमार्जन होला । हाल प्रचलनमा रहेको सो ४२(२) नं. मा रहेको प्रावधानलाई तार्किकरूपमा प्रयोगमा ल्याउनु वाञ्छनीय देखिन्छ । ऐनमा नै “अधि जायजातबाट भरी पाएको ७ (सात) दिनभित्र दरखास्त दिनुपर्ने” गरी प्रस्ट र किटानी व्यवस्था रहेको कुरालाई नहेरी

मिति २०७०।४।२८ मा सम्पत्ति लिलाम सकार गरिसकेपछि नपुग बिगोबापत थुनामा राख्न करिब ११ महिनापछि मिति २०७१।३।३१ मा दरखास्त दिएको देखिँदा यसलाई कानूनद्वारा निर्धारित म्यादभित्र दरखास्त दिएको मान्न मिलेन । कानूनद्वारा तोकिएको म्यादभित्र दरखास्त नपरेको स्थितिमा निवेदकलाई थुनामा राखिँदा निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा गैरकानूनी तवरबाट आघात पर्न जाने अवस्था देखिन आउने ।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय रामकृष्ण काफ्ले र सुशीला न्यौपाने

विपक्षीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२(२)

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ :

विपक्षी वादी र म प्रतिवादी बीचमा श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा चलेकोमा विपक्षी वादीले प्रतिवादी म निवेदकबाट साँवा, ब्याज र कोर्ट फीसमेत भरिपाउने गरी २०६९।६।१५ मा फैसला भई सो फैसला अन्तिम भई वादीले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४३ नं. बमोजिम फैसलाबमोजिमको रूपैयाँ असुलउपर गरिपाउँ भनी श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतमा निवेदन दिई कारवाही हुँदा म निवेदकका पति चन्द्र श्रेष्ठको नाउँमा

दर्ता रहेको मकवानपुर जिल्ला, हेटौँडा नगरपालिका वडा नं. ७, कि.नं. ४९२१ को क्षे.फ. ०-०-५ जग्गाको मोल २,००,०००।- (दुई लाख रूपैयाँ) मोल कायम गरी दण्ड सजायको ४२(१) नं. बमोजिम वादीले मिति २०७०।४।२८ मा आफैँ लिलाम सकार गरी जायजात गरिलिनु भएको छ।

जायजात लिलाम सकार गरेपछि वादीले बाँकी बिगोका लागि मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४२ नं. को देहाय (२) बमोजिम कैद गराउन पाउनेमा कैद गराई पाउँ भनी कैदमा बसुन्जेल खानलाई कैदी थुनुवाले पाउनेसरहको सिधा खर्चसमेत दाखिल गरी अधि जायजातबाट भरिपाएको अर्थात् वादीले लिलामी गराएको मिति २०७०।४।२८ गतेबाट भरी पाएका ७ दिनभित्रमा दरखास्त दिनुपर्ने र त्यस्तो दरखास्त पर्न आयो भने हाकिमले त्यस कुराको पर्चा खडा गरी कैद गरिदिनु पर्छ भन्ने कुराबाट प्रस्टरूपमा ७ दिनको किटानी हदम्यादको व्यवस्था गरिएको छ।

विपक्षी वादीले बाँकी बिगो रु. १७,६५,६९४।९९ रूपैयाँ दण्ड सजायको ४२(२) नं. बमोजिमको किटानी म्यादभित्र निवेदन नदिई विपक्षी वादीले सिधा खर्च राखी म प्रतिवादी निवेदिकालाई कैदमा राख्नको लागि मिति २०७१।३।३१ मा मकवानपुर जिल्ला अदालतमा निवेदन दर्ता गराएकी हुन्। विपक्षी वादीको निवेदन दण्ड सजायको महलको ४२(२) बमोजिम ७ दिनभित्र नभएको नरहेको अवस्थामा पनि उक्त निवेदन दर्ता भई कारवाही अगाडि बढाइएको छ।

मकवानपुर जिल्ला अदालतमा निवेदन दर्ता गराई सो निवेदनको आधारमा मेरो नाउँमा ७ दिने म्याद २०७१।४।१ मा म्याद जारी भएकोमा म निवेदकले उक्त विपक्षी वादीको निवेदन दण्ड सजायको दफा ४२(२) नं. विपरीत भएकोले हदम्यादको अभावमा उक्त निवेदन र मेरो नाममा जारी भएको म्यादसमेत खारेज गरिपाउँ भनी मकवानपुर जिल्ला अदालतमा निवेदन दर्ता

गराई सो निवेदनउपर सुनुवाइ हुँदा मकवानपुर जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०७१।४।१८ मा उक्त निवेदन कानूनबमोजिम हुने गरी आदेश भई मुद्दाको कारवाही अगाडि बढाइयो।

मकवानपुर जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०७१।४।१८ मा भएको बेरीतको आदेश तथा निवेदनसमेत बदर गरिपाउँ भनी मैले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ६१ नं. तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १३ बमोजिम १५ दिनभित्र श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतका न्यायाधीशसमक्ष उजुरी गर्दा मेरो उजुरीउपर ध्यान नदिई मैले निवेदनमा उठाएको हदम्यादको सम्बन्धमा प्रस्टरूपमा उल्लेख नगरी न्यायिक मनको प्रयोग नगरी मिति २०७१।४।१८ मा श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट भएको आदेशलाई सदर हुने गरी श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट दण्ड सजायको दफा ४२(२) नं. को कानूनी व्यवस्थाविपरीत यान्त्रिकरूपमा त्रुटिपूर्ण आदेश भएको प्रस्ट छ।

मकवानपुर जिल्ला अदालतमा विपक्षीको निवेदन दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. बमोजिमको ७ दिनभित्र नपरेको, सो निवेदनको आधारमा जारी भएको ७ दिने म्यादसमेत बदर नगरी मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।५।२० मा भएको बेरीतको आदेशसमेतलाई बदर गरिपाउँ भनी म निवेदिकाले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. बमोजिम निवेदन दर्ता गराएकोमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मेरो निवेदनमा उठाइएको हदम्यादको मुलभूत विषयमा कुनै कुरा उल्लेख नगरी दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. र लेनदेन व्यवहारको महलको १९ नं. को कानूनी प्रावधानबमोजिम नपुग बिगोमा वादीले प्रतिवादीलाई थुनामा राख्न पाउने नै देखिँदा भनी बेरीतको आदेशलाई मिति २०७१।९।२ मा पुनरावेदन अदालत,

हेटौंडाबाट सदर गरियो । अतः मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट भएको उक्त आदेश र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परमादेश जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदन अन्तिम किनारा नलागेसम्म संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारबाट म निवेदिका वञ्चित हुने, न्यायिक स्वच्छन्दता कायम रहिरहने र मलाई पक्राउ गरिएमा अपूरणीय क्षति हुने भएकाले विपक्षी वादीको मिति २०७१।३।३१ को निवेदनका आधारमा जारी मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।४।१ मा जारी भएको ७ दिने म्यादसमेत म निवेदकका हकमा कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने सरस्वती श्रेष्ठको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आधार र कारण खुलाई यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. २, ३, ४ र ५ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र अन्य विपक्षीका हकमा आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै,

यसमा २०७०।४।२८ मा लिलाम भएको मितिले ७ दिनभित्र कैदमा राखी पाउँ भन्ने दरखास्त पर्नुपर्नेमा सो म्याद नघाई परेको दरखास्तलाई मान्यता दिई मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. को कारवाही चलाई निवेदिकालाई कैदमा राख्नेसमेतको काम कारवाही र आदेशलाई यो रिट निवेदनको

टुङ्गो नलागेसम्म कार्यान्वयन नगर्नु भनी विपक्षी नं. २, ३, ४ र ५ का नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७१।१।१६ मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

विपक्षीले दण्ड सजायको ४२ नं. को देहाय (२) मा भएको ७ दिने हदम्याद भनी मुख्य जोड दिनु भएको छ । मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट भएको कारवाही र पुनरावेदन अदालत, हेटौंडासमेतबाट भएको कारवाहीले मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको दफा ४२ को देहाय (२) मा भएको व्यवस्थालाई विधायिकी मनसायलाई स्वर्णिय व्याख्याको आधारमा हेर्दा ७ दिने म्याद गौण विषय हो । प्रमुख विषय मेरो र विपक्षीबीचमा श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा चलेकोमा साँवा, ब्याज र कोर्ट फीसमेत भरी पाउने गरी फैसला भई सो फैसला अन्तिम भई दण्ड सजायको ४३ नं. बमोजिम फैसलाबमोजिम साँवा ब्याज असुलउपर गर्नलाई श्री मकवानपुर जिल्ला अदालतमा तथा श्री पर्सा जिल्ला अदालतमा समेत कारवाही चलाई दाखिल खारेज भएपश्चात् मात्र अन्य बाँकी बिगोमा कैदबापतमा निवेदन दिई कारवाही चलाउन पाउने भएकोले सोहीअनुसार कार्यवाही चलाएको हुँ । मिति २०७०।४।२८ गते विपक्षीको पति चन्द्र श्रेष्ठको नाउँको मकवानपुर जिल्ला, हेटौंडा नगरपालिका, वडा नं. ७ कि.नं. ४९२१ को ०-०-५ जग्गा मैले सकार गरी लिएको हुँ । विपक्षीको विभिन्न उजुरी निवेदनलगायत लिलाम सकार गरेको जग्गालाई दाखिल खारेज नामसारी गर्न गराउन कानूनी प्रक्रिया पूरा गर्न रोक्का फुकुवासम्बन्धी कारवाहीमा पर्सा जिल्ला र मकवानपुर जिल्लासमेतमा विपक्षीले विभिन्न बहानाको लिलामी कारवाहीलाई बदर गराउन भरमगदुर प्रयासरत रही

निरन्तर विभिन्न उजुरी गरी फैसलाको कार्यान्वयनमा अनावश्यक बाधा व्यवधान खडा गर्दै आउनु भएको छ। मैले असुलउपर गर्न बाँकी बिगो रु. १७,६५,६९४।९९ दण्ड सजायको महलको ४२(२) अनुसार थुनामा राखी पाउन दिएको निवेदनबाट मकवानपुर जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतसमेतले विपक्षीलाई थुनामा राखी कार्यवाही गर्ने गरी भएको आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र अन्य कानूनअनुकूल नै भएकोले विपक्षीको निवेदन मागबमोजिम रिट जारी नहुने हुँदा विपक्षीलाई थुनामा राख्ने गरी सुरु जिल्ला अदालतको आदेश पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाले सदर गरेको कानूनसङ्गत नै भएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने रिता खतिवडाको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदिकाले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएको व्यहोरामा कुनै सत्यता छैन। विपक्षी रिट निवेदिकाउपर यस कार्यलयमा कहींकतैबाट उजुरी निवेदन पर्न आएको तथा अन्य कार्यालयहरूबाट समेत पत्रचार भई आएको यस कार्यालयको अभिलेखबाट नदेखिएको हुँदा निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसारको काम कारवाहीहरू गर्नुपर्ने कुनै त्यस्तो कारण अवस्थासमेत नभएकोले रिट निवेदनमा उल्लेख भएअनुसारको काम कारवाहीहरू यस कार्यालयबाट नगरिएको नगराइएको हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गर्दछु भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साको लिखित जवाफ।

वादी रितादेवी खतिवडा प्रतिवादी सरस्वती श्रेष्ठ भएको लेनदेन मुद्दामा फिराद दाबीअनुसारको साँवा रु. १५,००,०००।- (पन्ध्र लाख) र सोको कानून अनुरूपको ब्याज समेत भराई पाउने ठहर्छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६९।२।२८ मा भएको फैसलाबमोजिम साँवा रु. १५,००,०००।- को लिखित मिति २०६७।५।१६ देखि भरिभराउ मितिसम्मको ब्याजसमेत पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी रीतादेवी खतिवडाले यस अदालतमा दरखास्त पत्र दिएकोमा

प्रतिवादीको एकाघर सगोलका पति चन्द्र श्रेष्ठका नाउँ दर्ताको जिल्ला मकवानपुर, हेटौंडा नगरपालिका, वडा नं. ७ को कि.नं. ४९२१ को ज.वि.०-०-५ को हुने बिगो रु.२,००,०००।- वादी रिता खतिवडाले मिति २०७०।४।२८ मा बिगोबापतमा लिलाम सकार गरी लिएको। प्रतिवादीबाट भरी पाउने नपुग बाँकी बिगो रु.१७,६५,६९४।९९ र भरिभराउसम्मको ब्याजसमेत विपक्षीसँग भरी पाउन बाँकी रहेको हुँदा सिधा खर्च दाखिल गरी थुनामा राखिपाउँ भनी वादी रितादेवी खतिवडाले यस अदालतमा मिति २०७१।३।३१ को निवेदन अनुसार भएको आदेश लेनदेन व्यवहारको १९ नं. तथा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं. प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित नहुने हुँदा निवेदन तथा जारी भएको म्यादसमेत बदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादी सरस्वती श्रेष्ठले यस अदालतमा दिएको निवेदन उपर सुनुवाइ भई नपुग बिगोबापत थुनामा राख्न सिधा खर्च दाखिला गर्न पाउने भन्ने मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं. ले व्यवस्था गरेको देखिएबाट थुनामा राख्ने आदेश भएको हो भन्ने मकवानपुर जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ।

प्रतिवादी सरस्वती श्रेष्ठलाई कैद थुनामा पठाउनु पर्ने हुँदा निजलाई पक्राउ गरी यस अदालतमा दाखिला गर्न हुन भन्ने सम्मानित मकवानपुर जिल्ला अदालतको च.नं.२२८६ मिति २०७१।९।६ गतेको पत्र प्राप्त भएकोले अदालतबाट कैद जरिवाना लागेको मानिसलाई पक्राउ गरी दाखिला गर्नु भन्ने आदेश प्राप्त भएपश्चात् यस कार्यालयको पक्राउ गर्ने दायित्व भएको हुँदा प्रतिवादीलाई पक्राउको लागि निजको घर ठेगानामा पत्राचार भएको हो र पुनः मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट निज प्रतिवादी सरस्वती श्रेष्ठलाई अर्को आदेश वा व्यवस्था नभएसम्म पक्राउ नगर्नु भन्ने पुनः च.नं. २५०७ मिति २०७१।९।१८ को पत्र प्राप्त भएपश्चात् यस कार्यालयबाट समेत पक्राउ नगर्ने पत्राचार भइसकेको हुँदा उत्प्रेषणको आदेश

जारी हुनुपर्ने होइन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय, मकवानपुरको लिखित जवाफ ।

निवेदक सरस्वती श्रेष्ठ विपक्षी रिता खतिवडा भएको बिगो भरिभराउ मुद्दामा सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश बदर गरिपाउँ भनी निवेदक सरस्वती श्रेष्ठको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको अ.बं. १७ नं. अन्तर्गतको निवेदनसहित प्राप्त कैफियत प्रतिवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा “यसमा फैसलाबमोजिम भरी पाउने ठहर भएको बिगो असुल नभएको अवस्थामा दण्ड सजायको ४२(२) नं. र लेनदेन व्यवहारको महलको १९ नं. को कानूनी प्रावधानबमोजिम नपुग बिगोमा वादीले प्रतिवादीलाई थुनामा राख्न पाउने नै देखिँदा त्यस अदालतबाट मिति २०७१।५।२० मा भएको आदेश मिलेको देखिएकोले परिवर्तन गरिरहन परेन । कानूनबमोजिम गर्नुहोला” भनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।९।२ मा आदेश भएको हुँदा यस अदालतबाट कानूनबमोजिम भएको आदेशबाट रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिमको निजको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री रामकृष्ण काफ्ले र श्री सुशीला न्यौपानेले हाम्रो पक्ष प्रतिवादी र विपक्षी वादी भई लेनदेन मुद्दा चली फैसला भई अन्तिम भएको छ । सो फैसलाबमोजिम वादीले बिगोबापतको जग्गा मिति २०७०।४।२८ मा आफैँ लिलाम सकार गर्नुभएको छ । बाँकी बिगोबापत कैद गराउन पाउने हदम्यादभन्दा धेरै पछि मिति २०७१।३।३१ मा निवेदन दिई मिति २०७१।४।१ मा म्याद जारी भएकोले लिलाम सकार गरेको मिति २०७०।४।२८ बाट ७ (सात) दिनभित्र निवेदन दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्थाको विपरीत विपक्षीले धेरै पछि दिनु भएको निवेदन कानूनको हदम्याद

नाघी परेको भनी हाम्रो पक्षले दिएको निवेदन खारेज गर्ने गरी तहसिलदारबाट भएको आदेश सदर गरेको मकवानपुर जिल्ला अदालतको आदेश बेरीतको हुँदा बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मकवानपुर जिल्ला अदालतको आदेश सदर गर्ने गरी भएको आदेश मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२(२) नं. को विपरीत भएकोले उक्त आदेश र सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परमादेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

अब यसमा निवेदन मागबमोजिम रिट आदेश जारी हुने हो वा होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लेनदेनको बिगोबापत जेथा लिलाम गरी आफैँ सकार गरी नपुग बिगोबापतमा कानूनले निर्दिष्ट गरेको समयभन्दा पछि दिएको दरखास्तबमोजिम थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन दाबी देखिन्छ । विपक्षी रिता खतिवडाले निवेदकबाट साँवा रु.१५,००,०००।- र सोको ब्याज भराउने गरी भएको फैसला अन्तिम भएपश्चात् वादीले प्रतिवादीको पतिका नाउँको जेथा देखाई लिलाम गराई आफैँले लिलाम सकार गरेपश्चात् अन्य जेथा फेला नपरेकाले लेनदेन व्यवहारको १९ नं. तथा दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम थुनामा राखी पाउँ भनी निवेदन दिएकोमा थुनामा राख्ने गरी अदालतबाट आदेश भएको पाइयो ।

३. मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२(२) नं. मा नपुग बिगोबापत थुनामा राख्ने सम्बन्धमा देहायबमोजिम प्रावधान रहेको देखिन्छ:-

“जायजातबाट पूरा बिगो पुगेन

भने नपुगजतिमा लेनदेन व्यवहारको महलको १९ नम्बर, दामासाहीको महलको १० नम्बर, बाँकी नतिर्नेको महलको १० नम्बर, चोरीको महलको १० नम्बर र आगो लगाउनेको महलको ९ नम्बरबमोजिम कैद गराउन पाउनेमा कैद गराई पाउँ भनी कैदमा बसुन्ज्याल खानलाई कैदी थुनुवाले पाउनेसरहको सिधा खर्चसमेत दाखिल गरी अघि जायजातबाट भरी पाएका सात दिनभित्र दरखास्त दिनुपर्छ । त्यस्तो दरखास्त पर्न आयो भने हाकिमले त्यस कुराको पर्चा खडागरी कैद गरिदिनुपर्छ । सोबमोजिम कैद नगराएको वा कैद नहुनेमा अघि जायजात हुँदा दबाए छपाएको भए मात्र दबाए छपाएको चल अचल धनमालको पत्ता लगाई अघि भरी पाएका मितिले दुई वर्षभित्र दरखास्त दिनुपर्छ । सो म्यादभित्र दबाए छपाएको चल अचल धनमालको फाँट खोली दरखास्त दिन आयो भने ऐनको रीत पुर्‍याई पत्ता लगाई ल्याएको जेथा धनमाल लिलाम बिक्री गरी धनीलाई भराई दिनुपर्छ, लेखिएबमोजिम भइसकेपछि पनि भरिपाउने जम्मै धन पुग्न सकेन भने नपुगमा सो जायजात हुनेलाई पक्रन, दावा गर्न र दोहारो जायजात गराउनसमेत पाउँदैन । बही खाता तमसुक लिखतसमेत जो छ फट्टा गराई दिनुपर्छ ।”

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिमको बिगो प्रतिवादीले बुझाउन नसके थुनामा राख्न सकिने प्रावधान रहेको देखिन्छ । तर यसका लागि “अघि जायजातबाट भरिपाएको ७ दिनभित्र दरखास्त दिनुपर्ने” हुन्छ । प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा मिति २०७०।४।२८ मा सम्पत्ति

लिलाम सकार गरिसकेपछि मिति २०७१।३।३१ मा मात्र थुनाई पाउँ भन्ने निवेदन दिएको देखियो । यसरी प्रतिवादीका नाउँको सम्पत्ति लिलाम गराई सकार गरेको मिति २०७०।४।२८ ले कानूनले निर्दिष्ट गरेको म्याद ७ दिनभित्र निवेदन दिएको अवस्था रहेको भए नपुग बिगोबापत प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने अवस्था रहन्थ्यो । तर मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२(२) नं. ले तोकेको अवधि ७ दिनभित्र वादीले दरखास्त दिएको देखिएन । म्याद नाघेपछि परेको दरखास्तका आधारमा थुनामा राख्ने गरी आदेश गरेको पाइयो ।

५. सामान्यतया: कसैलाई थुनामा राख्नका लागि निजले फौजदारी कानूनको उल्लङ्घन गरेको प्रमाणित हुनुपर्दछ । International Covenant on Civil and Political Right, १९६६ को धारा ११ मा “No Person shall be imprisoned merely on the ground of inability to fulfill a contractual obligation” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यसको तात्पर्य निजी करारीय दायित्वको विषयमा कुनै पनि व्यक्तिलाई थुनामा राख्नु हुँदैन भन्ने हो । लेनदेन व्यवहार प्राविधिक अर्थमा करारको कुरा नभए तापनि यसबाट एक प्रकारको करारीय दायित्व नै सिर्जना गरिएको हुन्छ । त्यसैले यस्तो विषयमा थुनामा राख्ने कुरालाई विशेष सावधानीका साथ हेरिनु पर्दछ । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४२(२) नं. मा विशेष अवस्थामा ऋणको दायित्व पूरा नगर्ने ऋणीलाई थुनामा राख्न सकिने व्यवस्था रहेको हुँदा यथास्थितिमा सो प्रावधानलाई अनदेखा गर्नु मनासिब हुँदैन । कानूनी सुधारको क्रममा उक्त प्रावधानसम्बन्धमा आवश्यक परिमार्जन होला । हाल प्रचलनमा रहेको सो ४२(२) नं. मा रहेको प्रावधानलाई तार्किकरूपमा प्रयोगमा ल्याउनु वाञ्छनीय देखिन्छ । ऐनमा नै “अघि जायजातबाट भरिपाएको ७ (सात) दिनभित्र दरखास्त दिनु पर्ने” गरी प्रस्ट र किटानी व्यवस्था रहेको कुरालाई नहेरी मिति २०७०।४।२८ मा सम्पत्ति लिलाम सकार गरिसकेपछि

नपुग बिगोबापत थुनामा राख्न करिब ११ महिना पछि मिति २०७१।३।३१ मा दरखास्त दिएको देखिँदा यसलाई कानूनद्वारा निर्धारित म्यादभित्र दरखास्त दिएको मान्न मिलेन। कानूनद्वारा तोकिएको म्यादभित्र दरखास्त नपरेको स्थितिमा निवेदकलाई थुनामा राखिँदा निजको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा गैरकानूनी तवरबाट आघात पर्न जाने अवस्था देखिन आयो।

६. तसर्थ माथि विवेचित आधार र कारणबाट लेनदेन मुद्दामा वादीले फैसलाबमोजिमको बिगोबापतको प्रतिवादीका नाउँको जेथा लिलाम सकार गरिसकेपछि बाँकी बिगोबापत प्रतिवादीलाई थुनामा राख्न लामो समयसम्म दरखास्त नदिई कानूनले निर्धारण गरेको समयवाधि व्यतित गरिसकेपछि थुनामा राखी पाउँ भनी वादीले दिएको निवेदनअनुसार थुनामा राख्ने गरी मकवानपुर जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०७१।४।१८ मा भएको आदेश सदर हुने गरी मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।५।२० मा भएको आदेश तथा सो आदेश सदर हुने गरी मिति २०७१।९।२ मा भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको आदेश र सोबमोजिम भए गरिएका काम कारवाही कानून प्रतिकूल देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत: जगतबहादुर पौडेल
इति संवत् २०७३ साल साउन २७ गते रोज ५ शुभम्

निर्णय नं. १७१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
आदेश मिति : २०७३।०४।२७
०७१-WO-०६२७

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

रिट निवेदक : जिल्ला पर्सा, विरगञ्ज
उपमहानगरपालिका, वडा नं. ९ बस्ने
पशुपतिनाथ शर्मा
विरुद्ध
विपक्षी प्रत्यर्थी : पुनरावेदन अदालत, हेटौंडा,
मकवानपुरसमेत

- लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिमको बिगोबापतमा त्यस्तो गोश्वाराको सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारले गरेको व्यवहारमा दायित्व रहन सक्ने देखिँदैन। विपक्षी प्रत्यर्थी सुशील शर्माले ऋण लिँदा निवेदक पशुपति शर्मासमेतका अंशियारहरूको मन्जुरी लिएको भन्ने कुनै आधार प्रमाण पेस गर्न सकेको अवस्थासमेत देखिँदैन। ऋण लिँदासमेत निवेदकसमेतका अन्य अंशियारहरूलाई ऋण लिँदाको तमसुक लिखतमा समेत साक्षी राखेको नदेखिँदा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. अनुसार गोश्वारा धनबाट व्यहोर्नु पर्ने भन्ने मिल्ने नदेखिने।
(प्रकरण नं. ४)

रिट निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
हरिहर दाहाल, विद्वान् अधिवक्ताद्वय कृष्ण
मुरारी रौनियार र मनमोहन तिमिल्सेना

विपक्षी प्रत्यर्थीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६५, अंक १, नि.नं.७९२२
- नेकाप २०५१, अंक ५, नि.नं.४९१५

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं.

आदेश

न्या. हरिकृष्ण कार्की : नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम दायर
हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं
आदेश यसप्रकार छ:

म निवेदक पशुपति शर्माकी पत्नी चन्द्रकलाको
दाम्पत्य जीवनबाट क्रमशः रवि शर्मा, उमाशंकर शर्मा,
रमाशंकर शर्मा, श्याम शर्मा, कृष्ण शंकर र विजय शर्मा
गरी ६ छोराहरूको जायजन्म भएको छ। घरका मुख्य
म निवेदकले आफ्नो पत्नी तथा छोराहरूको इज्जत
आमद अनुसार खान लाउन, शिक्षा दीक्षालगायत
गृहस्थ जीवनमा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण कर्तव्य दायित्व निर्वाह
गरी आएको छु। सबै छोराहरू समेत आ-आफ्नो
ल्याकत, योग्यता, दक्षता अनुसार काम गरी आएका
छन्। म निवेदकको नाममा जिल्ला पर्सा, विरगञ्ज
उपमहानगरपालिका, वडा नं. ९ सिट नं. ०३९०-
०१ कि.नं. ३१ को क्षेत्रफल ००१२१४ जग्गा र सो
जग्गामा पक्की घर छ। उक्त पक्की घर जग्गाबाहेक
यस सरहदमा मेरो नाममा कुनै घर जग्गासमेत छैन। म
निवेदकको नाम दर्ताको उक्त जग्गासमेत बन्द व्यापारका
लागि मैले पब्लिक डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडमा धितो
राखी ऋण कर्जासमेत लिएबाट उक्त बैंकको पत्रबाटै
रोक्का रहे भएको छ।

विपक्षी लक्ष्मीदेवीले विपक्षी शुशीलउपर

विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालतमा शुशील शर्मासँगको
लेनाका सन्दर्भमा दिनु भएको बिगो भरिभराउ मुद्दामा
मेरो नाम दर्ताको उक्त जग्गा देखाई मिति २०६६।७।१९
को पर्सा जिल्ला अदालतको फैसलाअनुसारको बिगो
भरिभराउको दरखास्त दिनुभएकोमा पर्सा जिल्ला
अदालतबाट उक्त बिगो भरिभराउ मुद्दामा मेरो नाममा
मिति २०६८।१२।१० मा जनाउ म्याद तामेल भएकोमा
मैले विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालतको तहसिल फाँटमा
मेरो नामको जग्गा घर बिगोको कार्यवाहीबाट अलग गरी
रोक्का फुकुवा गरिपाउँ भनी मिति २०६८।१२।२६
मा आफ्नो यथार्थ व्यहोरा खुलाई निवेदन दिएकोमा
“प्रस्तुत लेनदेन मुद्दाको वादीले दरखास्तमा देखाएको
जेथाबाट कार्यान्वयन गर्नु भनी मिति २०६८।१२।१७
मा तहसिलदारबाट आदेश भएकोमा सो आदेश उपर
दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम मैले विपक्षी पर्सा
जिल्ला अदालतमा उजुर गरेकोमा मेरो मागअनुसार
जग्गा फुकुवा गर्न मिलेन कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति
०७०।६।१८ मा पर्सा जिल्ला अदालतबाट आदेश
भएकोमा उक्त आदेश बेरीतको हुँदा बदर गरिपाउँ
भनी मैले पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दिएकोमा
पुनरावेदन अदालतले कारवाहीको सिलसिलामा
प्रमाण बुझ्नेसम्मको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने
नदेखिँदा त्यस अदालतबाट मिति २०७०।८।१५
मा भएको आदेशलाई हाल परिवर्तन गरिरहनु पर्ने
देखिएन। कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०७१।३।२६
मा आदेश भएको र बिगोको कारवाहीबाट मेरो घर जग्गा
फुकुवा गरिपाउँ भन्नेतर्फ उक्त आदेशमा नबोलिनुबाट
मेरो निवेदन कारवाहीयुक्त अवस्थामा छ भन्ने
ठानी बसेकोमा उक्त घर जग्गा २०७१।१०।२६ गते
लिलाम हुँदैछ भन्ने जानकारी पाई उक्त कागजातको
नक्कलसमेत मिति २०७१।१०।१३ गते लिई थाहा
पाएको छु।

विपक्षी सुशील शर्मा मेरो घरका मुख्य नभई
म निवेदक नै आफ्नो घरको मुख्य व्यक्ति हुँ। विपक्षी

सुशील शर्माले बन्द ब्यापारसमेतका लागि लिएको ऋणको दायित्व मैले व्यहोर्नु पर्ने होइन। सुशील शर्माले लिएको उक्त ऋणमा म साक्षी बसेको वा मेरो मन्जुरी लिएको देखिएको अवस्था छैन। सुशील शर्मा नाम गरेको मेरो कुनै छोरा पनि छैन। सुशील शर्मालाई छोरा नै मान्ने हो भने पनि उक्त ऋण लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. अनुसार गोश्वारा धनबाट व्यहोर्नु पर्ने अवस्था हुन्छ। सुशील शर्माले बन्द ब्यापारका लागि समेत लिएको ऋणको दायित्व मैले व्यहोर्नु पर्ने समेत नहुँदा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट बढी मण्डल वि. महोत्तरी जिल्ला अदालतसमेत भएको ने.का.प. २०६५ नि.नं. ७९२२, ०५१ सालको नि.नं. ४९१५ मा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तको पूर्ण उपेक्षा गरी भएको आदेश तथा काम कारवाही गैरकानूनी भएको प्रस्ट छ।

विपक्षीहरूले मेरो नाम दर्ता तिरो हकभोगको उक्त घर जग्गा बिगो भरिभराउको कारवाहीबाट बैंकको तथा फुकुवा नगरी बिगो भरिभराउ उक्त घर जग्गाबाट असुल हुने गरी तहसिलदारबाट मिति २०६८।१२।२० मा भएको आदेश तथा सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।६।१८ मा भएको आदेश तथा मिति २०७१।३।२६ गते सो आदेशतर्फ केही नबोली कार्यवाहीका सिलसिलामा प्रमाण बुझ्नेसम्मको कार्यलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०७१।३।२६ मा भएको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो नाम दर्ताको उक्त घर जग्गाको बिगो भरिभराउको कार्यबाट बाहेक गरी रोक्का फुकुवा गरी दिनु भनी पर्सा जिल्ला अदालतको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै उक्त आदेशहरू कार्यान्वयन भएमा मेरो एक मात्र बसोबासको उक्त घरजग्गा लिलाम भई जाँदा मलाई अपूरणीय क्षति व्यहोर्नु पर्ने स्थिति उत्पन्न हुन जाने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म मिति २०७१।१०।२६ को लिलामसमेत रोकी उक्त आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा

राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने पशुपतिनाथ शर्माको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदन र यो आदेशको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षी नं. १, २ र ३ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु। विपक्षी नं. ४ र ५ लाई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति प्रतिलिपि साथै राखी सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई दिई लिखित जवाफ आएपछि नियमबमोजिम गरी पेस गर्नु।

साथै अन्तरिम आदेशसमेत माग गरेको सम्बन्धमा यी निवेदकको नाममा पर्सा जिल्ला, विरगञ्ज उपमहानगपालिका वडा नं. ९ स्थित सिट नं. २९०-०१ कि.नं. ३१ को ज.वि. क्षे.फ. १२१.४ व.मि. जग्गा र सोमा बनेको पक्की घर लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. विपरीत विपक्षी सुशील शर्माले निवेदकको मन्जुरीसमेत नलिई विपक्षी लक्ष्मीदेवी गुभाजुबाट आफूखुसी ऋण लिएको र त्यस्तो व्यवहारका आधारमा विवादित घर जग्गा लिलामी हुँदा निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक हक अधिकारमा आघात पर्ने भएकाले उक्त मिति २०७१।१०।२६ को लिलामीको काम कारवाही यो निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म लिलाम नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने मिति २०७१।१०।२५ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।

सुशील शर्माले मसँग कर्जा लिँदा कपाली तमसुकमा तीन पुस्ता उल्लेख गर्नुभएको छ। तदनुसार ग्यारसीलाल शर्माको नाति पशुपतिनाथ शर्माको छोरा

भनी उल्लेख छ, सम्मानित पर्सा जिल्ला अदालतबाट बुझिएको सर्जमिनमा सुशील शर्मा भन्ने र उमाशंकर शर्मा भन्ने एउटै व्यक्ति हुन, निज पशुपतिनाथ शर्माको छोरा हुन् निजलाई गाउँघरमा, सोना पनि भन्ने गरीन्छ भनी प्रस्टरूपले सर्जमिन मुचुल्का भएबाट ऋणी सुशील शर्मा पशुपतिनाथ शर्माको छोरा होइनन् भन्ने अवस्था रहेन । मेरो ऋण कर्जा पचाउने बदनियतले छोरोलाई पनि छोरा स्वीकार नगर्नु दुर्भाग्यपूर्ण काम हो ।

सुशील शर्मा आफ्नो पिता निवेदक पशुपतिनाथ शर्माको सगोलको छोरा हुन् भन्ने कुरामा विवाद छैन । छुट्टी भिन्न भई अलग भएको भनी निवेदकले कहिकतै जिकिर पनि गरेका छैनन् । “आफ्ना आमाबुबाको नाममा जुनसुकै स्रोतबाट आएको सम्पत्ति निजका सन्तानको लागि पैतृक नै मानिन्छ” भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प. २०६८, नि.नं. ८७८८, पृष्ठ ४३६ द्वारा नजिर सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ । “सगोलमा रहे भएको अवस्थामा ऋण धनको दायित्व वहन गर्ने जिम्मेवारी सगोल परिवारको रहने हुँदा फैसला कार्यान्वयनको काम रोक्न मिलेन” भनी पर्सा जिल्ला अदालतको तहसिलदारज्यूबाट मिति २०६८।१२।२७ को निर्णय कहींकतैबाट बदर भएको छैन । विपक्षीले लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. लाई आधार बनाई ऋण कर्जाबाट उन्मुक्ति पाउने बदनियत राख्नु भएको छ । लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. ले अंशबन्डाको १८ नं. लाई निष्क्रिय गर्न सकिँदैन । मानो छुट्टि भिन्न भएपछि मात्र कमाएको धन लाएको ऋण आफ्नो आफ्नो हुन्छ अन्यथा सगोलको अवस्थाको ऋण सबै अंशियारले व्यहोर्नु पर्ने हुँदा विपक्षीको निवेदन गैरकानूनी हुँदा खारेजभागी छ । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लक्ष्मीदेवी गुभाजको लिखित जवाफ ।

मेरो नामको जग्गा घर कारवाहीबाट अलग गरी फुकुवासमेत गराई पाउँ भनी परेको पशुपतिनाथ शर्माको निवेदनमा “सगोलमा रहे भएको अवस्थामा ऋणधनको

दायित्व वहन गर्ने जिम्मेवारी सगोलको परिवारको रहने हुँदा फैसला कार्यान्वयनको काम कारवाही रोक्न मिलेन भनी पर्सा जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट मिति २०६८।१२।२७ मा आदेश भएकोमा । सो आदेश बदर गरिपाउँ भनी परेको निवेदनमा विपक्षी प्रतिवादी सुशील शर्मा पशुपतिनाथ शर्माको छोरा हुन् होइन सर्जमिन गरी पेस गर्नु” भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७०।६।१८ को आदेश ।

मिति २०७०।६।१८ को बेरीतको आदेशसहित मिति २०७०।८।१५ गतेको सर्जमिन मुचुल्कासमेत बदर गरिपाउँ भनी परेको अ.बं. १७ नं. को निवेदनउपर पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०७०।८।१५ मा भएको आदेशलाई हाल परिवर्तन गरिरहन पर्ने देखिएन । कानूनबमोजिम गर्नुहोला भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७१।३।२६ गतेमा भएको आदेश ।

यसरी तह तह अदालतबाट भएको आदेश कानून सङ्गत हुँदा निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी हुनुपर्ने होइन । निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पर्सा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

निवेदक पशुपतिनाथ शर्मा विपक्षी लक्ष्मीदेवी गुभाजसमेत भएको बिगो भरिभराउ मुद्दामा सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश बदर गरिपाउँ भनी निवेदक पशुपतिनाथ शर्माको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको अ.बं. १७ नं. अन्तर्गतको निवेदनको प्राप्त कैफियत प्रतिवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा “ यसमा कारवाहीको सिलसिलामा प्रमाण बुझ्नेसम्मको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने नदेखिँदा त्यस अदालतबाट मिति २०७०।८।१५ मा भएको आदेशलाई हाल परिवर्तन गरिरहन पर्ने देखिएन । कानूनबमोजिम गर्नुहोला ।” भनी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।३।२६ मा आदेश भएकोले यस अदालतबाट कानूनबमोजिम

भएको उपर्युक्तबमोजिमको आदेशबाट विपक्षीको रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिमको निजको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

अब यसमा निवेदन मागबमोजिम रिट आदेश जारी हुने हो वा होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री कृष्ण मुरारी रौनियार र श्री मनमोहन तिमिल्सेनाले हात्रो पक्ष घरको मुख्य भएकोमा कहींकतै विवाद छैन । निवेदकका नामको घर जग्गा विपक्षीले लिलाम गरी लिन मिल्दैन । निवेदकका छोराको गरेको लिखतमा घरको मुख्य व्यक्तिको मन्जुरी लिएको छैन । घरका मुख्य व्यक्तिको मन्जुरी बेगर भएको लिखतबाट गोश्वाराको धनबाट ऋण तिर्न बुझाउन मिल्दैन । लेनदेन व्यवहारको महलको ८ र ९ नं. ले अन्य अंशियारको दायित्व रहँदैन तसर्थ पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी परमादेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकको नाममा दर्ता रहेको घरजग्गा छोरा सुशील शर्माले निवेदकको मन्जुरीसमेत नलिई विपक्षी लक्ष्मीदेवी गुभाजुबाट ऋण लिएको र त्यस्तो व्यवहारको आधारमा निवेदकको घर जग्गाबाट बिगो असुल उपरको काम कारवाही कार्यान्वयन गर्नु भनी भएको आदेश पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट सदर भएकोले सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक हकमा समेत आघात परेकोले उक्त त्रुटिपूर्ण आदेश लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. बमोजिम बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दाबी रहेको देखिन्छ ।

३. मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ र ९

नं. मा गोश्वाराको सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारले गरेको व्यवहारमा दायित्व रहन सक्ने नसक्ने सम्बन्धमा देहायबमोजिम प्रावधान रहेको देखिन्छः

“८ नं. । । । । घरको मुख्य भई कामकाज गर्ने वा सगोलमै बसी विभिन्न ठाउँमा घर, खेती, व्यापार वा अरु कुनै काम गरी बस्ने उमेर पुगेका जानकार लोग्नेमानिस वा स्वारस्नीमानिस आफू बसी काम गरेकोठाउँको मुख्य ठहर्छन् । त्यस्ता मुख्यले गरेको व्यवहार वा एकाघरका उमेर पुगेका अरुले गरेकोमा मुख्य जानकारको पनि सहिछाप वा लिखत भएको व्यवहार मात्र गोश्वारा धनबाट चलछ ।”

“९ नं. । । । । यसै महलको ८ नम्बरबमोजिम मुख्य भई कामकाज गरेकोमा बाहेक अरु अवस्थामा एकाघरका उमेर पुगेको कुनै व्यक्तिले कुनै व्यवहार गरेको रहेछ भने निजले आफूले पाउने धनमा निजको हक नपुगेसम्म साहूले सो धनमा समाउन पाउँदैन । निजले आफैँले आजर्न गरेको वा आफूखुसी गर्न पाउने सम्पत्तिबाट मात्र लिन पाउँछ । निजको आफ्नो आर्जनको वा आफूखुसी गर्न पाउने सम्पत्ति रहेनछ भने निजले पाउने धनमा हक नपुगेसम्म धरपकड गर्न पनि हुँदैन । यस्तोमा दश वर्षभित्र नालिस गरी आफ्नो हक कायम गराई राखे मात्र त्यस्तो धनमा निजको हक पुगेपछि साहूले ऐनबमोजिम गरिलिन पाउँछ । त्यस्तोमा आसामीको हक पुगेका मितिले दण्ड सजायको महलको ४२ नम्बरबमोजिमको भरिभराउको दरखास्त दिने म्याद सुरु हुन्छ ।”

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा लेनदेन मुद्दाको फैसलाबमोजिमको बिगोबापतमा त्यस्तो गोश्वाराको सम्पत्तिबाट अन्य अंशियारले गरेको व्यवहारमा दायित्व रहन सक्ने देखिँदैन । सुशील

शर्माले ऋण लिँदा निवेदक पशुपति शर्मासमेतका अंशियारहरूको मन्जुरी लिएको भन्ने कुनै आधार प्रमाण पेस गर्न सकेको अवस्थासमेत देखिँदैन। ऋण लिँदासमेत निवेदकसमेतका अन्य अंशियारहरूलाई ऋण लिँदाको तमसुक लिखतमा समेत साक्षी राखेको नदेखिँदा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. अनुसार गोश्वारा धनबाट व्यहोर्नु पर्ने भन्ने मिल्ने देखिँदैन।

५. विपक्षी सुशील शर्मा घरका मुख्य व्यक्ति भई कामकाज गर्ने व्यक्ति हो भन्ने कुरा कहींकतैबाट पनि देखिँदैन। “घरको मुख्य व्यक्ति रहेको भन्ने तथ्य तर्कमा आधारित नभई मुख्य भई घर व्यवहार सञ्चालन गरेका वस्तुनिष्ठ कागज प्रमाणबाट पुष्टि हुन सक्नु पर्छ।” भनी यस अदालतले बट्टी मण्डल विरुद्ध महोत्तरी जिल्ला अदालतसमेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको निवेदन (ने.का.प. २०६५, अड्क १, नि.नं. ७९२२) मा र मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ नं. र ९ नं. बमोजिम विपक्षीको हक नपुगुन्ज्याल गोश्वारा धनबाट भरिभराउ हुन नसक्ने” भनी राज कुमार यादव विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, जनकपुर भएको उत्प्रेषणको निवेदन (ने.का.प. २०५१, अड्क ५, नि.नं. ४९१५) मा व्याख्या भएको छ। यस दृष्टिबाट हेर्दासमेत रिट निवेदकको जिकिर मनासिब देखिन आउँछ। प्रस्तुत निवेदनका सन्दर्भमा विपक्षी सुशील शर्माले घरको मुख्य व्यक्ति भई व्यवहार गरेको भन्ने कुनै वस्तुनिष्ठ कागज प्रमाण पेस गरी पुष्टि गर्न सकेको पनि देखिँदैन।

६. तसर्थ, उल्लिखित आधार प्रमाणहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी सुशील शर्मा घरको मुख्य व्यक्ति रहेको तथ्य प्रमाण पेस गरी पुष्टि गर्न नसकेको साथै ऋण लिँदा निवेदक पशुपति शर्मासमेतका अंशियारहरूको मन्जुरी लिएको नदेखिएको, तमसुकमा साक्षीसमेत राखेको नदेखिँदा उक्त ऋण मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ नं. अनुसार गोश्वारा धनबाट बेहोर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतका तहसिलदारबाट

भएको आदेश सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।८।१५ मा भएको आदेश सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०७१।३।२६ मा भएको आदेश र सोबमोजिम भए गरिएका काम कारवाही कानून प्रतिकूल देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृत : जगतबहादुर पौडेल
इति संवत् २०७३ साल साउन २७ गते रोज ५ शुभम्

निर्णय नं. १७१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
आदेश मिति : २०७३।८।२९
०७०-WO-०८०९

विषय : उत्प्रेषण

निवेदक : जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मधवापुर वडा नं. ४
बस्ने सितीया देवी अमातनी

विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मधवापुर वडा नं. २
बस्ने योगेन्द्र भन्ने जोगेन्द्र मण्डलसमेत

- कुनै पनि मुद्दामा अदालतबाट अन्तिम फैसला भएपछि मात्र फैसला कार्यान्वयनको कार्य कानूनले निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया र पद्धतिअनुसार प्रारम्भ हुन्छ । मुद्दा फैसला हुनुभन्दा पहिला नै फैसला कार्यान्वयनको कारवाही अगाडि बढ्न सक्ने अवस्था रहँदैन । किन भने फैसला भएपछि मात्र त्यसलाई सार्थकता प्रदान गर्न फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया प्रारम्भ हुने हुँदा फैसला र फैसला कार्यान्वयनको कार्य एक अर्काका परिपुरक हुन् । फैसलालाई व्यावहारिकरूपमा कार्यान्वयन गरी जीवन्तता प्रदान गर्न फैसला कार्यान्वयन गरिने ।

(प्रकरण नं. ५)

- प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कसैको हक हित प्रतिकूल कुनै निर्णय गर्नुभन्दा अगाडि सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रतिवाद गर्ने मनासिब मौका प्रदान गर्नु आवश्यक हुन्छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principles of Natural Justice) लाई न्याय प्रणालीको प्राथमिक र मूलभूत सिद्धान्तको रूपमा न्याय निरूपणको सन्दर्भमा अपनाएको पाइन्छ । यो नै स्वच्छ सुनुवाइ (Fair Trail) को मूल मर्म र आधार हुनुको साथै न्यायिक काम कारवाहीलाई स्वच्छ (Fair) निष्पक्ष (Impartial) र पारदर्शी (Transparent) बनाउने कडी पनि हो । यसभित्र पूर्वाग्रह रहित, सक्षम र कानूनरूपमा

अख्तियारप्राप्त न्यायकर्ताबाट विवादको निरूपण गरिने तथा विवादका सबै पक्षलाई उचित र पर्याप्त सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित नगरिने जस्ता कुराहरू मूलभूतरूपमा आउने गर्दछन् । सुनुवाइको मौकाभित्र विवादका पक्षले आफू विरुद्ध भैरहेको न्यायिक कारवाहीको बारेमा यथासक्य छिटो र स्पष्टरूपमा सूचना (Notice) पाउने, आफ्नो कुराहरू राख्ने वा प्रतिवाद गर्न उचित र पर्याप्त अवसर पाउने, आफ्नोतर्फबाट कानून व्यवसायीमार्फत् प्रतिवाद गर्ने अवसरको सुनिश्चितता तथा आधार र कारणसहितको निर्णय जस्ता विषयवस्तुहरू पर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला नै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई प्रतिवादीले सुनुवाइको मौका प्राप्त गरी पुनः फैसला भएको स्थितिमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको फैसला अनुसार भएको कार्यान्वयनसम्बन्धी कारवाही जायजात तायदात मुचुल्का, पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलगायतका कार्यसमेतमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत ग्रहण परिरहने हुँदा त्यस्तो कारवाहीलाई Fair (स्वच्छ) भनी मान्न मिल्दैन । Fruit of Poisonous Tree Doctrine (विष वृक्षको फलको सिद्धान्त) अनुसार त्यस्तो कारवाही पनि स्वतः निष्क्रिय हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- जिल्ला अदालतबाट जायजात तायदातको मुचुल्का तयार गर्दा वा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा निवेदकले आफ्नो भनाई राख्न पाउने वा प्रतिवाद गर्ने अवसर प्रदान

गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुरूप उक्त मूल्याङ्कनका लिखतहरू तयार भएको देखिँदैन । निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई तयार भएको मूल्याङ्कन मुचुल्काले कानूनी मान्यता र वैधता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय जयनारायण पौडेल र सन्तोष पाण्डे

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा, अधिवक्ताहरू विष्णुप्रसाद शर्मा र पूर्णप्रसाद राजवंश

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.२०८ नं.

आदेश

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :

मिति मेरा पति लेल्हाई मण्डल अमातले विपक्षीमध्येको योगेन्द्र भन्ने जोगेन्द्र मण्डलसँग रु.५०,०००/- ऋण लिई कपाली तमसुक गरी दिनुभएको थियो । पतिको मृत्युपश्चात् म रिट निवेदकउपर जोगेन्द्र मण्डलले लेनदेन मुद्दा दायर गरी मेरा नामको म्याद बेपत्ते तामेल गराई साँवा र ब्याज भरी पाउने ठहरी एकतर्फारूपमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।२७ मा फैसला भएको रहेछ । सो फैसलाबमोजिम बिगो भरिभराउतर्फको निवेदन परी कारवाही हुँदाका बखत उक्त फैसला भएको जानकारी प्राप्त गरे । तत्पश्चात् बेपत्ते म्याद बदर गरी प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गरी मुद्दाको पुर्पक्ष गरिपाउँ भनी मुलुकी ऐन,

अ.बं. २०८ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा बेपत्ते म्याद बदर भई प्रतिउत्तर दर्ता भएर मुद्दाको कारवाही भइरहेको अवस्थामा बिगो असुर गर्नेसम्बन्धमा मिति २०६२।१।१५ मा जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।१।१४ मा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन समेत भएको थियो । सोही जायजात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनका आधारमा मेरा स्व. पति लेल्हाई मण्डलका नाम दर्ताको जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मधवापुर वडा नं. ४ को कि.नं. १४० को ०-१५-२ मध्ये ०-९-१६ जग्गा मिति २०७०।१।२७ मा डाँक लिलाम भई विपक्षीमध्येका धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलले डाँक सकार गरी लिएका छन् ।

मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिम पहिलाको बेपत्ते म्याद बदर भई मेरो प्रतिउत्तर परेपछि मिति २०६४।६।२३ मा वादी दाबी पुग्ने ठहरी उक्त लेनदेन मुद्दामा फैसला भयो । मेरो प्रतिउत्तरपत्र दर्ता भई मिति २०६४।६।२३ मा भएको फैसलाद्वारा पूर्व मिति २०६१।१।२७ को फैसला स्वतः बदर हुन्छ । त्यस्तो बदर भएको फैसलाको आधारमा मिति २०६२।१।१५ को जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।१।१४ को पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनको कुनै अर्थ रहँदैन । मिति २०६४।६।२३ को फैसला भएपश्चात् विवादित जग्गाको जायजात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरिएको छैन । करिब ९ वर्ष अगाडि भएको मूल्याङ्कनले समय सापेक्ष जग्गाको मूल्य राख्न सक्तैन । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को स्पष्टीकरण अनुसार पञ्चकिर्ते मोल भन्नाले बिक्री गर्दा पाउने सक्ने न्यूनतम मूल्य सम्झनु पर्छ भन्ने उल्लेख भएको छ । ९ वर्षअगाडि भएको जग्गाको मूल्य र हाल सोही जग्गाको मूल्यमा ठूलो अन्तर आउने प्रस्ट छ । यस्तो अवस्थामा सप्तरी जिल्ला अदालतका तहसिलदारले जग्गाको पुरानै मूल्य कायम गरी मिति २०७०।१।२७ मा डाँक लिलाम गराएका छन् ।

सप्तरी जिल्ला अदालतका तहसिलदारले

गरेको डाँक लिलाम बदर गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा जिल्ला अदालतले लिलाम र तत्पश्चात्को सबै काम कारवाही रीतपूर्वकको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ। पुनः पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरी कानूनबमोजिम गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१।२।७ मा आदेश भएको थियो। सो आदेश उपर अ.बं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा निवेदन परेकोमा सो अदालतले लिलाम बदर गर्ने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ भनी मिति २०७१।२।१ मा आदेश भएको छ। बदर भइसकेको फैसलाका आधारमा भएको जायजाय मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनका आधारमा भएको डाँक लिलामको कार्यलाई सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०७०।२।१ र सो आदेशलाई संशोधन गरेको मिति २०७०।२।६ को आदेश गैरकानूनी भएकोले सो आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी गर्नु नपर्ने हो? आदेश जारी गर्नु नपर्ने आधार, कारण र प्रमाणसमेत भए सोसमेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु। अन्तरिम आदेशको मागका सम्बन्धमा निवेदकलाई तत्काल अपूरणीय क्षति हुन जाने अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन। कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।२।१६ को आदेश।

वादी जोगेन्द्र मण्डल प्रतिवादी यी सितीया देवी अमातनी भएको लेनदेन मुद्दामा वादीले प्रतिवादीबाट साँवा ब्याज गरी रु. १,००,०००।- भराई पाउने ठहरी फैसला भएको थियो। सो फैसला अनुसार बिगो भराई पाउँ भनी वादीको दरखास्त परी जिल्ला अदालतमा कारवाही चलिरहेको अवस्थामा मिति

२०६२।१०।१५ मा ऋणीको नामको रोकका रहेको जग्गाको जायजात मुचुल्का भई मिति २०६२।११।१४ मा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन भएको थियो। मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिम प्रतिवादी सितीया देवी अमातनीका नाममा जारी भएको पहिलाको बेपत्ते म्याद बदर गरी प्रतिउत्तर फिराउन पाउँ भनी निवेदन परेपछि प्रतिवादीका नामको पहिलाको बेपत्ते म्याद बदर भई फैसला कार्यान्वयनको कारवाही मिति २०६३।१२।२१ मा मुलतबी रहेको थियो।

मिति २०६४।६।२३ मा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट उक्त लेनदेन मुद्दामा पुनः फैसला हुँदा वादीले प्रतिवादीबाट बिगो भराई लिन पाउने ठहरी फैसला भएको थियो। सो फैसला भएपछि मिति २०६८।६।१९ मा मुलतबीबाट बिगोतर्फको उक्त मुद्दा जगाई मुद्दाको कारवाही हुँदा यी निवेदकले आफ्नै हातले म्याद सूचना बुझेकी छन्। स्वः लेल्हाई मण्डलका नाम दर्ताको जिल्ला सप्तरी मधवापुर गा.वि.स. वडा नं. ४ को कि.नं. १४० को ०-१५-२ मध्ये पूर्वतर्फबाट ०-९-१६ जग्गा मिति २०७०।१०।२७ मा डाँक लिलाम हुँदा धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलले बिगो रु. १०,३२७०।- बापत डाँक सकार गरिलिएका थिए। पुरानै मूल्याङ्कनको आधारमा भएको डाँक लिलाम बदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादीले निवेदन दिएकोमा लिलाम बदर गर्ने गरी मिति २०७०।१।२।७ मा यस अदालतबाट आदेश भएको थियो। यस अदालतको मिति २०७०।१।२।७ को आदेश बदर गरिपाउँ भनी अ.बं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा निवेदन परेकोमा सो अदालतले उक्त जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१।२।७ को आदेश बदर गरी लिलाम कार्य सदर हुने ठहर्याई मिति २०७१।२।१ मा आदेश भएको छ। यस अदालतबाट रिट निवेदकको हकमा आघात नपारेको हुँदा झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीमध्येको सप्तरी जिल्ला अदालतका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१।२७ को फैसलाउपर विपक्षीले मुलुकी ऐन, अ.बं.२०८ नं. बमोजिम निवेदन दायर गरी रिट निवेदिकाको नामको पहिलाको बेपत्ते म्याद बदर भएपछि मिति २०६२।१।५ मा प्रतिउत्तर दर्ता गराएकी थिइन् । प्रतिउत्तर परेपछि मिति २०६२।१।१५ को जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।१।१४ को पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन लेनदेन मुद्दाको कारवाहीका सिलसिलामा निवेदकको निवेदनका आधारमा बिगोतर्फको मुद्दा मुलतबीमा रहेको थियो । आफैँले मुतलवी राखेको मुद्दाको मिति २०६२।१।१५ को जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।१।१४ को पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलागायतका काम कारवाही बदर भएको छैन । बदर नभएका काम कारवाहीलाई बदर भएको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । निवेदिकाको उक्त काम कारवाहीहरू बदर गराई पाउँ भन्ने माग रहेको छैन । मुलतबीको सिद्धान्त नै पहिला भएका काम कारवाहीहरूलाई यथावत् कायमै राखी मुलतबी जगाएपछि मुद्दाको कारवाहीलाई निरन्तरता प्रदान गर्नु हो । मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिमको कारवाही टुङ्गो लागेपछि सो मुतलबी जागी पुनः मुद्दाको कारवाही सुरु हुन्छ भन्ने निवेदकलाई जानकारी थियो । यसरी जानकारी हुँदाहुँदै फैसलाबमोजिम बिगो दाखिला नगरी रीतपूर्वक भएको डाँक लिलामी कारवाही बदर हुने होइन ।

फैसलाअनुसारको बिगो दाखिला गर्न ल्याउनु भनी जारी भएको म्याद सूचना सितीया देवी आफैँले मिति २०६७।७।२७ मा बुझेकी छन् । सो तथ्य निवेदिकाले रिट निवेदकको प्रकरण ३ मा स्वीकार गरेकी छन् । म्याद सूचनामा फैसलाबमोजिमको बिगो बुझाउन नल्याए जायजेथा कानूनबमोजिम लिलाम हुने तथ्य निवेदिकाले जानकारी प्राप्त गरेकी थिइन् । बिगोको मूल्याङ्कन द.स. ४२ नं. र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४(३) ४ बमोजिम भएको छ । कानूनको गलत व्याख्या गरी आधारहीन

रिट निवेदन पर्न आएको छ । फैसलाबमोजिमको बिगो दाखिल गर्न नल्याउने र वर्षौं पछि आएर दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदनको कुनै औचित्य छैन ।

अदालतले डाँक लिलाम गरेको जग्गा धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलले सकार गरी सो जग्गा निजका नाममा दा.खा. दर्ता भई गई सकेको छ । पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन आधिकारिक निकायबाट रीतपूर्वक भएको छ । प्रस्तुत विवादको विषय जग्गा खरिद बिक्रीको होइन । जग्गाको मोल घट्ने र बढ्नेसँग कुनै सम्बन्ध राख्दैन । मुद्दामा भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलाई स्वीकारेर नै विपक्षीले मुद्दाको कारवाही मुलतबीमा राखेको हो । प्रस्तुत झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येको योगेन्द्र भन्ने जोगेन्द्र मण्डल र धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलको तर्फबाट पर्न आएको पृथक पृथक लिखित जवाफ ।

लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी सितीया देवी अमातनीले मिति २०६१।१।२७ को फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा भएका काम कारवाही मुलतबीमा राखी पाउँ भनी निवेदन दिएकी थिइन् । प्रतिवादीलाई ठहर भएको बिगो दाखिल गर्न ल्याउनु भनी ३५ दिने सूचना जारी भएको र सो सूचना प्रतिवादी आफैँले मिति २०६८।७।२७ मा बुझी लिई पूर्व कारवाहीलाई स्वीकार गरेकी छन् । लिलाममा चढेको जग्गा तेस्रो व्यक्तिले डाँक लिलाम स्वीकार गरेका छन् । अदालत र कानूनले दिएको म्यादभित्र बिगो दाखिल नगरेको अवस्थामा जेथाबापत राखेको जग्गा कानूनबमोजिम लिलाम हुन्छ । जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१।२९ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतबाट कानूनबमोजिम आदेश भएको छ । निवेदकको औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ

यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री जयनारायण पौडेल र श्री सन्तोष पाण्डेले निवेदिकालाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम मुद्दामा प्रतिवाद गर्ने अवसर प्रदान नगरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।१२७ मा वादी दाबी पुग्ने ठहराई फैसला भएको छ। सो फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मिति २०६२।१०।१५ मा जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।१।१४ मा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरिएको थियो। पहिलाको मिति २०६१।१।१२७ को फैसलाले बदर तथा निष्क्रिय गरिसकेको अवस्थामा त्यस्तो बदर भएको पहिलाको फैसलाका आधारमा ९ वर्षअघि भएको जायजात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्दैन। उक्त जायजात र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन अमान्य र बदर भागी छ। नौ वर्ष पहिले भएको जग्गाको मूल्याङ्कनका आधारमा ९ (नौ) वर्षपछि सोही जग्गाको लिलाम गर्न मिल्दैन। निवेदकको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा आघात पारेकोले सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१।२।७ को आदेश बदर गरी लिलाम कार्य सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०७१।२।१ को आदेश र डाँक लिलामका आधारमा भएको दा.खा. समेत बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, अधिवक्ताहरू विष्णुप्रसाद शर्मा र श्री पूर्णप्रसाद राजवंशले रिट निवेदकले रिट निवेदन पत्रको प्रकरण ३ मा नै बिगो बुझाउन अदालतबाट जारी भएको म्याद सूचना मिति २०६८।७।२७ मा बुझेको तथ्य स्वीकार गरेकी छन्। मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. अनुसार प्रतिउत्तरपत्र दर्ता भएपछि मिति २०६४।३।२३ मा भएको फैसलाले जायजात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन बदर भएको छैन। बदर नभएको अवस्थामा अदालतबाट

भएको जायजात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलाई निष्प्रयोजन भएको छ भनी मान्न मिल्दैन। अदालत प्रवेश गर्दा निवेदक सफा हात लिएर प्रवेश गरेका छैनन्। डाँक लिलाम भएको जग्गा दा.खा. भई गइसकेको हुँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन। प्रस्तुत झुठ्ठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्तबमोजिमको बहस जिकिर सुनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजको आदेश कानूनसम्मत छ, छैन? पुनरावेदन अदालतको आदेशबाट निवेदकको हकमा आघात परेको छ, छैन र निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन? सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षीमध्येका धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलले मिति २०७०।१।२।७ को डाँक लिलाम सकार गरेको कार्यलाई बदर गरी पुनः पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरी कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१।२।७ को आदेश बदर गरी लिलाम भएको कार्य सदर हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०७१।२।१ मा र सो आदेशलाई मिति २०७१।२।६ मा संशोधन गरेको आदेश गैरकानूनी भएकोले उक्त आदेश र डाँक लिलामसमेतका कार्य बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग रहेको देखिन्छ।

३. रिट निवेदिकाको पति लेल्हाई मण्डलले विपक्षीमध्येको जोगेन्द्र मण्डलबाट रु.५०,०००।- ऋण लिई कपाली तमसुक गरिदिएकोमा निवेदकको पति लेल्हाई मण्डलको मृत्युपछि पनि वादीको रकम भुक्तान नगरेकोले यी रिट निवेदिकालाई प्रतिवादी बनाई सप्तरी जिल्ला अदालतमा जोगेन्द्र मण्डलले संवत् २०६० सालको सा.दे.नं. २३२० को लेनदेन मुद्दामा दायर गरेको देखिन्छ। सो मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।१२७ मा वादीले प्रतिवादीबाट लिएको सावौं र सोको ब्याज भरी पाउने ठहरी

एकतर्फीरूपमा फैसला भएको देखिन आयो । फैसला अनुसारको बिगो भरिपाउँ भनी वादीको निवेदन परी बिगो भरिभराउतर्फको कारवाही चलिरहेको अवस्थामा निवेदकका स्व. पति लेल्लाई मण्डलका नाम दर्ताको जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मधवापुर वडा नं. ४ कि.नं. १४० को ज.वि. ०-१५-२ को मिति २०६२।१०।१५ मा जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।११।१४ को प्रतिकट्टा रु. १०,५००।- कायम गरी भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनका आधारमा मिति २०७०।१०।२७ मा डाँक लिलाम भई विपक्षी मध्येका धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलले लिलाम सकार गरी लिएको देखिन्छ ।

४. संवत् २०६० सालको सा.दे.नं. २३२० को लेनदेन मुद्दामा प्रतिवादीले प्रतिउत्तर फिराउने म्याद सूचना प्राप्त नगरी प्रतिवाद गर्ने मौकासमेत नपाएको अवस्थामा पहिला जारी भएको बेपत्ते म्याद बदर गरी प्रतिउत्तर फिराउन पाउँ भनी मुलुकी ऐन, अ.बं. २०८ नं. बमोजिम सप्तरी जिल्ला अदालतमा परेको निवेदनमा पहिला प्रतिवादीका नाममा जारी भएको बेपत्ते म्याद बदर भई पुनः कारवाहीका लागि सा.दे.नं. १८६८ को लेनदेन मुद्दा कायम गरी मिति २०६२।१।१५ मा प्रतिउत्तर दर्ता गरेको मिसिलबाट देखिन आयो । सप्तरी जिल्ला अदालतबाट सो मुद्दामा वादी दाबी पुग्ने ठहरी मिति २०६४।६।२३ मा फैसला भएको मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ ।

५. मिति २०६४।६।२३ मा भएको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा पहिला मिति २०६१।११।२७ मा भएको फैसला अनुसार गरिएको जायजात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनका आधारमा नै मिति २०७०।१०।२७ मा यी रिट निवेदिकाको पति लेल्लाई मण्डलका नाम दर्ताको जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मधवापुर वडा नं. ४ को कि.नं. १४० को ज.वि. ०-१५-२ मध्ये ०-९-१६ जग्गा लिलाम भएको देखियो । कुनै पनि मुद्दामा अदालतबाट अन्तिम फैसला भएपछि मात्र फैसला कार्यान्वयनको कार्य कानूनले

निर्दिष्ट गरेको प्रक्रिया र पद्धतिअनुसार प्रारम्भ हुन्छ । मुद्दा फैसला हुनुभन्दा पहिला नै फैसला कार्यान्वयनको कारवाही अगाडि बढ्न सक्ने अवस्था रहँदैन । किनभने फैसला भएपछि मात्र त्यसलाई सार्थकता प्रदान गर्न फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया प्रारम्भ हुने हुँदा फैसला र फैसला कार्यान्वयनको कार्य एक अर्काका परिपुरक हुन् । फैसलालाई व्यवहारिकरूपमा कार्यान्वयन गरी जीवन्तता प्रदान गर्न फैसला कार्यान्वयन गरिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा संवत् २०६० सालको सा.दे.नं. २३२० को लेनदेन मुद्दा मिति २०६१।११।२७ मा फैसला भएपछि सो फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा मिति २०६२।१०।१५ मा जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।११।१४ मा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरेको र सोही मूल्याङ्कनका आधारमा मिति २०७०।१०।२७ मा यी रिट निवेदिकाको पतिका नामको कि.नं. १४० को ०-१५-२ जग्गा मध्ये ०-९-१६ जग्गा डाँक लिलाम भएको देखियो ।

६. उक्त लेनदेन मुद्दामा प्रतिवादीका नाममा जारी भई बेपत्ते तामेल भएको म्याद बदर भई सा.दे. नं. १८६८ को लेनदेन मुद्दा कायम गरी प्रतिवादीलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट सोही लेनदेन मुद्दामा वादी दाबी पुग्ने ठहर्‍याई मिति २०६४।६।२३ मा पुनः फैसला भएको देखियो । यस फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन नपरी मिति २०६४।६।२३ को फैसला अन्तिम भएर रहेको देखिन्छ । यसरी मुद्दा अन्तिम भएपश्चात् मात्र बिगो भराउनेतर्फ मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४२ नं. बमोजिमको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने देखिन्छ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४ मा भरिभराउ र चलन चलाउने व्यवस्था भएको पाइन्छ । उक्त नियम ७४ (१) मा "फैसलाबमोजिम भरिभराउ वा चलन चलाई पाउँ भन्ने दरखास्तको साथमा फैसला वा आदेशको रीतपूर्वकको नक्कल राखी तहसिल शाखामा दिनुपर्छ" भन्ने कानूनी

व्यवस्था भएको छ । यसबाट अन्तिम फैसला भएपछि मात्र फैसला कार्यान्वयनको कार्य प्रारम्भ हुने प्रस्ट छ । तर, प्रस्तुत मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।६।२३ मा पछिल्लो फैसला हुनुभन्दा अघि मिति २०६२।१०।१५ मा जायजात मुचुल्का र मिति २०६२।११।१४ मा प्रति कड्डा रु.१०,५००।- कायम हुने गरी भएको मूल्याङ्कनका आधारमा मिति २०७०।१०।२७ मा डाँक लिलाम भएको छ ।

७. सप्तरी जिल्ला अदालतबाट रिट निवेदकको पतिको नाम दर्ताको कि.नं. १४० को जग्गाको मिति २०६२।१०।१५ मा जायजात तायदात मुचुल्का तथा मिति २०६२।११।१४ को प्रतिकड्डा रु. १०,५००।- कायम गर्ने गरी पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरिएको लिखतमा यी रिट निवेदिका साक्षीको रूपमा रोहवरमा रहेको र निजले उक्त मुचुल्काको सम्बन्धमा प्रतिवाद गरेको देखिँदैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुसार कसैको हक हित प्रतिकूल कुनै निर्णय गर्नुभन्दा अगाडि सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रतिवाद गर्ने मनासिब मौका प्रदान गर्नु आवश्यक हुन्छ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principles of Natural Justice) लाई न्याय प्रणालीको प्राथमिक र मूलभूत सिद्धान्तको रूपमा न्याय निरूपणको सन्दर्भमा अपनाएको पाइन्छ । यो नै स्वच्छ सुनुवाइ (Fair Trail) को मूल मर्म र आधार हुनुको साथै न्यायिक काम कारवाहीलाई स्वच्छ (Fair) निष्पक्ष (Impartial) र पारदर्शी (Transparent) बनाउने कडी पनि हो । यसभित्र पूर्वाग्रहहित, सक्षम र कानूनीरूपमा अख्तियारप्राप्त न्यायकर्ताबाट विवादको निरूपण गरिने तथा विवादका सबै पक्षलाई उचित र पर्याप्त सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित नगरिने जस्ता कुराहरू मूलभूतरूपमा आउने गर्दछन् । सुनुवाइको मौकाभित्र विवादका पक्षले आफू विरुद्ध भइरहेको न्यायिक कारवाहीको बारेमा यथासक्य छिटो र स्पष्टरूपमा सूचना (Notice) पाउने, आफ्नो कुराहरू राख्ने वा प्रतिवाद गर्न उचित र पर्याप्त अवसर पाउने,

आफ्नो तर्फबाट कानून व्यवसायीमार्फत् प्रतिवाद गर्ने अवसरको सुनिश्चितता तथा आधार र कारणसहितको निर्णय जस्ता विषयवस्तुहरू पर्दछन् ।

८. मुलुकी ऐन, अ.व. २०८ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा "अड्डाबाट जारी भएको समाह्वान इतलायनामाको म्याद तारेखमा प्रतिवादी नदिई म्याद गुजारी बसेका झगडियाको ऐनबमोजिम एक तर्फी प्रमाण बुझी भएका फैसलाउपर पुनरावेदन लाग्न सक्तैन। समाह्वान इतलायनामा तामेल गर्दा यसै महलको ११० नं. बमोजिम रीत नपुर्याई तामेल गरेकोले थाहा पाउन नसकी प्रतिवाद दिन नपाई म्याद गुजारेको भन्ने उजुरी साथ फैसला भएको छ महिनाभित्रमा थाहा पाएको पैंतीस दिनभित्र झगडियाले प्रतिवादी लेखी दिन ल्यायो भने पहिले मिसिल सामेल रहेको तामेली समाह्वान हेरी रितपूर्वक तामेल भएको देखिन आएन भने सोही व्यहोराको पर्चा लेखी प्रतिवादी दर्ता गरी ऐनबमोजिम बुझ्नु पर्ने प्रमाण बुझी मुद्दा फैसला गर्नुपर्छ । रीत पुगी तामेल भएको देखिएमा सोही व्यहोरा खोली उजुर लाग्न सक्तैन भनी दरपीठ गरी फिर्ता दिनुपर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा अ.बं. २०८ नं. बमोजिम पहिला बेपत्ते भएको तामेली म्याद बदर भई प्रतिवादीको प्रतिउत्तर परी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट लेनदेन मुद्दामा वादी दाबी पुग्ने ठहरी मिति २०६४।६।२३ मा फैसला भएको छ । सो फैसला हुनुभन्दा अघि उक्त लेनदेन मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।११।२७ मा फैसला गर्दा यी रिट निवेदकले मुद्दामा प्रतिवाद गर्ने मौका नै नपाई एकतर्फीरूपमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत फैसला भएको देखिँदा सो फैसला स्वतः निष्क्रिय हुने देखिन्छ । यस्तो निष्क्रिय भएको फैसला कार्यान्वयन गर्ने क्रममा मिति २०६२।१०।१५ मा जायजात तायदात मुचुल्का र मिति २०६२।११।१४ मा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन भई सोही आधारमा मिति २०७०।१०।२७ मा सप्तरी

जिल्ला मधवापुर गा.वि.स. वडा नं. ४ को कि.नं. १४० को ज.वि. ०-१५-२ मध्ये पूर्वतर्फबाट ज.वि. ०-९-१६ को जग्गा डाँक लिलाम भई उक्त डाँक लिलाम विपक्षी मध्येका धिरेन्द्रप्रसाद मण्डलले सकार गरेको देखियो। उक्त डाँक सकार गरी लिएको जग्गा यी धिरेन्द्र मण्डलले र.नं. १९६८८क मिति २०७१।२।२३ को राजीनामाको लिखतद्वारा रामकुमारी देवीलाई पास गरी हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ। सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।२७ मा भएको फैसला नै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई प्रतिवादीले सुनुवाइको मौका प्राप्त गरी पुनः फैसला भएको स्थितिमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको फैसलाअनुसार भएको कार्यान्वयनसम्बन्धी कारवाही जायजात तायदात मुचुल्का, पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलगायतका कार्यसमेतमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत ग्रहण परिहर्ने हुँदा त्यस्तो कारवाहीलाई Fair (स्वच्छ) भनी मान्न मिल्दैन। Fruit of Poisonous Tree Doctrine (विष वृक्षको फलको सिद्धान्त) अनुसार त्यस्तो कारवाही पनि स्वतः निष्क्रिय हुन्छ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट जायजात तायदातको मुचुल्का तयार गर्दा वा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा निवेदकले आफ्नो बनाइ राख्न पाउने वा प्रतिवाद गर्ने अवसर प्रदान गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुरूप उक्त मूल्याङ्कनका लिखतहरू तयार भएको देखिँदैन। निवेदकलाई प्रतिवाद गर्ने मौका नै नदिई तयार भएको मूल्याङ्कन मुचुल्काले कानूनी मान्यता र वैधता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन। साथै ९ वर्षअघि भएको फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा तयार भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनको लिखतमा निवेदिका उपस्थित भई त्यससम्बन्धमा प्रतिवाद गरेकोसमेत देखिँदैन। यसरी निवेदकलाई रोहवरमा नराखी, प्रतिवादको मौकासमेत नदिई मिति २०६२।१०।१५ मा भएको जायजात तायदात मुचुल्का र मिति २०६२।१।१४ मा भएको पञ्चकिर्ते

मूल्याङ्कनका आधारमा मिति २०७०।१०।२७ मा भएको डाँक लिलाम र राजीनामाको लिखतसम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू कानूनअनुरूप भएको मान्न नमिल्ने हुँदा स्वतः बदर हुने देखिन्छ।

११. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको जायजात तायदात मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनलाई मान्यता नदिई डाँक लिलाम बदर गरी पुनः पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गरी कानूनबमोजिम गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।१।२।७ मा भएको आदेश कानूनबमोजिम भएकोमा सो आदेश बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०७१।२।१ मा भएको आदेशरसो आदेशलाई संशोधन गरेको मिति २०७१।२।६ को आदेश र सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।१।२७ मा भएको फैसला र सो कार्यान्वयन गर्ने क्रममा भएका लिलामसमेतका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू स्वतः निष्क्रिय भई बदर हुने ठहर्छ। लिलामसमेतका सम्पूर्ण कारवाहीहरू बदर हुने ठहरेकोमा त्यस्तो गैरकानूनी लिलामबाट प्राप्त गरी र.नं. १९६८८क मिति २०७१।२।२२ को राजीनामाबाट भएको हक हस्तान्तरणसमेतको कार्य दूषित भई कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा उक्त बदर भएको लिलामको पूर्वअवस्थामा नै उक्त कि.नं. १४० को जग्गाको अस्तित्वमा ल्याई सप्तरी जिल्ला अदालतको २०७०।१।२।७ को आदेशानुसार बिगोको काम कारवाही अगाडि बढाउनु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतलाई जानकारी दिनु। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत: प्रेमप्रसाद न्यौपाने

इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर २९ गते रोज ४ शुभम्।

निर्णय नं. १७२०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७३।०६।३०
०६७-WO-०७०६

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक / पक्ष : जिल्ला सर्लाही पिपरिया गाउँ विकास
समिति वडा नं. ७ बस्ने श्यामकृष्ण शाह
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / विपक्ष : पुनरावेदन अदालत, जनकपुरसमेत

- **Justice delayed is justice denied**
भन्ने धेरै पुरानो न्यायको मान्य सिद्धान्त हो । न्याय ढिलो हुनु हुँदैन न्याय ढिलो हुँदा मुद्दाको पक्षहरूले न्याय प्राप्त गर्न सक्दैनन र न्याय पाइहाले पनि ठूलो खर्च र ठूलो कष्टका साथ मात्र न्याय प्राप्त हुन जान्छ । न्याय छिटो, छरितो र शुलभ हुनुपर्दछ र अदालतसमेत सो विषयमा गम्भीर रहेको छ । छिटो न्याय पाउनु नागरिकको अधिकार हो भने छिटो न्याय प्रदान गर्नु राज्यको कर्तव्य हो । न्याय पाउने भन्नाले अदालतले “वादी दाबीबमोजिम भराई लिन पाउने ठहर्छ वा वादी दाबी पुग्ने ठहर्छ” भनी फैसला गर्ने मात्र होइन । अदालतले आफूले गरेको फैसला सजिलोसँग कार्यान्वयन पनि गरी दिनुपर्छ । फैसलाको छिटो, सरल र प्रभावकारी कार्यान्वयन नै न्यायपालिका

र न्याय प्रदान गर्ने अदालतको उद्देश्य हुनु पर्दछ । मुद्दा जित्ने पक्षको चाहना, आकांक्षा र उद्देश्य नै यही हो । मुद्दा हार्ने पक्षले पनि अदालतको फैसलालाई सम्मान गरी त्यसको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १६)

- एउटै अदालतबाट भएको आदेशलाई नयाँ घटनाक्रम विकास भएर थप तथ्य सिर्जना नभएसम्म सोही अदालत र समान अधिकारक्षेत्र भएको इजलासले बदर गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन । समान इजलासले गरेको प्रक्रियागत आदेश अर्को इजलासले मान्नु नपर्ने वा पहिलेको आफ्नो आदेश आफैँले वा समानस्तरको अर्को इजलासले बदर गरी अर्को आदेश गर्दै जाने अधिकार सो अदालत वा इजलासलाई प्राप्त छैन । यस्तो आत्मनिष्ठ प्रकृतिका आदेश गर्ने छुट दिने हो भने फैसला वा आदेशको अन्तिमताको सिद्धान्तको कुनै अर्थ नरहने ।

(प्रकरण नं. १८)

- प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले आफूले लिए खाएको ऋण अदालतको फैसलाबाट तिर्नुपर्ने ठहर भई कार्यान्वयनको रोहमा अदालतसमक्ष प्रस्तुत हुँदासमेत अदालतलाई सहयोग नगरी वादीलाई सम्भव भएसम्म अलमल्याउन खोजेको अनुभूति हुन्छ । न्याय सम्पादनको रोहमा यस्तो प्रवृत्तिलाई कदाचित मान्यता दिन सकिँदैन । मुद्दाले अन्तिमता पाइसकेपछि न्याय व्यवस्थाप्रति सम्मान राखी प्रतिवादी आफैँ स्वस्फूर्तरूपमा अग्रसर भई बिगो बुझाउनु पर्नेमा विभिन्न अड्चन झिकी फैसला कार्यान्वयनमा अवरोध गर्ने

**कार्य विरुद्ध शून्य सहनशीलता अपनाउनु
न्यायको रोहमा वान्छनीय देखिने ।**

(प्रकरण नं. २०)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा, विद्वान् अधिवक्ताहरू कमलेश द्विवेदी, कोषराज काफ्ले, रामजी विष्ट, विजयराज शाक्य र विजय मिश्र

प्रत्यर्थी/विपक्षबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू हरिकृष्ण उप्रेती, विक्रम राई र काशीप्रसाद घिमिरे

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०५८, अंक ७/८, नि.नं.७०२५
- नेकाप २०६७, अंक १०, नि.नं.८४८६
- नेकाप २०६८, अंक ९, नि.नं.८६८९
- नेकाप २०७०, अंक ३, नि.नं.८९८३

सम्बद्ध कानून :

फैसला

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ (२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

विपक्षी नं. ४ राजनकुमार अमात्यले भाखा राखी घर व्यवहारका लागि लिएको रु.१०,००,०००।- (दशलाख) ऋण भाखाभित्र नतिरे उपर साँवा ब्याजसहित लेनदेन बिगो असुलको लागि परेको फिरादउपर लेनदेन बिगो भरिभराउ गर्ने फैसला भई पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६०।४।२९ मा सो निर्णय सदर भई अन्तिम भएको र म निवेदकले भरी पाउने ठहरेको बिगो र ब्याजसमेत भरिभराउको लागि मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४२ (१) बमोजिम विपक्षी नं. ३ तहसिल शाखामा दरखास्त गर्दा विपक्षी नं. ४ का नाममा भरिभराउको सूचना जारी भएकोमा

विपक्षी हाजिर नहुँदा कूल असुल हुनुपर्ने साँवा ब्याजसहित रु.१९,३८,०६३।७८ मध्ये विपक्षी नं. ४ को नामको कि.नं.६६२ र निजका एकासगोलका बाबु विपक्षी नं. ५ को नामको कि.नं. ८६९, ८६२ को जेथाले खामेको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन र डाँक बढाबढबाट लिलाम सम्पन्न भई कसैले नसकार्दा म निवेदक आफैँले रु.४,०९,३७५।- मा सकार गरी मिति २०६३।३।३० मा विधिवत् चलन पुर्जी, हक, स्वामित्व प्राप्त गरी मिति २०६३।३।३२ मा तामेलीमा राखिएकोमा विपक्षी नं. ५ को प्रत्यर्थी नं. १ मा उक्त लिलाम बदरका सम्बन्धमा १७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा प्रत्यर्थी नं. १ बाट लिलामसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भई २०६३।३।३२ मा तामेलीसमेत भइसकेकोले मिति २०६३।३।१९ मा भएको आदेश बेरीतको भन्न मिलेन भनी मिति २०६३।९।६ मा आदेश भई अन्तिम भएर बसेको छ । उल्लिखित सम्पन्न जेथा लिलामीले समेत म निवेदकको पूर्ण बिगो असुल हुन नसक्दा असुलउपर हुन बाँकी बिगो रु.१५,२८,६८८।७८ का हकमा २०६३।९।२० मा प्रत्यर्थी नं. ३ का समक्ष ऋणीको थप जायजेथा खुलाई असुल गरी पाउन दरखास्त गरेकोमा उक्त थप जेथाको जायजात, तायदात, पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन भई मिति २०६४।१०।१४ मा लिलाम बढाबढ भई कसैले नसकार्दा पुनः म निवेदकले रु. ८,८०,०००।- मा सकार गरी चलनसमेत पाई २०६४।१०।२३ मा तामेलीमा रही पूर्ण बिगो असुल हुन नसक्दा असुलउपर हुन बाँकी बिगो र. ६,४८,६८८।- का हकमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४२ (२) नं. बमोजिम कैदमा राखी पाउन प्रत्यर्थी नं. ३ समक्ष मिति २०६४।१०।१८ मा निवेदन गरेकोमा मिति २०६५।२।३० मा विपक्षी नं. २ बाट १ वर्ष कैदमा राख्ने आदेश भएको र सो आदेशउपर विपक्षी नं. ४ ले प्रत्यर्थी नं. १ समक्ष १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा प्रत्यर्थी नं. १ ले जुन बिगोबापत कैदमा राख्ने आदेश भएको हो सोको बिगो

नै अदालतमा दाखिल भएको देखिँदा कैदमा राख्ने आदेश बदर गरिदिएको छ भनी २०६६।९।९ मा आदेश भयो भने मिति २०६४।१०।१४ मा सम्पन्न लिलामको हकमा विपक्षी नं. ५ ले प्रत्यर्थी नं. ३ समक्ष निवेदन गर्दा हदम्याद नघाई परेको निवेदन हुँदा कारवाही गर्न नपर्ने भनी भएको आदेश बदरको लागि विपक्षीले प्रत्यर्थी नं. २ समक्ष निवेदन गरेकोमा प्रत्यर्थी नं. ३ को वैधानिक हदम्याद सङ्गत आदेश पूर्णतया बेरीतको हुने गरी प्रत्यर्थी नं. २ बाट बदर गर्ने कार्य भयो। उक्त प्रत्यर्थी नं. २ बाट भएको आदेश बेरीतको हुँदा बदर गर्न म निवेदकले १७ नं. बमोजिमको निवेदन प्रत्यर्थी नं. १ समक्ष गरेकोमा मिति २०६६।९।९ मा उक्त प्रत्यर्थी नं. २ कै आदेश सदर गर्ने कार्य नै भयो। यसरी वैधानिकरूपमा यसअघि सम्पन्न मिति २०६३।३।३० र मिति २०६४।१०।१४ मा सम्पन्न बिगो असुली लिलाम तामेलीसमेतका प्रक्रिया निरर्थक पार्ने र बिगो रकम आलटाल गरी पचाउने बदनियतले लिलाम गर्दा सूचना म्याद नपाएको भन्ने कथित परिपञ्च गरी लिलाम बदर गरिपाउने विपक्षी नं. ४ लेदिएको निवेदनमा प्रत्यर्थी नं. ३ तहसिलदारले दण्ड सजायको ६१ नं. ले तोकेको म्याद नघाई आएकोले कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने भएको आदेशउपर विपक्षी नं. ४ ले प्रत्यर्थी नं. २ समक्ष उजुर गर्दा मिति २०६५।८।१३ मा तहसिलदारले गरेको उक्त आदेश बदर गर्ने गरी बेरीतको आदेश भएको र प्रत्यर्थी नं. २ को सो आदेश बदरको लागि म निवेदकले प्रत्यर्थी नं. १ समक्ष निवेदन गरेकोमा उक्त आदेश बेरीतको नदेखिँदा सदर हुने गरी २०६६।९।९ मा आदेश भएको छ।

यसरी विपक्षी नं. ४ र ५ को संयुक्त निवेदन लिई प्रत्यर्थी नं. २ बाट मिति २०६५।८।१३ र २०६६।१२।२६ मा अवैधानिक आदेश हुन गएको र प्रत्यर्थी नं. १ बाट समेत मिति २०६३।९।६ र २०६३।२।११ को आदेश र सोको आधारमा समर्थित लिलाम तामेलीसमेतका कारवाहीलाई निरर्थक हुने

गरी मिति २०६५।८।१३ र २०६६।१२।२६ मा प्रतिवेदनको रोहबाट आफ्नै संलग्नतामा अन्तिम भई बसेको लिलाम, चलन, दर्ता बदर निष्क्रिय हुने गरी आफूखुसी गरिएका सदर, बदर गर्ने आदेश, गरिएका व्याख्या र कारवाहीले म निवेदकको फैसलाबमोजिम बिगो भरिपाउने र चलन पाउने दण्ड सजायको ४२ नं. बाट क्रियाशील हक अधिकार एवं नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ११ द्वारा प्रदत्त समानताको हक, धारा १९ द्वारा प्रदत्तसम्पत्तिको हक कुण्ठित गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल कार्य हुन गएकोले प्रत्यर्थी नं. २ बाट भएको मिति २०६५।८।१३ र २०६६।१२।२६ को आदेश र सोसम्बन्धमा प्रत्यर्थी नं. १ बाट मिति २०६६।९।९ र २०६७।९।२ मा भएका आत्मनिष्ठ, स्वेच्छाचारी कामकारवाही र उल्लिखित आदेशहरू, तामेली कारवाही पछि भएका र एक आपसमा सम्बन्धित अमान्य बदरभागी कार्य हुँदा झिकी बुझी उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी बाँकी असुल हुन नसकेको बिगोको हकमा म निवेदकको दण्ड सजायको ४२ (२) बमोजिम परिरहेको निवेदनको कानूनबमोजिम टुङ्गो लगाउनु भन्ने परमादेशको आदेश प्रत्यर्थी नं. ३ समेतका विपक्षीहरूका नाममा जारी गरिपाउँ। साथै यस निवेदनको सार्थक प्रयोजनको लागि अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म प्रत्यर्थी नं. १ र २ का क्रमशः मिति २०६६।९।९ र २०६७।९।२ तथा २०६५।८।१३ र २०६६।१२।२६ को आदेशलाई आधार बनाई कुनै कारवाही अगाडि नबढाउनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१०।११ को निवेदक श्यामकृष्ण शाहको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी किन गर्नु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत

लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. १, २ र ३ लाई र आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षी नं. ४ र ५ लाई सूचना दिई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु, अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विषयवस्तुको गाम्भीर्यताले गर्दा विपक्षी नं. १ र २ को मिति २०६५।८।१३, २०६६।९।९, २०६६।१२।२६ र २०६७।९।२ का आदेशहरू यो निवेदनको अन्तिम किनारा नहुन्जेलसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ। विपक्षीले चाहेमा अन्तरिम आदेश बदर गराउन निवेदन दिन सक्नेछ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१०।१३ को यस अदालतको आदेश।

यसै लगाउको रिट नं. ०६७-WO-०८८६ को मुद्दासमेत साथै राखी पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९।३।१७ को यस अदालतको आदेश।

यसमा प्रस्तुत विवाद मेलमिलापको माध्यमबाट निरूपण हुन उपयुक्त भएको र कानून व्यवसायी मिलापत्र गर्न सहमत भएकोले एक महिनाको समय दिई मेलमिलाप केन्द्रमा पठाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।१२।२८ को आदेश र मिलापत्रको लागि एक महिनाको समय माग गरेको हुँदा २०७३।२।२० देखि लागू हुने गरी एक महिनाको समय दिई मेलमिलाप केन्द्रमा पठाई दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७३।२।२५ को आदेश।

विपक्षी र राजनकुमार अमात्यबीच चलेको लेनदेन मुद्दामा विपक्षीले भरिपाउने ठहरेको बिगो उल्लिखित मुद्दामा पक्ष विपक्ष नै नभएको म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको नाउँको सम्पत्ति लिलाम माग गर्ने र सो निवेदन दर्ता गर्ने हक जिल्ला अदालतलाई नभएकोमा मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ९ नं. विपरीत सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मेरो नामको कि.नं. ८६१ र ८६२ को जग्गा मिति २०६९।४।१९ मा

रोक्का राखी मिति २०६९।६।२५ मा जायजातसमेत गरेको रहेछ। सो रोक्का राख्ने आदेशउपर जिल्ला अदालतमा निवेदन दिँदा मिति २०६९।११।१४ मा रोक्का फुकुवा गर्न इन्कार गरेकोले पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा १७ नं. बमोजिम निवेदन दिई पुनरावेदन अदालतबाट उक्तजग्गा फुकुवा गर्ने गरी मिति २०६२।३।१७ मा आदेश भई मेरो नामको उक्त जग्गा फुकुवा भई मिति २०६२।४।२५ मा कपिला जोशी अमात्यलाई हस्तान्तरण गरेको थिएँ। तत्पश्चात् विपक्षी श्यामकृष्ण शाहको निवेदनको आधारमा मेरो नाउँको उल्लिखित कि.नं. ८६१ र ८६२ को जग्गा लिलाम गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।९।३० मा निर्णय भई मिति २०६३।९।३२ मा उक्त मिसिल तामेलीमा पठाइएको र सो पछि मेरो नाम दर्ताको कि.नं. १९१९ को जग्गामध्ये ६ खण्डको १ खण्ड लिलाम गरी मिति २०६४।१०।१४ मा विपक्षीले सकार गरेको रहेछ। सोपश्चात् प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर कारवाही हुँदा सम्पूर्ण बिगो दाखिल गरेमा पहिले भएको काम कारवाही र थुनामा राख्ने आदेशसमेत बदर गर्नेगरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट आदेश भई वादीले भरी पाउने ठहरेको सम्पूर्ण बिगो प्रतिवादीले रकम दाखिल गरेको हुँदा पहिले भएको लिलाम कार्यसमेत बदर गर्नेगरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६६।९।९ मा सदर भई मिति २०६३।३।१९ र २०६३।३।३० मा भएको लिलामी प्रक्रिया र मिति २०६३।३।३२ मा भएको पर्चासमेत बदर भई अन्तिम भएको थियो।

मिति २०६३।३।३० को लिलामी कारवाही मिति २०६६।१२।२६ मा बदर भई मिति २०६३।९।६, २०६३।२।१९ समेतका आदेश निष्क्रिय भइसकेको छ। मेरो हकमा मिति २०६३।३।३० र २०६४।१०।१४ का लिलामी आदेशहरू मिति २०६५।८।२० मै अन्तिम भइसकेको विषयलाई हाल आएर मलाई असर

पर्यो ऐनविपरीत भयो भन्न पाउने हक विपक्षीलाई छैन । विवादको जग्गा म नारायणबहादुर अमात्यले मिति २०६३।४।२५ मा कपिलाजोशी अमात्यलाई हस्तान्तरण गरेको र सर्लाही जिल्ला अदालतबाट सो बदर गरी मेरा नाउँमा कायम गरी लिलामगरेको, सो लिलाम बदर भई मेरा नाउँमा उक्त जग्गा दर्ता स्रेस्ता अद्यावधिक भई मैले धितो बन्धकसमेत दिइसकेको छु । हाल उक्त जग्गा जसको स्वामित्वमा छ निजलाई प्रत्यर्थी नबनाई मलाई मात्र प्रत्यर्थी बनाई रिट निवेदन दर्ता हुन आएको छ । विपक्षी स्वयम्ले मिति २०६५।१।१८ मा हस्तान्तरण गरेको छु भनी रिट निवेदनमा खुलाउनु भएको अवस्थामा जसको नाममा जग्गा दर्ता छ ती व्यक्तिहरू रिट निवेदन लिई वा जग्गा दर्ता बदर गरेतर्फ कुनै कारवाहीमा सामेल नभएको अवस्थामा तेस्रो व्यक्तिको नाउँको जग्गा दर्ता बदर भएकोमा निवेदकलाई कुनै असर पर्ने होइन । मिति २०६७।९।२ को आदेश बिक्री बदर हुने नहुने विषयमा मात्र कारवाही उठान भएको र साबिक लिलाम बदर गरेतर्फको उक्त कारवाही होइन, साबिक लिलाम बदर गरेकोलाई वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गरी सोमा आदेश भई अन्तिम भएकोलाई प्रश्न नउठाई दोस्रो लगाउको आदेश भएकोमा मात्र परेको निवेदनमा सर्लाही जिल्ला अदालतको आदेश केही आंशिक परिवर्तन भएकोलाई आधार गराई मिति २०६६।९।९, २०६५।८।१३ र २०६६।९।२।२६का आदेशहरूसम्म बदर माग भएको छ । परन्तु मूल मिति २०६५।८।१३ को आदेश जसबाट कारवाही प्रारम्भ भई २०६५।८।१९ र २०६५।८।२० का आदेशलाई कुनै चुनौती दिन सक्नुभएको छैन । पूर्व लिलामीसम्बन्धी काम कारवाही बदर गर्ने पूर्व आदेशहरूलाई मान्यता दिई बीच बीचका आदेशहरू बदर गरी पाउन एउटै रिट निवेदन दायर गर्नुभएको छ । प्रक्रिया नै छुट्टा छुट्टै रहेको स्थितिमा मिति २०६५।८।१३ को आदेशका सन्दर्भमा वैकल्पिक कानूनी उपचारको बाटो अवलम्बन गरी सकी

सो बाटो अन्तिम भएकोमा विलम्ब गरी पर्न आएको रिट निवेदनको कुनै औचित्य छैन ।

अतः मिति २०६६।९।९ मै अन्तिम भइसकेको विषयलाई हाल आएर प्रश्न उठाउन पाउने होइन । मिति २०६३।३।३० र २०६४।१०।१४ को लिलामीबाट समेत रकम असुलउपर नभएको रसो लिलामीसमेत बदर भएपछि दण्ड सजायको ४२ (२) नं. आकर्षित हुने स्थितिमा सम्पूर्ण बिगो रकम दाखिल गर्न लगाउने भन्ने आदेश भएको हो, वादीले पाउनुपर्ने सम्पूर्ण बिगो ऋणीले दाखिल गरेको र अन्य हिसाबमा फैसला कार्यान्वयन गर्न नपर्नेसमेतलाई मध्यनजर राखी आदेशहरू भएका हुन् । सो आदेशले विपक्षीको बिगो भरी पाउने हक, सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा समेत कुनै प्रभाव पारेको स्थिति नरहेको, विपक्षीको कुन संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन भयो खुलाउन नसकेको एवं असर पर्ने व्यक्तिहरूबाट निवेदन प्रस्तुत नभएको र आदेशबाट हकको सिर्जना भएका व्यक्तिलाई प्रत्यर्थीसमेत नबनाएको स्थिति हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी नारायणबहादुर अमात्यको मिति २०६७।१२।१ को लिखित जवाफ ।

विपक्षी र म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताबीच चलेको लेनदेन मुद्दामा विपक्षीले भरिपाउने ठहरेको बिगो भरिभराउका लागि विपक्षीको निवेदन मागबमोजिम मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ९ नं. विपरीत हुने गरी उल्लिखित मुद्दामा पक्ष विपक्ष नै नभएका मेरा पिताका नाउँको कि.नं. ८६१ र ८६२ को जग्गा लिलाम गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।९।३० मा निर्णय भई मिति २०६३।९।३२ मा तामेलीमा रहेको र कि.नं. १९१९ को जग्गामध्ये ६ खण्डको १ खण्ड मिति २०६४।१०।१४ मा लिलाम गरी विपक्षीले सकार गरेको, सोपछि प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर कारवाही हुँदा सम्पूर्ण बिगो दाखिल गरेमा पहिले भएको

काम कारवाही र थुनामा राख्ने आदेशसमेत बदर गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट आदेश भई वादीले भरिपाउने ठहरेको सम्पूर्ण बिगो म प्रतिवादीले नगदै दाखिला गरेको हुँदा पहिले भएको लिलाम कार्यसमेत बदर गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश मिति २०६६।९।२ मा पुनरावेदन अदालतबाट सदर भई मिति २०६३।३।९ र २०६३।३।३० मा भएको लिलामी प्रक्रिया र मिति २०६३।३।३२ मा भएको पर्चासमेत बदर भई अन्तिम भएको हो।

उल्लिखित मिति २०६३।३।३० र मिति २०६४।१०।१४ को लिलाम बदर गरी मिति २०६६।१२।२६ मा निर्णय भई मिति २०६३।९।६ र २०६३।२।११ समेतका आदेश निष्क्रिय भइसकेकोमा सो उपर विपक्षीले रिट क्षेत्राधिकारमा प्रवेश नगरी अ.बं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा निवेदन दिएकोमा सो निवेदनमा सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१२।२६ मा भएको आदेश समर्थित भइसकेकोमा विपक्षीको संवैधानिक तथा मौलिक हकमा असर परेको भए सोही समयमा सम्मानित अदालतको शरण लिनुपर्नेमा विलम्ब गरी प्रस्तुत रिट पर्न आएको छ। म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताको कि.नं. ६६२ को जग्गा लिलाम गरी विपक्षीले सकार गरेको हदसम्म मिति २०६५।८।१३ को निर्णय बदर गरेको हुँदा सो निर्णय गरेतर्फ मैले छुट्टै निवेदन दर्ता गराउने छु। मेरा नामको कि.नं. ६६२ को जग्गा मेरो नाममा कायम भई मैले हस्तान्तरण गरिसकेको र हाल जसको नाउँमा उक्त जग्गा कायम छ, निजलाई प्रत्यर्थी बनाउन नसकेबाट वादीको उक्त कथन झुठा छ।

मिति २०६७।९।२ को आदेश बिक्री बदर हुने नहुने विषयमा मात्र कारवाही उठान भएको हो। साबिक लिलाम बदर गरेतर्फको उक्त कारवाही होइन, साबिक लिलाम बदर गरेकोलाई वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गरी सोमा आदेश

भई अन्तिम भएकोलाई प्रश्न नउठाई दोस्रो लगाउको आदेश भएकोमा मात्र परेको निवेदनमा सर्लाही जिल्ला अदालतको आदेश केही आंशिक परिवर्तन भएकोलाई आधार गराई मिति २०६६।९।९, २०६५।८।१३, २०६६।१२।२६ का आदेशहरूसम्म बदर माग भएको छ। परन्तु मूल मिति २०६५।८।१३ को आदेश जसबाट कारवाही प्रारम्भ भई २०६५।८।१९ र २०६५।८।२० मा भएका आदेशलाई कुनै चुनौती दिन सक्नुभएको छैन। पूर्व लिलामीसम्बन्धी काम कारवाही बदर गर्ने पूर्व आदेशहरूलाई मान्यता दिई बीचबीचका आदेशहरू बदर गरिपाउन एउटै रिट निवेदन दायर गर्नुभएको छ। प्रक्रिया नै छुट्टा छुट्टै रहेको स्थितिमा मिति २०६५।८।१३ को आदेशका सन्दर्भमा वैकल्पिक कानूनी उपचारको बाटो अवलम्बन गरिसकी सो बाटो अन्तिम भएकोमा बिलम्ब गरी पर्न आएको रिट निवेदनको कुनै औचित्य हुँदैन।

अतः मिति २०६६।९।९ मै अन्तिम भइसकेको विषयलाई हाल आएर प्रश्न उठाउन पाउने होइन। मिति २०६३।३।३० र २०६४।१०।१४ को लिलामीबाट समेत रकम असुलउपर नभएको र सो लिलामीसमेत बदर भएपछि दण्ड सजायको ४२ (२) नं. आकर्षित हुने स्थितिमा सम्पूर्ण बिगो रकम दाखिल गर्न लगाउने भन्ने आदेश भएको हो, वादीले पाउनु पर्ने सम्पूर्ण बिगो ऋणिले दाखिल गरेको र अन्य हिसाबमा फैसला कार्यान्वयन गर्न नपर्नेसमेतलाई मध्यनजर राखी आदेशहरू भएका हुन्। सो आदेशले विपक्षीको बिगो भरिपाउने हक, सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा समेत कुनै प्रभाव पारेको स्थिति नरहेको, विपक्षीको कुन संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन भयो खुलाउन नसकेको एवं असर पर्ने व्यक्तिहरूबाट निवेदन प्रस्तुत नभएको र जुन आदेशबाट हकको सिर्जना भएको छ ती व्यक्तिलाई प्रत्यर्थीसमेत नबनाएको स्थिति हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी राजनकुमार अमात्यको मिति २०६७।१२।१

को लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस अदालतको काम कारवाहीबाट आफ्नो हक अधिकारमा आघात परेको भनी खुलाउन नसकेको, पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट अ.बं. १७ नं. बमोजिम भएका आदेशहरूको सम्मान र पालना गर्नु यस अदालतको कर्तव्य भएकोले र यस अदालतको कुनै पनि काम कारवाहीबाट विपक्षी रिट निवेदकको कुनै हक अधिकारमा आघात नपरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत एकै मिलान व्यहोराको सर्लाही जिल्ला अदालत तथा सो अदालतका तहसिलदारको मिति २०६८।१।१३ को लिखित जवाफ ।

मिति २०६५।८।१३, २०६५।८।२० र २०६६।१२।२६ मा जिल्ला अदालतबाट भएका आदेशको सन्दर्भमा मिति २०६७।२।१४, २०६६।१।१९ र २०६७।७।२३ मा यस अदालतबाट कानूनबमोजिमको अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी कानूनबमोजिम नै यस अदालतबाट आदेश भएको हुँदा यस अदालतको उक्त आदेशबाट रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम रिट निवेदकको संविधान प्रदत्त मौलिक हक हनन नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६८।३।२६ को पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदक श्यामकृष्ण शाहको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्रीकमलेश द्विवेदी, श्री कोषराज काफ्ले, श्री रामजी विष्ट, श्री विजयराज शाक्य र श्री विजय मिश्रले धनी श्यामकृष्ण शाह र ऋणी राजनकुमार अमात्यबीच मिति २०५३।१।२९ मा रु.१०,००,०००।- को तमसुक भई सावाँ ब्याज भरिपाउने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको र विपक्षीले फैसलाबमोजिम सावाँ

ब्याज नबुझाएको हुँदा निवेदकले बिगोमा मिति २०६०।०९।१० दरखास्त दिई कारवाही अगाडि बढेको तथ्यमा विवाद छैन । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ न. बमोजिम बिगोमा दरखास्त परी सर्लाही जिल्ला अदालत तहसिल शाखाबाट बिगो भराउने कार्य प्रारम्भ भई बिगो रु.१९,३८,०६३।७८ मध्ये जग्गाले खामेसम्मको रु.४,०९,३७५।-बापतमा कि.न. ८६१ को ०-१-१६-१०, कि.न. ८६२ बाट ०-६-२-२ र कि.न. ६६२ बाट ०-०-५-० जग्गा वादीले लिलामबापत सकार गरेको अवस्था रहेको छ । यी निवेदकले बाँकी बिगोबापतमा थुनामा राखी पाउन मिति २०६४।१०।१८ मा निवेदन दिएपश्चात् मिति २०६५।०२।३० मा थुनामा राख्ने आदेश भएपछि मात्र धेरै समय पछाडी विपक्षी राजनकुमार अमात्यले बिगोबापतको रु.२०,००,०००।- मिति २०६५।०८।१८ मा अदालतमा दाखिल गरेका छन् । फैसला कार्यान्वयन लिलामी भई तामेलीमा गइसकेको विषयमा हदम्यादसमेतलाई वेवास्था गरी उक्त रकम अदालतमा धरौटी राख्दैमा अदालतबाट अन्तिमता पाइसकेको आदेश परिवर्तन गर्न मिल्दैन । मिति २०६६।१२।२६, २०६६।१।१९ र २०६७।१।२ को विवादित आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरू राजनकुमार अमात्य र नारायणबहादुर अमात्यको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री हरिकृष्ण उप्रेति, श्री विक्रम राई र श्री काशीप्रसाद घिमिरेसमेतले प्रस्तुत मुद्दा लेनदेन मुद्दाबाट अन्तिम भएको छ । लेनदेन विषयको मुद्दा भएको हुँदा यो कुनै राज्य विरुद्धको अपराध होइन । ऋणीको जेथा भएसम्म धनीलाई साँवा ब्याज भराईदिनु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा ऋणीले समयमा साँवा ब्याज बुझाउन नसकेको मात्र हो । ढिलो चाडो भन्न मिल्दैन दुवै पक्ष सहभागी भएका छन । साहुँलाई साँवा

ब्याज बुझाएका छौ । नारायणबहादुर अमात्य वादी प्रतिवादी होइनन, ऋणीका पितासम्म हुन, उनी ऋणी होइनन । मुलुकी ऐन, अ.बं. ६१ न. मुद्दाका पक्षहरूलाई मात्र लागू हुने हो त्यो कुरा नारायणबहादुर अमात्यलाई लागू हुने होइन । ६ भागको १ भाग जग्गा रोक्का राख्ने भने तापनि नारायणबहादुर अमात्यलाई कुनै सूचना दिइएको छैन । विना सूचना कसैको सम्पत्ति लिलाम गर्न पाइँदैन । अदालतमा राखिएको धरौटी बुझ्नको लागि वादीलाई सात दिने सूचना जारी गरी झिकाइएको छ । जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश र पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।१।२ को आदेश मनासिब नै छ । रिट निवेदकको निवेदको कुनै औचित्य नै नभएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उल्लिखित कानून व्यवसायीको बहस र निवेदनसहितको सक्कल मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा विपक्षी राजन कुमार अमात्यले भाखा राखी घर व्यवहारका लागि लिएको रु.१०,००,०००।- (दश लाख) ऋण भाखाभित्र नतिरेउपर साँवा ब्याजसहित लेनदेन बिगो असुलको लागि परेको फिरादउपर लेनदेन बिगो भरिभराउ गर्ने फैसला भई पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६०।४।२९ मा सो निर्णय सदर भई अन्तिम भएको र म निवेदकले भरिपाउने ठहरेको बिगो र ब्याजसमेत भरिभराउको लागि मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ (१) बमोजिम विपक्षी नं. ३ तहसिल शाखामा दरखास्त गर्दा विपक्षी नं. ४ का नाममा भरिभराउको सूचना जारी भएकोमा विपक्षी हाजिर नहुँदा कूल असुल हुनुपर्ने साँवा ब्याजसहित रु. १९,३८,०६३।७८ मध्ये विपक्षी नं. ४ को नामको कि.नं. ६६२२ निजका एकासगोलका बाबु विपक्षी नं. ५ को नामको कि.नं. ८६१, ८६२ को जेथाले खामेको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन र डाँक बढाबढबाट लिलाम सम्पन्न भई कसैले नसकार्दा म निवेदक आफैँले रु. ४,०९,३७५।- मा सकार गरी मिति २०६३।३।३० मा विधिवत् चलन पुर्जी, हक, स्वामित्व प्राप्त गरी मिति

२०६३।३।३२ मा तामेलीमा राखिएकोमा विपक्षी नं. ५ को प्रत्यर्थी नं. १ मा उक्त लिलाम बदरका सम्बन्धमा १७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा प्रत्यर्थी नं. १ बाट लिलामसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भई २०६३।३।३२ मा तामेलीसमेत भइसकेकोले मिति २०६३।३।१९ मा भएको आदेश बेरीतको भन्न मिलेन भनी मिति २०६३।९।६ मा आदेश भई अन्तिम भएर बसेको छ । उल्लिखित सम्पन्न जेथा लिलामीले समेत म निवेदकको पूर्ण बिगो असुल हुन नसक्दा असुलउपर हुन बाँकी बिगो रु. १५,२८,६८८।७८ का हकमा २०६३।९।२० मा प्रत्यर्थी नं. ३ का समक्ष ऋणीको थप जायजेथा खुलाई असुल गरिपाउन दरखास्त गरेकोमा उक्त थप जेथाको जायजात, तायदात, पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन भई मिति २०६४।१०।१४ मा लिलाम बढाबढ भई कसैले नसकार्दा पुनः म निवेदकले नै रु. ८,८०,०००।- मा सकार गरी चलनसमेत पाई २०६४।१०।२३ मा तामेलीमा रही पूर्ण बिगो असुल हुन नसक्दा असुलउपर हुन बाँकी बिगो रु. ६,४८,६८८। का हकमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ (२) नं. बमोजिम कैदमा राखी पाउन प्रत्यर्थी नं. ३ समक्ष मिति २०६४।१०।१८ मा निवेदन गरेकोमा मिति २०६५।२।३० मा विपक्षी नं. २ बाट १ वर्ष कैदमा राख्ने आदेश भएको र सो आदेशउपर विपक्षी नं. ४ ले प्रत्यर्थी नं. १ समक्ष मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा प्रत्यर्थी नं. १ ले जुन बिगोबापत कैदमा राख्ने आदेश भएको हो सोको बिगो नै अदालतमा दाखिल भएको देखिँदा कैदमा राख्ने आदेश बदर गरी दिएको छ भनी २०६६।९।९ मा आदेश भयो भने मिति २०६४।१०।१४ मा सम्पन्न लिलामको हकमा विपक्षी नं. ५ ले प्रत्यर्थी नं. ३ समक्ष निवेदन गर्दा हदम्याद नघाई परेको निवेदन हुँदा कारवाही गर्न नपर्ने भनी भएको आदेश बदरको लागि विपक्षीले प्रत्यर्थी नं. २ समक्ष निवेदन गरेकोमा प्रत्यर्थी नं. ३ को वैधानिक हदम्याद सङ्गत आदेश पूर्णतया

बेरीतको हुने गरी प्रत्यर्थी नं. २ बाट बदर गर्ने कार्य भयो। उक्त प्रत्यर्थी नं. २ बाट भएको आदेश बेरीतको हुँदा बदर गर्न म निवेदकले मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. बमोजिमको निवेदन प्रत्यर्थी नं. १ समक्ष गरेकोमा मिति २०६६।१।१९ मा उक्त प्रत्यर्थी नं. २ कै आदेश सदर गर्ने कार्य नै भयो। यसरी वैधानिकरूपमा यस अघि सम्पन्न मिति २०६३।३।३० र मिति २०६४।१०।१४ मा सम्पन्न बिगो असुली लिलाम तामेलीसमेतका प्रक्रिया निरर्थक पार्ने र बिगो रकम आलटाल गरी पचाउने बदनियतले लिलाम गर्दा सूचना म्याद नपाएको भन्ने कथित परिपञ्च गरी लिलाम बदर गरी पाउन विपक्षी नं. ४ ले दिएको निवेदनमा प्रत्यर्थी नं. ३ तहसिलदारले दण्ड सजायको ६१ नं. ले तोकेको म्याद नघाई आएकोले कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने भएको आदेशउपर विपक्षी नं. ४ ले प्रत्यर्थी नं. २ समक्ष उजुरगर्दा मिति २०६५।८।१३ मा तहसिलदारले गरेको उक्त आदेश बदर गर्ने गरी बेरीतको आदेश भएको र प्रत्यर्थी नं. २ को सो आदेश बदरको लागि म निवेदकले प्रत्यर्थी नं. १ समक्ष निवेदन गरेकोमा उक्त आदेश बेरीतको नदेखिँदा सदर हुने गरी २०६६।१।१९ मा आदेश भएको छ।

यसरी विपक्षी नं. ४ र ५ को संयुक्त निवेदन लिई प्रत्यर्थी नं. २ बाट मिति २०६५।८।१३ र २०६६।१२।२६ मा अवैधानिक आदेश हुन गएको र प्रत्यर्थी नं. १ बाट समेत मिति २०६३।१।१६ र २०६३।२।१९ को आदेश र सोको आधारमा समर्थित लिलाम तामेलीसमेतका कारवाहीलाई निरर्थक हुने गरी मिति २०६५।८।१३, २०६६।१२।२६ मा निवेदन प्रतिवेदनको रोहबाट आफ्नै संलग्नतामा अन्तिम भई बसेको लिलाम, चलन, दर्ता बदर निष्क्रिय हुने गरी आफू खुसी गरिएका सदर, बदर गर्ने आदेश, गरिएका व्याख्या र कारवाहीले म निवेदकको फैसलाबमोजिम बिगो भरी पाउने र चलन पाउने दण्ड सजायको ४२ नं. बाट क्रियाशील हक अधिकार एवं नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११ द्वारा प्रदत्त

समानताको हक, धारा १९ द्वारा प्रदत्तसम्पत्तिको हक कुण्ठित गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल कार्य हुन गएकोले प्रत्यर्थी नं. २ बाट भएको मिति २०६५।८।१३ र २०६६।१२।२६ को आदेश र सोसम्बन्धमा प्रत्यर्थी नं. १ बाट मिति २०६६।१।१९ र २०६७।१।२ मा भएका आत्मनिष्ठ, स्वेच्छाचारी कामकारवाही र उल्लिखित आदेशहरू तामेली कारवाहीपछि भएका र एक आपसमा सम्बन्धित अमान्य बदरभागी कार्य हुँदा झिकी बुझी उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदक श्यामकृष्ण शाहको रिट निवेदन भएकोमा मिति २०६५।८।१३, २०६६।१।१९, २०६६।१२।२६ र २०६७।१।२ का आदेशहरू यो निवेदनको अन्तिम किनारा नहुन्जेलसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ। विपक्षीले चाहेमा अन्तरिम आदेश बदर गराउन निवेदन दिन सक्नेछ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।१०।१३ अन्तरिम आदेश भएको देखियो।

मिति २०६६।१।१९ मै अन्तिम भइसकेको विषयलाई हाल आएर प्रश्न उठाउन पाउने होइन। मिति २०६३।३।३० र २०६४।१०।१४ को लिलामीबाट समेत रकम असुलउपर नभएको र सो लिलामीसमेत बदर भएपछि दण्ड सजायको ४२ (२) नं. आकर्षित हुने स्थितिमा सम्पूर्ण बिगो रकम दाखिल गर्न लगाउने भन्ने आदेश भएको हो, वादीले पाउनु पर्ने सम्पूर्ण बिगो ऋणिले दाखिल गरेको र अन्य हिसाबमा फैसला कार्यान्वयन गर्न नपर्नेसमेतलाई मध्यनजर राखी आदेशहरू भएका हुन्। सो आदेशले विपक्षीको बिगो भरी पाउने हक, सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा समेत कुनै प्रभाव पारेको स्थिति नरहेको, विपक्षीको कुन संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन भयो खुलाउन नसकेको एवं असार पर्ने व्यक्तिहरूबाट निवेदन प्रस्तुत नभएको र आदेशबाट हकको सिर्जना

भएका व्यक्तिलाई प्रत्यर्थिसमेत नबनाएको स्थिति हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी नारायणबहादुर अमात्यको मिति २०६७।१२।१ को लिखित जवाफ देखिन्छ। विपक्षी र म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता बीच चलेको लेनदेन मुद्दामा विपक्षीले भरी पाउने ठहरेको बिगो भरिभराउका लागि विपक्षीको निवेदन मागबमोजिम मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ९ नं. विपरीत हुने गरी उल्लिखित मुद्दामा पक्ष विपक्ष नै नभएका मेरा पिताका नाउँको कि.नं. ८६१ र ८६२ को जग्गा लिलाम गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।१।३० मा निर्णय भई मिति २०६३।१।३२ मा तामेलीमा रहेको र कि.नं. १९१९ को जग्गामध्ये ६ खण्डको १ खण्ड मिति २०६४।१०।१४ मा लिलाम गरी विपक्षीले सकार गरेको, सो पछि प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशउपर कारवाही हुँदा सम्पूर्ण बिगो दाखिल गरेमा पहिले भएको काम कारवाही र थुनामा राख्ने आदेशसमेत बदर गर्ने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट आदेश भई वादीले भरीपाउने ठहरेको सम्पूर्ण बिगो म प्रतिवादीले नगदै दाखिला गरेको हुँदा पहिले भएको लिलाम कार्यसमेत बदर गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश मिति २०६६।१।२ मा पुनरावेदन अदालतबाट सदर भई मिति २०६३।३।१९ र २०६३।३।३० मा भएको लिलामी प्रक्रिया र मिति २०६३।३।३२ मा भएको पर्चासमेत बदर भई अन्तिम भएको हो। सर्लाही जिल्ला अदालतको आदेश केही आंशिक परिवर्तन भएकोलाई आधार गराई मिति २०६६।१।१९, २०६५।८।१३, २०६६।१२।२६ का आदेशहरू सम्म बदर माग भएको छ। परन्तु मूल मिति २०६५।८।१३ को आदेश जसबाट कारवाही प्रारम्भ भई २०६५।८।१९ र २०६५।८।२० मा भएका आदेशलाई कुनै चुनौती दिन सक्नु भएको छैन। मिति २०६६।१।१९ मै अन्तिम भइसकेको विषयलाई हाल आएर प्रश्न उठाउन पाउने

होइन। मिति २०६३।३।३० र २०६४।१०।१४ को लिलामीबाट समेत रकम असुलउपर नभएको रसो लिलामीसमेत बदर भएपछि दण्ड सजायको ४२ (२) नं. आकर्षित हुने स्थितिमा सम्पूर्ण बिगो रकम दाखिल गर्न लगाउने भन्ने आदेश भएको हो, वादीले पाउनु पर्ने सम्पूर्ण बिगो दाखिल भइसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी राजन कुमार अमात्यको लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक मागबमोजिमको रिट जारी हुन सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा ठहर निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा धनी श्यामकृष्ण शाह र ऋणी राजनकुमार अमात्यबीच मिति २०५३।१।२९ मा रु.१०,००,०००।- को तमसुक भई सावाँ ब्याज भरिपाउने गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको र विपक्षीले फैसलाबमोजिम सावाँ ब्याज नबुझाएको हुँदा निवेदकले बिगोमा मिति २०६०।०९।१० मा प्रतिवादीका पिता नारायणबहादुर अमात्यको नाउँको कि.न.६६२, ८६१ र ८६२ का जग्गाहरूबाट बिगो भराई पाउँ भनी दरखास्त दिई प्रस्तुत मुद्दामा फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया अगाडि बढेको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम बिगोमा दरखास्त परी सर्लाही जिल्ला अदालत तहसिल शाखाबाट बिगो भराउने कार्य प्रारम्भ भई बिगो रु.१९,३८,०६३।७८ मध्ये जग्गाले खामसम्मको रु.४,०९,३७५।- बापतमा कि.न. ८६१ को ०-१-१६-१०, कि.न. ८६२ बाट ०-६-२-२ र कि.न. ६६२ बाट ०-०-५-० जग्गा वादीले लिलामबापत सकार गरेको संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ। सोपश्चात् वरामदीले बिगो भरिभराउ गर्ने जग्गाको जायजात तायदात भई रोक्का भएको जग्गामा प्रतिवादीले फुकुवा गरिपाउँ भनी मिति २०६१।८।२ मा निवेदन दिएपश्चात् मिति २०६१।१०।७ मा तहसिलदारले दण्ड सजायको २६ नं. अनुसार सगोलको सम्पत्तिबाट भरिभराउ

हुने नै हुँदा निवेदकको मागबमोजिम जग्गा फुकुवा गर्न मिलेन भन्ने आदेश भएको देखियो । सो आदेश उपर अ.बं. ६१ नं. बमोजिम दिएको निवेदनमा जिल्ला अदालतबाट तहसिलदारको आदेश सदर हुने गरी मिति २०६१।१।१४ मा आदेश भएको देखिन्छ । उक्त मितिको सुरु अदालतबाट भएको बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी मिति २०६१।१।२८ मा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा १७ नं. को निवेदन परेकोमा सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१।१४ को आदेशमा निवेदक नारायणबहादुर अमात्यको नाउँको जग्गा रोक्का राख्न निजलाई जानकारीसमेत नगराई रोक्का राखेको देखिँदा उक्त आदेश बदर गरी रोक्का राखेको जग्गा फुकुवा गरी दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०६२।३।१७ मा आदेश भई उल्लिखित कि.नं. का जग्गाहरू फुकुवा भएकोसमेत देखिन्छ ।

३. उक्त पु.वे.अ.को आदेशपश्चात् यी निवेदक वादीले प्रतिवादी राजनकुमार अमात्यका पिता नारायणबहादुर अमात्यका नाउँको कि.नं. ६६२, ८६१ र ८६२ का जग्गाहरूबाट बिगो असुल गरिपाउँ भनी मिति २०६२।४।१३ मा निवेदन दिएकोमा प्रतिवादीहरू जना ६ अंशियार भएको भनी प्रतिवादीको वारेसले कागज गरेको देखिएकोले १ खण्ड जग्गा बिगो भराउने प्रयोजनको लागी रोक्का राख्न र सोको जानकारी जग्गाधनी नारायणबहादुर अमात्यलाई दिनु भनी मिति २०६२।४।२० मा तहसिलदारबाट आदेश भएकोमा उल्लिखित मितिको तहसिलदारको बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी वादीले मिति २०६२।४।२५ मा सर्लाही जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन दिएको देखिन्छ । साथै उक्त अदालतबाट निवेदनमा उल्लेख भएका जग्गा हालैको बकसपत्र गरिदिने नारायणबहादुर अमात्य र गराई लिने कपिला जोशी (अमात्य) लाई ७ दिने म्याद जारी गरी पेस गर्नु भनी आदेश भएकोमा उक्त म्याद २०६२।७।२७ र २०६२।८।५ मा तामेल

भएको उक्त मितिमा दुवै अदालतमा हाजिर भई बयान गरेको देखिन्छ ।

४. अदालतका तहसिलदारबाट ६ भागको १ भाग रोक्का गर्ने गरी मिति २०६२।४।२० मा आदेश भएकोमा अदालतको उक्त आदेशलाई निस्प्रभावी गराई दिने गरी मिति २०६२।४।२५ मा निज नारायणबहादुर अमात्यले आफ्नो छोरीका नाममा हालैदेखिको बकसपत्रमा उल्लिखित कि.नं. ८६१ र ८६२ को सम्पूर्ण जग्गाहरू हक हस्तान्तरण गरेको कार्य जिल्ला अदालत नियमावली २०५२ को नियम नियम ७८ 'क' विपरीत देखिँदा उल्लिखित मितिको हा.ब. लिखत बदर भई नारायणबहादुर अमात्यका नाउँमा दर्ता कायम हुन्छ । उक्त जग्गा सगोलको हुँदा रोक्का राखी फैसला कार्यान्वयन गर्नु भन्ने मिति २०६२।१।२९ मा सर्लाही जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको देखिन्छ । सुरु सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।६।१५ को जायजात मुचुल्का र २०६१।६।२५ को पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनबमोजिम मिति २०६२।१।२५ मा पहिलो पटक उक्त डाँक लिलाम भएको देखिन्छ । उक्त डाँक लिलाममा कसैको पनि डाँक पर्न आएको देखिएन ।

५. उक्त मिति २०६२।१।२९ को जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी नारायणबहादुर अमात्यको पुनरावेदन अदालतमा अ.बं. १७ नं. को निवेदन परी कि.नं. ८६१ र ८६२ को जग्गा छोरा स्वास्नी सबैको ६ भाग लाग्ने जग्गा राजनकुमार अमात्यको मात्र हक लाग्ने छैन भनी नारायणबहादुर अमात्यले आफ्नो बयानमा खुलाएको देखिन आएकोले ६ खण्डको १ खण्ड रोक्का राख्ने गरी तहसिलदारबाट मिति २०६२।४।२० मा भएको आदेश बदर गर्ने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०६२।१।२९ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म बदर गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६३।२।११ मा पुनरावेदन अदालतबाट आदेश भएको देखिन्छ ।

६. सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति

२०६१।६।१५ को जायजात मूल्याङ्कन मुचुल्का, मिति २०६१।६।२५ को पञ्चकिर्ते मोल कायम मुचुल्का, २०६२।१।२५ को लिलाम बेरीतको हुँदा बदर गरिपाउँ भनी सर्लाही जिल्ला अदालतसमक्ष विपक्षीको निवेदन परी इजलाससमक्ष पेस हुँदा पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।२।११ मा भएको आदेशको परिधिभिन्न रही बिगोको कारवाही अगाडि बढाउनु भनी मिति २०६३।३।१९ मा आदेश भएबमोजिम दोस्रो पटक मिति २०६३।३।३० मा डाँक बढाबढ हुँदा कसैले पनि डाँक लिलाम सकार नगरेको हुँदा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम बिगो रु. १९,३८,०६३।७८ मध्ये जग्गाले खामेसम्मको रु. ४,०९,३७५।- बापतमा कि.नं. ८६१ को ०-१-१६-१०, कि.नं. ८६२ बाट ०-६-२-२ र कि.नं. ६६२ बाट ०-०-५-० जग्गा वादीले लिलामबापत सकार गरी चलन पुर्जिसमेत प्राप्त गरेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ । साथै बाँकी बिगोको हकमा नियमबमोजिम वादी आएका बखत हुने नै हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा थप कारवाही गर्ने गरी मिति २०६३।३।३२ मा तामेलीमा राखेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ ।

७. सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६३।३।१९ को बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी नारायणबहादुर अमात्यको मिति २०६३।६।२५ मा १७ नं. निवेदन परेकोमा मिति २०६३।३।१९ को आदेशबमोजिम लिलामसम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भई मिसिल तामेलीमा राख्ने आदेश भइसकेको स्थितिमा उक्त मितिको आदेशलाई बेरीतको भन्न मिलेन भनी मिति २०६३।९।६ गते पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट जिल्ला अदालत, सर्लाहीको आदेश सदर गरेको पाइयो ।

८. यसैगरी बिगो रु. १९,३८,०६३।७८ मध्ये मिति २०६३।३।३० को डाँक लिलाममा रु. ४,०९,३७५।- मोलको जग्गा डाँक लिलाम मैले सकार गरी लिएको र बाँकी बिगो रु. १५,२८,६८८।७८

राजनकुमार अमात्यको एकासगोलको पिता प्रतिवादी नारायणबहादुर अमात्यको नाउँको कि.नं. १९१९ बाट भराई पाउँ भनी वादी श्यामकृष्ण शाहको मिति २०६३।९।२० मा निवेदन परी प्रतिवादीका नाउमा कानूनबमोजिम म्याद जारी गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी उक्त जग्गाको मिति २०६४।६।२१ गते जायजात तायदात मुचुल्का गरी पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन कायम गरी मिति २०६४।८।२५ मा पहिलो पटक डाँक लिलाम गर्दा कसैको पनि डाँक नपरी पुनः दोस्रो पटक मिति २०६४।१०।१४ गते रु.८,८०,०००।- मा नारायणबहादुर अमात्यको नाउँको कि.नं. १९१९ को ०-४-४-० मध्ये ०-०-१४ जग्गामा भएको घरसमेत वादी आफैँले लिलाम सकार गरी लिएको र उक्त मुद्दा मिति २०६४।१०।२३ तामेलीमा रहेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखियो । साथै उक्त जग्गा मिति २०६४।१२।५ मा वादीले चलन पुर्जिसमेत लिएको देखिन्छ ।

९. यी वादीले बाँकी बिगो रु.६,४८,६८८।- बापत मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४२(२) नं. बमोजिम थुनामा राखी पाउँ भनी मिति २०६४।१०।१८ मा निवेदन दर्ता गराई मिति २०६५।२।३० मा १(एक) वर्ष थुनामा राख्ने गरी जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको पाइन्छ । विपक्षी प्रतिवादीका पिता नारायणबहादुर अमात्यले मेरो कि.नं. १९१९ को जग्गाको पहिलो पटकको लिलाम र मिति २०६४।१०।१४ को डाँक लिलाम मुचुल्कासमेत बदर गरी रोक्का रहेको जग्गा फुकुवा गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा "फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा तहसिलदार कर्मचारीले गरेको काम कारवाहीउपर चित्त नबुझेले दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम १५ दिनभित्र उजुर गरेको नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन कानूनबमोजिम गर्नु भनी तहसिलदारबाट मिति २०६५।६।९ मा आदेश भएकोमा सोही मितिमा तहसिलदारको बेरीतको आदेश बदर गर्न माग गरी नारायणबहादुर अमात्यको निवेदन

परेको देखिन्छ । साथै उक्त मितिमा तहसिलदारबाट भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ भनी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।८।१३ मा आदेश भएको रहेछ ।

१०. मेरो कि.नं. १९१९ को जग्गा देखाई पुनः डाँक लिलाम गरेको तहसिलदारको आदेश बदर गरिपाउँ साथै विपक्षीको बिगो बुझाउन तयार रहेको भनी मिति २०६५।७।११ मा प्रतिवादी राजन कुमार अमात्यको निवेदन परेकोमा बिगो ७ दिनभित्र बुझाउन तयार छ छैन प्रतिवादीबाट कागज गराई ७ दिनभित्र धरौटी राखे वा अवधि नाघेपछि पेस गर्नु भन्ने आदेशबमोजिम मिति २०६५।८।१८ मार.नं. ९६१ मा प्रतिवादी राजनकुमार अमात्यले रु.२०,००,०००।- (बीस लाख) सुरु सर्लाही जिल्ला अदालतमा धरौट राखेको देखिँदा वादी श्यामकृष्ण साहलाई ७ (सात) दिने सूचना जारी गर्नु भन्ने आदेश भएको देखियो ।

११. जिल्ला अदालतको मिति २०६५।८।१३ र मिति २०६५।८।२० को आदेश गैरकानूनी एवं अन्यायपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भनी वादी श्यामकृष्ण साहको मिति २०६५।१०।१५ मा द.नं. २८४८ र २८४९ को छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन अदालतमा निवेदन परेकोमा जिल्ला अदालतमा द.नं. २८४९ को निवेदनमा निष्कर्षमा नै नपुगेको अवस्थामा तहाँको मिति २०६५।८।२० को आदेश बेरीतको नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु होला भन्ने र द.नं. २८४८ मा नारायणबहादुर अमात्यले लेनदेन मुद्दाको वादी प्रतिवादी नभई ऋणीको सगोलका पिता रहेको र निजलाई कुनै सूचना नै नदिई निजको नाउँको जग्गा लिलाम गरेको देखिँदा यस्तो अवस्थामा तहाबाट मिति २०६५।८।१३ मा भएको आदेश बेरीतको देखिँदा कानूनबमोजिम गर्नुहोला भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।९।९ मा एकै इजलासबाट फरक फरक आदेश भएको देखिन्छ । साथै बिगो बुझाउन सम्मानित अदालतबाट ७ दिनको म्याद दिएबमोजिम

रकम दाखिला गरिसकेको छु सुरु अदालतले कैदमा राख्ने गरेको मिति २०६५।२।३० को बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी राजनकुमार अमात्यको मिति २०६६।५।१८ मा पुनरावेदन अदालतमा निवेदन परी जुन बिगोबापत निवेदकलाई कैदमा राख्ने गरी आदेश भएको हो सोको बिगो नै दाखिल भइसकेको देखिँदा तहाँको मिति २०६५।२।३० मा भएको आदेश बदर गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६६।९।९ मा पुनरावेदन अदालतबाट आदेश भएको देखिन्छ ।

१२. वादीले पाउनु पर्ने बिगो रकमसमेत दाखिला भइसकेको हुँदा उल्लिखित मितिका लिलाम बदर गरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७८(क) बमोजिम कारवाही गरी उल्लिखित लिखतहरू बदर गरी जग्गा यथावत् म निवेदक नारायणबहादुर अमात्यका नाउँमा कायम हुने गरी उपयुक्त आदेश गरिपाउँ भनी मिति २०६६।११।१२ र २०६७।०।१।१५ गते निवेदन परेकोमा पूर्व जग्गाधनी नारायण अमात्य र राजनकुमार अमात्यका नाउमा ल्याई दर्ता गरिदिनु र रोक्का जग्गा फुकुवा गरिदिनु भन्ने मिति २०६६।१२।२६, २०६७।१।१६ र २०६७।१।२३ मा सर्लाही जिल्ला अदालतबाट छुट्टाछुट्टै आदेश भएको देखिन्छ ।

१३. उल्लिखित मितिको आदेश बदर गराउन वादीले पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दर्ता गराएकोमा मिति २०६६।१२।२६ को आदेश सो हदसम्म मिलेको भएपनि राजनकुमार अमात्यको नामको जग्गा लिलामसम्बन्धी प्रक्रिया कानूनसम्मत नै रहेको र सो क्रियालाई समेत बदर गर्ने गरेको सो आदेश सो हदसम्म नमिलेकोले बदर गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६७।९।२ गते आदेश भएको रहेछ ।

१४. यी रिट निवेदक श्यामकृष्ण साह मिति २०६५।८।१३, २०६६।९।९, २०६६।१२।२६ र २०६७।९।२ को जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतको आदेशउपर सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदनमा प्रवेश

गरेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ।

१५. अब उपर्युक्त तथ्यहरूलाई विश्लेषण गरी हेर्दा यी रिट निवेदकले आफ्नो बिगोबापत प्रतिवादी राजनकुमार अमात्यका पिता नारायणबहादुर अमात्यको नाउदर्तामा रहेको राजनकुमार अमात्यको समेत अंश हक लाग्ने उल्लिखित कि.नं. का जग्गामध्ये ६ भागको १ भाग जग्गाबाट सम्पत्ति मूल्याङ्कन गरी गराई लिलामसमेत सकार गरी चलन पुर्जिसमेत दिएकोमा बाँकी बिगोबापत कैद गराई पाउँ भनी निवेदन दिई सिधा खर्चसमेत दाखिला गरी सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।२।३० मा १ (एक) वर्ष थुनामा राख्ने आदेश भएको अवस्थामा सो आदेशपश्चात् प्रतिवादी राजनकुमार अमात्यले रु.२० लाख बिगोबापत रकम दाखिला गरेको अवस्थामा फैसला कार्यान्वयन भइसकेपश्चात् पुनः उल्लिखित मितिका आदेश बदर गर्न मिल्ने हो होइन सो कुरा नै विचारणीय रहेको छ।

१६. Justice delayed is justice denied भन्ने धेरै पुरानो न्यायको मान्य सिद्धान्त हो। न्याय ढिलो हुनुहुँदैन न्याय ढिलो हुँदा मुद्दाको पक्षहरूले न्याय प्राप्त गर्न सक्दैनन र न्याय पाइ हाले पनि ठूलो खर्च र ठूलो कष्टका साथ मात्र न्याय प्राप्त हुनजान्छ। न्याय छिटो, छरितो र शुलभ हुनुपर्दछ र अदालतसमेत सो विषयमा गम्भीर रहेको छ। छिटो न्याय पाउनु नागरिकको अधिकार हो भने छिटो न्याय प्रदान गर्नु राज्यको कर्तव्य हो। न्याय पाउने भन्नाले अदालतले “वादी दाबीबमोजिम भराई लिन पाउने ठहर्छ वा वादी दाबी पुग्ने ठहर्छ” भनी फैसला गर्ने मात्र होइन। अदालतले आफूले गरेको फैसला सजिलो सँग कार्यान्वयन पनि गरी दिनुपर्छ। फैसलाको छिटो, सरल र प्रभावकारी कार्यान्वयन नै न्यायपालिका र न्याय प्रदान गर्ने अदालतको उद्देश्य हुनुपर्दछ। मुद्दा जित्ने पक्षको चाहना, आकांक्षा र उद्देश्य नै यही हो। मुद्दा हार्ने पक्षले पनि अदालतको फैसलालाई सम्मान गरी

त्यसको कार्यान्वयनमा सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ।

१७. प्रस्तुत मुद्दामा फैसला कार्यान्वयनको सुरुवात गरी वादीले प्रतिवादीको जेथा देखाई उक्त जेथाको विभिन्न मितिमा लिलामसमेत गरी वादीले लिलाम सकार गरी लिई चलन पुर्जी पाई लामो समयपश्चात् बाँकी बिगोमा कैदमा राख्ने माग गरेको र सोबमोजिम आदेश भएपश्चात् उल्लिखित आदेश सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट सदर बदर भई अन्तिम भएको अवस्थामा प्रतिवादीले लिलाम बदर गर्न माग गरी निवेदन गरेकोमा तहसिलदारको आदेशउपर मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम प्रतिवादीले १५ दिनभित्र उजुर गर्नुपर्नेमा उक्त समयपश्चात् उजुर पर्न आएको भनी गरेको मिति २०६५।६।१९ को तहसिलदारको आदेश जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।८।१३ मा वदर गरिदिएको देखियो। साथै प्रतिवादीको कि.न. १९१९ को जग्गा पुनः डाँक लिलाम गरेको तहसिलदारको आदेश बदर माग गरी यी प्रतिवादीको निवेदन परेकोमा बिगो दाखिला गर्न ७ दिनको समय उपलब्ध गराई प्रतिवादीले पुरै २० लाख बिगो दाखिला गरेको र वादीका नाउँमा लिलामबाट सकार गरी चलन पुर्जिसमेत प्राप्त गरेका जग्गासमेत प्रतिवादीका नाउँमा कायम हुने गरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१२।२६ मा आदेश भएको देखियो। सुरु जिल्ला अदालतले आफैँ आफ्नो आदेश सदर गर्ने पुनः केही समयपश्चात् सोही आदेश बदर गरेको देखियो। साथै जुन बिगोबापत कैदमा राख्ने गरी आदेश भएको हो सो बिगो नै दाखिला भई सकेको देखिँदा २०६५।२।३० मा थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश बदर गरिदिएको छ भनी मिति २०६६।१।१९ मा पुनरावेदन अदालतबाट आदेश भएको पाइन्छ। के कुन कानूनी आधारमा पूर्व आदेश बदर गर्नुपरेको हो सो भने उक्त आदेशमा खुलाएको पाइँदैन।

१८. सर्लाही तहसिलबाट भएको पञ्चकूर्ते मूल्याङ्कनलाई जिल्ला न्यायाधीशले सदर गरी

त्यसलाई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले पनि सदर गरी भएको आदेशानुसार गरिएको घरजग्गाको लिलाम प्रक्रिया एवं चलन पुर्जिसमेतलाई मिति २०६५।८।१३, २०६६।९।९, २०६६।१२।२६, २०६७।९।२ का जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतका आदेशले धेरै समयपश्चात् बदर गरेको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले मिति २०६६।९।९, २०६७।९।२ मा समेत आदेश गर्दा सर्लाही तहसिल एवं अदालतबाट भएको आदेश प्रक्रियागत त्रुटि भए नभएको सम्बन्धमा हेर्न सक्ने अ.बं. १७ नं. ले तोकेको क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिर गई गरेको देखिन आयो। एउटै अदालतबाट भएको आदेशलाई नयाँ घटनाक्रम विकास भएर थप तथ्य सिर्जना नभएसम्म सोही अदालत र समान अधिकारक्षेत्र भएको इजलासले बदर गर्न सक्ने अवस्था हुँदैन। समान इजलासले गरेको प्रक्रियागत आदेश अर्को इजलासले मान्नु नपर्ने वा पहिलेको आफ्नो आदेश आफैँले वा समानस्तरको अर्को इजलासले बदर गरी अर्को आदेश गर्दै जाने अधिकार सो अदालत वा इजलासलाई प्राप्त छैन। यस्तो आत्मनिष्ठ प्रकृतिका आदेश गर्ने छुट दिने हो भने फैसला वा आदेशको अन्तिमताको सिद्धान्तको कुनै अर्थ रहँदैन।

१९. तसर्थ यसरी एउटै मुद्दाको बिगो असुलीसम्बन्धी विवादमा लेनदेन मुद्दाको प्रतिवादीले दिएको निवेदनमा सर्लाही तहसिल र जिल्ला न्यायाधीशबाट भएको आदेश सदर बदर गर्ने गरी विभिन्न मितिमा पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको संयुक्त इजलासबाट भएको आदेशको विपरीत हुने गरी पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको अर्को समानस्तरको संयुक्त इजलासले मिति २०६६।०९।९ र २०६७।९।२ मा गरेको आदेश कानूनबमोजिम भएको भन्न मिलेन। त्यसबाट यी निवेदकको कानूनी अधिकारमाथि स्पष्टरूपमा आघात पुगेकोसमेत देखियो। यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट निम्न सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भइसकेको तर्फ पनि विचार

गर्नुपर्ने हुन्छ।

वादीले फैसलाबमोजिम भरी पाउने ठहरेको बिगो भरिभराउ हुन नसकी प्रतिवादी (निवेदक) लाई थुनामा राखी पाउँ भनी मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको १९ नं. र दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम थुनामा राख्न एक वर्षको लागी सिधासमेत २०५८।३।१७ मा दाखिल गरेकोमा विपक्षी रामेछाप जिल्ला अदालतले ०५८।३।२५ मा थुनामा राख्ने आदेश गरेको देखिन्छ। सो आदेश भई सकेपछि सोही दिन ०५८।३।२५।२ मा केही जग्गा बकसपत्र बाट प्राप्त गरी सो जग्गाबाट भरिभराउ होस भनी २०५३।३।२५।२ मा रामेछाप जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएपनि रामेछाप जिल्ला अदालतले थुनामा राख्ने आदेश गरिसकेपछि मात्र उक्त निवेदन परेको अवस्थामा केही गर्न परेन भनी रामेछाप जिल्ला अदालतबाट भएको आदेशलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने (तेम्दी शेर्पाको हकमा रिनु शेर्पा वि. रामेछाप जिल्ला अदालत, ने.का.प.२०५८ अड्क ७/८ नि.न. ७०२५)

बन्डा नछुट्टिएकै भए तापनि ऋणीको अन्तरभूत अधिकार रहेको अंश भागबाट मात्र लिलाम हुन्छ र त्यसबाट केवल ऋणीकै भाग हिस्सा घट्दछ। परिणामतः अरु अंशियारको भाग हिस्सालाई कुनै प्रतिकूल असर पर्दैन भने यस्तो कारवाहीलाई लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. प्रतिकूल भन्न नमिल्ने। पैतृक सम्पत्तिमा दर्तावाल व्यक्तिबाहेक सगोलका अन्य व्यक्तिको पनि अन्तरभूत अधिकार रहने कानूनी स्थिति रहेबाट सो हदसम्मको लिलामी कारवाही गैरकानूनी हुन नसक्ने। (शान्तिदेवी वि.मजवुन शेषिनसमेत ने.का.प. २०६८, अड्क ९, नि.नं. ८६८९)

एउटै अदालतबाट भएको आदेशलाई नयाँ घटनाक्रम विकास भएर थप तथ्य सिर्जना नभएसम्म सोही अदालत र समान अधिकारक्षेत्र भएको इजलासले बदर गर्नसक्ने अवस्था नहुने । समान इजलासले गरेको प्रक्रियागत आदेश अर्को इजलासले मान्नु नपर्ने वा पहिलेको आफ्नो आदेश आफैँले वा समानस्तरको अर्को इजलासले बदर गरी अर्को आदेश गर्दै जाने अधिकार सो अदालत वा इजलासलाई प्राप्त नहुने।(प्रेमचन्द्र दुवेसमेत विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, हेटौँडासमेत, ने.का.प. २०६७ अङ्क १० नि.न. ८४८६)

फैसलापश्चात् स्वयम् अग्रसर भई बिगो बुझाउनुपर्नेमा वादीले प्रतिवादीको नाउँमा जायजेथा खोजी दरखास्त हाल्नुपर्ने र जायजेथा फेला नपारेको अवस्थामा सिधाखर्च दाखिल गरी थुनामा राख्न पाउने कानूनी व्यवस्थामा वादीको दरखास्त दायर भएपछि प्रतिवादीले सम्भव भए नगर्दै बुझाउनु पर्दछ, सम्भव छैन भने आफ्नो नाउँको जायजेथा देखाउनु पर्दछ । यी दुई अवस्था देखाउन नसकेको अवस्थामा थुनामा राख्न पाउने। (अमरनाथ गुप्ता वि. सीताकुमारी देवी शाहसमेत, ने.का.प. २०७०, अङ्क ३, नि.नं.८९८३)

२०. उक्त प्रतिपादित नजिरहरूको अध्ययनबाट एउटै अदालतबाट भएको आदेशलाई नयाँ घटनाक्रम विकास भएर थप तथ्य सिर्जना नभएसम्म सोही अदालत र समान अधिकारक्षेत्र भएको इजलासले बदर गर्न सक्ने अवस्था नहुने र समान इजलासले गरेको प्रक्रियागत आदेश अर्को इजलासले मान्नु नपर्ने वा पहिलेको आफ्नो आदेश आफैँले वा

समानस्तरको अर्को इजलासले बदर गरी अर्को आदेश गर्दै जाने अधिकार सो अदालत वा इजलासलाई प्राप्त नहुने तथा थुनामा राख्ने आदेश भइसकेपश्चात् कुनै सम्पत्ति प्राप्त भएको अवस्थामा समेत थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशलाई बैधता प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यसै गरी पैतृक सम्पत्तिमा दर्तावाल व्यक्तिबाहेक सगोलका अन्य व्यक्तिको पनि अन्तरभूत अधिकार रहने कानूनी स्थिति रहेबाट सो हदसम्मको लिलामी कारवाही गैरकानूनी हुन नसक्ने भनी व्याख्या गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले आफूले लिए खाएको ऋण अदालतको फैसलाबाट तिर्नुपर्ने ठहर भई कार्यान्वयनको रोहमा अदालतसमक्ष प्रस्तुत हुँदासमेत अदालतलाई सहयोग नगरी वादीलाई सम्भव भएसम्म अलमल्याउन खोजेको अनुभूति हुन्छ । न्याय सम्पादनको रोहमा यस्तो प्रवृत्तिलाई कदाचित मान्यता दिन सकिँदैन । मुद्दाले अन्तिमता पाइसकेपछि न्याय व्यवस्थाप्रति सम्मान राखी प्रतिवादी आफैँ स्वस्फूर्तरूपमा अग्रसर भई बिगो बुझाउनु पर्नेमा विभिन्न अड्चन झिकी फैसला कार्यान्वयनमा अवरोध गर्ने कार्य विरुद्ध शून्य सहनशीलता अपनाउनु न्यायको रोहमा वाञ्छनीय देखिन्छ ।

२१. अतः माथि विवेचित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधार र कारणबाट सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०६५।८।१३, २०६६।१२।२६ र पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६६।९।९ र २०६७।९।२ का विवादित आदेशहरू न्याय तथा कानूनसम्मत् नभई त्रुटिपूर्ण देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । रिट निवेदक वादी श्यामकृष्ण साहले जिल्ला अदालतमा फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा बाँकी बिगोबापत थुनामा राखिपाउँ भनी दायर गरेको दरखास्तको बाँकी कारवाही यथाशिघ्र पूरा गर्नु भनी सर्लाही जिल्ला अदालतको नाउँमा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ ।

प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृत : कोशलेश्वर ज्ञवाली
इति संवत् २०७३ साल असोज ३० गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १७२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. आनन्द मोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिंह
आदेश मिति : २०७३।०४।२५
०७३-WH-०००२

मुद्दा : बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : डेनमार्क घर भई हाल कारागार कार्यालय,
डिल्लीबजार, काठमाडौंमा थुनामा रहेको
डेनिस नागरिक थोमस एरेन्सट्रुप (Thomas
Aarenstrup)

विरुद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, पाटन, ललितपुरसमेत

- कानूनको शासनमा जस्तो सुकै अपराधीलाई पनि कानूनबमोजिम नै सजाय गर्ने र कानूनबमोजिम नै भएको

कैद दण्ड जरिवाना असुल गर्नुपर्दछ।
धेरै अपराध गरेको आधार र कारणबाट कानूनले तोकेको भन्दा बढी अवधि कैदमा रहने अवस्था सिर्जना हुनु न्यायोचित नहुने।

(प्रकरण नं. ४)

- दण्ड सजायको १० नं. ले पनि एउटै मुद्दामा छुट्टा छुट्टै ऐन लगाई सजायको पटक खापी सजाय गर्नुपर्ने भएमा जुन ऐनको ठूलो सजाय छ सोही ऐनले गरेको मात्र सजाय गर्नुपर्छ। अरु ऐनको खत खाप्न हुँदैन। जरिवानाको र कैदको सजाय हुनेमा दुवै कलमको ठूलो सजायको मात्र दुवै कुराको सजाय गर्नुपर्छ। एकै कागजको मुद्दा भए पनि नभए पनि सर्वस्व भएपछि सो हुनुभन्दा अधिको कसुरमा जरिवानाको खत खापिँदैन भन्ने उक्त दण्ड सजायको १० नं. ले व्यवस्था गरेको पाइन्छ। अपराधीलाई कैदमा राखी दण्ड दिनुको उद्देश्य निजलाई पुन अपराध गर्नबाट रोक्ने, आफूबाट भएका अपराधको पश्चाताप गराउने, आफ्नो गलत कार्य स्मरण गर्दै भावी दिनमा अपराध नगर्ने सज्जन भई सभ्य समाजमा बस्न योग्य बनाउनु पनि हो। निवेदकलाई ठहर भएको कसुरमा दुई वर्ष कैदको अवधि ठूलो कैदको अवधि हुने र दुई वर्षभन्दा बढी कैदमा राख्न मिल्ने अवस्था नदेखिने।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू गिरीराज दाहाल, दिनेशकुमार पन्त र रामेश्वर पोखरेल
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको १० नं.
- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (घ) (३) र दफा १४(१) (झ)

आदेश

न्या.डा. आनन्द मोहन भट्टराई : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२) (३) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ ।

म निवेदक प्रतिवादीबाट मिति २०७१/१४/१६ गतेका दिन त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट डेनमार्क जान लागेका अवस्थामा १ के.जी. ६०० ग्राम चरेस र LSD स्टिकर ६ पिस बरामद गरेको भन्दै मलाई लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को विपरीत हुँदा सोही ऐनको दफा १४(१) (घ) (३) र ऐ. १४(१) (झ) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारबाट अभियोग दाबी लिइएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/९/३ गतेका दिन अभियोग दाबीबमोजिम नै चरेस तर्फ लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(घ)(३) बमोजिम ६ महिना कैद र रु.२,०००।- जरिवाना हुने र LSD स्टिकरतर्फ ऐ.ऐनको दफा १४ (१) (झ) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने गरी फैसला भएको र सो फैसलाउपर म प्रतिवादीले पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट समेत मिति २०७२/८/८ मा सुरु फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भनी फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएर रहेको अवस्था छ । सो फैसलालाई मैले स्वीकार गरी बसेको हुँदा सो फैसलाका सम्बन्धमा कुनै विवाद छैन ।

उक्त फैसला अन्तिम भएर रहेको अवस्थामा म निवेदक प्रतिवादीले फैसलाबमोजिम कैद भुक्तान गरी जरिवानाबापतको रकम तिरी कैद मुक्त हुनुको

विकल्प थिएन । मैले काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनका फैसलालाई शिरोधार्य गरिरहेका अवस्थामा मलाई चरेसतर्फ भएको ६ महिना कैद र रु.२,०००।- जरिवाना तथा LSD स्टिकरतर्फ भएको २ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवानामध्ये जरिवाना रकम हद नहुने हुँदा LSD तर्फको रु.१,००,०००।- र चरेसतर्फको रु.२,०००।- गरी जम्मा रु.१,०२,०००।- जुनसुकै समयमा तिर्न बुझाउन म तयार नै भएकोले आदेश भएका अवस्थामा तिर्ने बुझाउने नै छु । तर कैदको हकमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ८, १०, ३८, ४१ नं. समेत र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतका आधारमा ठूलो कैद २ वर्षमा सानो कैद ६ महिना हद भई मलाई २ वर्षमात्र कैद र रु.१,०२,०००।- जरिवाना हुने गरी कैदी पुर्जी जारी हुनुपर्नेमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७२/१/२८ मा जारी भएको कैदी पुर्जीमा जरिवाना रु.१,०२,०००।- हुने गरी भए तापनि कैदको हकमा ठूलो कैद २ वर्ष मात्र उल्लेख गरी कैदी पुर्जी उपलब्ध गराउनु पर्नेमा २ वर्ष ६ महिना हुने गरी जारी भएको कैदी पुर्जी माथि उल्लेखित कानूनी व्यवस्था र नजिर सिद्धान्तसमेतको विपरीत भएकोले सो कैदी पुर्जी कानूनविपरीत हुँदा संशोधन गरी कैद हद गरी संशोधित कैदी पुर्जी उपलब्ध गराई पाउँ भनी विपक्षी काठमाडौं जिल्ला अदालत तहसिल शाखामा निवेदन दिएकोमा सो निवेदनमा तहसिलदार (फैसला कार्यान्वयन अधिकारी) ज्यूबाट उक्त फैसलाको तपसिल खण्डमा दण्ड सजायको १० नं. का सम्बन्धमा केही उल्लेख नभएको र ठहर भएको जम्मा कैद २ वर्ष ६ महिना नै तपसिलमा उल्लेख भई सोही आधारमा नै कैदी पुर्जी जारी भएको देखिएकोले निवेदकको मागबमोजिम कैदहद सम्बन्धमा अडबड परेकोले प्रस्तुत निवेदन इजलाससमक्ष पेस गरी भएका आदेशानुसार गर्नु भन्ने मिति २०७३/१/२९ मा आदेश भएको छ । उक्त

आदेशउपर निवेदन दिई इजलाससमक्ष पेस हुँदा माथि उल्लेखित आधारमा कैदी पुर्जी संशोधन गरिरहन परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०७३/१/३१ मा आदेश भएकाले सो आदेशउपर मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको १७ नं.का आधारमा पुनरावेदन अदालत, पाटनमा निवेदन गरेकोमा विपक्षी पुनरावेदन अदालत, पाटनले मिति २०७३/३/१७ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७३/१/३१ मा भएको आदेश अन्याय नदेखिँदा परिवर्तन गरी रहनु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश गरेकोले सो आदेशले मलाई घोर अन्याय परी उक्त कैद हद नहुँदा मैले मिति २०७३/४/१७ गतेदेखि गैरकानूनी थुनामा बस्नु परेकोले सोको उपचारका लागि अन्य उपयुक्त र प्रभावकारी मार्ग नभएबाट उक्त काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट जारी भएको गैरकानूनी कैदी पुर्जीलाई सदर गर्ने गरी भएका काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनका आदेशहरू बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा बदर गरी तत्काल गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी पाउन बाध्य भई असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रस्तुत निवेदनसाथ उपस्थित भएको छु।

म निवेदकबाट चरेस १ के.जी. ६०० ग्राम बरामद भएउपर ६ महिना कैद र २०००।- जरिवाना भएको हो भने LSD स्टिकर बरामद भएउपर २ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना भएको हो। उक्त छुट्टाछुट्टै चरेस र LSD बरामद भएउपर वादी नेपाल सरकारले छुट्टाछुट्टै मुद्दा चलाउनु पर्ने भए तापनि एउटै वारदात र एकै पटक बरामद भई एउटै कागजको मुद्दा भएकाले छुट्टाछुट्टै दफाबमोजिमको छुट्टाछुट्टै अभियोग लगाइ अभियोग पत्र दायर भएको र सोहीबमोजिम छुट्टाछुट्टै सजाय भएकोमा कुनै विवाद छैन। यस अवस्थामा एउटै कागजको मुद्दामा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको १० नं.ले ऐनमा पटक वा खत खाप्नु भन्ने लेखिएको बाहेक एकै कागजका मुद्दामा दुई वा सोभन्दा बढी ऐन लगाई खत पटक खापी सजाय गर्नु परेमा जुन

ऐनको ठूलो सजाय छ, सोही ऐनले मात्र सजाय गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ भने ऐ.४१ नं.को पनि ठूलो सजाय भएपछि सानो सजाय हद हुने हुँदा ठूलो सजाय मात्र गर्नुपर्छ भनी कैद हद सम्बन्धमा प्रष्ट पारेका अवस्थामा मलाई २ वर्ष मात्र कैद हुनेमा २ वर्षमा ६ महिनासमेत जोडी २ वर्ष ६ महिना कैद हुने गरी जारी भएको कैदी पुर्जी उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको विपरीत हुनुका साथै त्रुटिपूर्ण र स्थापित कानूनी सिद्धान्त तथा नजिरसमेतको विपरीत भइरहेका अवस्थामा सोही कैदी पुर्जीलाई सदर गर्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेशहरू स्वतः गैरकानूनी र बदरभागी छन्।

म निवेदक प्रतिवादीलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०७१/९/३ को फैसलाले ठहर गरेको लागु औषध चरेसतर्फको ६ महिना कैद LSD तर्फको २ वर्ष कैदमा हद भई मिति २०७१/४/१६ देखि मलाई पक्राउ गरेकोले सो मितिबाट २ वर्ष मिति २०७३/४/१६ मा कैद भुक्तान भइसकी मिति २०७३/४/१७ बाट गैरकानूनी थुनामा बस्नु परेकोले उक्त काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७२/१/२८ मा जारी सो ६ महिना थप कैदमा राख्ने गरी उपलब्ध गराइएको सो हदसम्मको कैदी पुर्जी र सो कैदी पुर्जीलाई सदर गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०७३/१/३१ र पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७३/३/१७ को आदेशलगायत मेरो हक हितविपरीत हुने गरी भए गरिएका सम्पूर्ण काम कारवाही फैसलाको तपसिल खण्डसमेत बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जीद्वारा बदर गरी म निवेदकबाट जरिवानाबापतको रु.१,०२,०००।- बुझी म निवेदक २०७३/४/१७ देखि गैरकानूनी थुनामा बस्नु परी मेरो वैयक्तिक स्वतन्त्रतासमेत हनन् भएकोले विपक्षीहरू द्वारा तत्काल लिखित जवाफ माग गरी माथि उल्लेखित उपर्युक्त संवैधानिक तथा कानूनी आधार

प्रमाणबमोजिम गैरकानूनी थुनाबाट तत्काल थुनामुक्त गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरण परमादेशलगायतको उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो? आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार र कारण भए सोसमेत साथै राखी मिति २०७३/४/२५ मा प्रस्तुत निवेदनमा सुनुवाइ हुने हुँदा मिति २०७३/४/२४ सम्ममा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित मिसिलसमेत झिकाउनु भन्ने मिति २०७३/४/२० को आदेश।

निवेदकलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशानुसार यस कारागारमा लागु औषध चरेस र LSD मुद्दामा थुनामा राख्न पठाइएकोले थुनामा राखिएको हो। निजले लिएको जिकिरअनुसार गैरकानूनी थुनामा नराखिएको हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कारागार कार्यालय, डिल्लिबजारको लिखित जवाफ।

लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ (१) घ (३) र दफा १४ (१) (झ) बमोजिम निवेदकउपर छुट्टाछुट्टै सजायको मागदाबीसहित अभियोजन गरी सुरु अदालतबाट छुट्टाछुट्टै दफाको अधिनमा रही सजाय भएको र दुवै सजाय फैसलाको ठहर र तपसिल खण्डमा उल्लेख गरी यस अदालतबाट समेत सोही फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भइसकेको अवस्थामा फैसला कार्यान्वयन अधिकारीले तपसिल खण्डमा उल्लेख भइसकेको कैद म्यादलाई परिवर्तन गर्न नसक्ने हुँदा मिति २०७२/१/१८ मा जारी भएको

कैदी पुर्जीलाई मान्यता दिने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०७३/१/३१ मा भएको आदेश परिवर्तन गरिरहनु परेन कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतबाट भएको आदेश कानूनबमोजिम भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको लिखित जवाफ।

प्रहरी सहायक निरीक्षक मोहनचन्द्र गिरीसमेतको प्रतिवेदन जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी Thomas Aarenstrup भएको लागु औषध चरेस र ISD स्टिकरसमेत मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०७१/९/३ मा भएको फैसलाले निज प्रतिवादी Thomas Aarenstrup लाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (घ) (३) नं. बमोजिम ०।६।० (छ महिना) कैद र रु.२०००।- जरिवाना र ऐ. ऐनको दफा १४(१) (झ) नं. बमोजिम २।०।० (दुई वर्ष) कैद र रु. १,००,०००।- (एक लाख) जरिवानासमेत जम्मा कैद २।६।० (दुई वर्ष छ महिना) र जरिवाना रु. १,०२,०००।- (एक लाख दुई हजार रूपैयाँ) हुने ठहर भएकोमा निज प्रतिवादी अनुसन्धानको क्रममा मिति २०७१/४/१६ गतेदेखि प्रहरी तथा कारागार कार्यालयमा थुनामा रहेको देखिँदा कैदबापत मिति २०७१/४/१६ देखि मिति २०७३/१०/१५ सम्म थुनामा राखी ठहरेको जरिवाना दाखिल गरे मिति २०७३/१०/१६ मा कैदबाट मुक्त गरिदिनु र ठहरेको जरिवाना दाखिला नगरे उक्त जरिवानाबापत मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ३८,४० र ५३ नं. समेतका आधारमा कैद ४।०।० (चार वर्ष) हुने हुँदा सोबापत मिति २०७३/१०/१६ देखि मिति २०७७/१०/१५ सम्म नियमानुसारको सिधा खान दिई थुनामा राखी अन्य मुद्दा वा कारणबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए संवत् २०७१ सालको स.फौ.नं. ०४८४ को लागु औषध चरेस LSD स्टिकर मुद्दाको हकमा मात्र निज प्रतिवादी Thomas Aarenstrup लाई मिति २०७७/१०/१६ गते कैदबाट मुक्त गरिदिनु हुन अनुरोध छ भनी निज

प्रतिवादीका नाममा यस अदालतबाट च.नं. ३१७७ मिति २०७२/०१/२८ मा कैदी पुर्जा जारी गरिएको देखिएको ।

फैसलाको तपसिल खण्डमा दण्ड सजायको १० नं. का सम्बन्धमा समेत केही उल्लेख भएको नदेखिँदा निवेदकको मागबमोजिम कैद हद सम्बन्धमा अडबड परेकोले प्रस्तुत निवेदन इजलाससमक्ष पेस गरी भएका आदेशानुसार गर्नु भन्ने फैसला कार्यान्वयन अधिकारीबाट मिति २०६३/१/२९ मा आदेश भई उक्त निवेदन इजलाससमक्ष पेस भएकोमा प्रतिवादीलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (घ) (३) नं. बमोजिम ०।६।० (छ महिना) कैद र २०००।- जरिवाना एवं ऐ. को दफा १४(१) (झ) नं. बमोजिम २।०।० (दुई वर्ष) कैद र रु. १,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने ठहर्याई यस अदालतबाट मिति २०७१/९/३ मा फैसला भई सो फैसलामा २ वर्ष ६ महिना कैद र रु. १,०२,०००।- जरिवाना लगत कसी असुल गर्नु भनी उल्लेख भएको देखियो । सो फैसलाउपर परेको प्रतिवादीको पुनरावेदनमा सम्मानित श्री पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७२/८/०८ मा सुरु सदर फैसला भएको देखियो । यस अदालतको मिति २०७१/९/३ को फैसलाले यी प्रतिवादीलाई ठहर गरेको कैद र जरिवानाको हकमा मिति २०७२/०१/२८ मा कैदी पुर्जा जारी भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर परेको पुनरावेदन सदर भई सकेपश्चात् मिति २०७२/१/२८ मा जारी भएको कैदी पुर्जालाई संशोधन गरिपाउँ भनी प्रस्तुत निवेदन ल्याएको अवस्था छ । प्रतिवादी Thomas Aarenstrup उपर लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ अन्तर्गतको कसुर गरेकोमा सोहीबमोजिम सजायको माग दाबी भई सोहीअनुरूप ठहर भएको फैसलाबमोजिम कैदी पुर्जा जारी भएको देखिँदा प्रस्तुत निवेदनउपर विचार गरी कैदी पुर्जा संशोधन गरी रहन परेन कानूनबमोजिम गर्नु” भन्ने मिति २०७३/१/३१

मा आदेश भएको देखिन्छ ।

सो आदेशउपर रीट निवेदक प्रतिवादीको मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन मिति २०७२/१/१८ मा जारी भएको कैदी पुर्जालाई मान्यता दिने गरी त्यस अदालतबाट मिति २०७३/१/३१ मा भएको आदेश अन्यथा नदेखिँदा परिवर्तन गरी रहन परेन भनी मिति २०७३/३/१७ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट आदेश भएको मिसिलबाट देखिएको अवस्था छ ।

निवेदकको सोही विषयमा पटकपटक निवेदन परी सो सम्बन्धमा आदेशसमेत भइसकेको अवस्थामा यस अदालतबाट फैसला कार्यान्वयनको क्रममा कानूनबमोजिम भएको कार्यबाट रीट निवेदक प्रतिवादी Thomas Aarenstrup को संवैधानिक तथा कानून प्रदत्त कुनै पनि हक अधिकारमा आघात नपुगेको हुँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज भागी हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गिरीराज दाहाल, श्री दिनेशकुमार पन्त र श्री रामेश्वर पोखरेलले हाम्रो पक्ष थोमस एरेन्सट्रुप (Thomas Aarenstrup) लाई प्रहरी सहायक निरीक्षक मोहनचन्द्र गिरीको प्रतिवेदनले वादी नेपाल सरकार भएको लागु औषध चरेस र LSD मुद्दामा लागु औषध चरेसतर्फ ६ महिना कैद र रु.२०००।- जरिवाना हुने र लागु औषध LSD तर्फ २ वर्ष कैद र एकलाख रुपैयाँ जरिवानाको सजाय हुने ठहरी फैसला भएका छन् । ती एकै कागजबाट उठेका दुवै मुद्दामा कैद हद गरिपाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा फैसला कार्यान्वयन अधिकारीबाट कैद हद गर्न मिलेन भनी गरेको आदेश सदर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश मुलुकी ऐन, दण्ड

सजायको १० र ४१ नं. विपरीत भएकोले कैद हद गर्नु भनी बन्दीप्रत्यक्षीकरण परमादेशलगायतको उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने बहस गर्नुभयो।

विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्याधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले निवेदकलाई लागु औषध चरेस र LSD मुद्दामा लागु औषध चरेसतर्फ ६ महिना कैद र रु.२०००।- जरिवाना हुने र लागु औषध LSD तर्फ २ वर्ष कैद र एकलाख रूपैयाँ जरिवानाको सजाय हुने ठहरी फैसला भएको र सो फैसलाउपर प्रतिवादीले पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट समेत मिति २०७२/८/८ मा सुरु फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भनी फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएर रहेको अवस्था छ। दण्ड सजायको ४१ नं. को अन्तिम वाक्यांशले कैद हद गर्न मिल्दैन। रिट खारेज गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

प्रस्तुत मुद्दामा उपरोक्त रिट निवेदन जिकिर, विपक्षीहरूको लिखित जवाफ तथा बहस बुँदासमेतको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक प्रतिवादीलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०७१/९/३ को फैसलाले ठहर गरेको लागु औषध चरेसतर्फको ६ महिना कैद, LSD तर्फको २ वर्ष कैदमा हद हुनुपर्नेमा सो नगरी मिति २०७१/४/१६ देखि मलाई पक्राउ गरेकोले सो मितिबाट २ वर्ष मिति २०७३/४/१६ मा कैद भुक्तान भइसकेको र मिति २०७३/४/१७ बाट गैरकानूनी थुनामा बस्नु परेकोले उक्त काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७२/१/२८ मा जारी सो ६ महिना थप कैदमा राख्ने गरी उपलब्ध गराइएको सो हदसम्मको कैदी पुर्जी र सो कैदी पुर्जीलाई सदर गर्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०७३/१/३१ र पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०७३/३/१७ को आदेशलगायत

मेरो हक हितविपरीत हुने गरी भए गरिएका सम्पूर्ण काम कारवाही फैसलाको तपसिल खण्डसमेत बन्दीप्रत्यक्षीकरणलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पुर्जीद्वारा बदर गरी म निवेदकबाट जरिवानाबापतको रु.१,०२,०००।- बुझी म निवेदक २०७३/४/१७ गतेदेखि गैरकानूनी थुनामा बस्नु परी मेरो वैयक्तिक स्वतन्त्रतासमेत हनन् भएकोले विपक्षीहरूद्वारा तत्काल लिखित जवाफ माग गरी संवैधानिक तथा कानूनी आधार प्रमाणबमोजिम गैरकानूनी थुनाबाट तत्काल थुनामुक्त गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरण परमादेशलगायतको उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जी जारी गरी थुनामुक्त गरिपाउँ भन्नेसमेत निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ।

३. मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१ नं. मा “एकै मानिसलाई एकै वा धेरै मुद्दाको धेरै कलमको कैद ठेक्नु परेमा जुन कलममा कैदको सबभन्दा ठूलो हद छ सो हद ननाघ्ने गरी एकै वा धेरै मुद्दामा एकै वा धेरै कलममा गरी कैद ठेक्नु पर्छ। त्यसरी कैद ठेकिएकोमा कैद भुक्तान हुन नपाउँदै अर्को कलममा कैद ठेक्नु पर्ने भयो र अघि ठेकिएको जम्मा कैदभन्दा पछि ठेक्नुपर्ने कलमको हद बढी छ भने अघि कैद ठेक्दा थुनामा परेको मितिदेखि पछि ठेकिएको कलमको हद ननाघ्ने गरी कैद ठेक्नु पर्छ। अघि ठेकिएको कैदभन्दा पछि ठेक्ने कलमको हद घटी रहेछ भने थप कैद ठेक्नु पर्दैन। फैसला, कैदी पुर्जी, कैद ठेक्ने किताबमासम्म खुलाई दिनुपर्छ र पछि ठेकिने कलमको हद घटी भए पनि अघि कैद गर्दा ठूलो कलमको हद नपुगेको रहेछ भने सो नपुग दिनसम्म पछिल्लो कलममा कैद गर्नुपर्छ। धेरै कलमको कैदको हद बराबर हुन आयो भने सो मध्ये एक कलमको कैद ठेक्नु पर्छ। अरु कलमका हकमा फैसला, कैदी पुर्जी, कैद ठेक्ने किताबसम्म खुलाउनु पर्छ। तर फैसला भइसकेपछि कैद नबस्दै वा थुना कैद बसेको अवस्थामा वा थुना कैदबाट छुटेको वा भागेको अवस्था अर्को कसुर गरेकोमा सो कसुरबापत

कानूनबमोजिम थप कैद ठेक्नु पर्छ ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

४. उल्लेखित कानूनी व्यवस्थाले फैसलाले थुना कैदबाट छुटेको अवस्थामा अर्को कसुर गरेकोमा सो कसुरबापत कानूनबमोजिम थप कैद ठेक्नु पर्छ भन्ने देखियो । कैद ठेक्दा सबै मुद्दाको विवरण कैद ठेक्ने किताबमा खुलाई सबैभन्दा ठूलो कलमको कैद र जरिवानाको मात्र कैद ठेक्नु पर्छ भनी कार्यविधिगत प्रक्रियाको बारेमा स्पष्ट पारेको पाइन्छ । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१ नं. अनुसार निवेदक प्रतिवादीलाई सजाय भएका मुद्दा पेटवोलीमा खुलाई एउटै कैदी पुर्जामा पृथक पृथक गरी कैद गरेको अवस्था देखियो । कानूनले निर्धारण गरेको सजायको ठूलो हद २ वर्षभन्दा बढी निवेदकलाई कैदमा राख्न न्यायको रोहमा उपयुक्त देखिन आउँदैन । कानूनको शासनमा जस्तो सुकै अपराधीलाई पनि कानूनबमोजिम नै सजाय गर्ने र कानूनबमोजिम नै भएको कैद दण्ड जरिवाना असुल गर्नुपर्दछ । धेरै अपराध गरेको आधार र कारणबाट कानूनले तोकेकोभन्दा बढी अवधि कैदमा रहने अवस्था सिर्जना हुनु न्यायोचित हुँदैन ।

५. दण्ड सजायको महलको १० नं. मा “ऐनमा पटक वा खत खाप्नु भन्ने लेखिएको बाहेक एकै कागजका मुद्दामा दुई वा सोभन्दा बढी ऐन लगाई खत पटक खापीसजाय गर्नु परेमा कैद हुने कलममा जुन ऐनको ठूलो सजाय छ सोही ऐनले मात्र सजाय गर्नुपर्छ । अरू ऐनको खत खाप्नु हुँदैन । जरिवानाको सजाय पाउनेमा सबै ऐनको खत खापी सजाय गर्नुपर्छ । जरिवानाको र कैदको सजाय हुनेमा दुवै कलमको ठूलो सजायको मात्र दुवै कुराको सजाय गर्नुपर्छ । एकै कागजको मुद्दा भएपनि नभए पनि सर्वस्व भएपछि सो हुनुभन्दा अधिको कसुरमा जरिवानाको खत खापिँदैन” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

६. उक्त दण्ड सजायको १० नं. ले पनि

एउटै मुद्दामा छुट्टाछुट्टै ऐन लगाई सजायको पटक खापी सजाय गर्नुपर्ने भएमा जुन ऐनको ठूलो सजाय छ सोही ऐनले गरेको मात्र सजाय गर्नुपर्छ । अरू ऐनको खत खाप्नु हुँदैन । जरिवानाको र कैदको सजाय हुनेमा दुवै कलमको ठूलो सजायको मात्र दुवै कुराको सजाय गर्नुपर्छ । एकै कागजको मुद्दा भएपनि नभए पनि सर्वस्व भएपछि सो हुनुभन्दा अधिको कसुरमा जरिवानाको खत खापिँदैन भन्ने उक्त दण्ड सजायको १० नं. ले व्यवस्था गरेको पाइन्छ । अपराधीलाई कैदमा राखी दण्ड दिनुको उद्देश्य निजलाई पुन अपराध गर्नबाट रोक्ने, आफूबाट भएका अपराधको पश्चाताप गराउने, आफ्नो गलत कार्य स्मरण गर्दै भावी दिनमा अपराध नगर्ने सज्जन भई सभ्य समाजमा बस्न योग्य बनाउनु पनि हो । निवेदकलाई ठहर भएको कसुरमा दुई वर्ष कैदको अवधी ठूलो कैदको अवधि हुने र दुई वर्षभन्दा बढी कैदमा राख्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । कानूनको यस मर्मलाई ध्यान नदिई निवेदक प्रतिवादीलाई एउटै मुद्दामा भएको दुई वर्ष कैदको सजायलाई वास्ता नगरी सोही मुद्दामा ६ महिना सजाय ठहर भएको कैदसमेत जोडी कैदमा राख्न पठाएको विपक्षीको कार्य कानूनी र न्यायोचित रहेको देखिएन ।

७. तसर्थ, निवेदक डेनिस नागरिक थोमस आरेन्सट्रुप (Thomas Aarenstrup) लागु औषधसहित मिति २०७१/४/१६ मा पक्राउ परेकोमा निजउपर लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (घ) (३) र दफा १४(१) (झ) समेतको अभियोग लागि मुद्दा पेस भएकोमा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/९/३ मा फैसला हुँदा लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (घ) (३) बमोजिम ६ महिना कैद र दुई हजार रुपैयाँ जरिवाना र सोही ऐनको दफा १४(१) (झ) बमोजिम २ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने ठहरेको र सोही इन्साफ पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०७२।८।८ मा सदर भई अन्तिम

भइरहेको देखियो । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको १० नं. र ४१ नं. को व्यवस्थाबाट एकै कागजको मुद्दामा तुलो कैदमा सानो कैद गाभिने हुँदा कैदको हकमा दुई वर्ष मात्र कैदको लगत कायम गर्नुपर्नेमा जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसिल खण्डमा दुई वर्ष ६ महिना कैद उल्लेख गरी सोहीबमोजिम कैदको लगत कायम गरेको सो मिलेको देखिएन । तर निवेदकले जरिवानाबापतको रकम बुझाउन बाँकी देखिँदा हाल निज गैरकानूनी थुनामा रहेको भन्न नमिलेकोबाट मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था भएन । निवेदकले अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जिको समेत माग गरेकोले माथि उल्लेख भएबमोजिम कैदको हकमा दुई वर्ष कैदको लगत कायम गर्न जरिवानाको हकमा फैसलाले लागेको जरिवाना निवेदकले बुझाएमा र निजलाई निवेदनमा उल्लेखित लागु औषध मुद्दाबाहेक अन्य मुद्दामा थुनामा राख्नुपर्न रहेनछ भने उक्त जरिवाना तिरेपछि थुनाबाट मुक्त गरिदिनु भनी विपक्षीहरूको नाँउमा उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी हुने तहर्छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: जगतबहादुर पौडेल
इति संवत् २०७३ साल साउन २५ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १७२२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७३।०४।२६
०७२-WO-०२०५

विषय: परमादेश

निवेदक : फ्रान्स घर भई हाल केन्द्रिय कारागार जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा थुनामा रहेका चार्ल्स गुरुमुख शोभराज विरूद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- राज्यको आदेश वा निर्णयका कारण बन्दी जीवन बिताउन बाध्य रहेका व्यक्तिहरूको जीवन स्वास्थ्यको जिम्मा राज्यले लिनुपर्छ । यो उसको संवैधानिक दायित्व हो । बन्दी अवस्थामा रहेको कारण सम्मानपूर्ण बाँचन पाउने संविधानप्रदत्त हक समाप्त हुँदैन । ऊ स्वदेशी वा विदेशी नागरिक हो भन्ने कुरा यस सन्दर्भमा सर्वथा निरर्थक रहन्छ । लिखित जवाफमा समानताको हकतर्फ ध्यान गएको तर सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकतर्फ विपक्षीहरूको ध्यान गएको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ३)

- निवेदकले निवेदनमा कारागारमा प्रदान गरिएको सुविधाको कुरा उठाएका छन् ती केवल निजी सरोकारको विषय मात्र

होइनन् । प्रस्तुत मिसिलमानै केन्द्रीय कारागारमा रहेका १५८२ जना कैदी बन्दीहरूले सही गरी न्यायको पुकारा गरी यस अदालतमा निवेदन पठाएकोले समेत एउटा विदेशी नागरिकले निवेदन पठाएको भनी त्यसलाई अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिँदैन । २०६३ सालमा तय गरेको सिधा र रकमको व्यवस्था प्रस्तुत निवेदनको सुनुवाइ हुँदासम्म पनि पुनरावलोकन नभएको स्थितिमा निवेदकको मागलाई उपेक्षा गर्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ६)

- विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफमा, “स्रोत र साधनले भ्याए सिधा खर्चमा क्रमश बढाउँदै लगिने” भन्ने जुन कुरा परेको छ त्यसले विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई अस्वीकार गर्न खोजेको त छदै छ यस्तो तर्क गर्दा आधारभूत मानव अधिकारद्वारा सिर्जित दायित्वलाई राज्यले बुझ्न नसकेको प्रतिक हुन्छ । जीवन र स्वास्थ्य जस्ता मानव अधिकारहरू स्रोत साधनको उपलब्धतासँग जोडिने विषयहरू होइनन् । मानव अधिकारका पक्ष राष्ट्रहरू आधारभूत मानव अधिकार पालन गर्न बाध्य छन् । मुलुकको विकास वा स्रोतसाधन उपलब्ध हुन नसकेको कुरा देखाई तत्कालै पुरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट उम्कन वा क्रमशः पुरा गर्दै जान्छु भन्न पाउँदैनन् । तसर्थ कैदी बन्दीको सन्दर्भमा विपक्षी मन्त्रिपरिषद् कार्यालयद्वारा गरिएको जिकिर संविधान र मानव अधिकार महासन्धिहरूको मर्म र भावनाअनुरूप नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता शकुन्तला थापा, रामबन्धु शर्मा तथा निहीता विश्वास
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९६६

आदेश

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रपर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ:

म निवेदक फ्रान्सेली नागरिक २०६० सालदेखि केन्द्रिय कारागार कार्यालय, काठमाडौंमा थुनामा रहेकोमा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १३(१)(२) र धारा २६(१)(२), ३२ को कार्यान्वयनको लागि धारा १०७(२) बमोजिम निम्न लिखित निवेदन गर्दछु ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा अन्तराष्ट्रिय सन्धि, अभिसन्धिको पालना गर्न नेपाल सरकार बाध्याकारी भएकोले यसैअनुसार नेपालका कारागारमा रहेका सम्पूर्ण बन्दी थुनुवाहरूलाई पर्याप्त पौष्टिक खानाको व्यवस्था गरी स्वस्थ राख्नु नेपाल सरकारको दायित्व हो । राज्यकै निगरानी, निर्देशन र कानूनबमोजिम थुनामा रहेका बन्दी थुनुवाहरूको बाँच्न पाउने अधिकारलाई सुरक्षित गर्न पर्याप्त खानाको व्यवस्था गर्नुपर्नेमा हाल प्रतिदिन नगद रु.४५ र सात सय ग्राम चामल नेपाल सरकारले छुट्याएको छ जुन पर्याप्त छैन । जसको कारण बन्दी / थुनुवाहरूको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर परी अकालमै मृत्यु वरण गर्ने परिस्थिती नेपाल सरकारले सिर्जना गरेको छ र

बन्दी / थुनुवाहरूको बाँच्न पाउने हकलाई हनन गरेको छ । यसरी बाँच्नको लागि अपर्याप्त खाना र रकम दिनाले म निवेदकको Right to life हनन भएको छ । २०६३ सालभन्दा अगाडिसम्म बन्दी / थुनुवाहरूलाई र कारागार रेखदेख गर्ने प्रहरीलाई बराबर प्रतिदिन रु.३० का दरले रकम प्रदान गर्ने गरेकोमा २०६३ को अन्त्यमा सबैको रकम वृद्धि गरी रु. ४५ गराइएको थियो । २०७१ सालमा आइपुग्दा नेपाल सरकारले कारागार निगरानीमा रहेका प्रहरीहरूलाई खाद्य रकममा वृद्धि गरी प्रति महिना रु.५२००।- पुर्याएको छ तर बन्दी / थुनुवाहरूलाई प्रतिदिन रु. ४५ मै सिमित गरिएको छ । कारागारको रेखदेख गर्ने प्रहरी र बन्दी / थुनुवाहरू मानवीय दृष्टिकोणमा समान नै हुन् तथापि खाद्य सामग्रीको रकममा रहेको असमानताले मानवीय मुल्यकै अवमुल्यन भई विभेदकारी व्यवहार भएको छ । कारागारभित्र भएको यस प्रकारको व्यवहार एक प्रकारको Torture नै हो जसले नागरिक र राजनितिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (ICCPR) को धारा ७ मा उल्लिखित “Any person including a person who is deprived of freedom in accordance with law shall not be subjected to torture or any other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment” भन्ने व्यवस्थाको उल्लङ्घन भएको छ । त्यसैगरी UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners को Rule २०(१) Every Prisoner shall be provided by the administration at the usual hours with food of nutritional value adequate for health and strength of wholesome quality and well prepared and served भन्ने व्यवस्थाको समेत उल्लङ्घन भएको छ ।

यसरी कारागारभित्र प्रदान गरिएको रकम अपुग भएकोले मेरो Right to life with dignity,

Right to fair treatment लगायतका अधिकारको हनन भई ICCPR को Article २(१) समेतको हनन भएको छ । तसर्थ थुनामा रहेका थुनुवा / बन्दीहरूलाई पेटभरी पर्याप्त खान पुग्ने खाद्यान्न नगद रकम उपलब्ध गराउनु, कारागार रेखदेख गर्ने प्रहरी कर्मचारी र कारागारमा रहेका बन्दी / थुनुवाहरूको खाना सुविधामा भेदभाव नगरी समानता कायम गरी बन्दी / थुनुवाको मानव अधिकारको रक्षा गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदक चार्ल्स गुरुमुख शोभराजको मिति २०७२।५।२९ को रिट निवेदन ।

निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नु नपर्ने कारण भए सोको आधार खुलाई १५ दिनभित्र आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमाफत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ पेस भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।५।२९ को आदेश ।

विपक्षी निवेदकलाई कारागार नियमावली २०२० ले व्यवस्था गरेअनुसारको दैनिक रु.४५ सम्बन्धित कारागारले दिँदै आएको र सो रकम कैदी / बन्दीहरूको खर्चको लागी अपुग देखिएकोले थप हुनुपर्छ भनी यस विभागले कारवाही अगाडि बढाई प्रक्रियामा रहेको अवस्था छ । तसर्थ विपक्षी निवेदकको मौलिक हक हनन हुने गरी कुनै किसिमको काम कारवाही र कानूनद्वारा तोकिएको कुनै सुविधा दिनबाट वञ्चित नगरिएकोले रिट निवेदन खारेज योग्य छ भन्ने विपक्षी कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारद्वारा निर्धारण गरेको प्रतिबन्दी ७०० ग्राम चामल र नगद सिधा ४५ बन्दीहरूलाई उपलब्ध गराइँदै आएको छ । बन्दीहरूलाई उपलब्ध गराइने सिधाको निर्णय गर्ने अधिकार यस कार्यालयलाई नभएको र कार्यालयलाई प्राप्त अख्तियारीबमोजिम

सीधा उपलब्ध गराइएको हुँदा यस कार्यालयको हकमा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी कारागार कार्यालय, जगन्नाथदेवलको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले हाल प्रति बन्दी / थुनुवा प्रतिदिन मात्र नगद रु. ४५ र सात सय ग्राम चामल उपलब्ध गराएको छ । यो सुविधाले एक जना बन्दी / थुनुवालाई सामान्य जीवनयापन गर्न पुग्दछ । नेपाल सरकारले समय समयमा बन्दी / थुनुवालाई दिइने सुविधामा वृद्धि गर्दै आइरहेको छ र आगामी दिनमा पनि वृद्धि गर्दै जाने छ । हाल मुलुक कठिन परिस्थितिबाट गुज्रिरहेकोले तत्काल बन्दी / थुनुवाहरूलाई दिइने सुविधा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था छैन । रिट निवेदकले रिट निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो कारवाहीबाट के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन भएको हो भन्नेसमेत उल्लेख गर्न नसकेको कारणले रिट निवेदन बदरभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिम आयोगले कैदिबन्दीहरूको मानव अधिकार अवस्थाको बारेमा नियमितरूपमा अनुगमन गरी नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिस गर्दै आएको छ । कैदी बन्दीहरूले दैनिकरूपमा प्राप्त गर्ने सेवा सुविधा कम भएको भनी आयोगले पछिल्लो पटक नेपाल सरकारसमक्ष २०७२ असार २७ गते निर्णय गरी कैदी बन्दीहरूलाई उपलब्ध गराउँदै आएको दैनिक रु.४५ र आश्रित बालबालिकाको लागि उपलब्ध गराउँदै आएको रु.१० अत्यन्त न्यून रहेकोले महङ्गीसमेतको मुल्याङ्कन गरी समयानुकूल उक्त रकम वृद्धि गर्न भनी सोही मितिमा सिफारिस गरी पठाइसकिएको छ । कैदी बन्दीहरूको लागी निर्धारित आधारभुत सुविधाहरू न्यून भएको र समयमा नै पुनरावलोकन नभएको तथ्य आयोगले थुना केन्द्रहरूमा गरेको अनुगमनबाट समेत पाइएको छ । कैदी बन्दीहरू र कारागारमा रहेका

सुरक्षाकर्मीहरूको सेवा सुविधामा विभेद सन्दर्भमा उल्लेख गर्दा सर्वोच्च अदालतबाट भएका समानहरू बिचमा समानताको सिद्धान्त लागू हुने भनी गरिएका फैसलाहरू समेत स्मरणीय रहेको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार नागरिकका संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्ने कुरामा प्रतिबद्ध रहेको छ । कारागार नियमावली, २०२० को नियम २३ ले थुनुवा वा कैदीलाई प्रत्येक दिन ७०० ग्राम चामल र पैतालिस रुपैयाँ तथा चाडपर्व खर्चबापत एकमुष्ट तीनसय रुपैयाँ उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेअनुरूप नेपाल सरकारले सिधा खर्च उपलब्ध गराउँदै आएको छ । कारागार सुधारको विषय नियमित प्रक्रिया भएकोले नेपाल सरकारले आउँदा दिनमा कैदीहरूले प्राप्त गर्ने सीधा खर्चलगायतको सुविधामा विचार गरी आवश्यक निर्णय गर्ने नै छ । थुनुवा, कैदी र प्रहरी भिन्दाभिन्दै हैसियतमा रहेका र समानताको हक समानहरूको बीचमा मात्र आकर्षित हुने भएकोले कैदी, बन्दी र प्रहरी कर्मचारीहरूको सेवा सुविधाबीच तुलना गरी सेवा सुविधामा देखिएको फरकपनलाई असमानता वा विभेदको संज्ञा दिन मिल्दैन । निवेदक फ्रान्सेली नागरिक भएकोले नेपाली नागरिकलाई प्रत्याभूत गरेको तत्कालीन अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१) र (२) को व्यवस्थाको आधारमा विपक्षीले समान सुविधा दाबी लिन मिल्दैन । निवेदकले संविधानको धारा २६(१)(२) ले प्रत्याभूत गरेको व्यवस्थामा उल्लङ्घन भएको भन्ने पर्याप्त आधारसमेत खुलाउन सक्नुभएको छैन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

मिति २०७२।५।२१ मा रिट दर्ता नं. ०७२-WO-०२०५ मा रिट दायर गरेकोमा विपक्षीहरूको

नाममा कारण देखाउ आदेशसमेत भइसकेको र उक्त रिट निवेदन विचाराधिन अवस्थामा रही अन्तिम टुङ्गो लाग्न धेरै समय लाग्ने भएकोले त्यस बेलासम्म म निवेदकले पेटभरी खान नपाई मेरो मृत्युवरणसमेत हुन सक्ने प्रबल सम्भावना भएकोले म निवेदकलाई पेटभरी खान पुग्ने खाद्यान्नको लागि रकम उपलब्ध गराउनु, कारागार रेखदेख गर्ने प्रहरी कर्मचारी र कारागारमा रहेका बन्दी / थुनुवाहरूको खाना सुविधामा भेदभाव नगर्नु नगराउनु, समानता कायम गर्नु गराउनु, बन्दी / थुनुवाको मानव अधिकारको रक्षा गर्नु गराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदकले यस अदातलमा दायर गरेको मिति २०७२।७।२३ को पुरक निवेदन।

प्रस्तुत रिट निवेदनलाई सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ६३(३)(च५) बमोजिम अग्राधिकार दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको २०७३।१।१५ को निवेदन पत्र।

आज निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री शकुन्तला थापा, श्री रामबन्धु शर्मा तथा श्री निहीता विश्वासले हाल कारागारमा रहेका निवेदकलगायतका कैदी बन्दीहरूलाई दिइएको सिधा तथा रकम जीवन धान्न र स्वस्थ रहनको लागि अत्यन्त अपर्याप्त छ। कारागार सुरक्षामा खटिएका प्रहरीहरूको रासनमा भारी वृद्धि हुँदा पनि कैदी बन्दीहरूको रासनमा वृद्धि गरिएको छैन। यस्तो भिन्न व्यवस्था संविधानद्वारा प्रदत्त समानताको हक एवं नेपाल पक्ष रहेका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय दस्तावेजहरूको समेत विपरीत हुँदा परमादेशको जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो। विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले निवेदक नेपाली नागरिक होइनन् तसर्थ सुरक्षाकर्मीलाई यो यति

रासन र रकम दिइयो भन्ने कुराको तुलना समानताको सिद्धान्तको आधारमा हुन सक्दैन। कैदी बन्दीलाई दिएको ७०० ग्राम चामल र रु.४५ प्रतिदिन अपर्याप्त छ भन्ने आधार के हो कति दिएमा पर्याप्त हुन्छ र सो भन्ने आधार के हो रिट निवेदनमा राख्न नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

रिट निवेदन, लिखित जवाफ तथा मिसिल संलग्न अन्य कागजहरू अध्ययन गरी एवं निवेदक र विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूको बहससमेत सुनि निर्णयतर्फ हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो।

निवेदकलाई संविधानको संरक्षण प्राप्त छ वा छैन र अन्य वर्गका व्यक्तिको हकमा रासन र रकम बढाइँदा निवेदकले मेरो पनि बढाइयोस भन्न पाउँछन् वा पाउँदैनन् ?

१. अदालतले सिधा र रकम यति नै हुनुपर्छ भन्न उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन ?
२. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा, निवेदक २०६० साल देखि कारागारमा रहेको भन्ने दाबी गरेका छन् र निज विदेशी नागरिक हुन भन्नेमा पनि विवाद छैन। निवेदकले २०६३ सालसम्म कैदी बन्दीहरूले पाउने रासन र रकम बराबर नै रहेकोमा रिट निवेदन गर्दाको अवस्थासम्म आइपुग्दा कारागारको सुरक्षा गर्न खटिएका सुरक्षाकर्मीहरूको रासन र रकममा तीन गुणा वृद्धि भइसक्दा पनि कैदी बन्दीहरूको सीधा प्रतिदिन ७०० ग्राम चामल र रु.४५।- मात्र रहेको कारण असमान व्यवहार भयो भन्ने उल्लेख गरेको पाइयो। उक्त कुराको जवाफमा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको तर्फबाट “थुनुवा, कैदी र प्रहरी भिन्दाभिन्दै हैसियतमा रहेका र समानताको हक समानहरूको बीचमा मात्र आकर्षित हुने भएकोले

कैदी र प्रहरीबीच असमान व्यवहार गरीयो भन्ने निवेदन निरर्थक छ भन्ने उल्लेख गरेको पाइयो । साथै निवेदक फ्रान्सेली नागरिक भएकोले नेपाली नागरिकलाई प्रत्याभूत भएको हकको आधारमा समान सुविधाको दाबी लिन मिल्ने देखिँदैन भन्ने पनि लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइयो । यसका अतिरिक्त लिखित जवाफमा जहाँसम्म बन्दी र थुनुवालाई उपलब्ध गराउने सुविधामा सुधारको विषय छ, आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म नेपाल सरकारले थुनुवा तथा कैदीलाई उपलब्ध गराउने सिधा खर्च क्रमशः बढाउँदै लगेको छ” भन्ने पनि उल्लेख भएको पाइयो ।

३. निवेदन र लिखित जवाफको समग्र अध्ययन गर्दा निवेदकले उठाएको मूल प्रश्नमा विपक्षीहरूले पर्याप्त ध्यान पुर्याएको देखिएन । निवेदकको मूल जिकिर कारागार नियमावलीको नियम २३ बमोजिम कैदी तथा बन्दीहरूको हकमा प्रतिदिन प्रदान गरिँदै आएको ७०० ग्राम चामल र रु.४५१-नगद २०६३ सालदेखि पुनरावलोकन नभएको त्यस्तो सिधा र रकम बाँच्न र स्वस्थ रहन अपर्याप्त रहेको कारण स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर गर्नुका साथै अकालमै मृत्युवरण गर्नुपर्ने परिस्थिति रहेको, यस्तो भोकनै नमर्ने खाना (Starving diet) प्रदान गरिनु, यातनायुक्त र पूर्णतः अमानवीय एवं तुच्छ व्यवहार गरिएको मानिने हुँदा आधारभूत मानव अधिकारसमेतको विपरीत रहेको भन्ने रहेको देखिन्छ । राज्यको आदेश वा निर्णयका कारण बन्दी जीवन बिताउन बाध्य रहेका व्यक्तिहरूको जीवन स्वास्थ्यको जिम्मा राज्यले लिनुपर्छ । यो उसको संवैधानिक दायित्व हो । बन्दी अवस्थामा रहेको कारण सम्मानपूर्ण बाँच्न पाउने संविधानप्रदत्त हक समाप्त हुँदैन । ऊ स्वदेशी वा विदेशी नागरिक हो भन्ने कुरा यस सन्दर्भमा सर्वथा निरर्थक रहन्छ । लिखित जवाफमा समानताको हकतर्फ ध्यान गएको तर सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकतर्फ विपक्षीहरूको ध्यान गएको देखिएन । सम्बद्ध सबैले के बुझ्न जरूरी

छ भने व्यक्तिहरूलाई संविधान प्रदत्त हक वा मानव अधिकारहरू सो व्यक्ति कारागारको ढोकाभित्र प्रवेश गर्नासाथ फर्केर भाग्ने वा हराएर जाने गर्दैनन् । थुनाको कारण स्वाभाविकरूपमा निषेधित हुनेबाहेक अरु हकहरू यथावत् उसमा रहन्छन् । न्यायमूर्ती, कृष्ण ऐयरले सुनिलवात्राको मुद्दामा धेरै पहिले व्यक्त गर्नु भएको धारणा यहाँ स्मरणिय हुने देखिन्छ । उहाँले भन्नु भएको थियो

...Fundamental rights do not flee the prison as he enters the prison although they may suffer shrinkage necessiated by incarceration ... whether inside prison or outside, a person shall not be deprived of his guaranteed freedom save by methods right, just and fair... (Sunil Batra vs. Delhi Administration (१९७८) ४ SCC ४०९

४. उपर्युक्त भनाइहरूसँग असहमत रहनुपर्ने कुनै कारण छैन । कैदी बन्दीहरूको हकमा उसको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हक उसको शारीरिक तथा मानसिक अखण्डता हो । कारागारभित्र प्रदान गरिने सुविधाहरूबाट यस्तो अखण्डता कायम नरहने स्थिति हरहालतमा बन्नु हुँदैन । यस्तो हुन्छ भन्ने मात्र कुराले राज्य रहनुको अस्तित्वमा समेत प्रश्नचिन्ह उब्जन जान्छ । बन्दी बनाएका व्यक्तिहरूको जीवन र स्वास्थ्यको रक्षासम्म गर्न सक्दैन भने त्यो राज्यले अरु के नै कुरा गर्न सक्छ भन्ने कुरा पनि उब्जन पुग्छ । यहाँ निवेदकले यातना र क्रूर तथा अमानवीय व्यवहार विरुद्धको हकको पनि जिकिर गरेको पाइन्छ । जिवन धान्न र स्वस्थ रहन पुग्ने रासन उपलब्ध नहुँदा त्यस्तो व्यवहार गरिएको भन्ने आरोप पनि नआउने होइन । यसतर्फ पनि विपक्षीहरू सचेत

रहेको पाइएन। यातना विरुद्धको हकको अतिरिक्त नेपाल पक्ष रहेको नागरिक र राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय महासन्धि, १९६६ को धारा १० को व्यवस्थाद्वारा सिर्जित दायित्ववर्तक पनि विपक्षीहरूको ध्यान जानु आवश्यक देखिन्छ। उक्त धारामा भनिएको छ,

“All persons deprived with their liberty shall be treated with humanity and with respect of the inherent dignity of persons”

५. कैदी बन्दीहरू स्वतन्त्रता गुमाएका वा बञ्चित गरिएका व्यक्ति हुन्। उनीहरूको प्रतिष्ठा हुन्छ, उनीहरू प्रति मानवीय व्यवहार गर्नु राज्यको दायित्व मात्र नभई धर्मसमेत हो। माथि उल्लिखित धारा १० द्वारा राज्यउपर सुम्पिएको दायित्वबारे व्याख्या गर्दै संयुक्त राष्ट्रसंघको मानव अधिकार समितिद्वारा पारित सामान्य टिप्पणी नं. २१ मा भनिएको छ,

“Detainees must not be subjected to any hardship or constraints other than resulting from deprivation of their liberty...persons deprived of their liberty enjoy all the rights set forth in the covenant, subject to the restrictions that are unavoidable in a closed environment”

६. माथि उल्लिखित कुराहरू राज्यको लागि बाध्यकारी छन् र लोकतन्त्रको मार्गमा हिडेको राज्य संयन्त्रले यी कुराहरूको उपेक्षा गर्न मिल्दैन। यहाँ निवेदकले कारागारमा प्रदान गरिएको सुविधाको कुरा उठाएका छन् ती केवल निजी सरोकारको विषय मात्र होइनन्। प्रस्तुत मिसिलमा नै केन्द्रीय कारागारमा रहेका १५८२ जना कैदी बन्दीहरूले सही गरी न्यायको पुकारा गरी यस अदालतमा निवेदन पठाएकाले समेत एउटा

विदेशी नागरिकले निवेदन पठाएको भनी त्यसलाई अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिँदैन। २०६३ सालमा तय गरेको सिधा र रकमको व्यवस्था प्रस्तुत निवेदनको सुनुवाइ हुँदासम्म पनि पुनरावलोकन नभएको स्थितिमा निवेदकको मागलाई उपेक्षा गर्न मिल्ने देखिँदैन।

७. अब दोस्रो प्रश्नवर्तक हेर्दा, मिसिल संलग्न राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको लिखित जवाफ र सो साथ संलग्न उक्त आयोगबाट २०७२।३।२७ मा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई कारागार सुधार सम्बन्धमा पठाइएको सिफारिस हेर्दा बजारभाउअनुसार कैदीहरूलाई उपलब्ध गराउदै आएको सिधा तथा दैनिक खर्च र चाडपर्व खर्च स्वरूप दिइने रकममा समयसापेक्ष वृद्धि गरिनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको पाइयो। यद्यपि यो सिफारिस खोटाङ कारागारको सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ। तर यो कुरा सबै बन्दी कैदी तथा आश्रित बालबालिकाहरूको लागि समेत सान्दर्भिक देखिन्छ। सो सिफारिसमा उल्लिखित ९ वटा कारागार बारेको प्रतिवेदन र आर्थिक वर्ष २०७२/०७३ मा पुनरावेदन अदालतहरूद्वारा विभिन्न ६४ वटा कारागारको निरीक्षण गरी सर्वोच्च अदालतलाई बुझाइएको प्रतिवेदन हेर्दा अधिकांश कारागारहरूमा क्षमताभन्दा बढी कैदी बन्दी राखिएको र सुविधा र सेवाको स्थिति सन्तोषजनक नरहेको भन्ने देखिन्छ। कारागार व्यवस्थापन विभागको वेब पोर्टल (Web portal) हेर्दा नेपालका कारागारमा ६४९६ कैदी बन्दी राख्ने क्षमता रहेकोमा हाल करिब १५,००० कैदी बन्दी राखिएको भन्ने देखिन्छ। न्यायाधीशहरूद्वारा सर्वोच्च अदालतमा बुझाइएको प्रतिवेदनहरूबाट पनि कारागारहरूको स्थिति दयनीय देखिन्छ। साथै अन्य कुराहरूको अतिरिक्त कैदी बन्दीहरूलाई प्रदान गरिने सीधा तथा रकममा पनि समयसापेक्ष पुनरावलोकन गरिनुपर्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ। यसको साथै कारागार व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ हेर्दा

पनि. सम्बन्धित कारागारले दिँदै आएको सो रकम कैदीबन्दीहरूको खर्चको लागि अपुग देखिएकोले थप हुनुपर्ने भनी यस विभागले कारवाही अगाडि बढाई प्रक्रियागतरूपमा नै रहेको अवस्था छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट कैदी बन्दीहरूको २०६३ सालदेखि यथावत् रहेको सिधा तथा सुविधामा समयसापेक्ष पुनरावलोकन गरिनु न्यायको दृष्टिबाट पनि आवश्यक देखियो । कैदी बन्दीले पाउने सुविधा र सुरक्षाकर्मीहरूले पाउने सुविधा समान नहुन सक्ला तर यो सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने हकको प्रतिकूल हुन भने सक्दैन । यसतर्फ सम्बन्धित निकायहरूको दृष्टि पुग्न सकेको पाइएन ।

८. विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफमा, “स्रोत र साधनले भ्याए सिधा खर्चमा क्रमशः बढाउँदै लगिने” भन्ने जुन कुरा परेको छ त्यसले विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई अस्वीकार गर्न खोजेको त छँदै छ यस्तो तर्क गर्दा आधारभूत मानव अधिकारद्वारा सिर्जित दायित्वलाई राज्यले बुझ्न नसकेको प्रतिक हुन्छ । जीवन र स्वास्थ्य जस्ता मानव अधिकारहरू स्रोतसाधनको उपलब्धता सँग जोडिने विषयहरू होइनन् । मानव अधिकारका पक्ष राष्ट्रहरू आधारभूत मानव अधिकार पालन गर्न बाध्य छन् । मुलुकको विकास वा स्रोतसाधन उपलब्ध हुन नसकेको कुरा देखाई तत्कालै पुरा गर्नुपर्ने दायित्वबाट उम्कन वा क्रमशः पुरा गर्दै जान्छु भन्न पाउँदैनन् । तसर्थ कैदी बन्दीको सन्दर्भमा विपक्षी मन्त्रिपरिषद् कार्यालयद्वारा गरिएको जिकिर संविधान र मानव अधिकार महासन्धिहरूको मर्म र भावनाअनुरूप देखिँदैन ।

९. कैदी बन्दी र आश्रितले पाउनुपर्ने सुविधाको बारेमा यति भनेर अव अदालतले सो सुविधा यतिनै हुनुपर्छ भनी भन्न उपयुक्त हुन्छ वा हुन्न भन्नेतर्फ हेर्दा कैदी बन्दीले तथा आश्रितले के कति सीधा पाउँदा उनिहरूको जीवन र स्वास्थ्य रक्षा हुनसक्छ भन्ने बारे

यकिनरूपमा निर्णय निष्कर्षमा पुग्न आर्थिक, सामाजिक र स्वास्थ्यसम्बन्धी केही तथ्याङ्कहरूको जरुरत पर्दछ । एकपटक सो सुविधाहरूको पुनरावलोकन गरेपछि रकमको हकमा मुद्रास्फितिसँग समय समयमा कसरी समायोजन गर्ने भन्ने पनि प्रश्न यस साथै उत्पन्न । यी तथ्याङ्कहरू वा यसबारे यो यस्तो मापदण्ड अपनाइनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने बारेमा रिट निवेदनमा कुनै कुरा सुझाइएको पनि देखिएन । विषयवस्तुको प्रकृतिबाट पनि यी कुराहरू कार्यपालिकी प्रकृतिको देखिँदा माथि उल्लेख भएका समस्त कुराहरू र कैदी तथा बन्दीहरू विषयमा अपनाउनुपर्ने संयुक्त राष्ट्र संघीय न्यूनतम नियमहरूको (UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners) नियम २०(१) मा उल्लिखित कुराहरूलाई समेत मध्येनजर गर्दै सिधा र सुविधाहरूको पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखिएकोबाट सोबमोजिम गर्नु भन्नु नै पर्याप्त हुने देखियो ।

१०. अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्नतर्फ हेर्दा निवेदक केन्द्रीय कारागार जगन्नाथदेवलमा थुनामा रहेको व्यहोरा उल्लेख गर्दै कारागार नियमावली, २०२० को नियम २३ सँग सम्बन्धित अनुसूची ३ बमोजिम थुनुवा कैदीहरूलाई दैनिक दिँइँदै आएको चामल ७०० ग्राम र पैतालिस रुपैयाँको रकमले जीवन धान्न गाह्रो भएको र यस्तो व्यवस्था संविधान प्रदत्त हक र आधारभूत मानव अधिकारसमेतको विरुद्ध हुँदा थुनुवा बन्दीहरूलाई पेटभरी पर्याप्त खान पुग्ने खाद्यान्न तथा नगद रकम उपलब्ध गराउनु भन्नेसमेत निवेदकको माग रहेको र पुरक निवेदन साथ निवेदकले केन्द्रीय कारागारमा रहेका कैदी बन्दीहरूको समेत हस्ताक्षर सङ्कलन गरी पठाएको पाइयो । नेपालको संविधानले सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने, कानूनको समान संरक्षण हुने, खाद्यवस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित रहनेसमेतका हकहरू नागरिक तथा व्यक्तिहरूलाई प्रत्याभूत गरेको

देखिन्छ । साथै नेपाल पक्ष रहेको अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी महासन्धिहरू र विशेषतः नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी महासन्धि १९६६ को धारा १०(१) ले स्वतन्त्रता गुमाएका व्यक्तिहरूलाई मानवोचित व्यवहार गर्नुपर्ने दायित्व राज्यलाई सुम्पेको पाइन्छ । आधारभूत मानव अधिकारहरू हरेक अवस्थाका व्यक्तिहरूलाई प्रत्याभूत गरिएका अधिकारहरू हुन् । थुना वा कैदको अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूलाई ती अधिकारहरू उपलब्ध छैनन् भन्ने हुँदैन । यस दृष्टिबाट हेर्दा कैदी, बन्दी र आश्रितहरूको निम्ति २०६३ सालमा तय भएको चामल र पाउने रकमको पुनरावलोकन हुनु वाञ्छनीय देखिन्छ । तसर्थ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको सिफारिस, संसदीय समितिको निर्देशन तथा कारागार व्यवस्थापन

विभागको प्रतिवेदनसमेतलाई मध्यनजर गर्दै थुनुवा कैदी र आश्रितसमेतको जीवन तथा स्वास्थ्यको न्यूनतम आवश्यकता पूर्ति हुने गरी सीधाको चामलको परिमाण र निजहरूले पाउने रकम वृद्धि गर्नु भनी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाहेकका अन्य विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: सन्देश श्रेष्ठ

इति संवत् २०७३ साल साउन २६ गते रोज ४ शुभम्

